कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

203 — 162

॥श्री॥ अथगोवर्धनसप्तशतीप्रा॥
॥रभ्यते॥ श्रीराधाकृष्णःप्रसन्नो॥

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-904
Dist Nagpur

Checked 2012

Accession No:- 2142
Title:- आर्यासप्तशती
Author:- गोवर्धन
Date:- शके 1772
Subject:- काव्य

part - I

①

पत्रे

Total 468

पत्रे - 180 200.

३ ॥श्रीगणेशायनमः॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः॥ श्रीललितांबिकायैपरदेवतायैनमः॥ अथगो
वर्धनाचार्यसप्तशतीसटीकाप्रारभ्यते॥ ॥सर्वेसाधुजनासदायनत्द्दासस्संप्रदायादलंयु
तज्ज्ञानाकरणादगौतममनान्यालोच्यतत्त्वार्थदाल् वेदांतानूपरिशीलयंतिहरस्सिस्वानंदकं
दाकंरवंदेतंजगदीश्वरंदयितयास्वानंदमालिंगितं १ यत्पादांबुजमब्जभूप्रभृतयोदेवाः
सदेवांतरध्यायंतिग्लपयंतिदुःखनिवहंलीलामनुष्याकृतिं नीलेंदीवरमित्रनेत्रमतसीपु
ष्पावभासंलसत्श्रीरामंकलयामिचेतसिचिरंचेतन्यमात्रात्मकं २ पंचात्राहृणीभेदैरपरि
मितनैररर्थजातेश्चयुक्तानानास्त्रकारस्यागणितगुणिगणासाधुवृत्तैरुपेता वाक्सृष्टीयत्प्रसादात्स
सरतिरसनोपांतदेशानिमेषात्स्नंसचित्तेनुरक्तेवसतुममसुखंभारतीसारसाद्या ३ गोवर्धनो
क्तिसुखदाननिदानमेनंव्यंग्यार्थदीपनमनल्पचमत्कृतीनां भूयादनंतविबुधेनविधीयमानं
प्रीत्यैसदासकलपंडितमंडलीनां ४ आर्यार्थग्रहणेनावदार्याएवाधिकारिणः अतीलद्द ३
श्विस्तेरेषकार्यानान्यैःकदाचन ५ गभीरार्थप्रसत्तानियनवचसामाभयज्जुषांगुणालंकारा
णांभवंतिघटनासत्वरतरं अतोहेतोश्चेताविपुलमतिनातत्रविषयेनियोज्यंपयेनांतःसतत्र

②

सुरतसंबाधवसति ६ संत्यज्यदोषंगुणएवदृष्टिर्विधीयतामित्यफलंवचोमे विहायनीरंसरू
लोपिहंसःपयःप्रगृह्यात्सुपदेशातःकिं ७ विशिष्टशिष्टैष्टकर्तव्यतापरिप्राप्तमंगलमनुष्ठ
गतोव्याख्यातृश्रोतृमंगलायनिबध्नाति पाणिग्रहइति भूतिभूषितंभस्मनाअलंकृतं भस्म
नोभूषणत्वंमनोभवीयत्वेनप्रस्तुभूत्याऐश्वर्येणेतिव्याख्यानंतदैशमित्यनेनगतार्थत्वात् प्रकृ
तानुपयुक्तत्वाच्चोपेक्ष्यं पाणिग्रहे अर्थाद्वत्सलतानुरक्तकामिन्याःपुलकितंसंजातरोमांचं सात्वि

॥श्रीगणेशायनमः॥ पाणिग्रहे पुलकितंवपुरैशंभूतिभूषितं
जयति अंकुरितइवमनोभूर्यस्मिन्भस्मावशेषोपि १

कभावोदयादितिभावः ऐशमीशसंबंधि चैत्रादिपदवदीशपदस्यकर्तृणोणत्वादिमत्तशरीरो
पहितात्मनिशक्तोगोरवाल्लाघवात्ताहशरएवशक्त्यान्नित्यज्ञानादिमहात्मनिलक्षणा य
द्वाईशऐश्वर्यइतिधातोरचिनिष्पन्नेशपदेनशक्त्याजगत्कर्तृत्वादिऐश्वर्यंवत्वंबोध्यते तत्सं
बंधस्यशरीरांतरेसत्वेपिभूतिभूषणविशेषणमहिम्नाशंकरीयत्वमेवायातिवपुषि एवंचम

२ नोभूभस्मसंबंधः सर्वोत्कर्षशालित्वंयोग्यत्वंव्यज्यतेवपुः जयतीति यद्वा भूतिभूषितमित्यनेनभूष
णसामान्याभावप्रतिपादनेपिसर्वोत्कर्षशालित्वेदेवीपाणिग्रहणजन्यपुलकवत्ताहेतुजयती
त्यनेनईशस्यसर्वोत्कर्षशालित्वप्रतिपादनेनसर्वांतर्गतेस्वस्मिन्नपकर्षप्रतिपादनान्नतिरावेद्यते
भस्मावशेषोपि एवंचांकुरितभावानईशेर्पितत्वेननदेवीपाणौसुधारूपत्वमावेद्यते मनो
भूः एवंचमनसोबीजरूपत्वात्प्रतिपादनेननतस्यांतर्गतत्वाद्वपुष्यंकुरवत्तायोग्यत्वंव्यज्यतोवि
शिष्यानाकुरुणीयरूपेपिभवनयोग्यत्वेनवपुषिविशेषभवनयोग्यत्वंवा यस्मिन्वपुषि अंकुरि
तइवसंजातांकुरइवेतिभस्मसंगिरोमांचे अंकुरोत्प्रेक्षा एवंचयथांकुरसंजातमहत्तरतरुः किस
लयकुसुमफलादिनाव्यंजनोपकारस्तथैवांकुरभाविकुमारफलादिनातारकादिवधेनसक
लजनोपकारोभवितेतिध्वन्यते अत्रांकुरितत्वंपाणिस्पर्शस्यामृतरूपत्वेनवस्तुनावस्तुव्यज्य
ते १ मावमेति इदंइदमित्यनेनापलापानर्हत्वमथवाजगद्विनाशानविदितविभवमितिव्य २
ज्यते विषमावमकिंतुसंवृणुइतिसातंकसातंकत्वंचसकलजगद्विनाशेपुनस्तद्विधानदुष्करत्व
निर्णयेनएवभ्रमयोग्यत्वरहस्यलज्जावत्त्वंध्वन्यते प्रातः उक्तः प्रातरित्यनेनकज्जलस्फुट

दर्शनयोग्यत्वंव्यज्यते अतःसलज्जःनत्वपत्रपावान्पितामहेनकज्जलत्वेनाज्ञानात् कज्जल
मलिनाधरः नेत्रचुंबनादितिभावःशंभुः एवंचकामिनीप्रीत्यतिशयप्राप्तित्वंद्योत्यते जयति
पितामहसंत्रासजनकगरलगिलनेनब्रम्हणःप्रार्थनयासुभगकामिनीरतचिन्हवत्त्वेनवायध
पिमावमीरित्येववक्तुमुपक्रांतथापिप्रतिषेधार्थीयमानाद्धः यद्वासमर्थस्त्रमागधत्वं वृकेभ्यो

मावमसंवृणुविषमिदमितिसालंकंपितामहेनोक्तः प्रातर्जय
तिसलज्जःकज्जलमलिनाधरःशंभुः २ जयतिप्रियापदांते
गरलग्रैवेयकःस्मराराातिः विषमगिरीशेखरविशालनिवकारणं
गलबद्धकरवालः ३

भयंदेवदत्तस्येतिभाष्यप्रयोगात् माडिलुडित्यनित्यं २
जयतीति गरलंग्रैवेयकंकंठभूषायस्यस्मरारातिःप्रियापदांतेजयति एवंचकुपितकामिनी
प्रसादनकर्तव्यतायापरमपुरुषार्थत्वंव्यज्यते गरलग्रैवेयकइत्यनेनजीवनायोग्यत्वं स्मरा
रातिरित्यनेनस्मरबाधावत्त्वेनक्वचिदपिसुखावस्थानायोग्यत्वंध्वन्यते एवंचैतादृशस्यापिस

(5)

२ वोत्कर्षशालित्वं प्रियापदांसेवस्थितिरेवहेतुरतोऽप्रियापदांतावस्थितेनान्यदधिकलरत्वमस्तीति द्योत्यते यद्यागरलत्वेग्रैवेयकइत्यनेनजीवननिस्पृहत्वं एवंचैतादृशस्यापिकुपितकामिनीप्रसादनलंपटत्वं किमुतान्येषामितिध्वन्यते गलबद्धस्रजः विषमविशिखे एवंचशरणार्हत्वंव्यज्यते शरणंविशन्निवगच्छन्निवविषमविशिखइत्युत्प्रेक्षयाविषमविशिखस्यापिप्रियापदसान्निध्येनाधिकत्वंकिंपुनरन्यस्येतिद्योत्यते एवस्त्रीणांचरणेमदनइतिकामतंत्रे अन्योऽपिशम्भुगलबद्धानुरणेण

जयतिललाटकटाक्षः शशिमौलेः पक्ष्मलः प्रियाप्रणतौ
धनुषिस्मरेणनिहितः सकंटकः केतकेषुरिव ४

छतीतिश्लोकिकः ३ जयतीति शशिमौलेः एवंच सकलंकस्याप्येतादृशोदरसंपादनेनसंतापातिभीरुत्वंध्वनतेइतितेनचकुपितकामिनीप्रसादनेऽवश्यकर्तव्यत्वं पक्ष्मलः प्रशस्तपक्षयान् २ पक्ष्मलदलंकेतकोत्प्रेक्षादार्ढ्यायललाटकटाक्षः एवंचभ्रूमध्यसंबंधित्वंद्योत्यते तेनचधनुर्निहितबाणोत्प्रेक्षादार्ढ्यं प्रियाप्रणतौप्रियाविषयकेहरप्रणतौसत्यांतपतिचाटुवचनाद्यसाध्यमा

नापनोदनकार्यकारित्वेनेतिभावः स्मरेणकंटकः एवंचनिःसारणानर्हत्वंध्वन्यते धनुषिनिहितःन तुशीघ्रंपरित्यक्तः एवंचमुष्टिबंधनदार्ढ्येनभेदनविशेषकारित्वं तेनचमानलक्ष्यभंगेतिशीघ्रविधेयत्वंव्यज्यते केनकेषुरिवस्मरस्यपुष्पसायकत्वादितिभावः एवंचमानापनोदनंव्यज्यते केचित्तुप्रियाकर्तृकसेवाभणतोसमान्मथविकारल्ललाटकटाक्षोजयतीत्यपिवदंति ४ जयतीति

जयतिजटाकिंजल्कंगंगामधुवलयबीजमयं गलगरलपंकसंभव
मंभोरुहमाननंशंभोः ५ संध्यासलिलांजलिमपिकंकणफणिपी
यमानमविजानन् गौरीमुखार्पितमना।विजयाहसितःशिवोजय
ति ६

जटाःकिंजल्कानियत्रेतिरूपकं पूर्वमग्रेपि ५ संध्येति कंकणरूपफणिपीयमानमपिकंकणरूपपदेनप्रात्यक्षिकत्वंध्वनते फणिपदेनभूषणयोग्यत्वं तेनचसर्वदाविलोकनयोग्यत्वंध्वनते पीयमानइत्यनेनज्ञानयोग्यत्वंध्वन्यते संध्यासलिलांजलिंराजदंतादिवदंजलेःसलिलमितिसमासः संध्यापदेनतदेकचित्तावश्यकत्वंव्यज्यते अंजलिपदेनतदेकाचि

४ तावश्यकत्वंव्यज्यते अंजलिपदेनभूयस्त्वंद्योत्यते तेनचतस्यानल्पविलंबसाध्यत्वेनावश्यंयज्ञत्वम
विज्ञानन् अत्रहेतुमाह गौरीमुखार्पितमनाइतिबिंबितगौरीमुखसमर्पितचित्तइत्यर्थः गौरीत्यनेन
मनःसंलग्नतायोग्यत्वंमुखेध्वन्यते अर्पितपदेनग्रहणायोग्यत्वंव्यज्यते एवंचेतादृशविषयज्ञाना
भावेनासंततात्राक्तिर्गौर्यांगिरीशस्यरतिर्व्यज्यते अतएवविजयागौरीसखीतयाहसितःशिवोजयति
एतादृशपरिहासस्याप्युत्कर्षाधायकत्वादितिभावः ६ प्रतीति सलिलांजलिर्जयति एवंचांजलि

प्रतिबिंबितगौरीमुखविलोकनोत्कंपशिथिलकरगलितः स्वेद
भरपूर्यमाणःशंभोःसलिलांजलिर्जयति ७ प्रणयकुपितप्रिया
पदलाक्षासंध्यानुबंधमधुरेंदुः तद्वलयकंकणनिकषग्रावग्रीवःशि
वोजयति ८

जलप्रतिबिंबितगौरीवदनविलोकनसंजातकंपरूपसात्विकभावविश्लेषकरगलितत्वेपिस्वेद ४
रूपसात्विकभावरभराकस्मिकपूरणात्सर्वोत्कर्षेणशालित्वमितिभावः ७ प्रणयइति प्रणयेनवा
स्तवंकुपितायाप्रिया एवंचचरणप्रणामयोग्यत्वंध्वन्यते तस्याश्चरणलाक्षारूपसंध्यासंबंधसुंदरश्च

४

द्वापस्यतस्याःपार्वत्याःकंकणकनकस्यनिकषोपलरूपाग्रीवायस्य एवंचमानापनोदनात्कंठग्रहपु
रःसरमालिंगनादिध्वन्यते एतादृशःशिवोजयतिप्रियाप्रसादादितिभावः यद्वास्वकार्योद्देशेपि
नप्रियाप्रणामेनसंध्याचंद्रमसोरपिसंगसंपादनायासेनपरोपकारित्वलाभादितिभावः ८ श्री
पूर्णेति गौर्याश्चरणस्यांगुलमध्यगुल्फेषु अत्रमध्यस्यांगत्वाभावान्नैकवद्भावः मध्यमपदलो

पूर्णेनखेंदुद्विगुणितमंजीराप्रेमशृंखलाजयति हरस्यशिरे
खागौरीचरणांगुलिमध्यगुल्फेषु ९

पीसमासोवापूर्णः नखेंदुर्यथापूर्णेनखस्यार्धचंद्रत्वादितिभावः द्विगुणीकृतंमंजीरंययापूर्वंमंजी
रस्यैकगुणत्वादितिभावः प्रेम्णःशृंखलायया एवंचपूर्णसुवर्णाभरणांतरकृत्येपिप्रेमस्थिसं
पादकाभिनवभूषणत्वादितिभावः एवंचयथायथामानापनोदंनतथातथाशिरश्चरणसंयोगो
धिकतरःसंवृत्तइतिभावः एवंचसहसामानिनीचरणेमस्तकस्थापनेपिभीतिरित्यावेद्यते इत्या
हृत्वाहरचंद्रलेखाजयति युगपदनेककार्यसंपादनादितिभावः ९ श्रीकरइति पुंडरीकनयन

स्यविस्नोः श्रीकरपिहितं तरतीतिवसनविहीनतयालज्जावशादितिभावः प्रियःकरेणनतुप्रिया आनंदाविर्भावादितिभावः अतएवचक्रेगतीतिकरइतिकरपदमन्वर्थं नतोनाभिरंध्रेणसुषिर पद्मन्यावलोकनीयत्वंव्यनक्ति जघनंईक्षितुमागतमिवेत्युत्प्रेक्षा एवंचलक्ष्मीजघनदर्शनला लसत्वंव्यज्यते पिधानानर्थक्यंचअब्जसादृश्यं एवंचनाभिकमलस्यांतस्यापिपिधानायोग्यत्वमा वेद्यते चक्षुष्मान्सुखयतु पिहितेपिगोलकेन्यमार्गेणागत्यजघनविलोकनकारितयेतिसुख

श्रीकरपिहितंचक्षुःसुखयतुवःपुंडरीकनयनस्य
जघनमिवेक्षितुमागतमब्जनिभंनाभिसुषिरेण १०

लंपटत्वेनसुखदानस्यसुखप्राप्तिनिदानतयान्यस्यदुःखजनकत्वंतस्येतिभावः नन्वत्रपुंडरीकनयनस्येत्यनेनकमलसादृश्यस्यसिद्धावब्जनिभमित्यस्यनतथाप्रयोजनमितिचेन्न पुंडरीकनयनइत्यत्ररूढिरेव यद्वाब्जपदस्यवक्तृतात्पर्यान्यथानुपपत्त्यारक्ताब्जेलक्षणा एवंचलक्ष्म्याःसितांभोजत्वंननेत्रज्ञानेपिरक्ताभोजत्वेनाज्ञानात्तद्रूपांगीकारेणनिभृतमार्गगमनेनचजघनदर्शनका

रितिपिनश्रीकरपिहितत्वमितिव्यज्यते अन्योप्ययंतल्पेटारूपांतरनिभृतमार्गेणचलब्ध्यात्वत्का
र्यसाधयतीतिलौकिकं केचित्तुरक्तमित्युक्तेरक्तमेवाब्जमित्युक्तेरक्ताब्जमेवकविसंप्रदायादितिव
दंति १० श्याममिति श्यामंविष्णोःश्यामत्वादितिभावःश्रीकुचकुंकुमपिंजरितं एवंचदृढालिंग
नमितिव्यज्यते ततमुरद्विषःउरः एवंचकठिणत्वमुरसिव्यज्यते तेनचश्रीकविणकुचकुंभसंघट्ट
नसहिष्णुत्वंजयतिसर्वोत्कर्षं लक्ष्मीदृढालिंगनंहेतुःदिनमुखनभइवप्रातःकालीननभसोऽख

श्यामंश्रीकुचकुंकुमपिंजरितमुरोमुरद्विषोजयति दिनमु
खनभइवकौस्तुभविभाकरेणाद्विभूषयति ११

तोनीलिमावत्वात्संध्यासंवलितत्वाच्च तथाविधोरसःसादृश्यं कौस्तुभएवविभाकरःपक्षेकौ
स्तुभवत्विभाकरःसूर्यःयत्उरःविभूषयति एवंचत्रिभुवनाधिपतेनिरीहस्यापिकौस्तुभाभर
णधारणमुरस्थस्येनकलोकयुगपत्सकालाविश्रांतिविधाननिदानतांध्वनयति एवंचविभाक
रादितिन्यायोव्यज्यतेकौस्तुभे ११ भतीति कौस्तुभअतएवप्रतिबिंबिताप्रियायाःतनुयत्रत
तमुकुरमिववक्षस्थलक्ष्मीःपुरुषायितंविपरीतरतंअभ्यस्यतितत्मधुभिधोवक्षः एवंचदार्ढ्य

मायेयेन स्वछनातिशेषोवा जयतिलक्ष्म्याः पुरुषायिताभ्यासनिदानेनेवसर्वोत्कर्षहेतुः अन्योन्या
दर्शप्रतिबिंबमवलोक्यैवान्यानवलोकनीयचेष्टाविशेषाभ्यासंकरोतीतितिलोकिकं १२ केलीति
क्रीडाचपलांगुल्यालंभितःस्पृष्टाचरणसेवाकांक्षिण्यादितिभावः नाभिर्येन अतएवयेन श्रीःप
द्मनाभस्य अनुरूपाचरणरूपपद्मनाभीतेनेतिभावः कृतासःमुरद्विषश्चरणः जयति ब्रम्हणोपि

प्रतिबिंबितप्रियातनुकौस्तुभजयतिमधुभिदोवक्षः पुरुषायित
मभ्यस्यतिलक्ष्मीयद्दर्पमुकुरमिव १२ केलिचलांगुलिलंभि
तलक्ष्मीनाभिर्मुरद्विषश्चरणः सजयतियनकृता श्रीरनुरूपाप
द्मनाभस्य १२

जसाध्यकार्यकारणादितिभावः १३ रोमावलीति मुरारेः
एवंचसामर्थ्यमभिव्यज्यते तेनव तद्दत्वेपि भृगुचरणहननसहिष्णुत्वेनक्षमागतिन्नायबलं श्रीवत्से ६
नभृगुचरणचिन्हेनातिषविलसत्तत्संबंधवानित्यर्थः अग्रभागोयस्याः एताहक्षीरोमावली उन्न
तुर्ध्वंनालंयस्य पयःयन्नाभिनलिनंतच्छायेव एवंचरोमावल्यांनालच्छायोत्प्रेक्षा श्रीवत्सेनचमि

नष्टायोत्प्रेक्षा वः उत्तापंमहत्संतापंअपहरतुकमलछायायाःसंतापापनोदकत्वादितिभावः १४
आदायेति सप्तसंख्याकानांतंत्रीणामग्निष्टोमादीनांसमाहारःसप्ततंत्री ग्रासांलक्षतिपादनपरा
मितियावत् तंत्रंप्रधानेयोगेचेतिविश्वः पक्षेतंत्रीतलाहतंत्रीतुविशेषः त्रयींविपंचीमिवआदाय
मधुरंतुरंगवदनानांगंधर्वाणांउचितंयोग्यं एवंचैतादृशगानकर्तृत्वाभावस्तेषामितिव्यज्यते गा

रोमावलीमुरारेःश्रीवत्सनिषेविताग्रभागावः उन्नालनाभिनलिनच्छाये
वोत्तापमपहरतु १४ आदायसप्ततंत्रींविततांविपंचीमिवत्रयीमायन्
मधुरंतुरंगवदनोचितंहरिर्जयतिहयमूर्धा १५ सजयतिमहावराहो
जलनिधिजठरेचिरंनिमग्नापि येनाद्रेरिवसहफणिगणैर्बलादुधृताधरा

यन्नहयमूर्धाहयग्रीवः एवंचतुरंगवदनोचितगानकर्तृत्वेसहरिर्जयति एवंचैतादृशगानस्वरूपगु
णरूपत्वादितिभावः १५ सेति येनजलनिधिजठरेउलब्धपारेख्याज्जलनिधित्वेन धरणीस्था
नस्थायोग्यत्वं चिरंमिलनेननष्टमितिनिस्सारणयोग्यत्वंव्यज्यते निमग्नापि अद्रेरिवफणिसमू

हेःबलात्कारेणसहधरणीउद्धृतासःमहावराहः एवंचैनद्दंष्ट्रायाः अतिदृढत्वंचकसाभ्यांजठरांत
र्गतत्वेनाचरूपफणिसमूहसहितधरोद्धारसामर्थ्यमुचितमितिव्यज्यते जयति अनन्यसाध्य
कार्यकारणादितिभावः १६ ब्रम्हांडेति ब्रम्हांडंकुंभंकरोतीति एवंचयथाकुंभकारस्यकुंभकर
णेनकौशलेनारलस्तथास्यब्रम्हांडकरणमितिव्यज्यते भुजगस्याकारइवाकारोयस्यतं एवंचवा
स्तथैतद्रूपंयथातथ्येननिर्णेतुमशक्यमितिव्यज्यते जनार्दनं एवंचेतद्गीतीरवनंयविधेयत्वेतिध्व

ब्रम्हांडकुंभकारंभुजगाकारंजनार्दनंनौमि स्फारयस्फ
णचक्रेधराशरावश्रियंवहति १७

न्यतेतेनचेतदद्भुतानोक्तलंघनीयतिस्फारएवधराशरावःश्रीसंपादनयोग्यत्वंद्योत्यते यस्यफणा
समूहधरा एवंचमहत्तरत्वंव्यज्यते शरावस्यस्वरूपमृद्भाजनविशेषस्यश्रियंवहति तत्तुल्याहत्वय
तइतिभावःएवंचयस्यभुजगरूपस्याग्निविशालत्वंध्वन्यते अन्यस्याकुलालस्यचक्रेशरावो

१५

भवतीमिति लोकिकं अत्र धरावाराच श्रियं च हलीलेतावेनेव फणचक्रे स्फारत्वसिद्धावुत्तमकाव्येत नस्फारदोषादानमुचितमित्याभाति १७ चंडीति प्रियेणशंकरेण शिरसाचरणस्पृशि कोपापनोदाय प्रणतिकारिणि सति शंकरमभिव्याप्य जयवतः स्मरस्य जयस्तंभस्येव चंडीजंघारूपः कांडो वंशाः जयति स्वतः सुखविशेषजनकतया लुब्धविनपराङ्मुखस्यापि तादृश्यवस्थासंपादनादि

चंडीजंघाकांडः शिरसाचरणस्पृशि प्रियेजयति शंकरपर्यंतजितो
वीरस्तंभः स्मरस्येव १८ उन्नालनाभिपंकेरुहइव येनावभाति
शंभुरपि जयति पुरुषायितायास्तदाननंशैलकन्यायाः १९

तिभावः एवं चैहिकामुष्मिकसुखापेक्षयासीमंतिनीसंगसुखे अधिकतरत्वमावेद्यते १८ उन्नालइति येन शंभुरपिनाविष्णोरवनावतारत्वेन नाभिपंकेरुहवत्तायोग्यत्वं व्यज्यते उर्ध्वनालं यन्नाभिपंकेरुहं तद्वानिव यद्वा विष्णुरिवेत्यर्थः एवं शरीरस्यनालसाम्यप्रदर्शनात्कृशांगित्वमभिव्यज्यते आभाति पुरुषायितायाः शैलकन्यायाः एवं चेतनदार्ढ्येतेन पुरुषायितसंपादनयोग्यत्वं

15

ध्वन्यते ननु आननं जयति अघटितघटनापटुत्वादितिभावः १९ अंकइतिलीनोयोगजानन
स्तंछंकयोस्तनयोः कुंभिकुंभसाम्यादितिभावः अकुलः स्वभंमांविहायैवापिवसंगोप्यबहुकालंस्त
न्यप्रपच्छतीतिधियेतिभावः यद्वानमयनपिधानक्रीडायांगजाननोंकएवलीनोनत्वन्यत्रगतइति
मन्येतिभावः आकुलपदेनशीघ्रमविचारितकार्यकर्तृत्वंव्यज्यते योवाकुलेयः तारकाचेतनत्

अंकनिलीनगजाननशंकाकुलबाहुलेयहृतवसनौ।
सस्मितहरकरकलितहिमगिरितनयास्तनौजयतः २०

नवसनौगजानननियार्थमितिभावः सस्मितः कथमपिशुभयोरप्याकस्मिकप्राकट्यमितिभावः
योहरः सतएववसनहरणादिनातत्कार्यकारित्वंध्वन्यते तेनकरकलितौकरोतीति करइत्यस्य
तस्यतत्कार्यकारित्वेऽपिहरप्रेषितत्वानाकलनेदार्ढ्यंद्योत्यते हिमगिरितनयायाः एवंचेन्नोस्यसहितक
ठिणत्वंध्वन्यते तेनचावक्षस्करकलनयोग्यत्वं अतएवहरेतिस्मरमित्यपियुक्तं स्तनौजयतः भवन
तान्येनाविष्कृतत्वेऽपि अन्यस्यसुखसंपादनादितिभावः यद्वागजाननगिरिशविवाहनयोः सफलावि

भनिवारकत्वकार्यमात्रपुरस्कारणीयत्वात्तारकवधद्वारकचित्संतोषपोषकत्वान्निदानत्वन्यवत्वा
दितिभावः यद्वास्मरविरोधिनोप्यानंदजनकत्वादितिभावः २० कंठोंचितइति आलिंगनोद्दी
पिअक्षेअर्धचंद्राकारतयाकंठलक्ष्ययोग्योपिहुंकृतिमात्रेणनतुकरतर्जनादिना पक्षेनबाणादि
नानिरस्तः एतएवयस्याःपदांतिकप्रणामार्थमितिभावःपक्षेवेगविनाशादितिभावःस्मरशरसदृ
शः अर्धचंद्रशिखत्वादितिभावः स्मरभल्लनिभइत्यनेननमानोपनोदनसमर्थत्वंद्योत्यते यद्वास्मर

कंठोंचितोपिहुंकृतिमात्रनिरस्तःपदांतिकपतितः
यस्याश्चंद्रशिखस्मरभल्लनिभोजयतिसाचंडी २१

भल्लस्यनिभंष्ठमयस्मिन्यस्यसः निभंछद्मसदृक्षयोरित्यभिधानात् एवंचरूपांतरसंपादना
द्गितित्यतिशयोद्योत्यते चंद्रशिखइत्यनेनोद्दीपकचंद्रस्यापिमानानयनोदनकत्वान्मानेबाहु
ल्यमभिव्यज्यते साचंडीजयतिमदनार्धेनाएवादीनामप्यगणनादितिभावः २१ देवइति अर्पि
तचरणस्रजि एवंचसंघाधिमावननालिकस्यापरिचयोद्योत्यते बहुमायेएवंचरूपांतरग्रह

९ णसामर्थ्यं व्यज्यते देवर्षिभोदेवपदेनक्रीडारसिकतयाऽनेकविधदेहधारणनिपुणनिपुणत्वमावे
द्यते कैटभीरूपं दैत्यवंचनायेति भावः वहतिसतीति एवं च प्रात्यक्षिकत्वेनापलापानर्हत्वं द्योत्यते
सुरासुरहसिता कथं सर्वान् पुरुषान् विहायायमीदृशोवृत्तइति भावः अत एव लज्जाकुटिलेक्षणा
किमियं कामिन्येव पुरुषत्वमानमयावृतेति धियेति भावः लक्ष्मीर्जयति सर्वोपहासवत्त्वेपि धैर्या

देवार्पितचरणस्त्राजिबहुमायेयवहति कैटभीरूपं　जयति सुरासुरह
सिता लज्जाजिह्मेक्षणा लक्ष्मीः २२　तान्सुरानपिहरिरपितव
देकपटकैटभीरूपं　यैर्यद्बिंबाधरमधुलुब्धैःपीयूषमपिमुमुचे २३

करणादिति भावः २२ तानिति तान् सकपटत्वेन प्रसिद्धान् असुरानपिसुष्ठुरांतिकं सुरान्त
द्भिन्नान् सर्वदा असमीचीनग्राहकानपि वंदे पीयूषादप्यधिकामेतस्या अधरामृतमिति ता ९
त्विकज्ञानेननसमीचीनवस्तुग्राहकत्वादिति भावः तं कपटस्तन्यत्वेन प्रसिद्धं कपटकैटभीरूपं हरि
मपि वंदे कपटाज्ञानेपि कपटाकरदैत्यवंचनानिपुणकपटरूपधारणादिति भावः यैर्असुरैर्यस्याः

कैटभ्याःलक्ष्म्याःअधरमधुनिलुब्धैःमधुपद्मुनाद्दंजनकृतांव्यनक्ति पीयूषमपि एवंचपरित्या
गानर्हत्वेपितत्करणेनकैटभीरूपचित्राप्रवाणालिंगत्वंध्वन्यते २३ तल्पीति तल्पीकृताहिरुरगंच
सर्पबाधायाअगणनेनरागाल्लिङ्गापोव्यज्यते अगणितगरुडः एवंचसर्वत्रगमनयोग्यत्वेनपक्षि
त्वेनविवेकशून्यतयावान्यत्रतत्कथनयोग्यत्वेप्येतद्गणनयापिसएवद्योत्यते हाराभिहित
विधिःहारस्यनाभिसंबंधादितिभावः आलिंगनांतरायभूतहारस्यत्यागार्हत्वेपितदुपेर्यैवप्रक्षे

तल्पीकृताहिरगणितगरुडोहाराभिहितविधिर्जयति
फणव्रातपीतश्वासोरागांधायाःश्रियःकेलिः २४

येणकेलिज्ञानसंपादनेनलज्जाशून्यत्वेनसएवावेधते यद्वाकृष्णमद्यापिनापसरतीतिक्रोधा
न्निकटवर्तिहाराभिहननेननहारापायभीतिशून्यत्वेनायंचहननंक्रोधात्क्रूरंनयदिष्यतीतिज्ञा
नहीनतयासएवावेधते ज्ञातसंख्याकफणपीतश्वासः एवंचसंख्यायाःपानाचयासंभवतीति
दूषणमपास्तं एवंचमरणभीतिशून्यत्वेनसएवध्वन्यते एवंविधःसागांधायाःश्रियःकेलिःए

१० वंचान्याभिरंगनाभिर्यद्वागटनेक्रियेतेतन्निषिध्यतिभावः ॰जयतिरताद्युन्नामप्रतिबंधकसमूहेषु
त्कर्षेणालित्वादितिभावः अत्रतल्पीकृतांगहरित्यादिनाव्यंजनयागाढालिंगनप्रतिपादनाद्रागा
धायाङ्गस्यस्यनतथाप्रयोजनमित्याभाति २४ स्मेरेति स्मेरंकिंचिद्धास्ययुक्तंसुखाविर्भावादि
तिभावः यत्तु आननंअर्थात्कृष्णस्यास्मेननकृत्वाआकारेदिनास्मेराननरूपज्ञापकज्ञानवताहरि
णाआकलितंअनुमितंस्मेराननेनहरिणास्वस्यापिविशेषणं विपरीतरतकारिण्याश्रयः सस्पृ

स्मेराननेनहरिणासस्पृहमाकारवेदिनाकलितं जय
तिपुरुषायितायाःकमलायाःकैटभीध्यानं २५

हं एवंचस्वस्यापिसुंदरत्वेपितद्विषयस्पृहावत्वेनानिर्वचनीयरूपत्वात्कलितंकैटभ्यांव्यज्यते कै
टभीध्यानं एवंचस्त्रियोपिस्त्रीध्यानेनाद्भुतत्वेकैटभीरूपेणध्यायते जयतित्रिभुवनाभिरामिण्या १०
रमयापिक्रियमाणत्वादितिभावः २५ कृतेति कृतंकांतमनोज्ञंयत्केलिकुतुकं एवंचोत्सा
हविशेषणसुरतसंपादनात्श्वासबाहुल्यंव्यज्यते यत्तुकांतेनविष्णुनासहयत्केलिकुतुकमि

तितन्नअन्येनसहाप्रसक्तेःकांतकेलिरित्यनेनसुरतक्रीडैवायास्पतीत्युपिनजसक्रीडाद्वंसंभ
वातू नाभिसरोजइत्यादिनानवततश्रती तेश्च यथाएलादृत्रीयाःश्रीःतस्यात्रीतःमदनानलसंता
पनिवृत्तेरित्तिभावः ये श्वासास्तेषांसेकेननिद्राणःस्यकस्यद्रवदर्थ्यीयत्वेन श्वासेबाधाद्वारंवार
संबंधोलक्ष्यते तेनचसुखनिद्रायोग्यत्वंव्यज्यते वितताल्लिहतमेव धोरितयस्यनाभिसरो
जेविधिःजगन्निर्माणकर्ताएवंच श्रमयोग्यत्वान्निद्रायोग्यत्वंध्वन्यते जयति सरोजन्मायनशी

कृतकांतकेलिकुतुकश्रीन्तीलश्वाससेकनिद्राणः धो
रितविततालिरुतानाभिसरोजेविधिर्जयति २५

तमंदसुगंधसमीरणनाभिसरोजसुखस्वापयत्नादित्तिभावः २५ एकेति एकंदंतहेमातुरपा
र्वतीगंगारूपमातृद्वयवत्वात् निस्त्रिगुणंएवंचब्रम्हरूपंद्योत्यते चतुर्भुजोपिपंचकरः अपि
विरोधाभासोर्थकःशुंडामादायपंचकरत्वमन्यथाचतुर्भुजत्वं षडमुखनतज्येष्ठत्वादित्तिभा
वः सप्तछदगंधमदोयस्य अष्टतनुर्महादेवःतत्तनयएताद्रशास्त्वं जय सख्यात्क्रममात्रमत्र २६

११ मंगलेति मंगलकलशायुक्तोऽपि विक्रमो येनाकुमारोयस्य तं एवं च विघ्नविनाशनसमर्थत्वं ध्वन्यते ग
जवदनं अंदभेन एवं चंदभेन भजनमनर्थकमित्यावेद्यते यदीयदानोदकार्थं चंचलेः सोरभ्यमा
लिताद्दानोदकस्येति भावः तरलपदेन सकलकुसुमगंधाधिकत्वं दानगंधे व्यज्यते रोलंबेः भ्र
मरैः तिलसाम्यं श्यामत्वादिति भावः एवं च कुचयोर्महत्तरत्वं व्यज्यते जालं विगणपतिविषयकं

एकरदद्वैमातुरनिस्त्रिंशगुणचतुर्भुजापि पंचकर जयषडमु
खनतसप्तछदगंधमदाष्टतनुतनय २७ मंगलकल
शद्वयमयकुंभमदंभेनभजतगजवदनं यद्दानतोयतर
लैस्तिलतुलनालंबिरोलंबैः २८

त्रभावध्वनिः २९

याभिरित्ति याभिः स्त्रीभिः अनंगो मदनः सांगीकृतः स्वयं तत्साहाय्यसंपादनादिति भावः ये ११
नमदनेन ताः स्त्रिय अस्त्रीकृताः स्वविजयसाधनत्वेनेति भावः इति वामस्य सुंदरस्य समी
चीनस्येति यावत् यदाचरणं समीचीनाचरणमित्यर्थः तत्र प्रणवो तत्परो एवं चागर्हितस्य

सांगतासंपादनादेवमेवस्त्रीत्वेननायकाधीनानांस्त्रीणांस्वानुरूपतासंपादनेननायकस्य तदधीनत्वसंपादनादुपकारप्रणयत्वमुभयोर्व्यज्यते अतएवैतादृक्कामिनीकामोप्रणमत एवंचेत्तत्सेवयासमीचीनमेवभविष्यतीतिध्वन्यते यत्तु अंगरहितस्यांगवत्तासंपादनात् स्त्रीणांचस्त्रीभिन्नत्वसंपादनाद्विरुद्धाचरणस्याभाव्यात् कामिनीकामोप्रणमत एवंचेत्तयोः संगतिःसंतानोचितेतिव्यज्यतइति संतानंव्याख्यानंतन्मंगलप्रकरणविरोधात् स्त्रीपुंवा

याभिरनंगःसांगीकृतस्त्रियोस्त्रीकृतास्वतापेन
वाम्याचरणप्रवीणौ प्रणमततौकामिनीकामौ २९

म्याचरणानन्वयाच्च असंजसमिवाभाति यद्वापरस्परमप्येतयोरीदृग्विपरीताचरणप्रवीणत्वेनान्यस्यतत्करणस्याशक्तेरसमानत्वादेतत्सेवैवसमुचितेतिध्वन्यतइत्यर्थः २९ अथकवीन्स्तौति विहितेति शक्रायुधमिवविहिताःघनाःबहवःअलंकाराःउपमानादयोयेनतं पक्षेविहितमेघालंकरणंविचित्रवर्णानांअक्षराणांयाआवलिःतत्प्रचुरंस्फुरणंस्फूर्ति

१२ यस्यतं पक्षेवर्णाः नीलपीतादयः तत्संक्तिविकारस्फुरणं उत्पत्तिर्यस्यतं वक्रवक्रोक्तिकुशलं पक्षेय
थाश्रुतंवल्मीकभुवंवाल्मीकं शक्रधनुषोऽपि ततएवोत्पत्तिरिति लौकिकं कविंकाव्यकर्तारं नौमि रू
पकमत्रालंकारः ३० व्यासेति व्यासवचसांनिर्यासं एवंच तत्त्वार्थवत्त्वंसरसत्वंचव्यज्यते विश्वस्य
जगतःसारं एवंइतोऽस्यन्न पुरुषार्थसाधनमिति ध्वन्यते एतादृशंभारतंवंदे यदंकिताभारतीभा

विहितघनालंकारंविचित्रवर्णावलीमयस्फुरणं। शक्रायुध
मिववक्रंवाल्मिकभुवंकविंनौमि ३० व्यासगिरांनिर्यासं
सारंविश्वस्यभारतंवंदे भूषणतयैवसंज्ञायदंकिताभारती
वहती ३१

भारतचिन्हितांसंज्ञांभूषणतयैवभारतीसरस्वतीवहति एवं
चभारत्याःभूषणत्वंनामप्रसिद्धनामवत्त्वप्रतिपादनेनसर्वग्रंथाधिकत्वमावेद्यते भारतएव १२
कारणस्वाविकव्युदासः अन्योऽप्यप्रसिद्धस्यकस्यचिन्नाम्नाप्रसिद्धोभवतीतिलौकिकं भारतक
र्तृत्वेनव्याससस्तुतिरित्यवधेयं ३१ सतीति काकुत्स्थानांकुलंतदुन्नतत्वात्गिरिणाकुलपदेन सर्वेषा

२

मधुन्नतिसंपादेनेनज्ञातकोटिप्रविस्तरत्वंतेनन्वबहुतरप्रमेयवत्त्वंव्यज्यते बहुरसेप्रभूतभृंगा
रादिरसशालिनि पक्षेबहुजलवति एवंचतापापनोदकत्वंव्यज्यते अतएवैतादृशरामायणे
सति अन्यकाव्येनकिंतेनगतार्थत्वात् इतिभावः अत्रदृष्टांतमाह गंगापूरेवहतिसतिकुल्या
कृत्रिमासरित्किंराहतीतिकाक्वानेत्यर्थः नचित्तपथमवतरतीतिभावः ३२ अतीति अत्यं

सतिकाकुत्स्थकुलोन्नतिकारिणिरामायणेकिमन्येन रोहतिकु
ल्यागंगापूरेकिंबहुरसेवहति ३२ अतिदीर्घजीवदोषात्व्या
सेनयशोपहारितंहत कैर्नोच्येतगुणाढ्यःसएवजन्मांतराप
न्नः ३३

तद्दीर्घजीवित्वदोषोनचिरकालजीवित्वरूपदोषादित्यर्थः अतिचि
रंजीवित्वस्यान्यत्रगुणत्वेप्यत्रदोषत्वमितिभावः दोषपदंपरिहरणीयत्वंव्यंजयति अतएवखे
दोचित्यंएनेदर्वाहसएवव्यासएजन्मांतरमापन्नःगुणाढ्यःबृहत्कथाकर्ताकैर्नोच्येतअपि
तुसर्वैरित्यर्थः एवंगुणाढ्यव्यवहारोव्यासस्यचिरंजीवकत्वमेवप्रतिबंधकंसंवृत्तमितिभावः एवं

१२ चैतादृग्यत्रासिस्पृहानकृताकिंतुचिरंजीवित्वमितिमहन्मूर्खत्वमावेद्यते तेनचव्यासाधिकत्व
गुणाढ्य यद्वासएवतेषवक्ताराढ्यासगुणाढ्यैर्योऽसमावत्वंद्योत्यते ३३ श्रीरिति वाल्मिकिव्यास
गुणाढ्यान्नमस्कुर्मः यैर्वाल्मिक्यादिभिर्भिन्नाविलक्षणरीत्यनुसरणादितिभावः सरसाशृं
गारादिमती पक्षेसउज्वलसरस्वतीवाग्देवतानदीच त्रिस्रोताइवगंगेवस्वर्गमृत्युपातालेषुप्रवा
हत्रयवत्वादितिगंगायाः एवंचवाल्मिक्यादिनांसकलकल्मषविनाशकत्वंद्योत्यते स्फुरति

श्रीरामायणभारतबृहत्कथानांकवीन्नमस्कुर्मः
त्रिस्रोताइवसरसासरस्वतीस्फुरतियैर्भिन्ना ३४

एवंचत्रितयवाचांवास्तवैकरूपत्वमेवेतिव्यज्यते तेनचवाल्मिक्यादित्रितयस्यसमानत्वमावे
द्यते यद्वावाल्मिक्यपेक्षयाकिंचिन्न्यूनत्वंव्यासततोगुणाढ्यइतिध्वन्यते पूर्वत्रश्रीपदंत्रिष्व १२
प्यन्वेत्यत्ररामायणमात्र ३४ साकूतइति साकूतंसाभिप्रायंमधुररसोत्कर्षाधायकरसनिष्ठ
गुणवत्कोमलशब्दगुणशालि एतादृशंयन्न विलासशालिन्याःकंठकूजितंतस्यायंप्रायशब्दःकं

(86)

मेणबाहुल्यंसाहचर्योपरश्चापरः रतलीलाकालिदासोक्तिःशिक्षासमयेपिमुदे एवंचोभयोःसमत्व
मित्तिभावः एवंसर्ववचनस्यापिउपदेशमयबहुदुःखदत्वेनरतलीलाकालिदासोक्त्याःसुखद
दत्वेनसर्ववाग्विलासाधिक्यंध्वन्यते ३९ भवइति भवभूतेःशिवैश्वर्यस्यसंबंधात्भारतीस
रस्वतीभूधरभूःनगेंद्रकन्याभाति एवंचाणिमाद्यैश्वर्यातगेतलांछनमियातरूपप्राकाम्यात्

साकूतमधुरकोमलविलासिनीकंठकूजितप्राये शिक्षासमये
पिमुदे रतलीलाकालिदासोक्तिः ३९ भवभूतेःसंबंधात्भूधर
भूरेवभारतीभाति एतत्कृतकारुण्येकिमन्यथारोदितिग्रावा

भारत्यापिनगेंद्रकन्यारूपत्वं यथाभवभूतेःकवेः एवंचैश्वर्याभेदबाधनेनस्वेच्छानुरूपकार्यका
रित्वंव्यज्यतेसंबंधात्भारतीभूधरभूःपर्वतभूमिः एवंचनान्यथात्वंशंकनीयत्वमित्तिभावः अन्य
था एतत्कृतकरुणासप्रधाने अपिग्रावारोदित्यपिदलतिवज्रस्यहृदयमित्युत्तरचरितीयपद्य
ग्रावाशैलग्रावाणौशैलपाषाणाइत्यमरः किमितिरोदिति यद्वाभवभूतेःसंबंधादित्यस्यभवे

२७

१४ श्वर्याविर्भावादिति भावः भूधरभूः शैलतनया भारती सरस्वतीरूपेण स्थितेति भावः ॥ एवं चेतत्क
वेर्दक्षिणामूर्त्युपासकत्वं व्यज्यते अत एव भवस्य शंभोः भूतिरैश्वर्यं यस्मिन्निति व्युत्पत्तिरपि संगच्छ
ते पक्षे तर्कमाह अन्यथा एतत्कृतकारुण्यमेव एवं चान्यैर्बहुभिः करुणरसप्रधानानि काव्यानि वि
हितानि परंतु न तत्र शैलस्य रोदनमिति भावः ग्रावा किमिति रोदिति एवं चैतत्कारुण्यजामातृसंब
धेन शैलस्यापि रोदनमिति भावः अथवा भवभूतेः शिवैश्वर्यस्य संबंधात् तत्कृपानद्युत्यर्थः भारती
भूधरभूरेव भूधरेति कविनाम भवभूतिरिति तु गिरिजायाः कुतो वंदे भवभूतिस्सिताननाविगतिपद्य
करणोत्तरं पदवीनाम भस्माद्भवत्येतादृशेयं माला एवं च सरस्वतीप्रचारस्तत एवेत्यन्यकविव्य
तिरेको ध्वन्यते अत एव पर्यंतभूमिरेव नन्वेतत्कवेर्भूधरत्वे किंप्रमाणमत आह अन्यथा एतत्क
वेर्भूधरत्वाभावे एतत्कृतकारुण्ये ग्रावा पाषाणः कथं करोति एतत्कृतकारुण्योत्तरकालीनपाषा
णरोदनस्यैतत्संबंधाभावे अन्यथानुपपत्त्या कवेर्भूधरत्वसिद्धिः एवं च जन्यजनकभावसंबंधाद्रो १४
दने युक्ते तेन एवकारोऽवधार्थकइति केचित् ३६ जातेति प्राक्पूर्वं यथा श्रीखंडिनी द्रुपदपुत्री सि
खंडी द्रुपदपुत्ररूपा बभूव तथा वाणी सरस्वती अधिकप्रागल्भ्यप्राप्त्यर्थं बाणः कादंबरीकर्तृरूपा

बभूव पवर्गान्तृतीयंलस्यच उक्त्यालवारयोरभेदादितिभावः एवंचसरस्वतीतोधिकत्वंबाणद्योत्य
ते वस्तुतस्तुवचनयोरैक्यदोषाद्ध्वेव ३७ यस्मिन्ति यंगुरुः प्रभाकरात् एवंचप्रभाकरंतंत्र
निपुणत्वंतातस्यावेद्यते पक्षेबृहस्पतेः अनुपश्चाद्गणयंतियस्य आस्तिनाम्ना पक्षेसूर्यमंडलसा
न्निध्यनादर्शनेधर्मकर्मसंकुचिततातसद्धास्यान्यस्यधर्मकर्मप्रवर्तकस्याभावादितिभावः

जाताग्निशिखंडिनीप्राक्यथाग्निशिखंडीतथावगच्छामि प्रागल्भ्य
मधिकमाप्तुंबाणीबाणोबभूवेति ३७ यंगुणत्यगतिगुरोरस्तु
यस्यास्तेधर्मकर्मसंकुचितं कविमहमुद्गानसंमिवर्तनालं
नीलांबरंवंदे ३८

पक्षेमलमासइवचक्रुकास्तापिकेषांचित्कर्मणांनिषधा
दितिभावः यद्वातस्यतातस्यधर्मकर्मएवंवाधर्मणोभावोव्यज्यते संकुचितंसम्यक्कौपृथि
व्यांचिंतव्याप्त आस्ते एवंचकर्मठत्वेनसर्वत्रतामप्रसिद्धिरितिभावः यद्वायस्याधर्मकर्मविष
येसंकुचितंसंकोचः भीतिरितियावत् आस्तेकविकाव्यकर्तारंपक्षेतन्नामानंउद्धानसंभिव

२७

शुक्लमिवतेनसिंदूलातेनीलांबराभिधंचंदेनीलांबराभिधंसंकर्षणाभिधं आत्मनामगुरोर्नाम
इत्यादिनिषेधात्प्रकारांतरेणाभिधानंचंदे ३८ सकलेति प्रबंधस्यचतुःषष्टिकलाःकुमुद
बंधोश्चंद्रस्यचषोडशकलाःकल्पयितुंवक्तुंकर्तुंवा पक्षेदर्शयितुंविनाशेनकुलतिलकभूपतिः
सेतुकर्ताप्रवरसेननामाराजापौर्णमासीप्रदोषश्चएकःप्रभुःसमर्थःनान्यइत्यर्थः ३९ काव्य

सकलकलाःकल्पयितुंप्रभुःप्रबंधस्यकुमुदबंधोश्च सेनकु
लतिलकभूपतिरेकोराकाप्रदोषश्च ३९ काव्यस्याक्षरमै
त्रीभाजोनचकर्कशाःनचग्राम्याः शब्दाअपिपुरुषाअपिसा
धवएवार्थबोधाय ४०

स्येति अक्षराणांवर्णानांमैत्रीएकवर्गपठितत्वादि
रूपाएकस्यानेकत्वसंगिएकप्रयत्नकत्वरूपांवाभजन्तितस्यएवंचबंधविशेषशालित्वंव्य
ज्यते पुरुषपक्षेविशेषणमप्यक्षरमैत्रीभाजयन्तिकाव्यस्ययोजनाविशेषवछब्दार्थोभयस्य
अर्थबोधायकर्कशाःश्रुतिकटवःतेषांरसापकर्षकत्वादितिभावःपक्षेक्रूरमतयःएवंचपरा

त्तिखंडनमात्रनिपुणत्वमज्यतेनचग्राम्याः अविदग्धप्रयुक्ताः एवंचचारुत्वाभावोव्यज्यतेनच
पक्षेग्राममात्रवासिनः एवंचकाव्यवासनावासितांतःकरणत्वाभावोध्वन्यते शब्दा अपिपुरु
षा अपिकिंतुसाधवएवव्याकरणसिद्धाएव असाधुत्वज्ञानस्यार्थबोधप्रतिबंधकत्वात् पक्षे
निर्मलमतयएव एवंचार्थप्रतिबिंबभवनयोग्यत्वंद्योत्यते पद्धकाव्यार्थज्ञावासनाशालिनइ
त्यर्थः एवंसर्वेषांकाव्यबोधनानर्हत्वमितिभावः ४० वंशादृति वंशोवेणौघुणइवकीटइवर

वंशेघुणइवनविशंतिदोषारसभावितसतांमनसि
रसमपिलुनप्रतीच्छतिबहुदोषःसन्निपातीव ४१

सभावितश्रृंगारादिभावनावति पक्षेजालातिशायसंबंधवति ओषधीइवलेपवतीतिकश्चि
तसतांमरसगृहीतानांसहृदयानांवामनसि मनसीत्येकवचनेनसमीचीनमनस्त्वमेकत्वम्
नशालित्वंध्वन्यते दोषानविशंति एवंसुतरामवस्थितत्वभावोद्योत्यतेबहुदोषोदोषकद्दक
पक्षेनीलमस्थिसंधिरुजइत्यादिबहुपद्रवान् सन्निपातीवयुगपत्प्रकुपितवातपित्तादि

37

२६ मान्रसमपिशृंगारादिकमपि एवंचावन्नेयस्थायोग्यत्वंव्यज्यते पक्षेमृगांकादिकमपि एवंच
कावार्तांकाथादेरितिभावः नप्रतीछतिनगृण्हातीतिकिंवक्तव्यमितिभावः ४१ विगुणो
पीति विगुणोपियेकाव्यगुणास्तदन्यतमन्यून्योपिकाव्यबंधः अत्रबंधपदमधिकमाभाति यद्वा
बंधोरचनामात्रंसाधुनं एवंचगुणवत्तासंपादनकर्तृत्वंध्वन्यते सुखसंपादकोभवतिसुवंशैः
सरलवेणुभिः अनूद्यमानः एवंचानुवादसंपादनेपिसुजनदुर्जनयोरंतरंभवतीतिभावः फू

विगुणोपिकाव्यबंधः साधूनामाननंगतः स्वदते
फूत्कारोपिसुवंशैरनूद्यमानः श्रुतिंहरति ४२

त्कारोपि एवंचसुखाजनकत्वंध्वन्यते श्रुतिंहरतिश्रवणसुखसंपादकोभवति ४२ स्वयमपि
स्वयंभूरिछिद्रोपिबहुवाच्योपि एवंचस्वदोषेषुदर्शनयोग्यत्वेपितद्दर्शनाभावेनभ्रांतित्व
मावेद्यते पक्षेबहुरंध्रोपिसर्वतोमुखंसकलजनसमक्षं पक्षेसर्वदिग्विषयंचापलंमौखर्यं एवं
चजनभीतिन्यूनत्वंध्वन्यते पक्षेचापल्यंतन्वन् विस्तारयन् एवंचविरसभावोध्वन्यतेतिल

उःतितउःचालनीस्त्रियामित्यभिधानंपिशुनःपरोत्कर्षासहिष्णुःविवेचननिर्णये पक्षेस्वीकार
अधिकृतःदत्ताधिकारःएवंचगुणादिकंविहायदोषमात्रांगीकर्तृत्वंदुष्टानामितिभावः ४२
अंतरिति अभ्यंतरंगूढंस्थितान्पक्षेनिलीनान् अर्थान्प्रतिपाद्यविषयान् पक्षेपदार्थान्
अव्यंजयतःव्यंजनाविषयानकुर्वतःपक्षेअप्रकाशयतः अतएवप्रसादेनकाव्यगुणेनापक्षेनि

स्वयमपिभूरिछिद्रश्चापलमपिसर्वतोमुखंतन्वन् तितउस्तुष
स्यपिशुनोदोषस्यविवेचनेऽधिकृतः ४३ अंतर्गूढानर्थानव्यंज
यतःप्रसादरहितस्य संदर्भस्यनदस्यचनरसःप्रीत्यैरसज्ञानां ४४

र्मलतयारहितस्यसंदर्भस्यकाव्यस्यनदस्यचपुंस्त्वनिर्देशेननिर्मलत्वस्यावश्यापेक्षणीय
त्वमावेद्यते यद्वातद्वत्वेनविरलतयातत्तुल्यप्रतिपादनात्काव्येपिविरलत्वमावेद्यते तदुक्तं
छिद्राएवकवयःछिद्राण्येवकाव्यानीति रसःशृंगारादिःपक्षेजलंरसज्ञानां एवंचान्येषांप्री
त्याजनकत्वेपिनकाचित्क्षतिरितिभावःप्रीत्यैन ४४ यदिति असतांसहृदयभिन्नानांपक्षे

१८ पापवतामसेवनीयंअमृततुल्यं पक्षेअमृतबहुलंसुवर्णानांशोभनाक्षराणांविन्यासोग्रथनंयत्र। वर्णस्तुवाक्षरेइत्यमरः पक्षेसुवर्णस्यहेम्नः विन्यासःरचनादियत्रशोभनरसार्थोभयप्रचुरा पक्षेदेवसमूहबहुलंकाव्यंत्रिविष्टपंस्वर्गवासमिवविद्मः एवंचात्रनमनोरथाभावआशंकनीयइतिभावः एवंचयथास्वर्गार्थंयत्नःसद्भिःक्रियतेतथाकाव्यार्थंविधेयइतिव्यज्यते ४५ सदिति सत्कवेः

पदसेवनीयमसतामसृतप्रायंतुसुवर्णविन्यासं सुरसार्थमयंका
व्यंत्रिविष्टपंवासमिवविद्मः ४५ सत्कविरसनाशूर्पीनिस्तुषतरश
ब्दशालिपाकेन तृप्तोदयिताधरमपिनाद्रियतेकासुधादासी ४६

एवंचासत्कवेर्निरासः रसनैवशूर्पीअल्पंशूर्पंशूर्पीप्रस्फोटनंशूर्पमस्त्रीत्यमरः यथास्वल्पशूर्पेणनिस्तुषताजायतेनतथामहाशूर्पेणेतिस्त्रीसंप्रदायः तथानिस्तुषतरःनिर्दोषःशब्दरूपोयःशालिःतस्यपाकेनपरिणामेननिर्दोषकाव्यास्वादनेनेत्यर्थः तृप्तोदयितायाः एवंचातिस्पृहणीयत्वमधरेध्वन्यते अधरमपिउत्कृष्टतांनाद्रियतेकासुधादासी एवंचमाध्वीकादेःकुत्रगणना १८

(37)

तिभावः एवंचसुधातोधरतोपिसत्काव्येऽधिकत्वंव्यज्यते एवंचस्वर्गार्थफलंविहायकाव्यार्थमे
वास्वादयइतिध्वन्यते अत्रचत्वारीरंतावदिष्टार्थव्यवच्छिन्नापदावलीतिदंडिमतेतनार्थविशिष्टश
ब्दस्यैवकाव्यत्वमितिप्रदीपकृन्मतेनचशब्दमात्रोपादानं ४६ अकलितेति नकलिताश
ब्दस्यालंकृतिर्यया अनुप्रासादादिशब्दालंकृतिशून्येत्यर्थः एवंचअर्थालंकारादिसत्वंव्यज्य
ते पक्षे अकलितःशब्दोयया एतादृशीअलंकृतिभूषणंयस्या सशब्दभूषणवत्वेनन्यस्पन्ना

अकलितशब्दालंकृतिरनुकूलास्खलितपदनिवेशापि
अभिसारिकेव रमयति सूक्तिःसोत्कर्षशृंगारा ४७

नंभविष्यतीतिधियेतिभावः अनुकूलाद्भुतरसप्रत्यायिका पक्षेनायकचित्तानुकूल्यवती
सास्खलितःबंधदार्ढ्येनशून्यःकोमलइतियावत् पदानांसुप्तिङंतानामन्वयवतांनिवेशोग्रथनं
यस्याःसा एवंचगौडीरीतियुक्तेतिध्वन्यते पक्षेस्खलनंस्थानादन्यत्रपतनं एवंचसंकेतगमन
सस्खरत्वमावेद्यते पदनिवेशः चरणविन्यासः यद्वा अनुकूलानिस्फुटमर्थप्रतीतिजनकानि अ
स्खलितानिव्याकरणनिष्पन्नानि एवंचनेपार्थासाधुत्वशून्यत्वंद्योत्यते यानिपदानितत्संनि

१८ वेशनीयपक्षे अनुकूलानि कुंतसंकेतप्रापकानि स्खलितहीनानि यानि पदानि तद्विन्यासव
तीअपिरमास्याद्यां एवं च गुणादोषाभावयोः संपादनेनात्यंतमाग्रह इति भावः सोत्कर्षशृंगारा
दुत्कृष्टशालिशृंगाररसवती अन्येअसमस्यायं ममेतिरसपरिपोषवती अभिसारिकेव अभिस
रणे अभिसारणान्यतरवतीवत् उक्तं च कामार्ताभिसरेत्कांतं सारयेद्वाभिसारिकेति एवं च प्रमा
तिशाय्योव्यज्यते सूक्तिः काव्यपक्षे शोभनोक्तिमती रमयती एवं च काव्ये शब्दालंकृद्दोषाभावसत्व
संपादनमप्रयोजनमपि तत्कृतसंपादनेनैवोशृंगारचितमिति व्यज्यते यद्वा शब्दालंकृतिवत्या
सदोषपदविन्यासानपि सोत्कर्षशृंगारा सूक्तिः रमयति शब्दस्य प्राधान्यात् तदलंकाररसस्या
वश्यकत्वेपि तदभावे दोषरहितस्यावश्यकत्वेपि केवलोत्कृष्टशृंगाररसत्वेनैव चमत्कारातिप्रयो
जनकत्वं काव्यस्येतीति भावः एवं च शृंगारादिरसवत्वे काव्ये वश्यमापेक्षितमिति व्यज्यते अतए
व नीरसो हि निबंधो यः सोपशब्दो महाकवेः स तेनाकविरेव स्यादन्यनास्मृतलक्षणमिति ध्वनि १८
कृता रसस्य प्राधान्यमभिधायि एवं च सर्वरसप्रधानीभूतशृंगाररसवत्वस्य समस्तेतोत्कृष्टमिति सास्या
र्थाः ५७ अध्वनीति अध्वनिर्व्यंग्यार्थशून्यं यत्तु ध्वनिरुत्तमं काव्यं तद्भिन्नमित्यर्थः इति तन्न गुणी

(36)

भूतव्यंग्यादेहृद्यत्वाल्हादजनकत्वात् पक्षेशिंजितशून्यंपदग्रहपर अनुप्रासमात्रार्थंपदग्रहःपर
मुत्कृष्टापत्र पक्षेअत्यंतचरणसंलग्नंकाव्यं अभिज्ञसभायांहृद्यपाद्यानंजनकत्वेपिनकिंचित्करत्व
मितिभावः हृदयंवानमदयति श्रवणंवानमदयति एवंचश्रोतुरुभयान्यतरदपिआनंदेनवि
षयांतरस्फूर्तिशून्यंनकरोतीतिभावः अत्रहृदयंश्रवणंवानमदयतीत्येतावतैवसिद्धे द्वितीय
नवेत्यस्यनतथाप्रयोजनमाभाति श्रवणेश्रोतुःहृदयंवक्तुःनमदयती अपरिलोषाद्विदुषान

अध्वनिपदग्रहग्रहपरमदयतिहृदयंनवानवाश्रवणं
काव्यमभिज्ञसभायांमंजीरंकेलिवेलायां ४८

साधुमन्येप्रयोगविज्ञानमित्याद्युक्तेरितिव्याख्यानेवाकारद्वयंनञोमानर्थक्यमाभाति मं
जीरंक्रीडाकालेनमदयतीतिनाविर्भावयंतंकरोतीत्यर्थः काव्यंहृदयंनमदयति मंजीरंश्रव
णंनमदयतीतिव्याख्यायांवाकारद्वयमनर्थकमाभाति अत्रेदमवधेयं व्यंग्यार्थशून्यंकाव्य
मेवनास्तिनचाव्यंग्यत्ववरंस्मृतमित्युक्त्याव्यंग्यात्यंताभाववत्त्यापिकाव्यत्वमस्तीतिवाच्यं
तदुदाहरणेस्वच्छेत्यादिपद्येमंदाकिनीविषयकरत्याख्यभावादिव्यंग्यस्यसत्त्वात् किंबहु

१९ नासकोप्यविषयोनास्तियत्रव्यंग्यंनभासेत समयादेर्विशेषस्यात्वभावेहेतुतानता अतएवप्रधा
नगुणभावाभ्यांव्यंग्यस्येवंव्यवस्थितेः उभेकाव्येतदन्यद्यच्चित्रमित्यभिधीयते इतिध्वनिकृ
ताप्यधायि यद्वाकाव्यंकाव्यत्वाभिमतं ४८ आस्वादितेति आस्वादितः नतुपीतः एवं
चाधरपानस्यताधरपानेयाकीदृक्माधुर्यमुपलभ्यतइतिनविद्मइतिभावः दयिताधररूपसु
धारसोयेनतस्यैव एवंचनान्यस्येतिभावः यद्वामधुराएवेतियोज्यं एवंचामधुराणांव्यवच्छे

आस्वादितदयिताधरसुधारसस्यैवसूक्तयोमधुराः
अकलितरसालमुकुलानकोकिलःकलमुदंचयति ४९

दः यद्वा आस्वादितोदयिताधरसुधारसोयेनतस्यैव एवंचनृदेहेनदयिताधरपानंविधायप
श्चाद्देवरूपेणामृतंनिपीयेतदुभयाधिकतररसवत्काव्यंछयाकविर्भवतीतिभावः एवंचदयि
ताधरास्वादादेहेतुत्वप्रतिपादनादवाप्तकार्यस्यकारणेऽनादरवत्काव्यास्वादतः सकलविष
यास्वादभूतमौलिदयिताधरस्वादादावप्यनादरइतिद्योत्यते एवंचकाव्यास्वादब्रह्मरसरूप
ताद्योत्यतेसूक्तयःकाव्यानिमधुराः एवंचदयिताधरसुधारसेपारधिकतरत्वस्यकाव्यसामा १९

३५

न्येभिधानेनतद्विशेषात्तमकाव्येऽस्यतानिश्चायस्ततोध्वन्यते अत्रदृष्टांतमाह अनास्वादितत्व
तमुकुलः मुकुलपदेनरससंभृतत्वंव्यज्यते कोकिलःकलंमधुरंनवदति यद्वास्त्रकृपः उत्तमका
व्यानि ४९ बालेतिलोकव्यवहारज्ञानस्यकाव्यहेतुत्वमित्याह बालायान्कटाक्षेणसूत्रि
तंसूचितमित्यर्थः एवंचलज्ज्ञात्वेनप्राकट्यसंपादनायोग्य अत्रबालापदेनाल्पवयस्काभिधी
यते नस्वीयाभेदरूपा असतीत्याद्यर्थविरोधात् सव्या असतीत्वेपिनायिकायाःस्वीयात्वाक्ष

बालाकटाक्षसूत्रितमसतीनेत्रत्रिभागकृतभाष्यं
कविमाणवकाद्दूतीव्याख्यातमधीयतेभावं ५०

तिमित्यपिकश्चित् असत्याःनेत्रत्रिभागेनबहुलनेत्रव्यापारेणकृतभाष्यंकृतकिंचित्प्राकट्यं
दूतीव्याख्यातंदूत्यावचनवृत्त्याभिहितंभावं अभिप्रायंकविमाणवकाःकवयोमाणवकाइ
व एवंचाज्ञाततत्त्वंयोस्यते अभियते एवंचातितीक्ष्णमतिभिःसूत्रेणततोल्पमतिभिर्व्याख्या
नेनयथावबुध्यतेग्रंथादितथातीक्ष्णमतिभिःकैश्चित्कविभिःस्वल्पव्यवहारज्ञानेन ततोल्प
मतिभिः अधिकतरतज्ज्ञानेनकाव्यंक्रियतेइतिनव्यवहारज्ञानंकुत्रापिव्यभिचरतीतिध्व

39

न्यते यद्वान्यप्रमेयप्रहरणत्रीलान्कवीन्निंदन्ति दूतीव्याख्यातमित्यनेनेतस्मात्पदादयमर्थो
बोध्यइतिनियमसहायशक्तिविषयमितिव्यज्यते शक्तेरतिस्थूलमतिविषयत्वात् अस
तीनित्रविभागकृतमाध्यमित्यनेनजघन्यलक्षणवृत्तिविषयत्वमितिद्योत्यते लक्षणावृत्तेः
किंचित्स्थूलमतिविषयत्वात् बालाकटाक्षसूत्रितमित्यनेनव्यंजनावृत्तिविषयत्वमितिव्य
ज्यते व्यंजनावृत्तेरतिसूक्ष्ममतिविषयत्वात् बालाकटाक्षसूत्रितमित्यनेनव्यंजनवृत्तिविषय
मितिव्यज्यते व्यंजनावृत्तेःरतिसूक्ष्ममतिविषयत्वात् भावमर्थं अर्थादन्यकविनिबद्धंये अपी
यतेस्वकाव्ये विषयीकुर्वंतिनतेकवयः किंतुतेषुतेबालकामूर्खाइत्यर्थः एवंचपरकाव्यस्पृष्ट
वाच्यलक्ष्यव्यंग्यार्थस्पर्शित्वंस्वकाव्यस्यध्वन्यते यद्वा बालाकटाक्षसूचनाद्व्यापारप्रकटा
र्थस्यकविमाणवकाव्यवियत्वंकवीनांत्वस्यंतनिगूढार्थोपिकाव्यविषयइतिस्वग्रंथेपिनिगूढार्थ
विषयत्वंध्वन्यते अर्वाचीनकवयः सर्वेबालकाइव एवंबालाकटाक्षसूचितमित्यादिनानायिका
यास्वेच्छ्याप्रकटीकृतभावस्याभिज्ञत्वंकवीनांनतुलदंतगताभिप्रायज्ञानवत्वमितिनायिकाधि
क्यवर्णनेनतद्विषयशृंगारवर्णनेसर्वरसवर्णनापेक्षयाकठिनतरमितिव्यज्यते तद्वत्स्वग्रंथा

धिक्यंच अतएवशृंगारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्धनस्पर्धकोऽपिनविपुलइत्यभाणिज
यदेवेन ९० स्वकीर्त्यनुवृत्तयेस्वनामदर्शयन्नेवैतरार्याविलक्षण्यंस्वार्यास्वाह मसृणेति म
सृणानांस्निग्धानांकोमलानामितियावत् पदानांविभक्त्यंतानांरीतिःवैदर्भ्यादिःतस्याःगतिः
प्राप्तिःयासुतास्तथेत्यर्थःयद्वारीतिगौडी पक्षेकोमलचरणविन्यासशालिगतयःमंथरगत
यइत्यर्थःसज्जनहृदयंसमाधिगम्यार्याइतिभावःएवंचदुर्हृदयानामत्रानधिकारइतिध्वन्य

मसृणपदरीतिगतयःसज्जनहृदयाभिसारिकाःसुरसाः
मदनाद्वैतोपनिषदोविशदागोवर्धनस्यार्याः ५१

तेपक्षेसज्जनस्यचतुरतरस्यहृदयमभिसारयंतिस्वाधीनताभाजनंकुर्वंतितताःसुष्ठुरसःशृं
गारादिर्यासुताःपक्षेआसक्तिविशेषवत्यःमदनाद्वैतोपनिषदःउपनिषदइत्यनेनमदनाद्वैत
कृतातिशयप्रशालित्वमावेद्यते पक्षेसन्निधिमदनसत्वात्त्यातस्मिन्नाशाकारित्वंध्वन्यते विशदाः
प्रसादरूपगुणवत्यःपक्षेउज्वलवेषाःआर्याछंदोनामपक्षेश्रेष्ठाःगोवर्धनस्यगोवर्धनेतिकविना

वाणीति वीणीप्राकृतकाव्यसम्यगुचितःरसोयस्याः एतादृशेपयबलेन बलात्कारेण पक्षेबलक्रमेण एवकारेणैवचवान्यति निम्नानुगामीस्वभावजला कालिंदीगगनतलमिव एवंचप्राकृतकाव्येसुरसतासंपादनेसुगमतरेसंस्कृतकाव्येतत्कठिन त तरमितिद्योत्यते तेन चस्वयंतत्संपादनेनस्वस्मिन्नाधिक्यमावेद्यते यद्वावाण्याःस्वभाव एवायंतत्प्राकृतकाव्येसुरसतामाप्नोतीति प्राकृतकाव्येकरणादरएवसमुचितस्तथापिसंस्कृतकाव्यएयादरोमयाविहितस्तत्रकदाचिद्यदिकदाचित्तथाविध

वाणीप्राकृतसमुचितरसाबलेनैवसंस्कृतंनीता।
निम्नानुरूपनीराकलिंदकन्येवगगनतलम् ५२

सुरसताभावोभविष्यतिसचतत्रभवद्भिर्भवद्भिःक्षंतव्यइतिध्वन्यते अथवाप्राकृतकाव्यसमुचितरसावाणीप्राकृतसमुचितरसेव प्राकृतानांसाधारणजनानांसमुचितरसेव प्राकृतानांसाधारणजनानांसमुचितःसुखावहइत्यर्थःरसोयस्याःअतःबलेनप्राकृतसत्र्यत्यादितिरस्कारेण संस्कृतंनीता। यद्वाप्राकृतेसाधारणजनेसम्यगुचितःअत्यंतइत्यर्थःरसःप्रीतिर्यस्याः एतादृश्यपिबलात्कारेणसंस्कृतेसाधुरूपंप्रापिता। एवंचजीवाभिलाषिण्याःसहृत्ततासंपादनेपुरुषार्थइ

तिभावः निम्नानुरूपनीराकलिंदपर्यंतकन्येव एवंचविवेकवत्त्वंध्वन्यते तेनचनीचानुगामीरसशालितायायोग्यत्वंध्वन्यते गगनमत्युच्चदेशंनीता एवंचप्राकृतसंस्कृतयोर्भूतलगगनवत्तुल्यतासंपादनेनप्राकृतात्संस्कृतेऽसंताधिक्यमावेद्यते ५२ आर्येति इयंआर्याणांसप्तशतीएषांप्रगल्भमनसांयैःप्रगल्भमनोभिरित्यर्थः एवंचप्रगल्भ्यमनोभिरादरेणनादरएवनकिंचित्फलमितिभावः दूतीरहिताइवतेनकामिनीमनसिनिविंशंते एवंचदूतोसन्नकिंचिच्चातुर्यंजनकामि

आर्यासप्तशतीयंप्रगल्भमनसामनाहृतायेषां
दूतीरहिताइवतेनकामिनीमनसिनिविंशंते ५२

तिव्यज्यते ५३ रतरीतीति रतरीतोवीतंवदनंयस्याः रसाभिर्भावादिनिभावः एवंचालंकारशून्यादकविवार्तेत्तिभावः प्रियेव रुदन्ना अपि अप्रासोपमाद्यलंकाररहिताप्पिवाणीसंतोषायअत्रहेतुमाह सरसा शृंगारादिमती पक्षेशृंगारवती रसवृत्त्या अलंकृतियुतापि पक्षेकटककंउलयुतापिवालभंजीयमतिमेवनमेचेत एवंचरसस्यप्राणरूपत्वंध्वन्यते इदंचनिरलंकारस्या

२२ पिकाव्यत्वमितिमिश्ररुचिनाथमेतेन अतएवताभ्यांमुनिर्जयति योगींद्रोमहात्माकुंभसंभवःये
नैकचुलकेदृष्टौदिव्यौमत्स्यकच्छपाविति निरलंकारोदाहरणमभ्यधायि वस्तुतस्तुएतदुभयोदा
हरणपद्येपिसर्वालंकारमौलिमणिरूपातिशयोक्तेर्विद्यमानत्वात् किंचोक्तिवैचित्र्यस्यालंकार
विरहेकाव्यत्वस्यासंभवात् अतएवकाव्यत्वस्यासंभवात् अतएवकाव्यग्राह्यमलंकारादितिका
व्यव्यवहारप्रयोजकत्वेनस्याभ्यधायिवामनेनापितस्माद्रसवतीकाव्यस्फुटालंकारसहितेऽपिन

रतिरीतिविगतवसनाप्रियमुखदृष्टापिवाङ्मुदेसरसा
अलसालंकृतिरपिनरोचतेशालभंजीव ५४

नचमत्कारहानिरितिसरसत्वस्याधिक्यप्रतिपादनमात्रेतात्पर्यमस्य अत्रचाकलितेत्यादिपद्यो
तात्र शृंगारोत्कर्षमात्रस्यप्राधान्यमर्थः अत्रतुरसमात्रस्यतदितिभेदः ॥ ५४ ॥ इति श्रीम[illegible] २२
परिसर्वालंकृतनृपपुरुषसभामध्यच्छन्नायविराजमानपंडितश्रीतिमाजीपंडितांगजानंतपंडितकृतगोवर्द्ध
नसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनग्रंथारंभाचनव्रज्याव्याख्यानसमाप्तिमगमत् ॥ ७ ॥ [illegible] ॥

(46)

॥श्रीगणेश॥ अवधीति कश्चिद्यौवनभराक्रांतांप्रपापालिकां अवलोक्य तांप्रत्याह प्रपाजलदा
नस्थानेन तद्रक्षणकर्त्री एवंचधार्मिकत्वंव्यज्यते तेनचपथिकजनजायानहंतव्याइत्युपदेशादा
नयोग्यत्वंजीवनरक्षणकआजीवनविनाशकर्तृमनुचितमितियाच्यते प्रसीद एवंचबला
त्कारानर्हत्वंध्वन्यते किंप्रसन्नतायाःफलमित्यतआह स्तनौपिधेहि मार्गांतरेणानेनैवमार्गे
णझटितिक्कुतोनगम्यतइत्यत्रहेतुगर्भस्तनविशेषणमाह दुर्लंघ्यौचतौवर्त्मशैलौच एवंच

॥श्रीगणेश॥ अवधिदिनावधिजीवाःप्रसीदजीवंतुपथि
कजनजायाः दुर्लंघ्यवर्त्मशैलौस्तनौपिधेहिप्रपापालि ५६

मार्गांतराभावाद्दुर्लंघयितुमशक्यत्वाच्चैतत्पिधानमावश्यकमितिध्वन्यते किंपिधानफलमाह
अवधिदिवसावधिजीवोजीवनंयासांताःपथिकजनजायाःजीवंतु एवंचत्वत्कुचकनकमही
धरदर्शनलुब्धैः पथिकैरत्रैवकालातिवाहनेकृते अवधिदिनातिक्रमेतत्कामिनीजनस्यमरण
मेवभविष्यतीतिभावः एवंचातिशयितयौवनशालित्वंव्यज्यते ५६ कृतपरिणयांतरेणनायक
मसूयमानांनायिकांकाचिदुपदिशति अतीति गृहिणीप्रथमस्त्रीसपत्नीस्तनप्रादुर्भावोसपरि

15

२३ एवंचकिंचिद्विलंबेकोवेदकिंकरिष्यतीतिभीतिशालित्वंध्वन्यते अतिस्नेहवतीसमीचीनस्वभावासे
वानिपुणानायकमनोगतकारिणीनम्राचजाता एवंचपूर्वसपत्नीसंपादनदुःखवत्तयान्यूनत्वेन
सपत्नीतर्जनादिनादुःशीलतामियमेवसेवांकरिष्यतीसेवामोढ्यं अतएवमनःप्रातिकूल्यंकिं
करिष्यत्ययमतःपरंममेत्यवनीतातामकरोत्सपत्नीतारुण्योत्तमसमयेमेवायमस्यामस्यतासक्तः
स्यादितिभियाअतिवात्सल्याद्यकरोदितिभावः एवंचतयाप्यग्रेएवमेवविधेयमतोधुनास्म्यादिक

अतिवत्सलासुसीलासेवाचतुरामनोनुकूलाच अजनि
विनीतागृहिणीसपदिसपत्नीक्षणोद्वेगे ५६

रएमनर्थकमितिद्योत्यते
यद्वानायिकाछलेनाालिनंकंचनकश्चिद्विवाहांतरकरणमयमुपदिशति एवंचसपत्न्यांजातायामि
वमवश्यमत्संतानुकूल्यमाचरिष्यतीतिध्वन्यते काचित्कस्याश्चित्कृतवक्रोक्तिरूपः ५७ कश्चि २३
तद्व्योन्मादयमानांनिजकुलविद्वेषिणींअन्योक्त्यावक्ति अर्थात् अयिकूलनिचुलःक्षीरवृक्षःय
द्वानिचुलोंबुजहिज्जनवृक्षसमरःवृक्षविशेषः एवंचतस्योक्तिपालनमुचितमित्यावेद्यते तस्ययन्मूला

56

छेदनं एवं चासत्त्वं ध्वन्यते तत्र दुःशीलास्तत्कारिण्यः याः लहर्यः ताभिः कुत्सितबहुभाषिणि कावेरि बकस्य न तु हंसादेः विघ्नभोजनविघ्नोपायः पंकः क्षुद्रमत्स्यादेर्बकभुक्तत्वादिति भावः स एव सारो यस्याः न चिरात् शीघ्रमेव भवितासि एवं च परोपकारकारकस्य स्वकुलप्रभवस्य यस्योन्मादवत्त्वा न्ममन्तुः स्वं ददासि तत्र दुष्टभोजनशेषं द्रव्यं शीघ्रमेवागमिष्यतीति ध्वन्यते ५७ काचिन्नायिका

अयि कुलनिचुलमूलोच्छेदनदुःशीलवीचिवाचाले बकविघ्न
सपंकसारा न चिरात्कावेरि भवितासि ५७ अपि विविधवच
नरचनो ददासि चंद्रं करे समानीय व्यसनदिवसेषु दूतिकपुन
स्तद्दर्शनीयासि ५८

परपुरुषसंगमाय प्रलोभनकारिणीं दूतीं प्रत्याह अपीति हे दूति एवं च स्वकार्यमात्रसंपादकत्वं न त्वदन्यदीयाभिमानकार्यविचारकारित्वमिति द्योत्यते नानाप्रकारशालि वचनरचनेऽपि एवं च प्रलोभनकारि त्वं वचनानि पुराणकारित्वं विश्वासानर्हत्वं उत्तरप्रत्युत्तरकरणानर्हत्वं च ध्वन्यते चंद्रं समानीय करे ददासि करतलगोचरं करोषि असंभविन

२४ मय्यर्थे जातप्रायं कृत्वा प्रदर्शयसीतिभावः व्यसनमपकीर्त्यादि तत्काले त्वं कुत्र दर्शनीयासि एवंच त्वयाघटनामात्रं कर्तुं शक्यं न त्वपकीर्त्यादिनिवारणमितिभावः यद्वा भाविवियोगभीता नायिका संघट्टनमात्रकारिणीं दूतीं प्रत्याह विविधवचनरचनेत्यनेन दुःप्रापोपि नायकस्त्वया समानेतुं शक्य इति द्योत्यते चंद्रमित्यनेनाल्हादजनकतयाऽवश्यस्पृहणीयत्वमावेद्यते व्यसनं वियोगः दुःखदत्वादिति भावः त्वं कुत्र दर्शनीयासि एवंचायं यथा वियोगो न भविष्यति तथा यदि त्वया कर्तुं शक्यं तर्हि

अस्तु म्लानिर्लोकोलांछनमपदिश्यतां हीयतामोजः तदपि
नमुंचति सत्वां वसुधाच्छायामिव सुधांशुः ५९

त्वदुदीरितं संपादयामीति द्योत्यते ५८ अपकीर्त्यादिनाद्यपरित्यागं संभावयंतीं नायिकां दूती समाधत्ते अस्त्विति म्लानिः निस्तेजस्कत्वं अस्तु जनः लांछनं अपवादं पक्षे कलंकं च ददतु ओजः यद्वा शास्त्रैर्विभाग्ये पक्षे प्रसादचिन्होपः हीयतां तदपि स नायकः सुधांशुः भूच्छायामिव एवंच सागानर्हत्वं ध्वन्यते पक्षे सुधांशुतुल्यः एवंच स्पृहणीयत्वमावेद्यते त्वां न मुंचतीत्यक्षरति यद्वा पूर्वोत्तरमेवतत् ५९ मामियं दु २७

र्वचनैर्दुःखयतीतिवाच्यंननायकंप्रतिनायिकासखीतवैवायमपराधोनतस्याइतिवक्ति अतीति अं
तर्निविशात्हृदयमध्येप्रविशात् तयारक्षांतरेधृतोपीत्यर्थः यद्वाप्रथमतःसाधुत्वंप्रदर्श्यहृदयंप्रवि
श्यैतादृशाचरणंकरोषीत्यसंततानुचितकारित्वंतवेत्यर्थः पक्षेअंतःमध्ये अतिचापल्यंअन्यनायि
कासंभोगादिरूपं पक्षेनिरंतरसंयोगविभागरूपंविस्तारयन् एवंचज्ञानक्षमानर्हत्वंद्योत्यते निका
मसंततकाठिन्यंकठिणत्वंयस्यसः एवंचचापल्यसंपादनेपिनम्रत्वंनकरोषीतिदुःखदस्त्वमसी

अतिचापल्यंवितन्वन्नंतर्निविशन्निकामकाठिन्यः
मुखरयसिस्वयमेनांसवृत्तांशंकुरिवघंटां ६०

तिद्योत्यते पक्षेकाठि
न्यमवयवसंनिवेशविशेषः यद्वा अंतःसदनमध्ये एवंचबहिःस्थितोचापल्यंकरोषिसदनमध्ये
तुकार्कश्यमित्युभयतोपिदुःखदस्त्वमितिद्योत्यते स्वयंत्वमेवसवृत्तांसच्चरितां एवंचतयास
च्चरितंविलोक्यावश्यमेतस्यादुःखंभवतीतिभावः पक्षेसमीचीनवर्तुलांहोरकीलोघंटामिव
एनांमुखरयसि एवंचत्वैवायमपराधोनतस्याइतिभावः ६० कयोश्चिद्यूनोःसंकेतनिकेतना

२९ भायादेवनसंगइतिकाचित्कश्चिद्दूतिः अंगेष्विति खंजनयूनोःपरमुत्कृष्टमनोभवस्य एवंचसर्वत्रबा
धाकारित्वंध्वन्यते प्रसरः आधिक्यं अंगेषुजीर्यते समाप्तं भवति यद्वापरंकेवलंजीर्यतेतित्योजना।
परंतु अंतर्गर्भितः विधिर्यत्र एतादृशोधरामंडले केलिर्निनिधिमत्प्रदेश एवखंजनयोरसंभागइ
तिप्रसिद्धिः यद्वासखीअत्यंतगुप्तसंकेतविनीनैवंकार्यंकार्यमितिनायिकामुपदिशति खंजनयूनोः
इत्यादिनीर्यज्ञातिमतया विवेकशून्यत्वेऽपिप्रचुरतरमन्मथविकारत्वेऽप्यत्यंतगुप्तस्थलप्राप्तिंवि

अंगेषुजीर्यतिपरंखंजनयूनोर्मनोभवप्रसरः नपुनरनं
तर्गर्भितनिधिनिधरामंडलेकेलिः ६१

नायंखंजनयोरपिनरतिस्तत्रकिंतु
वाच्यंभवादृशाःसमीचीनपरीक्षितसंकेतस्थलंविनारतिर्नोचितेतिध्वन्यते यद्वामन्मथविकारत
यासद्यःसंभोगमपेक्षमाणंनायकंनायिकावक्तीत्यपिप्रतिभाति ६१ कश्चित्कंचिदुपदिशति अं २९
धत्वमिति अंधसमये क्रीडाकाले अवलोकनानर्हत्वादितिभावः अंधभावंबधिरकालेक्रीडाकाली
नक्रीडाकरणकाव्यकालेयथार्थःपदैःपिशुनेप्यच्चरहस्यमस्त्यित्यादिनासुतारतारंभकालेन्नीलपदाभि

५०

धानस्यकामशास्त्रेभिधानात् बधिरभावंआलंब्यप्रजानांपतिःएवंचमहद्भिरप्यनादरणीयस्यास्मीय
तेनतत्रकावार्तान्यस्येत्तिभावः श्रीकेशवयोः एवंचैतादृशसान्निधिःस्नेहस्यकुत्रापद्गतिध्वन्यते प्रण
यीप्रीतिमान् नाभिर्मध्यस्तत्रवसतिमान् केशवनाभिवसतिमत्वात् श्रीकेशवयोःसुरतसमयेपित्र
म्हणावध्यचर्तित्वमितिभावः यद्वानाभोसविधेवास्तव्यंयस्य एवंचातिनैकट्यंध्वन्यते अथवा
नाभिवसतिमान् उभयोः प्रणयीजातइत्यर्थः यद्वोभयोर्नित्यर्थः यद्वोभयोर्नित्यसान्निध्यात्प्रणय

जंघत्वंमधसमेयवधिरकालआलंब्य श्रीकेशवयोः
प्रणयीप्रजापतिर्नाभिवास्तव्यः ६२

ताउभयसान्निध्यंएतेननाभिर
वयवविशेषइत्यर्थेकेशवसंबंधयत्वेपिश्रीसंबंधाभावइत्यपास्तं एवंचनिकटवसतिमात्रंनपुरु
षार्थःकिंतुप्रीतिविशिष्टनिकटवसतिरिभावः एवंचप्रभ्वादिसविधेप्रभ्वादिप्रीतिविशिष्टनिक
टवसतिकामस्यमासितर्त्येनयेयवशात्तिष्ठेतिध्वन्यते ६२ मूर्खसविधकृतपांडित्यमनवाप्त
तत्फलतयाखिलंकश्चिदन्यात्स्यासमाधत्ते अयीतिकोशकारःकीटविशेषःवनेचराणांएवं

२६ र्यौकार्यविधुरत्वंध्वन्यते पुरःगुणानांतंतन्नामुद्गिरणंकुरुषेयत्तचितंआर्यएवंचपश्चात्प्रतीकारान
र्हत्वंव्यज्यते विचारितंउदरंयस्यसःकृतएतागुणानिःसारंतीतिविचारयतीतिभावःत्वंनअस्मिखलु
सतेल्लाभःएवंचमूर्खाणामेपगुणप्रकटनंनकेवलमप्रातिकरमपित्वनर्थकरमितिध्वन्यते ६३
दूलीनाम्यिकाप्रेमार्गितिन्नायंनायकेनगतिः अगणितेति अगणितःमहिमाकुलप्रतिष्ठायेनमहिमाप

अयिकोऽन्याकारकुरुषेवनेचराणांपुरोगुणोद्गारं यत्नविदार्यवि
चारितजठरस्त्वंसरकलुतेल्लाभः ६३ अगणितमहिमालं
घितगुरुरधनेहस्तनंधयाविरोधी दृष्टाकीर्तिस्तस्यास्त्वयि
रागःप्राणनिरपेक्ष्यः ६४ देनावज्ञयस्पृहणीयत्वंव्यज्यते लंघितःगुरुःश्वसुरा

दिर्येनतन्निषेधतिरस्कारादित्तिभावःनविद्यतेधनेछायस्यस्तनंधयोऽस्यतबालःएवंचातिस्नेहा २६
र्हत्वंध्वन्यते तद्विरोधीप्रसयोत्तस्माचिरात्संभोगस्तन्महानिर्भवतीतिलोकिकंदृष्टाइछाविषई
भूताअपकीर्तिर्यस्यएवंचाकीर्तिभीतिन्नत्यत्वंध्वन्यते तस्यास्त्वयिरागःप्राणापेक्षाशून्यःएवंचा

त्रायत्राग्लित्वंव्यज्यते ६४ कृतापराधंसमाधानायारब्धकटकपटंनायकंनायिकावक्ति अप
राधादन्यांगनासंगरूपात्तवैयान्वेषणार्थमेवतत्रगतमित्यादिकपटरूपवचनरचनामांअधिकं
व्यथयति एवंचसत्यभाषितेऽपराधोपि क्षंतुमर्हइत्यावेद्यते महतोपराधस्यनात्यंतदुःखदत्वं
स्वल्पायाः कपटवचनरचनायाः कथमत्यंतदुःखदत्वमित्यत्रदृष्टांतमाह शस्त्राघातः आघात
पदेनासत्यत्वंव्यज्यते नतथाव्यथयति यथासूच्याव्यधः सीवनंतुदुःखं एवंचसूचीकृतत्वेनाल्प

अपराधादधिकंमांव्यथयतितवपटुवचनरचनेयं
शस्त्राघातोनतथासूचीव्यधवेदनायादृक् ६५

त्वमासंख्यमितिभावः यद्वासाधारण्येनोक्तिरियं ६५ कयाश्चिद्रूष्टतारसतीतिपृष्टादाक्षिकेन
कंदर्पापरेणज्ञानंसर्वमिदमथेत्युदीरितनकिंत्वयाज्ञातुंशक्यमित्यपरस्तंप्रत्याह असतीति अ
सत्यालोचयतितल्लोचनं एवंचइतस्ततःप्रेरणग्लानित्वंध्वन्यते तद्रूपमुकुरपदेनमंगलत्वेनावक्र
ग्राह्यदर्शनयोग्यत्वंव्यज्यते किमप्यनिर्वचनीयंमनोवर्ति असत्याएयतिभावः यद्वाकिमपिनस्व

53

२८ यतीतियोजना मनोवर्तीत्यनेनातिसूक्ष्मत्वं तथाबहिःस्फुटीभावानर्हत्वं द्योत्यते यत्प्रतिफलतितन्
तु सारस्वतमपिचक्षुः सरस्वतीयत्वेनातीतानागतवस्तुप्रग्रहणयोग्यत्वं ध्वन्यते सतिमिरमिवति
मिराख्यदोषदूषितमिवनलक्षयतिसप्रकारकंनवेत्तीतिकिंवाच्यमितिभावः एवंचसारस्वतच
क्षुषोप्येतादृग्गतिस्तत्रकावार्तातातवेतिभावः एवंचासतीलोचनप्रतिफलितमपिनज्ञातुंशक्यंन
वक्तुंवार्तातावच्चित्तगतामितिध्वन्यते यद्वाकेवलंपंडितंकटाक्षयंतीमसतीं आलोच्यतंप्रतिकाचिद

असतीलोचनमुकुरे किमपिप्रतिफलतियन्मनोवृत्ति
सारस्वतमपिचक्षुः सतिमिरमिवतन्नलक्षयति ६६

न्यावक्ति सारस्वतंज्ञानरूपंचक्षुः तन्नलक्षयत्यपि एवंचयाथातथ्येनस्वरूपपरिच्छित्तिर्दुरापा
स्तीतिभावः एवंचकटाक्षितमपित्वयानज्ञायतइत्यंतजडत्वेनसर्वमपित्वदीयाध्ययनमसत्कल्प २०
मितिध्वन्यते ६६ नायिकादुर्वादकुपितांनायिकांसखीसमाधत्ते अन्येति अन्यस्याप्रियस्य
मुखेयोदुर्वादः दुर्वचनंप्रियत्वप्रदायिनस्यमुखेसएवदुर्वादएवसएवेत्यनेनान्यूनानतिरिक्तत्वं

ध्वन्यते परिहासःसनिंदकंरंजकवाक्यं अत्रदृष्टांतमाह अगहभिन्नंधनजन्मायोधूमःसरूपांतरा
नापन्नः अगुरुसमुद्भवःधूमःएवंचायंनदोषस्तेनचदति किंतुकुतुकेननात्तःकोपोविधेयस्त्व
येतिध्वन्यते यद्वासाधारणोक्तिरियं अत्रैवचविपरीतयोजनया अप्रियवदनविनिसृतवचनंस
मीचीनमप्यसमीचीनमेवेतिव्यज्यते एवंचप्रेमगामुख्यत्वमाचष्टेतकथमेतेदीयेताहृद्रावच

अन्यमुखेदुर्वादोयःप्रियवदनेसएवपरिहासः इतरेंधनज
न्मायोधूमःसोगुरुसमुद्भवोधूपः ६७ अपिसुभगकुतु
कनरत्ता विचरंतीसौरभानुसारेण त्वयिमोहायवराकी
पतितामधुपीवविषकुसुमे ६८

नमाकर्ण्यतूष्णींस्थीयेतत्वयेतिवा
दिनीसखीनायिकासमाधत्तइतिवार्थः ६७ दुष्टस्वभावेनायकेनायिकासखीवक्ति अ
पीति सुष्ठुभाग्यंयस्यतत्संबुद्धिः कथमन्यथैताहृशीनायिकात्वय्यासक्तेतिभावः कुतुका
र्थेनत्वन्यलाभार्थमितिभावः रत्तला यद्वा सुभगस्यकुतुकेननरत्ता सौरभंसुगंधिगुणवा

55

२८ निनिकीर्तिःतदनुसारेणविचरंती एवंचतत्त्वभावस्यनतात्त्विकज्ञानंतस्याइतिभावः यद्वासौर
भानुसारेणस्वकीर्तिरक्षणातुरःसरंविचरंती पक्षेसौगंध्यानुसारेणविषकुसुमेकुसुमपदेनाव
श्यफलजननयोग्यत्वंध्वन्यते मधुपीव एवंचज्ञानशून्यत्वंध्वन्यते त्वयिवराकी एवंचसर
लत्वंध्वन्यते मोहायदुःखाय एवंचनान्यफलाभावोद्योत्यते पक्षेवैचित्र्यायपतिता एवंचदे
ववशादेनादृशंकार्यं तथाकृतंत्वंचेतादृशाचरणशालीतिदुःखातिशयोध्वन्यते ६८ कस्या

अपिमुग्धगंधसिंधुरशंकामात्रेणदंतिनोदलिताः
उपभुंजतेकरेणूः केवलमिहमत्कुणाःकरिणः ६९

श्चित्सविधंकस्यचित्तरुणमहाजनस्यागमनसंभावनयाऽन्यतरुणगमनविरततावधृति
जरद्भिःसायुज्यतइतिकश्चित्कंचित्प्रत्याह अपीति अपिमुग्धःसुंदरोयोगंधगजःयद्गंध २९
मात्रादेवगजाःपलायंतेसगंधगजःतच्छंकामात्रेणनतुदर्शनादिनेतिभावः दंतयुक्तागजाः
दलिताःभग्नाःपलायिताइत्यर्थः मत्कुणाःदंतरहिताःकरिणःकेवलंकरेणूःहस्तिन्यःउपभुंजते

बहिःकृत्रिमातिशायितलज्जावत्त्वेप्यंतर्दुष्टत्वमिति कांचित्प्रतिवक्ति । अतीति अत्यंत
विनयेन वामनतनुर्यस्याः एवं च त्रिविक्रमावतारकर्मकरणसामर्थ्यमभिव्यज्यते वधूः गेह
देहलीं न विलंघते एवं च लज्जातिशायः सूच्यते अस्याः पुनरारभटीं प्रौढिमाविशेषं कुसु
मवाटीं विजानाति तत्रैव तस्या निर्लज्जत्वं दुष्टत्वमिति भावः एवं च सदने एव विनयप्रदर्शनं
गुर्वादिवंचनेन कुसुमवाट्यामेकेन परपुरुषेण उपभुंक्त इति ध्वन्यते सद्मनि केवलमेतस्याल

अतिविनयवामनतनुर्विलंघते गेहदेहलीं न वधूः
अस्याः पुनरारभटीं कुसुमवाटीं विजानाति ७०

ज्जावत्त्वदर्शनमात्रेण भवद्भिः विश्वसितव्यमिति ध्वन्यते ७० पररंजकगुणानामेव गुण
त्वं न स्वरंजकानामित्याह अंतरिति यत्र येषु द्वित्रा अपि साक्षिणो विरलाः एवं च बहुसाक्षि
संतमावास्त्वमिति भावः तैः अंतर्गतैः रंजनासमर्थैः गुणैः किं न किंचित्फलमिति भावः गीतैः
सगुणः एवं च गुणे गुणानंगीकारेऽपि पररंजकतया गीतैरपि गुण एवतावद्व्यवहार इति भावः य

२९ दसोवनेचरंचनंग्रामसंवाभावेन मधुराद्यरसानभिज्ञत्वंध्वन्यते हरिणमपि एवंचमनुष्याणां कावार्तेतिभावः हरतिस्वाधीनताभोजनंकरोति यद्वावनेचरमपि एवंचनागरिकस्यकावार्तेतिभावः अथवाप्रकटीकृतगुणानामेवसार्थक्यंनत्वंतर्गतानामितिभावः यद्वाद्वितीयनायकांतरसंयोजनान्नायिकांवक्ति किं अंतर्गतानेककामकलाभिस्त्वदीयाभिरितिभावः यत्रेषु गुणेषुद्वित्रा अपि एवंचबहूनांकावार्तेतिभावः साक्षिणोविरलाःगीतिरियंगीतिरत्नमतिवे

अंतर्गतैर्गुणैःकिंद्वित्राअपियत्रसाक्षिणोविरलाः
सगुणोगीतिर्यदसौवनेचरंहरिणमपहरति ७१

ज्ञानीतस्याःसगुणायत् असौवनेचरंहरिणमपिहरति एवंचतस्याएवकलाकलापःसार्थकः याज्ञमपिरंजयति एवंचत्वयास्वगुणःपरपुरुषसंगतिमंतरानर्थकानविधेयाइतिध्वन्यते २९
७१ नायिकासखीसपत्नीसखींप्रतिवक्ति अलुलितेति यथास्थितसकलभूषणानां एवंच संभोगेत्ववश्यंकस्यचिद्भूषणस्योपमर्दःसंजातएवस्यात्तस्मान्नसुरतंसंजातमितिभावः वा

त्वं एवंच यौवनशालित्वेन द्वेषयोग्यत्वं प्रियस्य प्रीतियोग्यत्वं चाध्वन्यते प्रातः एवंच सुरताभावा
निर्णययोग्यत्वं ध्वन्यते विलोक्य एवंच सम्यक्तया संभोगराहित्य निर्णयवत्ता ध्वन्यते सपत्नीता
ध्वन्यते सपत्नीभिः एवंच द्वेषशालित्वं व्यज्यते बहुवचनेन सर्वासामेकमत्येन नायिकायामुत्क
र्षातिशयो ध्वन्यते प्राङ्मुदितं संभोगविरहेण प्रियप्रेमराहित्य निर्णयेनेति भावः प्रियमस्त
केयावकमलक्तकं वीक्ष्य निश्वसितं प्रियप्रणामादिनापि नानयाभिमानः परित्यक्त इति मह

आलुलितसकलविभूषां प्रातर्बालां विलोक्य मुदितं प्रा
क् प्रियशिरसि वीक्ष्य यावकमथ निश्वसितं सपत्नीभिः ७१

त्सौभाग्यमस्या इत्यसूयया दुःखोद्रेकादिति भावः ७२ रात्रौ रतिसमभ्युपगमनेन निर्लज्जां ना
टयंतां नायिकां सखी प्रातर्वक्ति अपीति अपि लज्जा चेति विपरीतलक्षणया नया लज्जा
शून्ये अत एव निर्भरं अतिशयं शालिनि निशीथि मध्यरात्रौ एवंच प्रातर्निद्राजनन योग्यत्वं ध्वा
स्यते यद्दत्तं तेन सालसांगी सुखसुप एवंच क्लेशान निद्रितं मयेति प्रतारणा कर्तुमशक्येति

३२ ध्वन्यते लोचनकोकनदच्छदं जागरशोणत्वात् कोकनदत्वेन निरूपणं अत्रच्छदपदमत्रानुचितमित्याभाति विकसनस्योत्पलधर्मत्वात् वस्तुतस्तु गोलके कोकनदत्वारोपः पक्ष्मयुक्तनेत्रे दलत्वारोपः उन्मीलनं च विश्लेषः इति न किंचिद्दूषणं रक्तोत्पलं कोकनदमित्यमरः उन्मीलयतु सुप्रभातं भवतु एवं च सुरतैर्जागरत्वादेतावन्मात्रमात्रास्मीति भावः एवं च यया रीत्या

अपि लज्जावति निर्भरनिशीथरतनिःसहाङ्गि गिरसुखवसुमे लोचनकोकनदच्छदमुन्मीलय सुप्रभातं ते ७३
अमिलितवदनमपीडितवक्षोरुहमतिविदूरजघनोरु शपथशतेन भुजाभ्यां केवलमालिंगितास्मि तया ७४

दिनमप्यतिवाहनीयमिति परिहासो व्यज्यते ७३

प्रयोजनत्वसंपादकतया किंचित्करमानाप्ति कश्चिदसमय एव रतमर्थयमानः कयाचन नायिकया रतिचिन्होत्पत्तिभीतया तदीयप्रेमहठाभ्यां केवलमालिंगितस्तद्वृत्तं स्ववयस्यं प्रत्याह अमिलितेति असंयुक्तवदनं ताम्बूलरागापगमभीत्येति भावः अपीडितवक्षोरुहं चंदनप्रच्य ३०

६८

यभीत्येतिभावः अपीडितमित्यनेनकिंचित्कुचसंबंधोवृत्तइतिव्यज्यते तेनचकुचयोरत्यंतो
न्नतत्वं अतिविदूरजघनोरु काव्यादिविन्यासान्यथाभावसंभावनयेतिभावः एतानिक्रिया
विशेषणानि तथाकेवलंशपथशतेन एवंचकेवलपदेनआलिंगनेन्यप्रबलछेहत्वभावोयो
त्यते शपथपदेनापरिहार्यत्वं शपथ्यपदेनस्वाग्रहबाहुल्यं यत्तुकेवलमालिंगितास्मीतिव्या
ख्यानं तदमिलितवदनमित्यादिनैवचुंबनाद्यभावप्रतीतौकेवलपदानर्गतिप्रयोजनत्वं

अतिपूजिततारेयं दृष्टिः श्रुतिलंघनक्षमा सुतनु । जिनसि
द्धांतस्थितिरिव सवासनाकंनमोहयति ७५

पाद्कतयाकिंचित्कर
माभाति अतएवकेवलंभुजाभ्यामित्यपास्त भुजाभ्यामालिंगितास्मि यद्वाकश्चित्किंचित्भय
मानचत्यावृत्तंवक्ति यदिमया अपराधःकृतःस्यात्तदायमयंशपथइतिशपथशतेन अथवाति
श्रब्धनवोढावृत्तंकश्चिद्वक्ति ७४ कश्चित्कांचिद्वक्ति अतीति हे सुतनु अतिपूजिताश्रेष्ठ
तियावत् तारानेत्रकनीनिका पक्षे अत्यंतपूजितताराख्यादेवनायत्र श्रुतेःकर्णस्योल्लंघ

३१ नसमर्था अत्यंतविशालत्वादिति भावः पक्षे वेदोदीरितार्थानुष्ठानकारिणीत्यर्थः सवासना अभिप्रायविशेषशालिनी कज्जलादिसंस्कारवती गतिका चित् पक्षे तन्मतसिद्धक्षणिकपदार्थैकरूपबुद्धयुसादेहलुमती जिनसिद्धांतस्थितिरिव कं न मोहयति अपि तु सर्वमपीति भावः यद्वा सखीवचनमेतत् ७५ कृतकालरलिलज्जासाध्वसां नवोढां नायिकां प्रलोभयितुं कस्याश्चिद्दूतीसखीवक्ति अलमिति नवपरिचितदयितगुणान्तेन न नविज्ञातदयितरतिसुखेत्यर्थः इयं त्वत्सति

अलमविषयलज्जाभयपर्यंचितमात्मानमियमियत्समियं नवप
रिचितदयितगुणाञ्शोचतिनिनालपतिज्ञायनसखीः ७६

वेन्नाग्निनी एतावत्कालं अस्थानलज्जाभयाभ्यां पर्यंचितं एवं च चात्र न लज्जा तव भीतिरिति भावः आत्मानं अलमत्यर्थं शोचति यद्वा अलमिति पर्यंचितमित्यन्वेति एतावत्कालं वृथा स्थितमिति पर्यंचितमित्यत्रान्वेति एतावत्कालं वृथा स्थितमिति धियेति भावः ज्ञायनसखीः नालपति अतिनिकटवर्तिनीभिरेताभिः कथं नाहं बलादीदृक्सुखमस्य त्रस्य बोधितेति क्रोधादिति भावः यद्वाग्रेपि कदाचित् एताभिः मानादिधानं शिक्षणीयमिति धियेति भावः एवं च नवाप्यत्रे एव भवि

ष्यतीतिअतोधुनाअस्मद्वचनेनलज्जाभयादिपरित्यज्यप्रियसान्निधोगच्छेतिध्वन्यते ७६ नायकं
प्रतिनायिकाविरहंवक्ति अनुरागेति अनुरागाधीनेनएवंचानुरागाधिक्येविहाराधिक्यमितिध्व
न्यतेपक्षेअनुरागेणप्रीत्यावर्ततेएवंचसर्वदाप्रीतिजनककार्यकारित्वंध्वन्यतेउग्रेणएवंचासह्य
त्वंध्वन्यतेपक्षेउग्रनाम्नालववविरहेणगृहीतांगीपक्षेस्वस्वरूपकृतांगीत्रिपुररिपुणामहादेवेन
पक्षेस्वमृत्युपातालेवैरिणाएवंचतवविरहकापिनतस्याःसुखमितिव्यज्यतेगौरीपार्वतीचप

अनुरागवर्तिनीतवविरहेणोग्रेणसागृहीतांगी। त्रिपुररिपुणेवगौ
रीवरतनुरर्द्धावशिष्टेव ७७

क्षेविरहपांडुरवर्णवतीवरतनुःनायिकाएवंचावन्यपात्यदर्शनयोग्यत्वंव्यज्यते अर्द्धावशिष्टे
वविरहक्षीणत्वादितिभावःपक्षेअर्द्धनारीश्वरत्वादितिभावःएवंचत्वत्संगमविलंबेतस्याःप्रा
णविश्लेषएवभविष्यतीतिद्योत्यते ७७ काचिन्नायिकात्वासंनासक्तनायकेछावदन्यनायिका
उपसंहरति अन्येतिविपरीतानिम्नानुगामिनीस्रोतसाचप्रवाहइव अन्यप्रवणे अन्यासक्तेनाय
केविरहितास्थाःकृतासत्क्रयःतद्गतिंनदारवत्तिस्वगस्मिन्नितिभावः पक्षेसाविपरीतत्यागतिर्गमनं

छंत्यःविफलश्रमाःस्वनिष्ठतदासक्तेर्दूरीकर्तुमशक्यत्वादितिभावःपक्षेप्रतिलोमजलागमनाभावा दितिभावःहास्याःनिंदायोग्याःपक्षेउपहासयोग्याःनकेवलंनिरर्थकमपितुदुरर्थकमितिभावः एवंचनिम्नानुरूपगतिस्वभावस्यप्रवाहस्यविपरीतगतिरिवान्यनायिकासक्तनायकस्यान्यत्रास क्तिरसंभाविनीतिद्योत्यतेनायिकाचेयंगर्वितायद्वास्वीयापरकीयांनिंदतिएवंचस्वकांतासक्तेः स्वाभाविकीतिभावःअथवान्यनायिकासक्तंस्वनायकंकथंनस्वाधीनताभाजनंकरोषीतिवादि

अन्यप्रवणेप्रियसिविपरीतेस्रोतसीवविहितास्थाः तद्गतिमिछंत्यःस
खिभवंतिविफलश्रमाहास्याः ७८ अधिकःसर्वेभ्योयंप्रियःप्रियेभ्यो
हृदिस्थितःसततं सलुंठतिविरहेजीवःकंठस्थास्त्वमिवसंभोगे ७९

नींसखींकाचिद्वक्तिएवंचयथानीचानुगामिनःप्रवाहस्यपरावृत्तिरशक्यातद्वत्परांगनालं पटनायकस्येतिध्वन्यते ७८ नायकाविरहार्तित्थंसर्वानायकंवक्तिअधिकइतिसर्वेभ्यःएका दशेंद्रियेभ्यःपंचप्राणेभ्यःपंचभूतेभ्यश्चयअधिकःसंघातरूपत्वेनेतिभावःवस्तुतस्तुएतदति रिक्तइत्यर्थःप्रियेभ्यःरूपादिविषयेभ्यःप्रियःनिरुपाधिकप्रेमास्वादरूपत्वादितिभावःपक्षेसर्वेभ्यः

सुहृद्भ्यःअधिकःयद्वासर्वेभ्यःप्रियेभ्यःअधिकःअधिकप्रियइतियोजनासत्वंतद्हृदिस्थितःहृदय
स्थानवत्वाज्जीवस्येतिभावःसंभोगेत्वमिदत्वद्विरहेसजीवअस्याइतिप्रत्यक्षवान्निर्दयःस्वसान्नि
धियर्जित्वेनस्वाधीनस्यव्यनात्किंकंठेलुठतिएवंचत्वद्दर्शनविरहेस्याःप्राणप्रयाणमचिरादेवभा
वीतिधात्येतयद्वापुनर्दर्शनेमाविलंबंकृथाइतिनायिकासखीनायकंवक्तिअथैतत्कालीनसं
भोगत्वमेतस्याःकंठेलुठसितथात्वद्विरहेजातेसतिजीवःलुठतिलुठिष्यतीत्यर्थःएवंचयथा

अनयनपथेप्रियेनव्यथायथाहृदयएवदुष्प्राप्ये ग्लानेवेकवत्ले
निश्वसितपनग्रीष्मावाससेज्वलति ८०

नत्वद्विरहोस्याभाविताताथाविधेयमितिप्रार्थनाध्वन्यते ७९ सर्वदापरांगनासक्तमप्येनंमा
वमानयपतद्गतोयंगमिष्यतीतिवादिनींसखींकाचिन्नायिकावक्ति अनयनेति प्रियेकांतेअ
नयनपथेविदेशस्थेइत्यर्थःतथानव्यथायथाहृदयएवदुःप्राप्येएवंचैतद्विदेशागमनेननतथादुः
खंयथैतदत्रत्यानादराचरणेनेतिभावःयथाकाचित्स्वप्रेमयाविरहदिनान्यतिवाहितानिअंबुने

३२

वागतमेनमवलोक्यविकलेवजातासीतिवादिनींसखींवक्ति प्रियेणनृपतिमात्रेणननधावेथा। एवंचानयेनविदुःखमस्तीतिभावः एवंचनिकटवर्त्तिनानायकाप्राप्तौनायकीयविदेशगमनादपिदुःखातिन्यायइतिभावः अत्रदृष्टांतमाहनिशितपनशीलाकेवलंम्लानैवचवासरेउपलाति ८० सखीनायिकांशिक्षयति अविभाव्यइतिमित्रैरपिकिंतुवाच्यवृत्तावितिभावः एवंचसर्वेष्वविभावनार्होपिनएवंचरात्रावेवद्रष्टव्यइतिभावः स्थितिमात्रेणैवनंदयन् एवंचोपभोगाद्यभावोव्यज्यते

अविभाव्योमित्रैरपिस्थितिमात्रेणैवनंदयन्दयितः रहसिव्यप
देशादयमर्थइवाराजकेभोग्यः ८१

दयितनायकः पक्षेप्रीतिविषयः रहसिएवंचजनसंचारायोग्यस्थलनात्संततनिगूहनंसंघोत्यते व्यपदेशात्व्याजात् अर्थइवद्रव्यमिव अराजकेएवंचनायकस्यधनाढ्यत्वंध्वन्यते पक्षेलुंठनभीतिरावद्यते भोग्यः नायिकाचेयंपरकीया ८१ बहुपराधत्वेनेतिनायिकावक्ति निसर्वीवचनमाकर्ण्यस्वयमेवकश्चिन्नायिकांवक्ति अश्रौषीतिममापराधान् अश्रौषीः ए

४४

वंचापराधेषुचास्तुन्नविषयत्वाभावोव्यङ्ग्येनतेनानियतमपराधमेनेनेतिनिश्चयकरणमनुचि
तमितिइदंतथ्यमितिसोल्लुठवचनंमन्मुखंवीक्ष्यकथय एवंचमुखदर्शनोत्तरमनयानकिं
चिद्वक्तुंशक्यमितिभावः यद्वासत्यंकथयतियोजनया एवंचबहवोपराधास्त्वयाश्रुतास्तन्म
ध्येयःसत्यत्वेननिर्णीतस्तमेवमत्समक्षंवदेत्यर्थः मदीयापराधास्त्वयाश्रुतास्तदिदंमत्समक्षंत
थ्यंवदेतिवार्थः नायिकावाक्येयदिकिलत्वः धूर्तेस्त्वामेवंचचोरसाहचर्येणनियतमितिद्योत्यते

अश्रौषीदपराधान्ममतथ्यंकथयमन्मुखंवीक्ष्य अ
भिधीयतेनकिंयदिनमानचौ–रोमनःकितवः ८२

मानस्यचौररूपमानयनेयस्यसः नस्याः तदाकिंनाभिधीयते एवंचत्वद्दर्शनेनमयाकिम
पिनवक्तुंशक्यमितिध्वन्यते यद्वाभिधीयतेनकिंमित्यादिसखीवचनं अथवाअभिधीय
तेकिमितिसखींप्रतिनायिकोक्तिः ८२ कयाश्चिदनुरागंकश्चिद्वक्ति अन्योन्यमितिप्रश्नास्त
स्योतअंबुसरणंयस्मिन्तत्स्नानसंभाषोदित्वात्प्रशंसायांअचूएनाद्दृशांतरादन्यतरंअनु

३४

लक्ष्मीकस्यपरस्परंभजतोः एवंचैतत्तटापेक्षयान्यतटंप्रत्यास्तप्रवाहवदितिजनपरस्परनिभृतसं
भाषणादिभावेनारितिभावः एवंजनदर्शनतूक्तयानेकत्रावस्थितिरितिव्यज्यतेयूनोः एवंचैतलाद
त्ययस्थयोग्यतंद्योत्यते अर्केसूर्येउदितेपिमाघस्नानंनसमाप्यते एवंचमाघस्नानस्यसूर्योद
यकालीनत्वेनतदननुसंधानेनात्यंतासक्तिःसंवेद्यते ६३ कश्चिद्यौवनशालिनींनायिकामन्योक्त्या

अन्योन्यमनुरागात्समन्यदथान्यत्तटान्यतटंभजतोः उदितेर्केपिनमाघ
स्नानंप्रसमाप्यतेयूनोः ६३ अयिचूतवल्लिफलभरनतांगिविष्वग्विका
शिसौरभ्ये श्वपचघटकर्परांकात्वंकिलफलितापिविफलेव ६४

दुर्जनसंगतिशालिनीत्वमस्माकमनुपयुक्तेत्यतिवक्ति अयीतिचूतवल्लिफलभरेणनमितांगि
पक्षेस्तनभरेणनमितांगिसर्वतोविस्तारितसौरभ्यंसौगंध्यंयस्याःपक्षेसौरभ्यंकीर्तिः एवंचनाह
मीदृशीतिनवक्तव्यमितिभावः श्वपचाश्चांडालास्तेषांघटसंबंधिखर्पराणांअंकश्चिह्नंयस्याःसू
क्ष्मस्यापिरसालस्यतद्दोहदेनाचिरादेवफलोत्पत्तिर्भवतीतिदोहदवित्प्रसिद्धिः एवंचचांडालसं

बंधादनुपयुक्तत्वं द्योत्यते पक्षे दुर्जनसंगत्यागलितत्व फलितोपि निःश्वितं विफलेव समीचीनं जनोपभो
गानर्हत्वादिति भावः ८४ प्रतिष्ठापुरःसरं स्वल्पमपि जीवनं समीचीनमिति वार्त्तिकं अंजलिरिति लो
कैः अंजलिः अकारि अर्घ्यदानार्थमिति भावः पक्षे अंजलिकरणेन लोके आज्ञाकारित्वं ध्वन्यते ग्ला
निः निस्तेजस्कत्वं पक्षे असामर्थ्यं अनात्मैव जगती रंजिता अरक्तता नीता पक्षे अनुरागवतीकृ

अंजलिरकारि लोकैर्ग्लानिरनात्मैव रंजिता जगती संध्यायाइव जगतिः
स्वल्पापि सखेव सुखायेव ८५ अगृहीतानुनयां मामुपेक्ष्य सखे यागता
बैते काहं प्रसभं करोषि मयि चेत्कृपां प्रिय पुरस्य मोक्ष्यामि ८६

ता एवं च एवं च लोकस्यानुद्वेगदायित्वं ध्वन्यते संध्यायाइव स्वल्पापि वसतिरवगस्थितिः
सुखायैव न दुःखायेत्यर्थः संध्यासमयस्थितेरचिरावस्थायित्वादिति भावः एवं चैतादृश
क्षणजीवनं मरणमेव वरमिति द्योत्यते ८६ नायिका नायकं वक्ति अगृहीतेति अंगीकृ
तानुनयां मामुपेक्ष्यमाणस्यासाधुत्वबुद्धेरिति भावः एवं च तासामेतादृक्कारणमनुचितमि

तिव्यज्यतेनसख्योःसुखदुःखेनिरूपणार्हाइतिभावः गताःपराङ्मुखसनर्हस्त्वंव्यज्यतेबनखेदहर्षेचअ
हमेकाकिनीचेद्यपिमय्यपिप्रसभंबलात्कारंकरोषितर्ह्यद्यअधुनैवएवंचोत्कण्ठितंत्वंध्वन्यतेतद्दु
पतिव्रारीरंपालयिष्येएवंचसखीकृतानुनयस्यमयोपेक्षितत्वात्त्वयायत्नंयद्बलात्कारःप्रदर्शनी
यःततश्चयथेच्छंमयापिविपरीतरतादिनाक्रीडितव्यमितिव्यज्यते अथचमत्सख्योरत्रनसंतोषइतिम
त्वायदिबलात्कारंकरोषितर्ह्यहंप्राणानुपरित्यज्येइतिव्यज्यते ८६ नायिकासखीकंचननाय

अस्थिररागःकितवोमानीचयस्तोऽपिविदूषकस्त्वमसि मम
सख्याःपतसिकेरपद्यामियथाऋजुर्भवसि ८७

कंस्वनायकाधीनंकर्तुंतस्यगुणत्वालित्वंभग्यन्तरेणवक्ति अस्थिरेतियद्वान्यनायिकासु
खनायिकायाश्चातुरींप्रकटयितुंसखीवक्तिचंचलानुरागःधूर्तःअभिमानीचांचल्यरागली
विदूषकःविकृतांगवचोवेन्नाहास्यकारीविदूषकस्त्वमसिअस्थिररागइत्यनेनमेन्यनहत्वंकि
तवइत्यनेनप्रतारणात्निपुणीत्वंमानीत्वेननगर्वेवाऽस्तित्वेनप्रतिक्षणसमाधेयत्वंविदूषकइत्य

नेनानेकचेष्टानुगास्तित्वय्युपेते ममसख्याःकरेपतसियथाक्रतुर्भवसितथापद्रूपाभिएवंचम
सखीगुणासक्तेनत्वयासर्वमपीदंपरित्याज्यमितिभावःयद्वेलाद्दृशीगमत्सखीयदेनाहक्षामपि
नायकंस्वाधीनलाभजनंकर्तुंविज्ञानातीतिभयकंपोमत्सखीसमधिकलेरितिभावः ८७ नायि
कासखीक्वचिद्दृष्टंतंनायकंप्रतिनायिकासक्तिंसाक्षि अकरुणेति यद्वाकुधागच्छंतंनायिकास
खीवक्तिकरुणान्नूनंयतःपतोऽदृक्षीमप्येतांपरित्यज्यगच्छसीतिभावःकांतंरमनोयस्याःकालर

आकरुणकालरमनसोदर्शितनीरागनिरंतरालेयं त्वाम
नुधावतिविमुखंगंगेवभगीरथंदृष्टः ८८

पदेनकदायमागमिष्यतीतिचिंतातिशयोद्योत्यतेदर्शितनीरंअश्रुपपादर्शितमित्यनेन
नविघ्नसूचनमितिकश्चिदप्यकरमित्यर्थोन्यायानुपक्षेप्रकटितजलानिरंतरालनिर्गता
बहुकालात्सर्वत्रविद्यमानेनेत्यर्थःएवंचचिरालत्वंद्योत्यतेतेनचशोभातिशयोद्योत्यते यद्वा
कश्चिद्द्रक्ष्यतीतिभियाइतस्ततोवलोकनशालित्वंयद्वानिर्गतावकाशाअविच्छिन्नेत्यर्थःएवं

गो०स०टी०

३६ क्लोक्कनीतिरस्न्यत्वेनात्यंतासक्तिरावयोनेतपक्षेनिर्गलात्काङ्गाआकाशाद्भुविगंगागमनादितिभा
वःसंदृष्टिःभगीरथंगंगेवविमुखंपश्चादवलोकनकारिणंअज्ञानात्क्रोधाद्वानिर्गतिभाक्‌पक्षेअ
ग्रेगमनकामित्यादितिभावःएवंचमायापनोदिकायास्तापकरणमनुचितंतवेतिध्वन्यतेयद्वाना
यकगमनचिह्नेनाकालीननायिकासखीवाक्यमेतत्नायिकेयंपरकीया ४८ अप्रकटितमा
नोनायिकांनायकोवक्ति अंतरितिअंतःकलुषेनांतरक्रोधादिनास्तंभितःअप्रकटितःरसःशृं

अंतःकलुषस्तंभितरसयाशृंगारनालयेवमम
असुमुखव्यवहितावरवर्णिनिनत्वयातृप्तिः ४९

गारादिर्यया एवंचबाह्यक्रोधापेक्षयांतरक्रोधस्यातिदुष्टत्वंद्योत्यतेपक्षेअभ्यंतरपंकादि
नास्तंभितोऽनिर्गमनायोग्यःरसोजलंयस्याःभृंगारनालएवभृंगारःकनकालुकात्वयावर
वर्णिनिएवंचैतादृक्कार्यकरणमनुचितंतवेतिध्वन्यतेपक्षेशोभनवर्णाऽसुमुखस्याप्युत्कं
ठितस्यापिपक्षेऊर्ध्वमुखस्यापिनाविहितामम तृप्तिःएवंचत्वंममजीवनदाननिदानरूपेतिध्व

कथमनेननायकेनममास्तिसंगतिरितिलोकेप्रसिद्धिरितिवादिनीं नायिकामन्योक्त्यासखीवक्ति अ
यीतिसरलेएवंचैतादृशासंदेहवनायुक्तेवेतिध्वन्यतेसरलतरोःसरलपदेनाकर्षणयोग्यत्वंधूर्त
ताशून्यत्वंचद्योत्यतेएवंचोभयोःसरलतत्पालोकवचनानभिज्ञत्वंध्वन्यतेमदेनदानेनमन्मथेन
मुदितोयोद्वाभ्यांपिबतीतिद्विपस्तस्यकपोलपालेश्चमदमुदितद्वित्यनेनमन्मथेनमुदितोयोद्वा
भ्यांपिबतीतिद्विपस्तस्यकपोलपालेश्चमदमुदितद्वित्यनेनजनभीतिशून्यत्वंध्वन्यतेअन्योन्य

अयिसरलेसरलतरोर्मदमुदितद्विपकपोलपालेश्च
अन्योन्यमुग्धगंधव्यतिहारःकषणमाचष्टे ५०

मुग्धस्यसुंदरस्यगंधस्यपक्षेवासनायाःअनुरागस्येत्यर्थःव्यतिहारःविनिमयःकषणंपक्षे
योगंआचष्टेएवंचपरस्परानुरागएवपरस्परसंबंधंवक्तीतिभावः ५० कयाचनविलोकि
तःकश्चित्तस्यावलोकनसुखंसखस्यसुखायेयंवक्ति अस्याइति अस्याःनखसरच्छिद्रीकृतकंठप
टस्पर्शीहृतनादृष्टिःवसनविगलिताजलएवकालुष्यरहितापीयूषधारेवस्वच्छेतेएवंचदृशितके

३८ वं॰लंसंतापापनोदकत्वप्राणप्रदत्वमपितुध्वन्यते ९१ पतिगृहगमनार्हाकाचित्काचित्कस्याश्चिद्दू
तीपुरःसखींवक्ति अस्याइति अस्याःपतिगृहगमनेगमनंप्राथमिकंमात्राएवंचबालत्वंत्यक्तंयत्पठ्यतेअ
श्रुभिःपिछलांपदवींकरोतिपिछलाग्निसनेननाश्रुवाकुल्यंद्योत्यतेगुणगर्वितापुनरसौहरुक्षकरुदित
मुखी अश्रूणामभावादितिभावःहसतीतियथेयंगछतितथैवमयागंतव्यमितिद्योत्यतेकस्याश्चिद्दूती

अस्याःकररुहरंखंडितकांडपटप्रकटनिर्गताहृष्टिः पटविगलितनिष्क
लुषारवदत्तेपीयूषधारेव ९१ अस्याःपतिगृहगमनेकरोतिमालाश्रुपि
छलांपदवीं॰ गुणगर्वितापुनरसौहसलितगैनैःरुक्षकरुदितमुखी ९२ अं
केनिवेश्यकरुणितहृद्वाःद्वौनैरककरुणातिवांसत्याः मोक्ष्यामिवेणीबंधंकदा
नखैर्गधतैस्तात्तैः ९३ काचिद्दूतीतिवा ९२ अंकइति अंकेनिवेश्यकरुणितासंको
चिताहृदयायाचरबद्धवेणीबंधविस्रंसजात्यदुःखवशात्करुणितत्वंजातएवजकरुणद्वौनैःइति
द्वौसंसत्याःयद्वाचरमव्याग्निस्छनाकरुणेनेतिसंबुद्धिःअकरुणद्वमिनद्वौनैःशासंसत्याइतिवानाग्यिकेप्रथा

सिनिनकेशसंस्कारइतिसतीसंप्रदायःगंधतैलाद्भिःनवेषःकदावेणीबंधंमोक्ष्यामिपथिकांतासन
मेतत् १३ कथमकृतभूषणाहमागमिष्यामीतिवादिनींदूतीवक्ति अलमितियद्वासर्वासामन्यासां
भूषणंनमह्यमितिखिन्नांसखीसमाधत्ते अलमत्यर्थं अलंकाराभावेनसौभाग्यशालिनिइतरासां
भूषणावंध्यवल्लीनांपुष्पवत्वेपिफलाजनिकानांप्रसूनमिववनस्पतिलतापुष्पंविनाफलजनि
कावनस्पत्यःफलैःपुष्पात्तरपुष्पाद्वनस्पतिःत्वंनिंदाविषयंकुरुषेएवंचनालंकरणमात्रंसौभाग्य

अलमनलंकृतिसुभगेभूषणमुपहासविषयमितराषां कुरुषेवनस्पते
लताप्रसूनमिववंध्यवल्लीनां १४ अबुधाअपिअजंगमाअपिकमापि
गत्यापरंपदमवापाः मंत्रिणइतिकीर्त्यतेनयबलगुटिकाइवजनेन १५

संपादकमपिलुदयितेनवश्यतांसंपादनसामर्थ्यंतच्चतवैवास्तीतिविभूषणकरणाम्यविलंबोन
विधेयःरेयदोवानमह्यमितिविभूषणामितिध्वनितं १४ कश्चित्कांचिन्निंदतिअबुधाइतिज्ञानरहि
न्याःयंइतिभिन्नावाअचेतनत्वादितिभावःपक्षेमूर्खत्वादितिभावः अजंगमाःगतिशून्याःपक्षेइतस्त

78

३८ तःप्रेषणानर्हाःकयाऽपिगत्याचापलविशेषेणपक्षेदैववशादित्यर्थःपरंपदंआद्यपंक्तिगृहंपक्षेउत्कृ
ष्टस्थानंअवाप्ताःनयबलस्यबुद्धिबलस्यगुटिकाद्भवजेनेनएवंचवास्तवज्ञानशून्यत्वंध्वन्यतेमं
त्रिणइतिकीर्त्यतेएवंचयथापदातिसंज्ञकगुटिकाराजपंक्तिसदनमासाद्यामात्यव्यवहारभगिनी
भवन्तितद्वदेतेअकिंचित्कराअपिपदविशेषावाप्त्याप्राप्तपदवीभागिनइतिव्यज्यते १५ असंता
भिमानशालिनींमत्सखीवादिनीसपत्नीसखींनाऽधिकासखीघाक्तिअतीतिलोकेषुअसंतशील

अतिशीलशीतलतयालोकेषुसखीमृदुप्रतापानः
क्षणवाम्यदर्श्यमानःप्रतापमस्याःप्रियोवेदः १६

स्यस्वभावस्यशीतलतातयासौम्यतयेत्यर्थःनसखीमृदुप्रतापाएवंचलोकेप्रतापदर्शनमन
र्थकमितिभावःयद्वामृदुतापेतिस्वरविशेषरूपकाक्कारमृदुप्रतापेत्यर्थःएतदेवाह अस्याःम
त्सख्याःक्षणवाम्यनक्षणिककौटिल्येनएवंचाचिरकालीनकौटिल्यजीवनमेवासंभवतीतिध्व
न्यतेयद्वाक्षणेउत्सवेयन्वाम्यंप्रणयकोपइतियावत्तेनएवंचवास्तवमहत्कोपेकोवदंकिंभावी

76

तिमन्यतेदह्यमानःप्रियःप्रतापंतेजोविशेषंअथचप्रकृष्टंसंतापंजानातिएवंचयत्रयद्विधानमुप
युक्तंतदेवेयंविदधातीतिद्योत्यतेयद्वात्वत्सखीमृदुप्रतापेतिवादिनीकाचिद्वक्तिएवंचनसखीलोके
मृदुप्रतापानायकंप्रत्यभिमानशालिनीत्वत्सखीतुनायकंप्रत्यभिमानशालिनीत्वत्सखीतुनाय
कंप्रत्यकिंचित्करालोकेनुकोपेनेतिद्योत्यतेतेनस्वसख्यामाधिक्यंयद्वापूर्वोत्तराभ्यामुभयोक्तिः ९६
यदीयमुत्कृष्टगुणान्तरैर्यदीयनायकःकथमन्यानुरक्तवादिनीकाचिन्नायिकासखीवक्ति अन्यास्विति

अन्यास्वपिगृहिणीतिध्यायन्नेवानिलशीतमाप्नोति
पश्यन्त्यापाषाणमयीःप्रतिमाइवदेवतात्वेन ९७

अन्यास्वपिपरकीयास्वपिअपिनास्वनायिकाभंजनेसमुच्चीयतेनस्वगृहिणीतिध्यायन्नेवस्वना
यिकाभावनांकुर्वन्नेवेत्यर्थःएवंचस्वीयांगनाभावनानर्हास्वप्यन्यांगनासुतद्भावनासंपादनप्रति
पादनान्नायिकायांरूपादिगुणशालित्वमित्यावेद्यते अभिलषितमानंदपक्षेइच्छाविषयीभूतम
र्थमाप्नोतिपाषाणमयीःप्रस्तरविशेषरूपाःप्रतिमाःदेवतात्वेनपश्यन्तिवएवंचयथाजडपाषा

प्रतिमासुदेवताभावनयाजनस्याभिलषितावाप्तिस्तथैतस्यअन्यासुस्वनायिकाभावनयैवाभिलषितावाप्तिरितिभावः एवंचपरांगनासुजडत्वंध्वन्यतेयद्वादेवतायांदेवताध्यानाकरणंजडप्रतिमासुचदेवताध्यानकरणमितियथाजनस्यस्वभावस्तथानायकस्यापिअन्यांगनासुआसक्तिसंपादनंस्वभावइतिध्वन्यतेतेनचैनेतस्यांगुणराहित्यसमानत्वंकनीयमितिप्राभामीतिपाठेअन्यांगनानासक्तिस्तवानुचितेतिवादिनींनायिकांसखीनायकोवक्ति ९७ गर्वशालिनंनायिकासखीउपदिशतिअनुपे

अनुपेत्यनीचभावंबालकपरितोगभीरमधुरस्य
अस्याःप्रेम्णःपात्रंनभवतिसरितोरसस्येव ९८

त्येतिबालकअपरिपक्वबुद्धेनीचभावंगर्वशून्यत्वंपक्षेनीचदेशत्वंअनुपेत्यअकृत्वासमंतात् गभीरंबहुपरिमाणंमधुरंसुखदंपक्षेअगाधमधुररसयत्परितद्वत्तेनेनसर्वत्रगांभीर्यमाधुर्यशालित्वंतेनचेतादृशस्यप्रेम्णोदुर्लभत्वंद्योत्यतेअस्याःप्रेम्णःपात्रमत्रपक्षेतीरयोरंतस्सरितोरसस्येवजलस्येवनभवसिएवंचगर्वंविहायैवास्याःप्रेम्णोभाजनंभवानुभवेतिव्यज्यतेरसस्येवेत्य

नेनप्रेम्णिरससंभृतत्वमावेद्यते ९८ सर्वानायिकामन्योक्त्यास्तौति अधीति अधिवासनं संस्कारं यथा पुष्पादिभिस्तैलादेः आधेयमौपाधिकं गुणं मार्गयथ मुक्ताफलादेरंध्रादिग्रथनं यथामालादेः नच अपेक्षनोपक्षेस्वतःपद्मिनीत्वेननसौगंध्यादिसंस्कारापेक्षास्वाभाविकगुणवत्वान्नोपाधिकगुण गवेषणापेक्षामार्गेइतिव्युत्पत्तेः स्वतोनायकचन्द्रकिरणसामर्थ्यान्नदूत्यादिघटनापेक्षाकेतकक लिकास्वरूपमात्रेणयुवजनमौलिंकलयतिमौलिभूषणरूपाभवतीतिभावः पक्षेयुवसर्वभिप्रण

अधिवासनमाधेयंगुणमार्गमपेक्षसेनचग्रथनं कल
यतियुवजनमौलिंकेतककलिकास्वरूपेण ९९

तिपुरःसरंप्रार्थ्यतइतिभावः एवंचान्यस्वीयपरकीयादिनायिकाधिक्यंनायिकायामावेद्यते ९९ नायिकास्वनायकसंगविद्वेषकारिणीवृत्तेतिभ्रमनिपादनेननायिकास्वंस्वंनासक्तितस्याप्रसादयि तुनायिकास्वीयनायकंवाक्यैरपनीतेनिदूरीकृतसकलदुःखंपक्षेसंतापोनानाविधज्वरःसुभ गभवायनास्वकरेणनतुदूत्यादिद्वाराविनिर्हितनामासंतापतिः नतुप्रियःतच्छमनवारस्योपायःपारिज्व

७९

रःचातुर्थिकादिःनदोषधिरूपांवहसिकेवलंदत्वत्तमाल्येयेवतद्दिवसीयत्वच्छिरहदुःखनिरासस्तस्या
इतिभावःएवंचेतादृशनायकानुरागःसुदुर्लभोपितेसुलभइतिधन्यस्त्वमसीतिद्योत्यते १०० नायि
कासक्तिंनायकेनायिकासखीवक्ति अगणितेतिहेसुंदरकामिनीस्पृहणीयत्वंधन्येन असंख्यातचा
तुर्यादिगुणेन एवंचपुरुषमेवतेननायिकावशीकरणसामर्थ्यमितिद्योत्यते नपक्षे अनादृतोगुणोबंधनरज्जु

अपनीतनिखिलतापांसुभगस्वकरेणविनिहितांभवता पतिव्रायनवार
पालिज्वरौषधिंवहतिसामालां १०० अगणितगुणेनसुंदरकृत्वाचारि
त्रमप्युदासीनं भवतानन्यगतिःसाविहितावर्तेनतरणिरिव १

येनभवताचरित्रमेवचारित्रंपातिव्रत्यंतदप्युदासीनंकृत्वातिरस्कृत्यअपिनातिरस्कारार्हत्वंध
न्यतेपक्षेचकारबहिर्भावेनअमित्रकेणिपालनंआवर्तेनतरणिरिवसाअनन्यगतिःनास्त्यन्यात्व
दतिरिक्तस्पर्थःगतिर्यस्याःपक्षेन्यत्रगमनाभाववतिविहिताएवंचानुरागात्यासोभिव्यज्यते १०१ प
रांगनास्थापितोत्तरीयतयावसनांतरहीनतयासलज्जंकंचनकाश्चित्तूष्णीकेअनुरक्तेरेजनुरक्तां

४०

गतयापुनरागमनायस्थापितोत्तरीयवसनस्यएकवाससोदारिद्र्यादितिभावः नवसत्फलभाग्यत्वप
ल्लितरणेभ्यःशोभाअधिकाएवंचैतादृशादयितानुरागदारिद्र्यदुःखमकिंचित्करतदनुरागेचयौव
नसंपत्तिरकिंचित्करेतिव्यज्यते १०२ कश्चित्सुखस्यसखायंवक्ति अर्द्धइतिपथिमार्गेसंगत्यंप्राची
नसंगत्याबंधेनयद्वामार्गविषयकसंबंधेनएवंचदैववशात्संपन्नमेतदितिध्वन्यतेप्रियया आलिंगि
अनुरक्तांगतया

१०२ अर्द्धःप्राणितकोपोमृतइतरोमेविधुं
तुदस्येव सुधेवप्रिययापथिसंगत्यालिंगितार्द्धस्य १०३

तार्धस्यप्रियासंबंधवदर्धस्येत्यर्थः आलिंगनपदेनैकांगसंपर्कोपिसर्वांगीणानंदतुल्यानंदःसंवृत्तइ
तिव्यज्यतेयेसुधियाविधुंतुदस्येवएकःअर्द्धःविषमांत्राःपुंस्यर्द्धोर्द्धसमेंशकेएवंचराहोःसमांनामु
उरूपस्योपमानतासंगच्छतेप्राणितइतरोमृतएवंचनान्यथाशंकनीयमितिभावः एवंचप्रामायाअ
पिसुधायादुर्दैवात्नसम्यग्योगोसहितोस्तथापिपायामइतिध्वन्यतेअनेनचनायिकांगसंबंधानुभावव

(८१)

नएवांगस्यसार्थक्यंनापराणामंगनामित्तितेनचापस्यननांयकांगस्पर्शसुखानुभवस्तस्यजीवनमस्यंतानर्थकमिति १०३ कठिनहृदयापिकोमलहृदयामन्नायिकेतिकश्चिद्वक्ति अवधीरितेति निद्राव्याजेनअवज्ञातोपिमानवशादितिभावःएवंचममाप्यवबोधेनभीतिरित्यावेद्यते अतएवमहाभयेनप्रश्नस्तांतःकरणतयास्निग्धयाप्रिययाचफलःएवंचस्वस्मिन्स्वापराधस्यभावोद्यतेबाष्पेस्तिमितेनआर्द्रेणतल्पेनअवबोधितोऽस्मिमानेज्ञापितोऽस्मिएवंचभीत्याममतूष्णींभावंवि

अवधीरितोऽपिनिद्रामिषेणमाहास्यमसृणयाप्रियया।
अवबोधितोऽस्मिचपलोबाष्पस्तिमितेनतल्पेन १०४

ज्ञायमानज्ञापनकरणेनकोमलहृदयमावेद्यते १०४ कस्याश्चित्किंचित्संगतिंनागरिकंकंचनकाचिदन्योक्त्यावक्ति अयीति अयिपथिकएवंचात्रचिराननास्थित्यायथार्थज्ञानशून्यत्वंध्वन्यते शब्दमात्रसाम्यात्लुब्धार्केरेति पक्षेनायकेतिशब्दमात्रेत्यनेननार्थदृष्टिविधुरत्वंध्वन्यतेआस्वादितानन्तूपभुक्त्वानार्करसितापेनतस्यएवंचाधुनापिविचार्यचरिताद्यामितिध्वन्यतेरसनाछेदःस्वल्पः

पुरतःअग्रेइयंचतेन्यपुरतोविडंबनेतिवदन्तसमाधिःमहतीएवंचासत्यत्वंव्यज्यतेजनस्यएवंच
निवारणानर्हत्वंहास्यतामधित्रीएवंचतस्याःकाठिण्यातयानसंगतिश्चिरावस्थायिनीतिनेताव
न्मात्रमपितुकथमयमत्यंतमनभिज्ञइतिलोकोपहासोभावीतिव्यज्यतेयद्वास्वनामैक्यादन्यांगना
गृहीतदर्शनंकाचिद्धक्किशब्दमात्रस्यसाम्यनतन्निष्ठगुणादेरितिभावःरसनाछेदःआस्वादःआश्वा
दःआश्वादविछेदःनीरसेतियावत्भाविगुणशून्यत्वज्ञानेनेतिभावःएतावन्मात्रंनकिंतुजनहास्य

अपिशब्दमात्रसाम्यादास्वादितशर्करस्यनवपथिक
स्वल्योरसनाछेदःपुरतोजनहास्यतामहती १०५

ताएवंचतस्याःपुंश्चलीत्वेनप्रसिद्धिःनममेतिव्यज्यते १०५ सपत्नीदुःखसंतप्तांकाचित्समाध
त्तेअभिनवेतिअभिनवयौवनेनअभिनवत्वमप्रस्तुतत्वादितिभावःदुःखेनउलुमशक्यःयौ
वनसंपादनस्यदुष्करत्वादितिभावःयोविपक्षजनःविपक्षपदेनअदुःखजनस्वभावत्वंजन
पदेनसमुदायवत्तयाप्रतीकारानर्हत्वंध्वन्यतेतेनहन्यमानःएवंचप्रात्यहिकेनासत्यत्वंधासते

83

४२ मानोयस्याःसापिएवंचयत्रप्रतिष्ठामात्रमपिगतंतत्रकावार्तारतादीनामितिभावःगृहिणीमध्यमस्त्री
पुत्रस्यापितृप्रीत्यत्वात्सौभाग्यशालिनीनांगर्वंबिभर्ति एवंचसकलसदनाधिपतिप्रायपुत्रवत्तयात्व
यानकिंचिदपिसपत्न्यवमानंनगणनीयमितिव्यज्यते ३०६ कश्चित्तत्स्नानोद्यतकामिनीकुचमवलो
क्यव्यंजनयात्वत्संगकामोऽहमितिवक्ति अपमानितमितिगुरुणाप्रबलेनग्रीष्मेणअपमानितांति

अभिनवयौवनदुर्जयविपक्षजनहन्यमानमानापि सूनोःपितृप्रियात्वा
द्बिभर्तिसुभगामदंगृहिणी ६ अपमानितमिवसंप्रतिगुरुणाग्रीष्मेणदुर्ब
लंशैत्यं स्नानोत्सुकापितरुणीस्तनकलशाग्निबद्धंपयोविशति ७

रक्षितंएवंचजलमेवशरणकरणमनुचितमिति ध्वन्यतेदुर्बलंएवंचप्रतीकारासामर्थ्यंध्वन्यतेस्ना
नोत्सुकायातरुणीतस्यास्तनरूपकलशासंबंधयत् एवंचग्रीष्मेतरुणीस्तनयोरग्निशीतलत्वमा
वेद्यते अत्रनिबद्धंकलशाग्निमित्तितुयुक्तंशैत्यंजलंविशतीव एवंचतरुणीस्तनसंबंधेनैवग्रीष्मेजल
शीतलत्वेपिध्वन्यते एवंचप्रबलग्रीष्मकृतेशीतसंज्ञोत्पत्स्यदुःखनिवारणसाहाय्यकारकंस्तनमंडलंय

थामदनानलकदर्थितस्यममापीदंभवत्वितिध्वन्यते एवंचत्वदालिंगनोत्तरंमरणमपिसुखदंमेभाति ध्वन्यतेतेनचराजादिभोगनिभृतत्वमपलं अन्योपिकेनचित्तिरस्कृतःप्रतीकारासमर्थःकलत्रादिबंधा उत्क्लेदेहंसजतीतिलौकिकंपद्यश्रीभ्मनिर्जितस्येदोत्स्यस्यपयथात्वत्कुचकलत्रएवत्रारणंतथामन्मथ निर्जितस्यममापीतिव्यज्यते १०७ कथमितिचिरकालेपिसंचत्तेशयनागारान्ननिर्गच्छसीतिवादि नींसखींनायिकावक्ति अलसयतीतिगात्रंशरीरं अलसयतिउत्थानादिव्यापारासामर्थ्यंकरोति

अलसयतिगात्रमखिलंक्लेशंमोचयतिलोचनंहरति
स्वापइवप्रियान्ममोक्तुंनददातिशयनीयं १०८

नानाविधसुरतेनेतिभावःपक्षेजृंभादिजननेनविषयव्यापारासमर्थंकरोति अखिलंदुःखं पक्षेगृहव्यापारजन्यंश्रमंमोचयतिलोचनंहरतिस्वाधीनतांनयतिस्वदर्शनमात्रप्रवणंकरोतीति भावःएवंचनायकेसौंदर्योत्कर्षप्रत्रात्किंवध्वन्यतेपक्षेपदार्थज्ञानशून्यंकरोतिस्वापइवप्रियान् एवंचनिवारणानर्हत्वंव्यज्यते पक्षेदुःखाभावसंपादकत्वेनप्रीतिविषयंममशयनीयंपरित्यक्तुंन

85

ददातिएवंचैतावत्कालंनायकेनैकदादेवबहिरागमनमितिनममापराधइतिभावःश्रेयानिवस्वाप इतियोजनायाएवंचनायककार्यतुल्यकार्यकारित्वयाप्रेमविषयत्वंस्वापेक्षयोत्पत्तेलेनचालस्यादिस्वापकार्यमेवेतिसंगुप्तागरितिकृत्वं १०८ कश्चित्कांचिद्वक्ति अंसेतिस्कंधावलंबिनकरेणधूतांजलिविमोचनार्थमितिभावःकचाःयस्मिन्स्नानेनधवलालौहित्यापगमादितिभावःनखरेखाःनखक्षतानियस्मिन्पक्षेनखरेखयाद्युतेजोविशेषेरेखायस्मिन्तंधौतानाधरनयनंतांबूलरागापगमार्थमितिभावःकामशास्त्रेनेत्रचुंबनस्यविधानात्पक्षेनिराकृतमालिन्यावयवंनववपुःअनंगस्यतीक्ष्णंशस्त्रंएवंचैवकोपभोगजन्यजाड्यनिरसनेनान्यसंभोगसामर्थ्यवत्वाज्ञातेर्निध्वन्यतेवपुषिनिशितानंगास्त्रतुल्यताप्रतिपादनेनसंगासंपादनेमत्प्राणहरणजन्यपापभागित्वंभविष्यतीतिवचोनिध्वन्यते १०९ वेश्यासक्तंकंचनंकाचिदुपदिशतिअविनिहि

अंसावलंबिकरधूलकचमिदमभिषेकधवलनखरेखं
धौताधरनयनंवपुरस्त्रमनंगस्यतवनिशितं १०९

तामितिवारवामदृशःवेश्याःएवंचानेकत्रास्थिरप्रेमत्वाल्लिखितमित्याद्येधुतस्वच्छेषुनिर्मलांतःकरणेषुएवंचप्रतिबिंबभवनार्हेस्वच्छेष्वन्येतेषुवसु अविनिहितंहृदयंप्रेमद्रास्यर्थःविनिहितमिवउपदर्शयंतिदर्पणस्वच्छेषुवदनमिवएवंचैतासांप्रेमभरेणयेसमासक्ताभवंतितेअसंतंमूढाइतिद्योत्येनअत्राविंवपदेननतथासप्रयोजनमित्याभाति ॥१०॥ अहमस्मिन्नासक्तेतिकथंलोकप्रसिद्धिरितिवादिनींनायिकांसखीप्रति अतीति अतिलज्जयाद्भुततरगतेनेतिभावःयत्रतदीयकटाक्षस्ततोपसरणा

अविनिहितंविनिहितमिववपुर्वसुस्वच्छेषुवारवामदृशः
उपदर्शयंतिहृदयंदर्पणबिंबेषुवदनमिव ॥१०॥

दिनेतिभावःत्वय्येवएवंचनान्यस्यापराधइतिभावःनिभृतोपिकेनचिदनधिगतोपिप्रेयान्प्रकटःख्यातःअयमस्यामासक्तइतिअकारिएवंचयदियमेनंदृष्ट्वातिलज्जानास्यतितर्हियमस्यामासक्तइतिलोकैरधिकमतस्तथैवापराधइतिभावःउपरिप्रसरंत्याएवंचदर्शनायोग्यत्वंद्योत्यतेपताकाएवप्रासादस्यदेवताद्यायतनस्यमूर्द्धायद्वातथाविधोपभोगाद्यभावेपिकपं

४४ लोकेसमत्संगतिर्व्यक्ताजातेतिवादिनीसखीवक्ति त्वयाअतिलज्जयैवनतथाविधास्यंसंघट्टनेन तिभावः उपरिप्रसरंस्यातेनांतःप्रविष्टत्वाभावाप्रदर्शनेननरताद्यपरिचितानंदराहित्यंनायिकाया मविद्यतेएवंचबहिस्तथाप्रदर्शनीयंयथानेकनापिनायकीयपरिचितत्वेनोपिज्ञातुंशक्यइतिभा वः ॥१॥ मध्यस्थावलंबनेनसंघटितवाग्भिःखलजनोपिवक्तुमशक्यइतिकश्चिद्वक्ति अन्योन्याग्रथ

अतिलज्जयात्वयैवप्रकटःप्रेमानकारिनिभृतोपि प्रसादमौलिरुपरि
प्रसरंस्यावैजयंत्येव ॥१॥ अन्योन्यग्रथनेगुणयोगाज्ञावःपदार्पणैर्बहुभिः
खलमपितुदंतिमेढीभूतंमध्यस्थमालंब्य ॥२॥

नापरस्परावविरोधिघटनारूपोपिगुणःपक्षेपरस्परबंधनरज्जुःतद्योगात्गावःवाचःपक्षेवृषभाःपदार्पणैःव्यवहारपदस्थानैःपक्षेचरणविन्यासैर्मेढीभूतंआधाररूपत्वात्मध्यस्थंपक्षपातविरहेणविवादनिर्णायकंपक्षेमध्यभूमिस्थितंमेढीभूतंपुंसिमेढीखलेदारुन्यस्तंयत्पशुबंधने अर्थात्काष्ठंआलंब्यदुर्जनमपिअपिनादुर्जयत्वंप्रत्यत्नपक्षेधान्यमर्दनस्थानंव्यथयंति ॥२॥

दुर्जनवाक्यमतिदुःसहमितिकश्चिद्वक्ति अनान्विति अननुग्रहेणाविरोधेनएवंचद्रव्याद्यपहारादिद्वा
रादुःखदत्वंध्वन्यते अर्थग्रहणेत्यपिपाठः पिशुनःखलः नतथाव्यथयतितथाविधदुःखजनकोनस्य
र्थः यथाकटुकूजितैर्दुष्टजनैः अत्रदृष्टांतमाहमशकः रक्तग्रहणादधिकंकर्णेशब्दंकुर्वन्दुनोतिमणि
गरतिकूजितमित्युक्त्याकूजितशब्दःशब्दसामान्याभिधायकः ११२ प्रथमसंजातलाघवस्योत्तर
कालीनेगौरवलेशेपिनतदपगच्छतीतिकश्चिद्वक्ति अग्रइति अग्रेप्रथमतःलघिमालाघवंपक्षेह्रस्व

अननुग्रहेणनतथाव्यथयतिकटुकूजितैर्यथापिशुनः
रुधिरादानादधिकंदुनोतिकर्णेक्वणन्मशकः १२

त्वंपश्चादनंतरंमहतापिमहिम्नागौरवेणपक्षेदैर्घ्येणापिधीयतेआच्छाद्यते एवंचनवीनातिशायित
प्रातिष्ठापीनप्राकृताप्रतिष्ठानिरावर्तुंशक्यतेतिभावः अत्रदृष्टांतमाहदशावतारविदः एवंचोत्त
रोत्तरप्रतिष्ठाज्ञानवत्वमावेद्यते त्रिविक्रमं एवंचादितोह्रस्वत्वभावमावेद्यते वामनइतिह्रस्वः
त्तिअभिधत्ते एवंचपरमेश्वरस्याप्येनाहृद्वागतिस्तत्रकावार्तामनुजस्येतिभावः एवंचतथाकर्मकृ

४५ तेष्वंयथारथएवप्रतिष्ठाभवतीतिध्वन्यते ११४ काचिन्नवीनसपत्नीशंकितांसमाधत्ते अंकइति अंकेस्त
नंधयःबालकःचरणेपरिचारिकादासीपृष्ठेप्रियआज्ञाकारीत्यर्थःपक्षपातीवाइतःअधिकंकिंअलभ्य
मतिअलभ्यमितिवापाठःयद्वाअधिकंकिमाशंकसइतियोजनागृहिणीएवंचसर्वाधिकारवत्त्वंद्योत्य
तेबालांएवंचतथाविधज्ञानराहित्यंव्यज्यतेयोऽनाशंकसेएवंचसर्वसुखवत्त्वान्नबालाभीतिःकर्तव्ये

अयमवधिमापश्यान्महतापिपिधीमतेनहिमहिम्ना वामनइतित्रिविक्रम
मभिदधनिदशावतारविदः १४ अंकेस्तनंधयस्तवचरणेपरिचारिकाप्रि
यःपृष्ठे अस्तिकिमलभ्यमधिकंगृहिणीयदाशंकसेबलं १५

कर्तव्येतिध्वन्यते ११५ कयोश्चिदासक्तिंकश्चिद्वक्ति अधरइति अधरःउदस्तःउन्नतोनीतःचुंबनार्थ
मितिभावःकूजितंपीडाव्यंजकःस्वरःकलइत्यर्थःअक्षिआमीलितंसुखाविर्भावादितिभावःलोलि
तोमौलिःपरिस्यजेतिज्ञापनार्थमितिभावःनायकव्यापारपूर्वकमेतत्पर्यायेणव्यापाराःइतिलक्षणाभ्यां
एवंचपरस्परानुरागातिशयोव्यज्यतेअस्पर्शेऽपिस्पर्शाभावेपिरजोदर्शनेपीतिवाचुंबनसुखमासादित

मिव एवं चैताद्दृत्रावीत्यासंतोषसंपादनेनासक्तिविशेषोध्वन्यते नायिका परकीया ।१६ कश्चित्कस्यापि
रवस्थां कांचित्प्रतिपत्तिं अतीगिनि अत्युत्कंठिता एवं च पुरोचरितेस्ते तद्दर्शनयोग्यं संध्वन्यते तद्वृत्तिविवरेण
भीतिच्छिद्रेण एवं च सूक्ष्मत्वं व्यज्यते सदनं नायकाधिष्ठितामिति भावः प्रवेशितः भुजः दयितास्य नेत्रेण उल्ल
सितः पुष्टिमापन्नः तेन तेन मार्गेण नागच्छति यद्वा अतिसरलतया तत्व्यवहारेण नायकासदनं प्रापि

अधर उदस्तः कुंजितमामीलितमक्षिलोलितो मौलिः आसादितमिव चुंब
नसुखमस्य नेत्रोपितरुणाभ्यां १६ अतिरभसेन भुजोयं वृत्तिविवरेण प्रवेशि
तः सदनं दयितास्य नेत्रोल्लसितो नागच्छति वर्त्मना तेन १७

तः एवं च स्वस्य श्रमबाहुल्यं द्योत्यते तत्सुखोल्लसितः एवं च तदासक्तिविशेषोध्वन्यते तद्वृत्तिविवरेण
चोरादिनिर्याणनायिकासदनं प्रवेशितः एवं च स्वतस्तथाविधधूर्तताविहीनत्वमिति व्यज्यते दयितास्य नेत्रो
ल्लसितत्वस्यनेन तत्रा चिरकालावस्थापित्वं द्योत्यते अयं भुजः हस्तरूपः एवं च परंभेरणया कार्यकारित्व
मावेद्यते तेन मार्गेण नागमिष्यतीति एवं चातिविलंबकरणेन येन मार्गेणायमत्रागतस्तेन मार्गेणागंतुमधुना

प्रतिबंधकत्वज्ञान्नागम्यते अतस्त्वमेनंकयापिगत्यानिःसारयेतिनायिकासखीनायकसखींवक्ति ११७
नायकोनायिकांवक्ति अंबरेति अंबरंवसनमाकाशंवा अंशुकेव्याप्तंवांबरं तन्मध्यवर्त्ति अतिचपलंरत
व्यापारंविशेषवत्वात् पक्षेस्वभावात् अलघुमहत्तदेवंजघनंनवमभ्रंमेघंचातकइवनिरीक्ष्यमाणः
नतृप्यामि एवंचचिरतरपिपासाव्याकुलस्यचातकस्यनूतनेनमेघदर्शनेनतृप्तिस्तथाऽतिविरहखिन्न
स्यममतवजघनदर्शनेनतृप्तिरितिव्यज्यते तेनचात्यंतसुरतस्पृहावानस्मीति ११८ अयमिति अं

अंबरमध्यनिविष्टंतदेवमतिचपलमलजघनतटं
चातकइवनवमभ्रंनिरीक्ष्यमाणोनतृप्यामि १८

धकारस्तपायेसिंधुरागजाक्लाङ्गारेणाक्रांतायामहीतस्याःभरेणाक्रांतःउन्मत्तपूर्वाचलरूपंसुखंय
स्यसःपृष्ठेभारमितिवाच्येनसुखेनोन्नत्यमितिभावःकूर्मःसंध्यारूपरुधिरंउद्वमति अन्यस्याप्यत्यंतभार
वत्तयासुखवाञ्छेहितानिःसरतीतिलौकिकं एवंचप्रातःकालोद्भूततउपपत्तिर्निःसारयितामितिसखीनायि
कांवक्ति पद्माकूर्मोयंसंध्यारूपंरुधिरंवमतीत्युक्त्यासंध्योदयापत्तायोद्योत्यतेननायिकात्वेयंरतिप्रीति

मलीनस्याएवोक्तिर्नायकंप्रतिप्रातःकालीनरतावसरेनायिकानायकचित्तंव्याक्षिपतीतिऋजवः ११९ मूर्खेष्वेवमूर्खसमावेशोनपंडितेष्वितिकश्चिद्वक्ति अंतर्भूतइतिजडेमूर्खेपक्षेजलरूपत्वाज्जडोमूर्खःपक्षेजलत्वात् अंतर्भूतःपरैर्विभ्रीष्याज्ञायमानइत्यर्थः निवसतीतिशिशिरमहसिचंद्रेहरिणइवअजडेपंडितेसतुमूर्खस्तुअजडेतेजोरूपत्वादितिभावःतपनेत्वाग्नौचप्रविष्टोऽपिकुहूदिनेचंद्रमंडलस्यसूर्यं

जयमंधकारसिंधुरभाराक्रांतावनीभराक्रांतः उन्नतपूर्वाद्रिमुखःकू
र्मःसंध्यास्त्वमुद्भमति ११९ अंतर्भूतोनिवसतिजडेऽजडः शिशिरमहसि
हरिणइव अजडेत्वाग्नौवत्तपनेसतुप्रविष्टोऽपिनिःसरति २०

तर्हितत्वमितिज्योतिर्विस्प्रसिद्धिःनिःसरतिदूतीभयतिशीघ्रमेवेतिभावः १२० दूतीनायिकात्वय्यासक्तेतिवेथंवक्ति अगाणेलेतिनगाणिजननिंदायया एवंचवैधस्यतथाविधत्वेनप्रसिद्धिरित्यावेद्यतेत्वसाणिनास्यदर्शःनाडीप्रदर्शनार्थमितिभावःतेनयोर्हर्षस्तदर्थंचंचलाएवंसंभोगसुखार्थंकिंकरिष्यतीतिनाविघ्नइतिध्वन्यतेआयास्यतोज्वरस्य आगामिज्वरस्यचातुर्थिकादेःतत्संवराकीएवंचहृ

९३

४७ पार्हत्वंव्यज्यतेप्रकल्पयतिएवंचोत्साहविशेषलाघोत्येननाहीविलोकनार्थंत्वदागमननिर्णयेनज्वरा
गमनदुःखमपिनतयागण्यनइत्यासाक्तिविशेषोध्वन्यते ।२०। एकवंशजन्यत्वेपिधनवत्तयेवप्रभु
तेतिकश्चिद्दरिद्रः यद्वैकवंशजन्यत्वेपिकस्यचित्समृद्धिःकस्यचिन्नकश्चित्प्रधानंकश्चिद्गुणभूतमिति
धातुःसृष्टिरियंविचित्रेतिनात्रक्लेशादिविधेयमितिकंचनकश्चित्समाधत्ते अप्येकेति एकवंशजयो

अगणितजनापवादात्त्वत्पाणिस्पर्शहर्षलस्येयं आयास्यतोवराकी
ज्वरस्यतल्पंप्रकल्पयति २१ अप्येकवंशजनुषोःपश्यतपूर्णात्वतुच्छ
ताभाजोः ज्याकार्मुकयोःकश्चिद्गुणभूतःकश्चिदपिभर्ता २२

रपिवंशोवेणुःपक्षेकुलंकुलत्वक्सारोवंशावित्यभिधानात् एकपदेनकारणैक्याद्वैलक्षण्यानर्हत्वं
ध्वन्यतेपूर्णत्वंवक्रावयवत्वंपक्षेसमृद्धत्वंतुच्छत्वंसूक्ष्मत्वंपक्षेनिर्धनत्वंतद्वतोज्याकार्मुकयोःअ
ल्पाच्तरमित्यनेनज्याशब्दस्यपूर्वनिपातःकश्चिज्ज्यारूपःगुणभूतःकश्चित्कार्मुकरूपःभर्ताज्या
प्रधानेगुणेधातप्रोक्ष्यरेभर्तारावित्यभिधानात्तदुपपद्यतएवंचैकवंशजत्वेपियस्मिन्पूर्णगुणत्वंस

एवंभर्त्तानान्यद्गतिर्व्यज्यतेयद्देहजन्यत्वेपिदैवाधीनतयाकस्यचित्समृद्धिःप्रभुत्वेकस्यचिदसमृद्धत्वात्प्र
धानत्वेपिहृतिनात्रखेदउचितइतिव्यज्यतेअथवाचेतनेपिगुणप्रधानेनैवलक्ष्मास्तिरत्नोभवद्भिरप्यन
यैवरीत्यास्थेयंनतुसर्वप्राधान्येनेतिपरस्परांहंकारव्याकुलितिनांसमाधानमिदं १२२ नायिकासहचरीना
यकंवक्ति अभिनवेति अद्भुतसुरतश्रांतांबालांएवंचकोमलांगित्वमावेद्यतेक्रमेणकपोलाद्यंगक्रमे
णघर्मांभःकलयतिज्यांमौर्वीअर्पयितुंसज्यांकर्तुमित्यर्थःनमितांकुसुमास्त्रस्यमदनस्यधनुर्लताम

अभिनवकेलिक्लांताकलयतिबालांक्रमेणघर्मांभः
ज्यामर्पयितुंनमिताकुसुमास्त्रधनुर्लतेवमधु १२३

कंदर्पमिवएवंचयथासुरतविशेषारंभस्तथैतस्याश्रमातिशयःअनेनमध्येमध्येविश्रांतिर्देयेतिध्वन्य
तेनेनचकिंचित्कालंतूष्णीमिनवस्थिसापुनःपूर्ववद्दार्ढ्यंलभावीतिद्योत्यतेयद्वाज्यामर्पयितुमित्यादि
दृष्टांतव्याजेनसुखादिदानप्रवृत्तेनतयानैतस्याःश्रमोगणनीयइतिव्यज्यतेअथवामदनधनुर्लतायाः
यथानमनकालेमधुबिंदूद्गिरणंस्वाभाविकंनथैतस्याःसुरतकालीनप्रस्वेदांभःस्वाभाविकमनेनानमन

95

४८ त्वयैतस्या। अमेवत्तासंभावनेतिद्योत्यते १२३ चिरविरहखिन्नांनायिकांनायकोवक्ति अविरलपतिता
श्रु चिरकालीनदर्शनादिति भावः पक्षे जलसंबंधादिति भावः पांडु विरहादिति भावः पक्षे उज्वलरूपं स्नि
ग्धंस्नेहत्वाल्लिपक्षेसत्वाभासीतिभावः उपनीतंसमीपदेशंप्रापितंवपुःशतधौताज्यमिवमेस्मरज्वरदा
हव्यथांहरति एवंच यथाजीर्णज्वरादेर्विज्ञानात्राकंत्वातथारक्षालितंतथात्वद्वपुर्ममचिरकालीनसंतापं

अविरलपतिताश्रुवपुःपांडुस्निग्धंत्वयोपनीतमिदम् शतधौतमाज्यमिव
मेस्मरज्वरदाहव्यथांहरति १२४ अंतर्निपतितगुंजागुणरमणीयश्चकोऽस्ति
केदारः निजगोपीविनयव्ययखेदेनविदीर्णहृदयइव २५

पनोदकमतःसमालिंगयमामितिध्वन्यते १२४ एतस्याःसंभोगस्थानंकेदारएवेतिकश्चिद्वक्ति अं
तरिति अंतर्निपतिताःगुंजाश्चगुणास्तैःरमणीयःसुंदरःयद्वागुंजारूपोयोगुणःशोभोत्कर्षीजनकत्वा
दितिभावःसंभोगादिनागुंजाहारत्रुटनादितिभावःकेदारश्चकोऽस्तिनिजायोगापकर्त्रीएवंचखेदो
चितंद्योत्यतेतस्याःविनयविनाशेनदुःखंतेनविदीर्णहृदयइवनिपतितगुंजानामारक्तत्वादितिभावः

यथास्वपालकस्यमुख्यवस्तुविनाशेसेवकस्यदुःखंभवतितथाविजयास्यापिमुख्यत्वेनतन्नाशेकेदारस्य
दुःखमितिभावःयद्वानागरिकान्याहृद्याचरणविज्ञानेप्यपरिखिन्नांसखीमपरासखीवक्तिअंतरितिगोपीप
देननीचत्वंतेनचविनयस्थेयेपिनतथाखेदाहेतुरमिस्यावद्युतेकेदारदूत्येननाचेतनस्यापिस्वामिनीविन
यव्ययेनदुःखवचलातवतुसचेतनापीतिमहदनुचितमित्याविधलेअतएवगुणपदंसहृदयमित्यर्थः
१२५ परपुरुषरतानामनिवार्यदोषस्यमितितिलकश्रिः अमुनाहृतमितिहृदति अतएवकोपपदेन

अमुनाहृतमिदमिदमितिरुदतीप्रतिवेश्मिनिगमंतमियं
रोषमिषदलितलज्जागृहिणीदर्शयतिपतिपुरतः २६

नवस्तव्यमित्यर्थःदलिताविनाशितालज्जाययाअमुनानायकेनइदंमेगृहंहृतमितिअंगवस्त्रस्थला
दिकमितिभावःपतिसमक्षेपिपतिपदंरक्षणकर्तृत्वेनाप्रियत्वंध्वनयतिप्रतिवेश्मिनेजागरभूताय
प्रतिवेशीपदंनिकटचारितयाखलुदुःखनिवेदनयोग्यत्वंध्वनयतिइदंपतिःगृहिणीएवंचगृहकर्मव्या
पृतायाअप्येताहृशीगतिस्तत्रान्यवार्ताकेतिभावःदर्शयतिपतिपुरतोप्येताहृशाकर्तव्यतानिपुणाः

स्त्रियोभवंतीतिसर्वथानविश्वासस्तासांविधेयइतिध्वन्यते १२६ ॥ इतिश्रीमज्ज्ञादाचार्यापरिमगलंकलपुण्यसंभवस्थानीयराजमाननीलकंठभट्टसुनतनूजबालोपाङ्गनात्मजलीलाभार्जापर्वकृलानंगजानंनपाडिनकृतेनगावर्द्धनसप्तशतीव्याख्यायांचंद्रलनभकाग्रदल्व्याख्याव्यासमाप्तिमगमत् ॥ ॥ क्वचिदन्यत्रविहितकेलिकथनमप्यनुरागंदर्शयसीतिवादिंनंनायकंनायिकावक्ति आंतरमिति आंतरमपीत्यपिनाबहिर्व्यंजनेतिकाठिन्यमावेद्यते रसंरागं शृंगारादिकंद्रव्यंच शृंगारादौविशेषवीर्येगुणेरागेद्रवेर

आंतरमपिबहिरिवहिव्यंजयितुंरसमशेषतः
असतीसत्कविसूक्तिःकाचघटीतित्रयंवेदाः २७

सइत्यभिधानात्‌हिइतिनिश्चयेनअशेषतःबहिरिवव्यंजयितुंप्रकटीकर्तुंअसतीपुंश्चलीसत्कवेः सूक्तिःकाचघटीइतित्रयंसततंवेदएवंचास्माकंनबहिरंगरागप्रकटनाज्ञानमितिद्योत्यतेतेनचयत्रैवबहिरंगानुरागज्ञापनसामर्थ्यंतत्रैवगच्छतिप्रसादनरूपगुणसत्वादेवसत्काव्यत्वमितिवक्तीतिकश्चित्‌ १२७ कश्चिन्नायिकांवक्ति आलोकइति आलोकएवदर्शनएवपक्षेप्रकाशएवविमुखीएवं

चालिंगनादौकिंकरिष्यसीतिनचिह्नइतिभावःक्वचिदपिकस्मिंश्चिदपिदिवसेदक्षिणाअनुकूलगामि
नीमानवतीमानिनीपक्षेपरिमाणवतितदपित्वमेवमेछायेवतापंसंतापंपक्षेआतपंहरसिएवंच
त्वदतिरिक्तानममगतिरित्येवगत्याहमनुयात्यइतिव्यज्यते १२८ कश्चित्कांचित्प्रतियाचतेआज्ञेतिआ
ज्ञाएवंकुर्वितिकाकुःदीनवचनंयेनोद्दीपनादिभवतीतिभावःयाचाअमुकंमह्यंदेहीतिआक्षेपःकथ

आलोकएवविमुखोक्वचिदपिदिवसेनदक्षिणाभवसि छायेवतदपिता
पंत्वमेवमेहरसिमानवति १२८ आज्ञाकाकुर्याचाक्षेपोहसितंचशुष्करु
दितंच इतिनिधुवनपांडित्यंध्यायंस्तस्यानतृप्यामि १२९

मिदंफलमितिहसितंआनंदाविर्भावादितिभावःशुष्करुदितंस्वस्मिन्असामर्थ्यव्यंजनायइतिन
स्याःनिधुवनंसुरतंतत्संबंधिपांडित्यंध्यायन्नतृप्यामिएवंचेतादृङ्नाकेलिकलाप्रावीण्यमन्यत्रनास्ती
तिव्यज्यतेनचेतादृङ्नायिकासुरतध्यानंसमुचितमिति १२९ काचिन्मानिनींसखीसमाधत्तेआज्ञा
पयिष्यामीतिआज्ञांकरिष्यसिएवंचनायकेस्वाधीनताभवित्रीतिध्वन्यतेनकेवलमाज्ञांकरिष्यसि

५॰ एवंचनायकेस्वाधीनताभवित्रीतिध्वन्यतेनकेवलमाज्ञाकारित्वमपितुप्रणिपातप्रवणतापितस्यभविष्यतीत्याहदयितस्यात्रीरसिपदंदास्यसिकिंत्वरसेएवंचैतत्क्रमेणविधेयमितिभावःमुग्धेअतएवास्मयमानिनिप्रेमभग्नांकुरंमाकुरुएवंचदृढेप्रेम्णिसर्वमेतद्विधानंयुक्तमितिप्रीत्यास्वाधीनतांनीत्वा पश्चात्कोपकरणमुचितमितिव्यज्यतेप्रथममेतद्दासभावंविधायपश्चाच्चरणताडनंविधेयमितिलौकिको

आज्ञापयिष्यसिपदंदास्यसिदयितस्यात्रीरसिकिंत्वरसे अनुसमयमानि
निमुग्धेमाकुरुभग्नांकुरंप्रेम ३० आसाद्यभंगमनयाद्यूतेविहिताभिरु
चितकेलिपणे निःसारयताक्षानितिकपटरुषोत्सारिताःसख्यः ३१

क्तिरपि १३० नायकःस्वस्यसख्यायंवक्ति आसाद्येतिविहितान्यभिरुचितास्वेच्छाविषयीभूताकेलिरूपःपणोयस्मिन्यस्यपराजयस्तेनजयवताभिरुचिविषयसुरतंदेयमेवंरूपपणवतीतिभावःद्यूतेभंगंपराजयंप्राप्यअनयानायिकयाक्षान्पाशान्निःसारयेतिकपटरुषामिथ्याकोपेनसख्यःउत्सारिताःदूरीकृताःएवंचैतादृक्क्रीडनेनकदाप्यस्त्वपसारयंतुपाशानितिमिषेणसख्याद्युत्सारप्रतिज्ञातं

८०

केलिंकुरुष्वेतिमांप्रत्यभिव्यंजितमितिव्यज्यतेतेनचैतादृशीनान्याचतुरतरेति १३१ सर्वांनायिकामुप
दिशतिआदरणीयेतिहेसखिआदरणीयागुणाःसौंदर्यादयोयस्याःसापक्षेगुणास्तंतवःमहतामान्ये
नपक्षेउन्नतेनतेननायकेनपक्षेसौधेनशिरसिपक्षेअग्रभागेनिहितासिएवंचनायकस्तवाज्ञांसर्वथा
करोतीतितिनतस्यापराधबुद्धिभावःतथायंलाघवदोषःदोषपदेनलाघवेपरित्याज्यत्वंध्वन्यतेसौध
पताकेवयच्चलसिअस्थिरचित्ताभवसिपक्षेचलनंकंपःएवंचैतादृशनायकंप्रतिक्रोधादिनाचां

आदरणीयगुणासखिमहतानिहितासितेनशिरसित्वं
नवलाघवदोषोयंसौधपताकेवयच्चलसि १३२

चल्यकरणमनुचितंतवेतिध्वन्यते १३२ एतादृशात्वदीयदर्शनेनममासक्तिस्तवप्यत्यंतमुदेतीकश्चि
त्कांचिद्वदतिआर्द्रमितिआपद्धात्वयातिरस्कृतस्त्वदर्थमेवाहंतपःकरोमीतिकांचित्कांचिद्वक्तिआ
र्द्रमपिसजलत्वादितिभावःपक्षेप्रेमवत्वादितिभावःएवंचत्यागानर्हत्वंध्वन्यतेस्तनजघनान्तरस्य
पक्षेआलिंगनादिकंदत्वेत्यर्थःसुतनुएवंचस्पृहणीयत्वमावेद्यतेत्वयोन्मुक्तेसतदैंस्खळकेवस्त्रपक्षे

अंशुकमिवसूक्ष्मत्वादितिभावःएवंचविरहार्त्तिन्नायमावेधतेस्वस्थेअंतरस्थेपक्षेनिरवलंबेएवंच
त्वमेवममावलंबनमित्यावेधतेत्वामवाप्तुमिवसूर्यकिरणान्पिबतिएवंचाचेतनस्याप्यंशुकस्यैना
दृशींत्वामवलोक्यैतादृशीस्पृहाकिमुवाच्यामादृशस्येतिभावःअथवाअचेतनांशुकमपित्वत्समा
गमायतपस्तपतीतितत्रकावार्त्तासचेतनस्यममेतिभावःअन्योप्यंतरालावस्थितस्तपनकरण
मात्रेणैवयस्तपतीतिलौकिकं १२२ अस्थिरत्वस्यास्थिरचेष्टांवक्ति आरोपितेतिअत्रभवत्यास्थिराभव

आर्द्रमपिस्तनजघनान्निरस्यसुतनुत्वयैवनदुर्मुक्तं
स्वच्छमवाप्तुमिवत्वांतपनांशुस्तनांशुकंपिबति १२३

शिलायामारोपितास्थापितचरणापरिणयोविवाहस्तद्रूपादंआपत्यजापतत्दुःखदत्वा
दितिभावःदुःसहत्वमावेदयतितस्याभर्त्तापिजारमुखंवीक्ष्यहसितेनचएवंचैतेनमूर्खोयमथमतोम
द्विवाहःकृतस्तत्रापिस्थिरत्वप्रार्थनाक्रियतेतेनेतावतात्वयामेतव्यमितिध्वन्यतेयद्वापरिणयवि
पत्तोपतिनापिबहुभिःस्थिराभवेतिप्रार्थितापिजारमुखमवलोक्यहसनेनस्वस्यचिंताविहीनत्वंप्र

दर्शयतित्वंत्वयाप्यपरिणीताकिमर्थंबिभेषीतिकाचित्कांचिद्वक्ति १३४ अन्यंगमनागमनखिन्नांना
यिकानायकंसमाधत्ते आयातीत्तिमधुकरीवअन्या आयान्तिआगच्छतिगच्छतिखेदंकरोतिचांच
ल्यस्वभावादितिभावः एवंचतदागमनेनममनसुखमितिद्योत्यते मधुकरींरहरत्ति उन्मादकत्वसं
बंधेनमधुपदेनद्रव्यंलक्ष्यते एवंचनवास्तवंप्रेमतस्यामितिध्वन्यते ममनसः अधिदेवतात्वं

आरोपितासिशिलायामश्मेवत्वंस्थिराभवेतिमंत्रेण
मग्नापिपरिणयायद्विजारमुखंवीक्ष्यहसितैव १३४
आयातिखेदंकरोतुमधुहरतिमधुकरीवान्या अ
धिदेवतात्वमेवश्रीरिवकमलस्यममममनसः १३५

मलस्यश्रीरिवएवंचममनसित्वमेववससिसातुकदाचित्कागमनवतीतिनत्वयामपिविधेयः
खेदइतिद्योत्यते १३५ सखीनायिकामुपदिशति आसाद्येतिदक्षिणांयाम्यांदिशंआसाद्यअविलं
बंशीघ्रंतरणिहतरांक्षिप्रंसजतिप्रकृतेवक्ति दक्षिणाएवचतुराएवंहिकांताप्रायेणबाहुल्येनएवंचे

193

५२ कान्ततुरापिनहरंतिनथापिनस्यंतिरितिभावः पुरुषंहरंतिएवंचयास्वचातुर्येणैवनायकःस्वाधीनताभाजनं
विधेयइतिव्यज्यतेनिपुणयाज्ञपितचदयितःकथमन्यानिज्जीयतइतिवादिनींकाचिदुक्तिःचतुराएवकांताः
रूपशालिन्यइत्यर्थःबाहुल्येनपुरुषंहरंतिस्वाधीनंकुर्वंतिएनमेवार्थमर्थांतरन्यासेनद्रढयतितरणेःदक्षि
णांदिशमासाद्यपिएवंचचतुरनायकावाप्तिर्दुर्लभतरेत्यावेद्यतेशीघ्रंत्यजतिदक्षिणामितिभावःउत्तरां
दिशंशीघ्रंनत्यजतिएवंचतरणिगगनतलमिलितयुत्स्यानिरवलंबसंचारित्वेनातिचातुरीस्वत्वेप्येवंगति

आसाद्यदक्षिणांदिशमविलंबंत्यजतिचोत्तरांतरणिः
पुरुषंहरंतिकांताःप्रायेणचदक्षिणाएव ३६

स्तरणेस्तत्रकायातोन्यस्येतिभावःयद्वापूर्वोत्तरमेतद्दितिनोत्तरांनदक्षिणाएवेतिपाठव्याख्यानेक
धेत्यादाविवनञ्शब्देनदक्षिणशब्दस्यसुप्सुपेत्यनेनसमासःप्रायेणदक्षिणाइतितुसाधुःएतत्सार्वप्याधो
स्त्यर्थःकाष्ठावसेयःकर्कादिषड्राशिसंचरणरूपदक्षिणायनेतरणेःक्रमेणसप्तपंचाशाचाशादष्टपंचाशदेको
नषष्टिषष्ट्येकचतुर्विंशत्युपकलासहितेकषष्टिकलासहितेकषष्टिकलासत्र्येवंद्रुतगतिःमकरादिषड्रा

त्रीसंतरणरूपोत्तरायणेक्रमेणचतुर्विंशत्युपकलासहितेकृषभेकर्षैअकोनषष्ठअष्टपंचाशत्सप्तपंचा
शत्कलाइत्येवंमंदगतिभिरितिज्योतिर्विद्प्रक्रिया १३६ कश्चिदन्योऽस्यानायिकांवक्ति आदानेतिकाश्चि
दोषध्यःआदानंमंत्रपूर्वकग्रहणंपानंगलाधःकरणंलेपःसर्वांगसंयोगःएतैःगरलस्योपतापहरणासा
मर्थ्याःकापिअनिर्वचनीयागुणाऽसिद्धौषधिवल्लीजीवयतिएवंचदूरतोऽपित्वयादर्शनमवश्यंदेयमितिध
न्यतेपक्षान्यांगनाश्चेलांचलाकर्षणाधरपानसर्वांगालिंगनैःसंतापापनोदनसमर्थाःसंतुकेवलमवलो

आदानपानलेपैःकाश्चिद्गरलोपतापहारिण्यः
सदसिस्थितैवसिद्धौषधिवल्लीकापिजीवयति ३७

किताविरहविगतोसौरसुप्रदाभवसीतिध्वन्यतेतेनचान्यांगनाभ्योऽधिकात्वमितिस्तुतिर्व्यज्यतेयद्वाल
स्याःदर्शनमात्रेणैवाहंजीवामीतिलाकर्षणाधरपानसर्वांगालिंगनैःसंतापापनोदनसमर्थाःसंतुकेवल
मवलोकिताविरहविगतोसौरसुप्रदाभवसीतिध्वन्यतेतेनचान्यांगनाभ्योऽधिकात्वमितिस्तुतिर्व्यज्यतेय
द्वातस्याःदर्शनमात्रेणैवाहंजीवामीतिनायिकासखींप्रत्युक्तिर्नायकस्य १३७ श्रीगोवर्धनधराय श्रीकृ॰

नायिकासखीनायकंप्रतिवक्ति आंदोलेति आंदोलनमांदोलः तेनचंचलालकांचपलमेखलाक्षुद्रघं टिकासमूहस्यक्वणितंशब्दोयस्यास्तामेतादृशींपुरुषायितांविपरीतरतकारिणींतांप्रसिद्धगुणांस्म रसीतिकाक्वानस्मरसीत्यर्थः एवंचेत्तादृग्गुणग्रामशालिन्यास्तस्यायदितवानुसंधानंभवेत्तर्हिकथमन्यत्रा सक्तिसंभावनेतिभावः स्मरस्यचामरचिन्हस्ययष्टिमिव एवंचयथाचामरादिचिन्हेनराजायमितितत्रा

आंदोलल्लोलवेणीं चलत्कांचीकिंकिणीगणक्वणितां स्मरसिपुरुषायितांतां
स्मरचामरचिन्हयष्टिमिव ३८ आक्षिपसिकर्णमस्यास्त्रिधैवबद्धोबलि
स्त्वयामध्ये ।इतिजितसकलवदान्यतनुदानेलज्जसेतन्वि ३९

यतेतथातयामदनोयमितिमदनप्रसिद्धिसंपादकत्वेनातिसौंदर्यादिगुणवत्तानायिकायामावेद्यते ३८ नायकोनायिकांवक्ति आक्षिपसीति हेसुतनु अस्यानेत्रेणकर्णं श्रवणंराधेयंच आक्षिपसिस्पृ शसीतिरस्करोषिचत्वयाबलिरपित्रिवलीचबवयोरैक्यात्तद्दैत्यश्चमध्येत्रिधाबद्धः त्रिधेत्यनेनात्यंतव र्जितत्वंद्योत्यतेत्रिवलीवाचकस्यबलिशब्दस्यपुंस्त्वंदोषानुरोधान्निरंकुशत्वात् इतिअमुनाप्रकारेण

जिताःसकलाःवदान्याःप्रदातारोययातत्संबुद्धिःतनुदानेनशरीरदानेनस्वल्पदानेनचलज्जासेएवंचात्यंतौ
दार्यशालितयालवत्तनुदानमर्पितनुदानमेवेतिव्यज्यतेतेननैवतद्दानेननविलंबोविधेयइति १३९ कस्याचि
दत्यंतनायिकासक्तिंकश्चिद्वक्तिआक्षेपेतिआक्षेपस्तिरस्कारःचरणलंघनंचरणाहतिःकेशग्रहःए
तेषांयत्केलिकुतुकंतत्रतरलेनसमासक्तेनस्त्रीणांपतिःगुरुरितिधर्मसुतनुःश्रावयितापिनएवंचसा
हजिकधर्मचर्यायामपिचेतद्दुर्दैवेनतत्रनोपदिष्टमितिकिंमुवाच्यमितिभावःएवंतत्श्रवणेआक्षेपा

आक्षेपचरणलंघनकेशग्रहकेलिकुतुकतरलेन स्त्रीणां
पतिरपिगुरुरितिधर्मेनश्रावयितासुतनुः १४०

दिनविधेयमितिध्वन्यतेतेनचात्यंतकेलिलंपटत्वंश्वशुरादिसमुच्चायकोयथास्यात्नएवापिशब्द
इत्यन्वयः १४० नायिकानायकयोःआकस्मिकसंगंसखींवक्तिआगच्छेतिहेसखिअनवेक्षितेवीक्षणाभा
ववलूयस्पृष्टेनआगच्छताआगमनचतुराएवंचसंमुखीगमनाभावेनदर्शनाभावोव्यज्यतेपक्षेअन
वेक्षितंपृष्ठंयस्यआगच्छताप्रायेणनायकेनजघनस्यपदंचक्रेयासःतदपिवोढुंअसमर्थितास्मिअस

५४ मर्थीकृतास्मिएवंचोत्तरीयवसनग्रहणंदूरापास्तमित्तिभावःनन्वागमनसमयएवनकुतोगतंत्वयेत्यस्यतआ
हनविधत्तेशक्तायस्मात्तेनसमर्थेनेत्यर्थःएवंचनतोपसरणमत्राशक्यमितिभावःयद्वाकाक्वानमुषितास्मि
अपितुमुषितास्मिपदेअंकुरेअंशुरेवअंशुकःतत्किरणमपिवोढुंनशक्तेन दृष्टांतमाहवराटकेनकपर्दके
नअर्थीवायाचकःसएवंचपश्चाद्भागीयकिरणवत्त्वेनसच्छिद्रेणकपर्देनयथायाचकोमुषितोभवतितथा
कस्मिंश्चिदागमनत्वात्कलिनात्वानावसानसमयेजघनांशुकग्रहणेपित्यक्ताचिन्ताजातेतिभावःगोउक्तेत्याह

आगच्छतानवेक्षितधृष्टेनार्थीवराटकेनैव मुषितास्मि
तेनजघनांशुकमपिवोढुंनशक्तेव ४१

च्छभागच्छिद्रवताकपर्देनव्यवहरंतितदभिप्रायेणेदंयद्वाअनवेक्षितधृष्टेनस्वपश्चाद्भागानालोचनेन
एवंचभीतिरहित्यत्वेनविह्वलत्वंव्यज्यतेजघनांशुकमपिवोढुंनशक्तेवएवंचविरहक्षीणतयावासकसि
भावरूपत्वंध्वन्यतेएतादृशेनमुषितास्मिएवंचतथाविधतद्दोषासक्तिमालोच्याहमपितन्निमग्नमनस्का
जातास्मीतिनायिकावक्तीतिभावःअन्योपिचोरःधृष्टःसमागत्यतथालुंठनंकरोतितथाजघनांशुकमपि

१०८

नभवतीतिलोकिकंनशक्तेचेतिपाठतथानुषितास्मिन्यथाजघनांतरुकमपिवोढुमसमर्थैवेत्यवधारणा
र्थेकइवशब्दः १४१ प्रणयकोपमलंव्यसुलानायिकांनायप्रतिसखीवक्ति आकुंचितेतिआकुंचिताएक
जंघायस्मिन्तदर्द्धेषदावृत्तयः ऊर्ध्वेऊरुस्तत्रगोपितः अत्यंतमाछादितः अर्द्धोरुयत्र श्वसितःक्रमेणनमत्य
दुदरंतेनस्फुटानाभिर्यत्रक्रियाविशेषणान्येतानिसुतनोरिदंशयनंस्यान्निद्रायनमस्मरः एवंचत्वमेव

आकुंचितैकजंघंदरवृत्तोर्द्ध्वेहिगोपितार्द्धोरु सुतनोःश्वसितक्रमनमदु
दरस्फुटनाभिशयनमिदं ४२ आदायधनमनल्पंददानयारुभगतावक
वासः मुग्धारजकगृहिण्याहृतादिनैःकतिपयैर्निरसं ४३

नाप्रसादयतिव्यज्यते यद्वासुरतश्रांतशयनजातिवर्णनमेतत् १४२ सखीनायिकावक्ति विशेषणा
यकंप्रत्याह आदायेति अनल्पंबहुद्रव्यंगृहीत्वातावकंवासःचस्त्रंददानयारजकगृहिण्या एवंचसंसार
निर्वहिकत्वंतस्याइतिभावः मुग्धासुंदरीमूढाचकतिपयैर्दिनैर्निरयाविगलद्व्याकुला एवंचवसन
दर्शनमात्रेणधनव्ययमपिनगणयतितत्रकावार्तात्वदंगसंगइतिव्यज्यते १४३ श्रीराधाकृष्णायनमः

१०९

५५ कस्याचिद्दुष्टस्याधिकारदापनायप्रयत्नशालिनंप्रतिकश्चिदन्योक्त्यावक्ति आस्तामिति अस्यपूगत
रोःदोहदंफलजननार्थमितिभावःमाचरअयकेन्द्रीनिष्फलःवंध्योफलोवकेन्द्रीत्यमरः आस्तांइदं
बरं अत्रहेतुमाह एतस्मात्फलितात्केवलं एवंचान्यफलाभावइतिभावः उद्वेगंघंटापूगःक्रमुकःइ
त्युपक्रम्य अस्यतुफलमुद्वेगमित्यमरः अधिगच्छजानीहि एवंचैतस्याधिकारेसंपादितेत्वोद्वेगएव

आस्तांबरमिवकेन्द्रीमादोहमदस्यरचयपूगतरोः एतस्मात्फलि
तादपिकेवलमुद्वेगमधिगछ ४४ आरब्धमब्धिमथनंस्वहस्तपी
तावाद्द्विजिव्हममेरैर्यत् उचितस्तस्यपरिणामोविषमंविषमेवयज्जातं ४५

भावितेतिध्वन्यते ४४ दुष्टावलंबनपुरःसरारब्धकार्यस्यावश्यमनर्थजनकत्वमितिकश्चिदन्यो
क्त्यावक्ति आरब्धमिति अमरैःएवंचैनाद्दक्षोद्योगशालित्वयुक्तमित्यावेद्यते यत्द्विजिव्हंसर्पपक्षे
तात्कालिकान्यथावादिनंस्वहस्तयित्वास्वकरेविधायपक्षेस्वाधीनीकृत्यअब्धिमथनमारब्धंतस्य
तस्यपरिणामःउचितएवयतःविषमदाहकत्वादितिभावःविषंजातमुत्पन्नं एवंचयथाद्विजिव्हावलंबेन

नारब्धकार्यपरिणामेसम्यगेवफलंभावीतिव्यज्यतेयथातथैवकार्ययोजनंत्वन्यरत्नोत्सानि श्रवणाद
समंजसंयद्वामराणामप्यनादृत्वावलंबनपुरःसरारब्धकार्येषुएतादृशामभवत्तत्रान्यवार्ताकैवेति
व्यज्यते १४५ आवर्जितेति आवर्जितासंयमिताकेशापंक्तिर्येनश्वासैःउत्कंपौयोस्तैनौतनयोरर्पितः
एकोभुजोयत्राशिथिलमंचलंकयत्ररसाविवशास्वानधीनातनुर्यस्याःतस्याःएवंचनिःसहांगलब्ध्व
न्यतेशयनंस्मरामिसुरतश्रांतनायिकास्वापवर्णनमेतत् १४६ नायिकांनायकोवक्ति आम्रेतिचू

आवर्जितालकालिश्वासोत्कंपिस्तनार्पितैकभुजं
शयनेरतिविवशालसतनोःस्मरामिशिथिलांगकंतस्याः ४६

तांकुरःअरुणःश्यामलावरकचिर्यस्य आस्थिककर्कशोपरिभागस्ततोनिस्सृतःहेसुतनुस्फुरतिनवोन
नूतनेनायःकमठःतस्यपत्रखर्परपुटंपृष्ठास्थितस्माद्धूर्ध्वंनिःसृतःमूर्ध्वैवएवंचाम्रांकुरोत्पत्तिकथनेन
कमठभेदकारणेनचप्रावृट्कालागमनोपन्यासेननेदानींतेमानविधानमुचितमितिव्यज्यते यद्वा
आम्रांकुरोयमित्यादिनाप्रावृट्प्रादुर्भावशंसनेनावश्यंपतिरस्तसमायास्यतीतिसर्वोपिचिरविरहखि

न्तांनायिकांसमाधत्तेत्यर्थः केचित्तुव्रीडाकरसंस्थानसादृश्यावधारणसामान्यवानिनामुपहसन्तिकश्चि
दित्याहुः यत्तुनायिकाचित्तव्याक्षेपपरमिदमितितत्केनापिनायिकाचित्तव्याक्षेपासंपादनाद्धास्याय
नादिभिरकथनारब्धानुचितमित्याभातिएवंदरस्फुरिअइत्यपिप्राकृतगाथापियोज्या। १४७ कश्चित्कं
चित्प्रतिवक्ति आभंगुरेति आभंगुराग्राकुटिलफटासावक्रगुणावक्रीकरणनादिगुणशालिनीयष्ट्यार्जु

आम्रांकुरोयमरुणः श्यामलरुचिरास्थिनिर्गतः सुतनु नवकमतुखर्प
रपुटान्मे ह्रदयोद्गतः स्फुरति ४७ आभंगुराग्रवक्रगुणदीर्घास्वादप्रदाप्रि
यदृष्टिः कर्षतिमनोमदीयंह्रदमीनंबडिशारज्जुमिव ४८

नक्रभध्यरक्तरूपशालिनीदीर्घाकर्णान्तप्रसरणआस्वादप्रदासुखप्रदाप्रियायायादृष्टिः पक्षेकुटी
लाग्रावक्रुनरस्नैर्महत्तरायष्टावक्रतंतुमपिलंबमानामधुरवस्तुदात्रीचमोचनायोग्यत्वंसंठठत्वंदूर
तोपिकार्यसंपादकत्वंअवद्रपजनक्षोभनीयत्वंचक्रमेणोभयत्रध्वन्यतेमदीयंमनःकर्षतिएवंचनम
मापराधइतिभावः ह्रदमत्स्यांह्रदपदेनतस्मिन्गांभीर्यमाबध्नेनबडिशारज्जुमिवबडिशामत्स्यवेधन

मित्यमरः एवंचयथावन्नारव्याहक्रमस्यहृदोवास्थितिरसंभवीतथाप्रियाहृष्याहक्रमस्यमध्येतेसाध्यव स्थितिरितिव्यज्यतेतेनचाज्ञानत्वस्न्यस्तंतेनाप्यित्वदुपदेशापात्रमहमिति १४८ नायिकासखीनायकं वक्ति आलपेतियथाइच्छसितथाआलपयत्वन्मनसियदायातितदलयथेष्टंवदवाच्यविचारंमाकृथाइ तिभावः इदंयुक्तंतवनममेतिभावः यद्वानान्यस्यसमीचीनस्यकितवधूर्त एवंचैतादृशाधूर्ततायोग्यत्वं तवेतिभावः किमपवारयसिगोपयसिउक्तोनेतिवदसीत्यर्थः यद्वायथासमाधानंशक्यंतथावचनरच

आलपयथायथेच्छसियुक्तंतवकितवकिमपवारयसि
स्त्रीजातलांछनमजीवितरंकासखीसुभग १४९

नांकुरु एवंचतत्रनास्माकमास्थेतिभावः एवंचगोपनेनकिंसर्वमेवास्माभिस्त्वद्वृत्तंज्ञायतइतिव्यज्यते स्त्रीमात्रकलंकभूतेयंमत्सखी एवंचान्याभिर्नैवंविधंसोढुंशक्यमितिभावः जीवितार्थरंकादीनां एवंचत्वद्दनालोकेनतस्यामरणमेवभावीतिभावः सुभगकथमन्यथैतादृशाप्रियाप्राप्तिरितिभावः एवं चेयंजीवितमात्राभिलाषिणीत्वदीयमेतादृशंदुश्चेष्टितंसहतेनान्ययेवंसह्यमितिस्वसख्यासक्तिर्नायकं

तस्यांचेतरनायकाधिक्यंव्यज्यतेतेनचतथाविधायांतस्यांतवैतादृशाचरणमनुचितमिति १४९ काचिन्नायिकानायकंप्रसन्नोक्त्यावक्ति आस्वादितोसीति मधुलिट्स्फुरल्लितपदेनोपरितनमाधुर्यंवत्ताव्यज्यते स्फुरपदेनतत्क्षणतज्ज्ञाननयोग्यत्वंध्वन्यते मोदात् भ्रमात् आस्वादितोऽसि भवतःवदनस्यमाधुरीबलरवेदेविदिता एतदेवाह रसनाच्छेदायपरंविजानासि एवंचकेवलंवचनमाधुर्यमात्रेणपरकीयांवाक्प्रसरंखंडयित्वांतर्दोस्यंकरोषीतिव्यज्यते यद्वाप्रीत्यारंभएवैतादृशंतयाकृतमतोग्रेचेसं

आस्वादितोऽसिमोहाद्यत्नाविदितावदनमाधुरीभवतः
मधुलिप्स्फुरद्रसनाच्छेदायपरंविजानासि १५०

गतिरस्यंतत्कुरुष्वैवभाविनीतत्स्वसंगतिमहंविधास्यतीतिव्यज्यते १५० अनासादितनायकरसामान्यवनितांसखीवक्ति आकृष्टेति आकृष्यावलंबनेनेत्यर्थः पक्षेविमर्दनभग्नकटकंवलयंपक्षेसैन्यंपक्षस्यएवंचालंबनमात्रेणभंजनार्हत्वप्रतिपादनेनवलयतितनीयत्वद्योतनेनकामिन्यामतिकोमलांगित्वंद्योत्यते प्रकृत्यास्वभावेनपक्षेप्रजाभिःकोमलंमधुपक्षेसौम्यंसुभगसौभाग्यशालिनिनवभु

115

जमृणालत्वप्रतिपादनेनातिकोमलत्वंधन्येनयद्वासंतापनोदकत्वमात्रमत्रकेनधन्येनग्राह्यंमदनस्यरा
ज्यमिवएवंचपत्युस्तवपाणिस्पर्शोभवितासमदनमहीपालिरितिव्यज्यतेतेनत्वंरतिरूपेतियद्वाबला
दाकृष्टकंकणांसामान्यवनितामवलोक्यतत्सखीवक्तिभग्नकटकमित्यनेनवलयार्थमेतस्माद्वस्तुग्राह्यमि
तिव्यज्यतेधन्येनधनवतेत्यर्थःकेनसुखेनग्राह्यंएवंचान्येननस्पृहयितुंशक्यमितिभावइत्यर्थःअपिवा

आकृष्टिभग्नकटकंकोनवद्यप्रकृतिकोमलत्वंसुभग धन्येनभुजमृणालंग्राह्यं
मदनस्यराज्यमिव १५१ आरुह्यदूरमगणितरोद्धृक्लेशाप्रकामनायंतीत्वं वा
तप्रतीच्छनपटीवहित्रमिवहरसिमांसुतनु १५२

तांकांचित्कांचिद्वक्तीत्यपि १५१ कश्चित्कांचिद्वक्ति आरुह्यनिदूरमारुह्यप्रासादशिखरमितिभावः
अगणितःरोद्धृःदुःसहःपक्षेधर्मसंबंधीक्लेशोयया आत्मानंप्रकामनायंतीमांसुतनुरहरसिस्वाधीनतांन
यसिवानप्रतीच्छनपटीवातानुकूलगमनजनकवस्त्रंवहित्रनावमिववहित्रपदेनसहतन्वीत्वसमा
वेपतेएवंचत्वद्दर्शनेनाहमितःसत्वरमागतएवत्सहनीमितिव्यज्यते १५२ केषांचिदार्येणकेचिदपकर्तुं

५८ मुषितंकैंचित्कश्चिदन्योत्प्यावाक्ति आयासइतिहिवैतंसिकस्यमांसिकस्यएवंचैतस्यामांसादानम
शक्यमितिव्यज्यतेकेषांचिदाश्रयेणकैश्चिदपकर्तुमुषितंकैश्चित्कश्चिदन्यात्प्यावाक्ति आयासइतिहिवै
तंसिकस्यमांसिकस्यएवंचैतस्यामांसादानमशक्यमितिव्यज्यते वैतंसिकःकौटिकश्चमांसिकश्चस
मंत्रयंसारसोयकुक्कुट आयासःश्रमःपरस्यहिंसाप्राणनिर्गमफलकोव्यापारःतवसारःसारभूतं
नान्यमितिभावःएतद्वयाहत्यामपसार्यदूरीकृत्यबलादितिभावःएषःकुरंगःहरिणःएवंचकृपाहस्यं

आयासःपरहिंसावैतंसिकसारमेयतवसारः
त्वामपराविभाज्यःकुरंगएषोधुनैवान्यः १५३

ध्वन्यतेऽधुनैवएवंचपश्चात्प्रतीकाराभावोव्यज्यते अन्यैःमांसिकानुपातिभिःविभाज्यःविभज्य
ग्राह्यइत्यर्थःएवंचाहत्यानुचितकार्यकरणेतवनकिंचित्फलंप्रत्युतदुःखवादितिइत्थंत्वांनविधेयमिति
व्यज्यते १५३ कश्चनकस्याश्चिदन्यकस्याश्चिदात्मनमन्यात्प्यावाक्ति आनयतीतिकामलोयकमलास्तेषा
मावस्याःतासांकेवलेनउत्तरउत्कंठितःहरिणःआत्मानंप्रापयंनिवनवास्तवमित्यर्थःएवंचघू

नीत्वं ध्वन्यते पथिकतरुणं पथिकपदेना विरहखिन्नत्वं द्योत्यते तरुणपदेन कलमगोपिकास्पृहणीयत्वं व्यज्य
ते कलमाः शालिविशेषाः तद्रक्षणकर्त्र्याः सविधे आनयति प्रापयति एवं च कलमगोपिकायाः पथिकत
रुणासक्तौ स्वयं कलमभक्षणं सुखेन करिष्यामीति धियेति भावः एवं च स्वार्थप्रवणतया अनेनैतस्या
दौत्यं क्रियत इति व्यज्यते यद्वा गोपि स्वार्थमेतादृशं कर्म कर्तुं जानाति तत्र किमु वाच्यं मनुष्यरूपोऽस्त्व चेति
नाहमिदं कर्म जानामीति वादिनीं कांचन प्रलोभपुरःसरं काचिद्वदति यद्वा यस्या एव स्वार्थे द्यासैव मदी

आनयति पथिकतरुणं हरिण इव प्रापयामिवात्मानं
उपकमलमगोपिकोमलकलमावलिकवलोत्तरलः १५४

दौत्यं करिष्यतीति काचित्कांचिद्दूतीं वक्ति अथ चैनेनैतस्या दर्शयित्वासक्तिमुत्पाद्यैतस्या धनम
नेनोपभुज्यत इति काचित्कांचिद्वक्ति यद्वा मृगोऽपि गोपिकाकलमभक्षणेन तरणसंगतिरूपोपकार
स्तस्याः क्रियते त्वया तु न तथेति काचिद्दूती लभते अथवा स्वार्थपुरःसरत्वे एतादृशं कर्तुं शक्यमिति
काचिद्दूती काचिदन्योक्त्या वक्ति १५४ किं त्वयैतादृङ्नाम कार्यं येनायमधुनान्यादृशो वक्तीति वादिनीं स

खींनायिकावक्ति आसीदितिअयंनायकःयदाआर्द्रएवमद्विषयकरसवानेवआसीत्तदाआहतो
पिकिमपिकिंआह अवादीन्नेत्यर्थः अयमेवर्त्तियोजनावाएवंचसर्वमेतेवचप्रत्यक्षमितिव्यज्यते
एषइत्यपिपाठःसखीअधुनानिष्ठुरभावात्प्रेमाभावात्पक्षेरूक्षत्वात्कूजतिनिरंतरंपटहइवआनकः
पटहोस्त्रीत्यमरःएवंचनममापराधःपरंतुअयमेवनिष्ठुरत्वादेतादृशंवक्तीतिध्वन्यतेपटहोप्यार्द्र
स्ताडितोनध्वानंजनयतिरूक्षस्तुजनयतीतिनद्धरितिभावः१५५त्वच्चेष्टितमिदमाकर्ण्यनायिकात्वां

आसीदेषयदार्द्रःकिमपितदाकिमपमाहतोप्याह
निष्ठुरभावादधुनाकूजतिनिरंतरंसखिपटहइव ५५

किंकिंनकरिष्यतीतिवादिनींनायिकांसखींनायकोवक्ति आज्ञाकरइतियद्वायदित्थमेवतस्याः
सर्वदाज्ञाकार्यासिनह्ययंमुखराभविष्यतीतिवादिनींनायकोवक्ति आज्ञाकरोप्येतादृशःताडनेप
रिभवःतिरस्कारःएवंचताडनापेक्षयानिरस्कारेदुःसहत्वंध्वन्यतेयद्वाताडनंअन्यपराभवःएवंचव
चनजन्यपराभवस्याकिंचित्करत्वंव्यज्यतेएतत्सहनःअस्याःनायिकायाःदूरस्थत्वेपिप्रत्यक्षवान्निर्देतो

नसर्वदातद्गतमनस्कत्वंतेनान्यदृशाचरणाभावोव्यज्येत अहमस्मिन्शीलेनस्वभावेनशीतलासौम्या।
एवंचस्वभावस्यदूरीकर्तुमशक्यत्वेनमदपराधनिवेदकस्येतिवृथाश्रमएवेतिव्यज्येततेनत्वयातत्रकि
मपिनवाच्यमितिइयंप्रियेतरमप्रियंयत्कृतमपिएवंचकर्तुंनेतिकिमुवाच्यमितिभावः नवेद १५६ एत
स्मादिदंभविष्यतीतिनवेत्त्यविचार्यकार्यकारिणमन्योत्वयाकश्चिद्दृष्टःकिं आधायेतिदुग्धस्यकलशोपात्र

आज्ञाकरश्चपरिभवताडनसहश्चसत्यमहमस्याः ननुशीलशीत
लेयंप्रियेतरकृतमपिवेद १५६ आधायदुग्धकलशंमंथानंशीत
दोर्लतागोपी। अप्राप्तपारिजातोदैवेदोषंनिवेदयति १५७

मंथानमादायशीतलादोर्लतायस्याःसागोपीगोपस्यपत्नी एवंचाविवेकविधुरत्वंध्वन्यते एवमपिन
प्राप्तःपारिजातवृक्षोययासादैवेदोषंनिवेदयतिस्थापयति एवंचयथादेवैःसमुद्रक्षीरमथने
नपारिजातोलब्धःसचकृष्णेनसत्यभामायाःदत्तस्तर्हिमयापिक्षीरंनिर्मथ्यतंसंप्राप्यसत्यभा
मादिकयाभवितव्यमितिकृतेनभांडक्षीरमथनेनतदप्राप्त्यादैवंनिंदत्यनेनस्वमौर्ख्यमितिभावः एवंचय

६० नायद्भविष्यतीतिनिर्णीयंस्वेनैवतदर्थंप्रवृत्तिरुचितेतिध्वन्यतेयद्वैतस्मान्ममसुखंभविष्यतीतिनवेत्सनधा
र्यकस्मिंश्चिदासर्गकंविधायतदभ्यासोदेवंवचिनिर्दिकंकाचिदन्यान्यायक्तिप्रत्युपाग्निजानंनवनीतमित्या
हतत्तथाकोपाद्यश्रवश्रवणादसम्यक् १५७ कश्चिन्नायिकासाधुत्वंस्वस्यसखवायंयक्तिःआस्तामिति
निवेदयितुंयोग्योदुर्विनयोयस्यएतादृशेणपिमयिसातएवंत्वावतूयकथनीयत्वमपराधेध्वन्यतेमानःआ
स्तांनकृतइत्यर्थःशिथिलितःनकेवलंमानासंपादनंअपितुसखीषुसखीपदंकथंनार्हतांद्योतयतिकथं

आस्तांमानःकथनंसखीषुवासर्वानिवेद्यदुर्विनये
शिथिलितरतिगुणगर्वाममापिसालज्जितासुतनुः १५८

नवामदपराधस्येतिभावःनकृतमित्यर्थःशिथिलितःरतिसंबंधिगुणानांसगर्वोपिमासासुतनुःमम
लज्जिताएवंचयदिमयिगुणास्तदानेनान्यत्रासक्तिःकथंकर्तुंशक्येतिधियासंजातलज्जामामत्सभूद
नेनममभक्तेरन्यथासखीष्ववकथमदितिभावःयद्वासापराधस्तेनममलज्जायोग्यत्वेकिंसैवत्वस्मिन्गु
णाभावपूर्वकंयासलज्जानमादित्यमकरोदितिभावःअथवामममापीतियथास्थितएवापिएवंचान्यत्रगति

१२०

ज्ञाकरणादितिकिमपूर्वमितिभावःयद्वाग्निवेदितुंयोग्येयामप्येवमदीयोदुर्विनयःसोपिलज्जयामांप्रलपिनो
कस्तत्रकावार्तान्यकथनादेरितिभावः १५८ काचित्प्रियागमनोत्सवेजेमितिश्रीमत्पादौतंदुलमधुज्वलपिष्ट
द्रवलिप्तकरद्वयादिनाचित्रकरणंमंगलगानरूपानर्पणविधानमन्यजनभीत्यास्नानावसरएवातेनादि
छन्नाकरोतीतिकाचित्कांचिदृक्ते आवर्तैरितिडिंडिरपांडुरःफेनश्वेतैःडिंडिरोब्धिकफःफेनइत्यमरः
एवंचतंदुलादिपिष्टद्रवसाजातस्यध्वन्यते आवर्तैःस्यादावर्तोम्भसांभ्रमःतैःएवंचकरतलकृतचित्रसास्यं

आवर्तैरादर्पणशोभांडिंडीरपांडुरैर्दधन्ति गायन्तिमु
खरितसलिलाप्रियसंगममंगलंसुरसा ५९

ध्वन्यते आदर्पणस्यशोभादधतीकुर्वतीमुखरितंसशब्दंकृतंसलिलंजलंयया एवंचैतेनध्वनिनास्वगान
करणतिरोधानमावेद्यतेयद्वासलिलध्वनिमेवगानत्वेनसंपादयंतीत्यस्यंतजनभीतिसत्वमावेद्यतेनचा
स्यनचातुरीसुरसाएवंचरसानिन्नायवस्त्रादैवेताहृत्वाचरणमयणत्वमितिद्योत्यतेप्रियसंगमहेतुमंगलं
गायन्तिनायिकाचेयंपरकीया १५९ ॥ इतिश्रीमद्दामोदरगोपसमयांकेकृतपुण्यस्तमार्गश्च्यानविराजमा

ननीलकंठपंडितनन्दनजबालोपाह्वतास्मज्जनोमाजीपंडितांगजानंतपंडितकृतोगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनआकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगमत् ॥१५९॥ रात्रिरतश्रमतांतांनायिकांसखीशिक्षयितुं वक्तिइयमितिइयंतवदिनानिद्रासपत्नीवउद्गतिंगमनंपक्षेउत्कृष्टतांहरतिनेत्रनिकोचंनयनसंकोचंआलस्यादितिभावःपक्षेमंत्रविकारंद्वेषादितिभावःविदधतीपुरतःतवैवेतिभावःएवंचयद्यपित्वंन्यत्वंचेत्यनेनकिंविदधतिइतिनजानीमःएवंचयथासपत्नीदुःखयित्रीचत्तामारोपितुंसमर्थातथेयंतवदि

॥ इति आकारादिव्रज्या ॥ इयमुद्गतिंहरंतीनेत्रनिकोचंविदधती

पुरतः नाविजानीमःकिंतववदतिसपत्नीविदिनानिद्रा १६०

ननिद्रेत्यतोमुंचेनामितिध्वन्यतेयद्वानेत्रसंकोचनंअथवातवकुर्वतीसपत्न्याःप्रोद्वन्नाङ्क्ष्येनेतिभावःतवदिनानिद्रापुरतःअग्रेकिंवदतिवादिष्यतीतितत्रविप्रश्नइतिभावःएवंचेदानींयथातथासमाहितुंवाक्यमग्रेत्वंनिष्ठमेवानयाभावीतिध्वन्यतेनायिकाचेयंपरकीया १६० इदमितिइदंउभयभित्तोउभयपार्श्वेसतनंहारगुणास्तदंतरगतःएककुचमुकुलोयस्मिन्तंबालायाःमुग्धायाःवपुःगुटिकाधनुरिवगुणिकात्र

स्त्रमिवस्मरःश्रयतिवैकक्षेपिक्रमाक्रमात्लांतर्गतकुचमुकुलत्वादितिभावः १६१ व्यवायस्थैर्यायकांत
चिंतंव्यात्तुंनायिकावाक्तिइहेतिइहाग्निशिखवेद्वृक्षःतरुर्वेलोग्निशिखरिणावित्यमरःतच्छिखयालंबिनिद्वं
विक्केतिपाठःविनोदेनदरमीषत्तरलंचंचलंवपुर्यस्यतस्मिन्तरुहरणेत्राखामृगेभत्रोभयपदयोःप
रिवृत्तिसहत्वात्विहगीनिडंयन्तीउस्थानंकुलायोनीडमस्त्रियामित्यमरःतत्क्रमेणपतितुंअभिलषति

इदमुभयभित्तिसंलग्नहारगुणांतर्गतैककुचमुकुलं गुच्छिकाधनुरिवबा
लावपुःस्मरःश्रयतिकुरुकेव १६१ इहशिखरिशिखालंबिनिविनोदद
रतरलवपुषितरुहरिणे पत्याभिलषितपतितुंविहगीनिजनीडमोहेन

इदंपद्यंएवंचव्यवायस्थैर्यायेनाहृग्ध्ययानंविधेयमितिव्यज्यते उक्तंच वामलंचपलंध्यायेद्वृक्षशा
खावलंबिनंशाखामृगमतिचपलंक्षितिरुहविहितंचिंतयेत्प्राज्ञः अपिमणिमुखपर्यंतसंबीजं
हिनोगलतीति १६२ अन्यांगनाविलोकनजन्यमानवतींनायिकांनायकोन्यथाऽसिद्धकुतूहलेनप्रसाद
यतिइक्षुरितिहेतुतनुइक्षुनद्याःप्रवाहःघूर्णमानग्रहस्यलवेयंभ्रूलतिकाभंगेअधिकंरसमावहतिअ

६२ त्रभंगरसशब्दोक्रमेणदंतचर्वणीयंत्वादित्तिक्षोयसेत्वादिवेधनपराजयपरिस्यागवक्रतामिष्टताभि त्रायजलाधिक्यक्रीडनाधिकोत्साहकपाय्यिलवस्त्रानुरागातित्रायतुल्यप्रसपातित्रायचमत्कारविशेषा र्थकौएवंचतवदीयकुटिलभ्रुकुटिदर्शनेनममाधिकंसुखमुत्पद्यतइतिव्यज्यतेयद्वातवमानग्रहःभ्रूल तिकाचएवंचमानभंगेमिथ्याभ्रुकुटिलतासुखावहानवास्तवकोपेनविहितेतिध्वन्यतेहेतिपदस्था नेतइतिपाठेसुतनुःइक्षुनदीप्रवाहःभूतंचभंगेअधिकरसमावहतिअत्राभुकस्पेतिविशेषानुपा

इक्षुर्नदीप्रवाहोभूतेमानग्रहश्चहेसुतनु भ्रूलति
काचतवेयंभंगेरसमधिकमावहति ६२

दानात्सर्वस्पेत्यर्थोनलभ्यतेभंगरसशब्दाचनप्रागुक्तार्थौतेमानग्रहःभ्रूलतिकाचभंगेतरंगवाचि नाभंगपदेनाधिक्यंलक्ष्यतेतेनचोक्तंव्यज्यतेएवंचआधिक्येकौटिल्यइत्युभयत्रार्थःअधिकंर संक्षोभोत्कर्षंतवआवहतिएवंचैतनाहंत्वामनिशायितमानकुटिलभ्रुकुटीकरणंचतवोचितंनान्यासा मतिव्यज्यतेइतिसन्निदंनायकस्सखीमानिनींवक्तीत्यर्थःग्रहपदेनचावश्यप्रतीकारकरणयोग्यत्वंध्वन्यते

काचिन्नायिकांवक्तिइंदोरितिइंदोरिवएवंचसंतापापनोदकत्वंतेनचालिंगनार्हत्वंध्वन्यतेअस्यनाय
कस्यपुरतः अग्रपरत्वेनमुखेनविमुखीपरिवर्तितवदनापक्षेपराङ्मुखीसापचारणात्कृतावरणाप
क्षेअंतर्हितसहिताचंद्रांतर्गतत्वादितिभावः भ्रमसिइतस्ततोगच्छसिपक्षेचंद्रचलनादितिभावः त्वया
गयेयंकिंतुदुरितंकृतंतत्कथयएवंचसर्वांगीणसंतापापनोदकनायकपुरतोविमुखचलनव्यव

इंदोरिवास्यपुरतोयद्विमुखीसापचारणाभ्रमसि तत्कथयकिन्नु
गितंसखित्वयाछायेयंवत्कृतं ६४ इहकपटकुतुकतरलितहृदयावि
श्वासंकुरंगकिंकुरुषे तवरभसतरलितेयंव्याधवधूर्यालिधौवधेत

धानसंतापापनोदनादिप्राकृतनयात्रजानितामीतिभावः एवंचैतत्सर्वंपरिस्पृष्टाविगतभीर्नायिकमालिं
गयेतिव्यज्यते १६४ काचित्कंचिन्निगृहीतमुग्धतामालोच्यतंप्रतिकश्चिदन्योक्त्याचक्तिइहेतिकप
टजन्यकुतरलितांचंचालितांप्रापिताअन्यत्रस्थापितेत्यर्थः एवंचनकथितपदत्वंहृदयाभिहमेतस्या
एवंचविश्वासानर्हत्वंव्य[illegible]तेहेकुरंगहरिणएवंचज्ञानानर्हत्वंव्यज्यतेविश्वासंहृदयंकुतुकाससुदृगी

तिधियेतिभावः किंकुरूपेणवरभसेनसरलतयातरलतांचंचलतांप्राप्ताएवंचखलस्मरणेतेवतनवबाधिके तिभावः इयंव्याधवधूः एवंचाहिंसकत्वादितिन्यायोद्योत्यतेवालधोपुछवलतेसांनिहिताभवतिएवंचेयमधुने वत्वांनिगृहीष्यतीतितेनेतस्याविश्वासोविधेयइतिव्यज्यते ६५ काचिन्महत्तरनायकसंगगर्वभाषिणींकां चिदुद्दिश्यान्योत्तस्याकांचित्प्रतिवक्ति इहवहतीतिबहुअत्यंतंमहाउदधिरूपंविभूषणंयस्याःसापक्षेबहू निमहोदधेःरत्नाकरस्यविशिष्टानिभूषणानियस्याःसायद्वाबहुमहत्तरोयामहउत्सवःतदुदधिःविभूष

इहवहतिबहुमहोदधिविभूषणाऽभिमानगर्वमियमुर्वी
देवस्यकमठमूर्तेर्नपृष्ठमपिनिखिलमाप्नोति ६६

ंयस्याःयद्वाबह्वामहोदधेर्विभूषणरूपालक्ष्मीरितियावत् इयंउर्वीपृथ्वीपक्षेश्रेष्ठामानस्यपरिमाण स्यपक्षेसर्वोत्कृष्टताभिमानस्यगर्वंइहभवत्समर्थेनमत्समदक्षाभिनिभावः पक्षेइहलोकेवहतिकमठमूर्ते र्देवस्यकच्छपरूपभगवतःनिखिलंसमग्रंपृष्ठमपिनाप्नोतिएवंचसर्वनारीरंत्यापनंव्यक्तेतिभावः एवंचैतस्याः तत्पृष्ठावलोकनमपिदुर्लभंतत्रकिमुवाच्यंतत्संगमादिरितिव्यज्यतेतेनचेयंभवत्सविधंमिथ्यागर्वमुद्वहतीति

कश्चित्सख्यायंवक्तिईर्ष्येतितस्याःनिजंपतिसंगंविचिंतयन्ईर्ष्यया अक्षांतोयोरोषस्तेनज्वलितःसंतप्तःच्यु
तवसनंयज्जघनंतच्चिंतनेनयःसांद्रानिस्तेननिर्वामिसंतोषंप्राप्तोस्मिएवंचतदीयतथाविधजघनध्याना
देतादृश्यानंदस्तत्रकिमुवाच्यंलब्धाप्तापीतिभावः १६७ काचिन्महत्परिगृहीतेयमस्त्येयेतस्यामासक्ति
र्नकार्येत्यन्योक्त्यावक्तिईश्वरेतिमहादेवकृतांगीकारेणउचितोमोहोभ्रमोयस्यएतादृशोस्त्वंमहादेवस्यध

ईर्ष्यारोषज्वलितोनिजपतिसंगंविचिंतयंस्तस्याः च्युतवसनजघनभाव
नसांद्रानंदेननिर्वामि ६७ ईश्वरपरिग्रहोचितमोहोस्यांमधुपकिंमुपातं
सि कनकाभिधानसारावीतरसाकितवकलिकेयं १६८

नूरपुष्पंप्रियमितिपुराणोद्दोपस्सेईश्वरोमहान्तदंगीकारेणउचितोमोहोआसक्तिर्यस्यएवंचमहत्परि
ग्रहादेवास्यांसमीचीनत्वभ्रमेणासक्तिर्नवास्तविकगुणवत्वेनेतिभावः अस्यांकलिकायांमधुपएवं
वसारग्राहकत्वेनयाथातथ्येनगुणमार्गणमुष्टिमुचितंनवेतिध्यात्यनयह्वाभ्रांतत्वंमुधाकिमितिपत
सियतोयंगुणः कनकाभिधानएवसारोयस्याः एवंचार्थकृत्पत्वस्वरूपेनवीतरसा अविद्यमानमकरंदा

६४ किलकस्यकलिकाउन्नताःकितवोधूर्तोधत्तूरःकांचनाह्वयश्चस्मरःयद्वाकितवोधूर्तःएवंचैतादृग्गाच
रणमनुचितमित्यावेद्यतेकलिकाःएवंचमहत्तरस्यानुरागवत्त्वादेवास्यामुन्मादमात्रजनिकायांनायि
कायामासक्तिर्नविधेयाकिंतुगुणाद्यालोकनेनेतिभावः १६८ वापीविशेषस्त्रियमुद्दिश्यपरिहसंतंकांचन
दृष्ट्वाकश्चिदाह ईषदिति ईषदवशिष्टःजडिमाशैत्यंपक्षेजडत्वंयस्याःशिशिरेगतेसमाप्तमात्रएवचसं

ईषदवशेषजडिमाशिशिरेगलमात्रएवविरमंगैः
नवयौवनेनतन्वीनिषेव्यतेनिर्भरंवापी ६९॥ ईकारव्रज्या

तादावित्यर्थःअंगैःअवयवैःपक्षेगुणभूतैःचिरंनिर्भरमत्यंतंनवयौवनात्तन्व्येववापीनिषेव्यतेएवंचैता
दृग्गुणान्विताअपिसमीचीनाइतिव्यज्यते॥१६९॥ इति श्रीमद्गोदावरी[illegible]
तिविराजमाननीलकंठपंडिततनूजअबाजीपंडितनामकज्ञातिमाजीपंडितांगजानंतपंडितकृतगोवर्द्धन
सप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेऽकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात्॥

सखीनायिकांस्तौतिउल्लसितेतिउल्लसितंभ्रूरूपंधनुःपक्षेभ्रूसदृशंधनुर्यस्यपृथुनाआकर्णांतेनेत्यर्थःपक्षे
पृथुनाम्नाराज्ञालोचनेननेत्रेणपक्षेआलोचनेनकथमन्यत्रजनावस्थितिरितिविचारेणरुचिरांगिमहां
तःश्रेष्ठाःपक्षेमहापरिमाणशालिनःअचलाअपिचापल्यशून्याधीराइत्यर्थःपक्षेपर्वताःकेनचंचलभा
वंप्रतीताःप्रापिताःएवंचत्वत्कटाक्षविक्षेपमात्रेणकेकेनधैर्यंपरित्यज्यविह्वलाजाताइतिभावःपक्षेम
हीधरव्याजात्तांमहीमालोच्यपृथुराज्ञाइतस्ततःपर्वताःकृताइतिभावःपद्माभिमानीदृष्टेनायकःकोपमा

उल्लसितभ्रूधनुषालवपृथुनालोचनेनरुचिरांगि
अचलाअपिनमहांतःकेकेचलभावमानीताः ७०

यास्यतीतिचिंतयंतींनायिकांसखीवक्ति १७० मत्प्रसादादेवेतेधनिनःसंवृत्ताइति[illegible]चिह्नक्तिउप
नीयेतियस्यानिलंवेकटकेपक्षेयश्वासोग्नितंवश्चयस्मिन्भुजंगेसर्पपक्षेविटंउपनीयप्राप्यविबुधैः
देवैःपक्षेविशेषज्ञानवद्भिःउच्चैःश्रीःअलंभिसमंदरगिरिःपर्वतःपक्षेमंदरगिरिर्विवल्कःएवंचान्ये
निरर्थकाइतिभावःगरिमाणंगौरवंसमुद्वहतुएवंचमन्त्रितवप्रसादेनैतेश्रीमंतइतिव्यज्यतेपद्माक

कस्याश्चिन्नदर्शनंप्रदर्शकाचिद्वक्तिएवंचसैवगर्वंकरोतुभवतुतत्करणमनर्थकमितिव्यज्यते १७१नै
षसमयेजारसाचिधेगंतुमितिकाचित्कांचिद्वक्ति उल्लसितमिति उल्लसितंलांछनंयस्याःज्योत्स्नांकौमुदीं
वर्षतिअसौसुधाकरश्चंद्रःस्फुरति आसक्तःकुंकुमस्यचरणेयस्मिन्कुसुमेत्येनलांछनवत्तासादृश्यंप्र
कटितंसीरंयेनसीरपदेनज्योत्स्नात्वत्वसादृश्यंयत्राकटइव असुरविशेषइव एवंचैनतसं[illegible]गमेनलांछन

उपनीययन्निनंबेभुजंगमुखेभ्यरत्नंभिविबुधेःश्रीःएकःसमंदरगिरिंसगरिव
गरिमाणंसमुद्वहतु ७१ उल्लसितलांछनोयंज्योत्स्नावर्षीसुधाकरस्फु
रति आसक्तकुंकुमवर्णइवाकटेयप्रकटितसीरः १७२

मवत्वंयतवसंभविष्यतीतिव्यज्यते १७२स्वमनोगतंकांचित्कांचिद्वक्ति उपचारेतिकितवस्यधूर्तस्यते
पूर्वप्रसिद्धाअथवावक्तुमशक्याःउपचारेणअनुनयाःप्रसादनानिएवंचनवास्तवाइतिभावःयद्वोप
चाराःअनुनयाश्चसख्याःएवंचतद्वचनादरकरणायोग्यत्वंध्वन्यतेवचनेनए वमेवमानस्त्वयास्तस्था
प्यःसख्योत्तरमवत्वंपमयमस्यतवत्वयाभविष्यतीत्येवंरूपेणउपेक्षिताःअगणिताःएवंचसत्यापराधस्य

न्यत्वंध्वन्यते अधुनासानिष्ठुरमपिपरुषमपिएवंचसमीचीनभाषणंदुरापास्तमितिभावः यदिवदसितर्हि
कलंकेनवाल्ककलहकपटाद्यागमिगच्छामि अर्थोत्तंद्रष्टुमितिभावः एवंचाधुनातेनतथोदासीन्यमवलंबि
तंयथानानिष्ठुरमपिवाक्क्रियेनकिंमित्येलाहंशंवदसीतिवक्तुं अहंगमिष्यामीतिभावः एवंचाधुनाकोप्युपा
यस्तद्दर्शनेइतिचिंतापतिव्रायोद्योत्यते १७३ सखीनायिकांप्रत्युक्तिः उपसीतिव्रीडाचगतिदामोपवीततांनीतं

उपचारानुनयास्तेकितवस्यापेक्षिताःसखीवचसा अधुनानिष्ठुर
मपियदिसवदसिकलिकेनयास्यामि ७३ उरसिपरिवर्तयंत्यामुक्ता
दामोपवीततांनीतं पुरुषायितवैदग्ध्यव्रीडावनतैकेनकलितंते ७४

उपवीतरूपंकृतमित्यर्थः मुक्तादामपरिवर्तयंत्याः कटयंकुर्वंत्याः उरसिपुरुषायितवैदग्ध्यंकेनकलि
तंअपितुसर्वैरितिभावः एवंचेदानीमस्मत्समक्षंलज्जांनाटयसिपरंतुत्वदीयंतत्कालीनलज्जात्तर
न्यत्वंतथाविधमुक्तामपरिवर्तनमेवसर्वेषांकथयतीतिभावः १७४ नायिकांप्रतिसखीवाक्तिः उड्डीना
नामितिप्रासादाडुड्डीननामकगतिविशेषशालिनांहेतरुणिपक्षिणांपंक्तिः पवनेनछिन्नाच्चासोअ

६६

पाविद्धावैजयंतीमालेवविक्षेपेणस्फुरितत्वंपदस्यएवंचनायकःप्रासादमायातस्त्वमपिप्रयाहीतिध्वन्य
तेयद्वासंकेतस्थलमितिव्यज्यते १७५ अतितीक्ष्णमतिभिःसंरक्ष्यमाणांकांचित्कश्चिदन्योत्कयावनि
उज्जागरितेतिकांचनकेतकिउज्जागरितःभ्रामितःउच्चावचंयैस्तैर्निरुद्धःमधुकराणांप्रकरोययातत्सं
बुद्धिःनवकेसोरभ्यस्यसमुदायःमाधविकसतुमास्फारीक्षयतनुएवंचयद्दर्शनेनएषांयूनामितरस्ततंस्त्वद्

उड्डीनानामेषांप्रासादात्तरुणिपक्षिणांपंक्तिः विस्फुरतिवैजयंतीपवन
च्छिन्नापविद्धेव ७५ उज्जागरितभ्रामितदंतुरदलरुद्धमधुकरप्रकर कां
चनकेतकिमानवविकसकेसौरभ्यसंभारः १७६

ईनायभ्रमणरात्रिजागरणादिभवनितेषांदुष्टादिभिर्निवारणंक्रियमाणेनतद्यौवनंनानिष्फलमितिव्यज्य
से ७६ सखीनायिकांवक्ति उच्छ्वसितभ्रूरिति निस्तरंगेअक्षिणीयस्यास्तत्संबुद्धिःनिश्चलेक्षणेएवंच
चिंतावत्त्वमपिव्यज्येनउच्छ्वसितभ्रूःसतीत्वंअतिक्रांतंनिष्टत्तंकिंनयसिएवंचानिवृत्ताचिंतनमनर्थकमि
तिभावःयतोगुडस्येवप्रेम्णःपाकःपरिपाकःक्षुद्रस्यनीचस्यपक्षेक्षुद्रायाःमक्षिकायाःअपचारःसंबंध

स्तेनविरसोभवतिएवंचनीचमाध्यस्थेप्रेम्णोननिर्वाहइतिभावःएवंचनीचमाध्यस्थ्यंप्रथमतोविधाय
श्चाच्चिंताविधानमनुचितमितिद्योत्यतेक्षुद्रासक्तमुत्तरंकथमधुनाविधेयमितिसाचिंतासखींवक्तिएवं
चक्षुद्रसंबंधेवरंप्रेमवैरस्यमितिध्वन्यतेतेनचतत्परित्यागएवोचितइतिकश्चित् १७७ कस्याश्चिद्दूती
क्षुब्धंकाचित्कांचिद्वक्तिउद्विग्नेयमितिउद्विग्नयदिदंविधेयमस्तीतिनिःसरंतीअर्थात्केलिसदनात्सखींइ

उल्लसितभ्रूकिमितिकांतचिंतयसिनिस्तरंगासि क्षुद्रापचारविरसःपा
कःप्रेम्णोगुडस्येव १७७ उद्विग्नयानिःसरंतीसखिमियंकपटकोपकुटि
लभ्रूः एवमंतस्समाक्षिपदाहतदीयंयथापतति १७८

यंनायिकाकपटकोपेननवास्तवेनेतिभावःकुटिलेभ्रुवौयस्याःअवतंसंयथाआहतदीयोयस्मिन्कर्म
णिपततिएवंआक्षिपत्सख्याउपरित्यजतिस्मएवंचदीपनाशेननरतोत्कंठ्यंध्वन्यते १७८ स्वल्पब
लेपिशांतिशालिनिप्रबलस्यनतथातेजोऽधिकंभवतीतिकश्चिदन्योक्त्याकंचनवक्तिउदितोपीतिएवं
चक्षीणत्वाभावोव्यज्यतेतुहिनस्यहिमस्यगहनंयस्मिन्अथवातुहिनेननिबिडेआकाशांतेतापयतीति

६७ तपनःसूर्यःनदीप्यतेनात्यंतंप्रदीप्तोभवतिकठिणघृतपूरेणपूर्णंशरावस्यमृन्मयभाजनविशेषस्यशिरशिप्रदीपइवएवंचशीतशीतलेनकस्यापिकोधाम्नाधिक्यमितिव्यज्यतेतेनचशांतिप्रवणत्वमुचितमितियद्वासौम्यसमुदायक्रूरेणनकिंचित्कर्तुंशक्यमितिसन्यायात्तयाकश्चिद्वाक्तदीपसामर्थ्यंप्रांतपदंअथवाहीनंबलसमुदायमाक्रांतेनप्रबलस्यापिनःशोनिर्बलंभवत्येवेत्यन्योक्त्यावक्तिउदितोऽपितुहिनगहनेइत्यत्रान्व

उदितोऽपितुहिनगहनेगगनभोगेनदीप्यतेतपनः कठिणघृतपूरपूर्ण
शरावशिरसिप्रदीपइव १७९ उद्गमनोपनिवेशनशयनपरावृत्तिचल
नवचनेषु अनिर्वाणंसमोहयतिमांहृल्लग्नःश्वासइवदयितः १८०

तिनत्रषाकुः अथवाबहुनावशांतिरमितिहृदयाकाशेनकामक्रोधादादेस्तथाप्रसरदृग्गलकश्चित्कांचिद्वक्ति १७९ उद्गमनादिव्यापारालसात्वंकश्चित्कामिनीतिवादिनींसखींनायिकावक्तिउद्गमनेऽपिसहस्तपूर्वःअनिर्वाणंनिरंतरंहृल्लग्नःहृदयमधिष्ठितःयद्वाअनिर्वाणंमोहयतीतियोजनादयितउद्गमनेउत्थानेउपनिवेशनेस्थितेशयनेपरावृत्तोपार्श्वपरिवर्तनेवैवल्लनेवक्रांगकरणेवचनव्यापारेचमोहयतिमां

तिंजनयतितद्व्यापारासमर्थंकरोतीतिभावः एवंचतथाविधनायकप्राप्त्यामेमेतादृशंदुःखंभवतीति
व्यज्यतेतेनचतदानयनार्थंयतस्वेतिध्वल्लक्षणः श्वासइवतद्व्यासेरागमनापिकागमनेपथेऽन्नानादितत
द्व्यापारेष्वसंतंदुःखंभवति १८० कयोश्चित्कटाक्षमात्रेणैवयोगःसंघटतइत्युक्तेकाचिद्वक्तियद्यानदूसा
देरूपयोगःकिंतुकटाक्षमात्रेणैवकार्यंकर्तुंशक्यमितिकाचित्कांचिद्वक्तिउज्झितेतिउज्झितःत्या
जितःसौभाग्यस्यमदोययाएतादृश्याःप्रकटयाप्रगटयासूचा अनंगश्चएतद्भीतयोःस्फुटप्रार्थना

उज्झितसौभाग्यमदस्फुटयोःप्रार्थनाभंगभीतयोर्यूनोः
अकलितमनसोरेकादृष्टिर्दूतीनिसृष्टार्था १८१

यांसौभाग्यमदभंगःअप्रार्थनायांमदनबाधेत्युभयत्रापिभीतिरितिभावःभंगइतिपाठेसौभाग्यमद
हानिःसाद्वाभ्यामपियाचायांकृतायांतत्फलाभावभीतिरित्यर्थःआकलितंमनोयाभ्यांतयोःअविज्ञातपर
स्पराभिप्राययोरित्यर्थःयूनोःएकादृष्टिःपरस्परावलोकनंनिसृष्टार्थादूतीउभयोर्भावमुन्नीयस्वयंवद
तिचोत्तरंस्वस्वकृत्यंकुरुतेकार्यंनिसृष्टार्थातुसास्मृताएवंचकटाक्षमात्रेणैवयोगःसंघटनःकर्तुंशक्यइतिभाव

यद्यपीयंबहुभिर्भुज्यतेतथाप्येकस्मिन्नेवजारेत्यंतासक्तेतिकाचित्कांचिद्वक्ति उत्तमेति उत्तमोयःभुजंगःउत्तमपदेनाचित्तस्थिरीकरणयोग्यत्वंव्यज्यते विटःपक्षेसर्पःतत्संगमेनबंधनेनपक्षेसंभोगेनेतिचपलत्वहेतुः निस्पंदस्यनिश्चलस्यपूर्वमितिभावः नितंबस्यकटकस्यपक्षेकटिप्रदेशस्यचालनंयस्मिन्यद्वोत्तमभुजंगसंगमेनानिश्चलनितंबोयस्मिन्एतादृशंचापलंयस्यएवंचबाह्यरतवतान्येषांनांतररतवतेतिभावः तस्याःकायःदेहःमंदराचलइवविबुधैर्ज्ञानिभिःपक्षेदेवैःइतस्ततःआकृष्यतेएवंचान्ये

उत्तमभुजंगसंगमनिष्पंदनितंबचापलस्तस्याः
मंदरगिरिरिवविबुधैस्तिरस्कृतःकृष्यतेकायः १८२

भुज्यमानापिनमनोविशेषयंतितेषुकिंतुतथाविधजारसंभोगात्तृष्णातस्मिन्नेवास्याःसक्तिरितिध्वन्यते १८२ एतस्याःपतिरत्यंतजडोस्तितस्त्वयानभेतव्यमितिकाचित्कांचिद्वक्ति उपनीयेतिकलमानांशालिविशेषाणांकुडवंपलालनिर्मितंपात्रमुपनीयसमीपेसंस्थाप्यसभयःकथमियंजीविष्यतीतिधियेतिभावः हालिकःएवंचमूर्खत्वंव्यज्यतेचिकित्सवैवैद्यवधूस्तनेशोणंजारक्तंअर्द्धचंद्राकारमुपसमीपेजा

तंव्याधिरोगंकथयतिएवंचैतस्येतनखक्षतज्ञानंनास्तीतिव्यज्येततेनयथेष्टमागंतव्यंत्वयेतिकुडंचशब्दः
परिमाणविशेषवाचीतिकेचित् १८२ कांचिदग्निंज्वालयंतींजाराग्निशमयितासत्यामानससंभोगंकु
र्वतीधूर्तेनिजदयितेनालोच्यमानांसानिन्हावंसखीनिवारयति उन्मुकुलितेति उत्कृष्टमुकुलवदाच
रितंअधरपुटंययातत्संबुद्धिःवान्हिप्रज्वलनःनायकफूत्कारविधानादितिभावःभूतेर्भस्मनःकणानांत्रा

उपनीयकमलकुडवंकथयतिसभयश्चिकित्सिकेहालिकः शोणंसोमा
द्रिगिनभवधूस्तनेव्याधिमुपजातं १८३ उन्मुकुलिताधरपुटेभूतिकणत्रा
समीलिताक्षिसि धूमोपिनेहविरमेभ्रमरोयंश्वसितमनुसरति १८४

सेननेत्रांतभस्मसंबंधनयनमीलिते अर्द्धअक्षिणाययातत्संबुद्धिःएवंचविशेषभ्रमराणांधूमभ्र
मवत्त्वोचित्यंव्यज्यतेनधूमोपिहइहनअपिनावान्हिव्यवच्छेदःविरमफूत्करणादितिभावःननुधूमलेखाद
श्पतेनत्कथनेहधूमइतिवदसीत्यत्राहतनूश्वसितंभ्रमरोयंअनुसरतिएवंचत्वद्वदनामोदवशाद्भ्रम
रःपरिभ्रमतिपरंतुनवास्तवधूमःअतोनथ्थकेतद्व्यापाराद्विरमेतिभावइतिनिन्हवपुरःसरंअधरान्नु

कुलनयनार्द्धमीलनेनफूत्कारभस्मसंबंधत्रासेनसमाधातुंशक्यंपरंतुकथमपिश्वसितेननसमाहितंकुत्र।
श्यमयंचतेभ्रमरद्रुवभ्रमरःयद्वाभ्रमरागतिएवंवायथार्थवार्त्ताग्राहकस्यास्ययथार्थवार्त्ताग्रहणेनकोपि
विलंबःदयितश्वसितामिदमवयंपज्ञास्यत्येवनवक्तुअधरोन्मुकुलनयनार्धनिमीलनश्वसितानिमान
ससंभोगजन्यान्येवातानविधेयमेतादृगित्यवङ्पेतयद्वायान्हिमज्वालनार्थमादिष्टातत्समयमेवजारचुं
बनंप्रयच्छतीनाप्येकामवलोक्यतत्सखीतदुत्साहवर्धनायवक्तिहेभूतिकणत्रासमीलिताक्षिइती
तिसोवचनमेतनूएवंवचनभूतिकणत्रासेनवार्धाक्षिनिमीलनमपितुजारचुंबनमुखोदयेनेत्यवङ्प
तेउन्मुकुलितंचुंबनार्थमितिभावःअधरपुटंयेनतस्मिन्निहजागरेनाविरमचुंबनदानार्थमितिभावः
दंतक्षतनेमितिभावःदंतक्षतभीतिस्त्वयमाक्षपरिहरतिअस्यपरवधारणेनकारोप्यत्रान्वेतिअयं
धूमोनकिंतुभ्रमरएवंश्वसितंअङ्गीतंअनुसरतिएवंवचनेनयंधूमलेखाअपितुफूत्कारकालीनवद्व
दनसमीरणसौरभ्यलभ्यन्मधुकरश्रेणीरितोएतद्द्वाराभिषेणेवदंतक्षतसमाधेयंचधातुंशक्यत्वेनदं
तक्षतमयास्ययथेष्टंचुंबनंधेहीतिध्वन्यतेअधरपानाप्यर्कसूक्तिरियंभूतिकणत्रासमीलिताक्षीत्य

138

तेनचुंबनप्राप्तौत्कंठ्येनैतदीयाधरोन्मुकुलमपिनत्वयाधारितमितिव्यज्यतेइत्नरसमं १८४ कांतसविधे तथाविधवार्तायाज्ञातमवलोक्यकुपितांगृहिणींनायकःसमाधत्ते उपरीति हेगृहिणिएवंचगृहभार स्यत्वदधीनत्वेनत्वमेवमुख्यातिव्यज्यते यथासरसःसरोवरस्योपरिहंसमालाभ्रमतिनालिननालात्व भ्यंतरेवसतितथाइयंबालाममउपरिस्नांतःकरणइत्यर्थःपरिप्लवतेभ्रमतित्वंतुआत्रायंअंतःकरणंप्रा प्यवससि एवंचैतस्मान्मच्चेतसिनाधिष्ठानंत्वयतुवर्ततइतिव्यज्यतेपुनस्त्वयैनालानालमितिपाठ।

उपरिपरिप्लवतेममबालेयंगृहिणिहंसमालेव
सरसइवनलिननालात्वमात्रायंप्राप्यवससिपुनः १८५

न्नालान्नाद्धआवतः १८५ कश्चनकस्याश्चिद्यौवनलुब्धस्तदप्राप्तिखिन्नस्तांप्रतिवक्ति उरुकेपतिहेसु तनुएवंचकामुकेशयोग्यत्वंव्यज्यतेउत्कंपःकंपोयस्यधर्मेणापिछलश्चयोदोःसाधिकस्ययामिकहस्त स्तस्माद्विच्युतउत्कंपितपदाभ्यांच्यवनार्हत्वंव्यज्यतेचोरःतवचंचलांचलयोःएवंचदर्शनयोग्यत्वंध्वन्य तेस्तनयोःशिवंकल्याणंआशास्तेएवंचत्वत्कुचकुंभदर्शनसंजातसात्विकभावकंपःस्वेदयामिकशि

७० थिलकरबंधविच्युतचौरस्येवदुःखदत्वेनतदाग्रास्यग्रीवभाजनमस्मदादीनांत्वत्स्तनदुःखदत्वेनग्री
वभाजनमेवभविष्यतीत्यलकुचद्वयेतिव्यज्यतेयद्वादुष्टवृत्त्युपजीवितएवायंतेस्तनमंडलःसुखयितानान्ये
षांसमीचीनानधिष्ठितकश्चिद्वक्ति अथवात्वत्कुचकुंभदर्शनमात्रादेवतथाभ्रांतिरुदेतियथाग्रेस्वम
रणमपिनविज्ञायतइतिवाक्तिःयस्मिकस्यकेवलंतस्करणधारणमेवचद्वृत्तिरेयद्वृत्तिरेयंचलद्धस्तान्त
स्करागमनेनभाविप्रभुकोपकल्पाज्ज्ञानवदन्येषांअपिनतदनुसंधानमपिव्यज्यतेयद्वात्वयारात्रा

उत्कंपघर्मपिच्छलदोःसाधिकहस्तविच्युतश्चोरः
ग्रीवमात्रास्त्वसुतनुस्तनयोस्तवचंचलाचलयोः ८६

वभिसरणंकृतमितिकश्चिद्वक्ति १८६ कयाचनायिकयारुध्यमाणांचलंनायकंप्रसन्योक्त्यातत्स
खीवक्ति उत्क्षिप्तेतिरिति उत्क्षिप्तोयोबाहुस्तेनदर्शितंभुजमूलंयत्रक्रियायांहेचूतमुकुलपदेभ्रमराद्य
भुक्तप्रतिपादेनांगनासंगतिरुत्पत्त्यंनायकेध्वनयतितत्त्वात्यंतस्पृहणीयत्वंममसख्याआकृष्यमा
णभयलःपदंउल्लसेउच्चतरयत्नाभव्याजगतिएवंचमत्सखीकराकर्षणेनतवोत्कृष्टस्थानप्राप्तिर्जातेतिव्य

ज्यतेतेनचैतत्कराकर्षणंस्वर्गसुखरूपमितिपक्षवाद्याकर्षणोत्तरमोचनादूर्ध्वगमनमितिव्यज्यते १८७
तवहारदर्शनेनसर्वोपित्वद्विहारमाकांक्षतीतिसखीनायिकांवक्ति उच्चेतिउच्चोयोयःकुचकुंभोकुंभपदंआ
धारकाठिन्यघट्टनायतत्रनिहितःजघनेकट्यांपुरोभाग क्लीबेतुजघनंपुरइत्यमरःलग्नंअग्रंयस्यअस्य
तनिम्नोनीचोमध्यस्तत्संक्रमायपादाहस्तस्तुल्यःनिम्नदेशोल्लंघनाययत्काष्ठंदीयतेतत्संक्रमदारुतत

उत्क्षिप्तबाहुदर्शितभुजमूलंचूतमुकुलमभमसख्या आज्ञप्यमाणरा
जलिपरमुच्चपदलाभः १८७ उच्चकुचकुंभनिहतोहृदयंचालयति
जंघनलग्नाग्रः अतिनिम्नमध्यसंक्रमदारुनिभस्तरुणितवहारः १८८

रुणितवहारःहृदयंद्रष्टुरितियावत्चालयतिचंचलंकरोतिअन्योपिसंक्रमदारुमार्गेणगच्छन्चंचल
ताभाजनंभवतीतिलौकिकं १८८ रतश्रांतेयमितिसखीनायकंवक्ति उल्लसितेतिउल्लसितःसुरतसु
खादितिभावःश्लथितदीधितिःमुखचंद्रस्तनोज्ञापकंठेकुसुमायुधेनविद्धंतंपद्मनुस्तन्निर्गताम्येमकरंदबिंद
वःतत्सदृशाःतारोघाःप्रस्वेदबिंदवःस्फुरंतिएवंचकुचसुमसमकुसुमास्त्राज्ञाग्लिनीयंरतश्रांतेतिव्यज्यते

यद्वाजातोयमभिसारसमयइतिसखीनायिकांवक्तिउल्लसितःप्रादुर्भूतःसीतदीधितिश्चंद्रस्तत्समी
पेनस्रोतोघाःमदनधनुर्मकरंदतुल्याःस्फुरंतिअर्द्धचंद्रत्वेनधनुस्तुल्यातांएवंचैतादृशसुधाकरसाहाय्य
संपन्नकुसुमधन्वासज्जःसंवृत्तःअतोद्रुततरमभिसरस्वेतिध्वन्यतेयद्वानायिकोक्तिरियं १८९ का
चिन्नायिकानायकीयविलंबामनजन्यमानमासाद्यस्वस्यावशिष्टयामिन्यांनायकेनदूतीद्वाराभिमा

उल्लसितवती तदीरितिकल्लोपकंठेस्फुरंतितारौघाः कुसुमायुधविघृतध
नुर्निर्गलितमकरंदबिंदुनिभाः ८९ उपनीयप्रियसमयाविदंद्यमेदग्धमान
मयं नियनोपक्रमएवक्षणेदेहूतीवचालितास्मि १९०

नारात्रिःस्वल्पावशिष्टेतिविज्ञायानुद्योचारितउपनीयेतिहेक्षणदेरात्रिःक्षणदाक्षपत्यमरः अथचउत्सवा
देएवंचोत्सवदारात्र्यास्तदभावंसंपादनमनुचितमितिध्वन्यतेअसमयाविदंसमयज्ञानशून्यंएवंचपूर्व
रात्रावागमनमनुचितमितिव्यज्यतेप्रियंएवंचदुर्लभत्वंद्योत्यतेउपनीयप्रापय्यिताअसमयाविदंरात्रेस्त्या
वशिष्टत्वेनकरणानर्हअतएवदग्धमेमानंचकिमर्थंविलंबितमितिहेतोःसंजातमित्यर्थःदूतीकृत्यक्रीडाप

क्षमएवदूतीपदंसंगतिसंपादनमात्रकर्तृत्वंद्योतयतिचालितासिदूरमपिनायकमानीयमानमपनीयक्री
डारंभएवनिर्गछतीतिरोषोक्तिःकिंनायिकाचेयंपरकीया। १९० त्वत्करस्पर्शनादेवास्मत्सखीविगतधैर्यास
तीत्वामनुसरतीतिनायिकासक्तिंसखीवाक्।उत्तमेतिउत्तमवर्णितावदेकामुख्यागतिर्यस्याःआस्कंदि
तोरुजंघयेनतेनपक्षेसंस्पृष्टस्वजंघेनहस्तेनैवपक्षेशुंडादंडेनैवस्पृशन्नात्करीसरसीयस्त्वसख्याःधै

उत्तमवर्णितैकगतिःकरीचसरसिपयःसखीधैर्यं आस्कंदितोरुणा।
त्वंहस्तेनैवस्पृशन्नहरसि ९१ उढामुनातिवाहयपृष्ठलग्नापिकाल
मचलासि सर्वंसहेकठोरत्वचःकिमंगेनकमठस्य १९२

यंहरसिएवकारेणआलिंगनादौकिंहरिष्यसीतिनाविभर्तिव्यज्यते १९१ कांचिज्जरठपतिवाहितां
तदीयप्रेमराहित्यखिन्नांसखीअन्योक्त्यावक्तिउढेतिहेसर्वंसहेसुमनिएवंचेत्तदीयापराधसहनेनत
वकिंचित्कठिणामितिव्यज्यतेअमुनाकमठेनउढासतिपृष्ठलग्नाअपिरवधारणेनस्वैनेवस्पर्शःअचला
ऽपिएवंचस्वतोनिश्चलायाःचांचल्यभावोपदेशःपिष्टपेषणतुल्यइतिव्यज्यतेकालमतिवाहयअसीति

पाठयतोनिश्चलाग्निजनएवकामग्निवाहयेनियोजनाकठोरत्वचःएवंचजरत्त्वंध्वन्यतेकमठस्यअंकेनाकिं
एवंचैतज्जरठपाणिग्रहशालिन्याचांचल्यत्रस्नुषयात्वयाकर्कशनूलदंकेशमपहायसर्वमेतदीयापराधजातमि
पिसोढावस्येतिध्वन्यते॥१९२॥इतिश्रीमन्महादावगोपुरनरालिकृतनपुण्यस्तंभस्थतीर्थवासाज्जमानंदोलनंद
ठ्यंडनननजबाळापंडितात्मजार्नितमाजोपाडलांगगजाननपंडितकृतगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपने
उकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात्॥७॥नेदंस्वकाक्षविक्षेपादिचातुर्यप्रदर्शनस्थलमतोतिसरलतैव

॥इत्युकारव्रज्या॥ऋजुनानिधेहिचरणौपरिहरसखिनिखि
लनागराचारं इहडाकिनिपल्लीपतिःकटाक्षेपिदंडयति १९३

वात्रस्थितिरुचितेतिकाचित्कांचिच्छिक्षयतिऋजुनेतिऋजुनासरलेनवर्त्मनामार्गेणचरणौनिधेहि
स्थापयसमग्रंनागररीतिंत्यजइहस्थलेपल्लीपतिःघोषाधिपःएवंचानभिज्ञत्वंध्वन्यतेकटाक्षसंपाद
नेपिएवंचान्यकर्तव्यतादूरापास्तेतिभावःडाकिनीतिबुध्यादंडयति १९३ व्रागरत्रचर्चात्रभवतीतिचिह्नाया
गलस्तत्रग्रामीणचर्चामालोक्यकश्चिद्वक्तिऋषभइतिऋषभःस्वरविशेषःवृषभश्चऋषभोवृषभोवृषइत्यमरः

अत्रगीयतइतिश्रुत्वास्वरज्ञानवंतोवयंसमागताः एतत्स्थलंगोत्रांतोविहितःबहुमानोयत्रइतिगोष्ठंगोस्था
नकंइतिकोविदःदीपोत्सववादोआभीराणांगवामलंकरणंविधायगानंकुर्वंतीतिदेशाचारः एवंचनाममात्राद
वास्माकमत्रसमीचीनत्वबुद्धिरुद्भवतीतिभावः १९४॥इतिनिशम्यमृदादावर्गापांरसगानंकृतपुण्यमंभास्व
लिंग॥ॐमाननलिकंरूपाउलनलनूजबान्वाफडनात्मजनिमाजपेंउत्तांगआवंतपेंउनीवरोचनमोयधन
सपनतोध्यंगयाथदापनऋकागअव्याव्याव्यासमागसमगान॥ ७॥ नायकोऽधरंसेगितिएकइतिपि

ऋषभोत्रगीयतइतिश्रुत्वास्वरपारगाः ॥इतिनिरूफावअव्या॥
यंप्राप्ताः कोविदगोष्ठमतस्तगोत्रांतोविहितबहुमानं १९४

याऽधरगुणान्वितिएवंचविशिष्यवक्तुमशक्यत्वंगुणेषुव्यज्यते एकोहरः एवंचयिरक्तेषवक्तयानान्यथा
भावशात्रीकनीयइतिभावः अन्येदेवाःमूढाः उभयत्रहेतुमाहहरः विषममृतंवासमितिविचारयन्गरल
मेवपपौ एवंचप्रियाधरंविना अमृतमपिविषतुल्यमितिव्यज्यते तदिदिविषदस्तुकमलाधरमर्थयमलंकुर्वा
णाः अमृतार्थंचकुर्वाणास्ततस्तदधिकमितिमन्वानामूढाइतिभावः पद्माएकोहरःप्रियाधरगुणज्ञानवा

नूनान्येदेवाः किंपुनर्मानुषाइतिभावः यतोयः विषमप्यमृततुल्यं विज्ञायतेदेवपेयो एवंच प्रियाधरपान संबंधिनिबंधेन विषमप्यमृतंभवतीतिभावः एवंचाप्रियाधरेधिकत्वंसुधातोद्योत्यते अत्रोभयत्र विषगरल पदान्यस्यैवोपादानमुचितमित्याभाति १९५ काचिद्दुष्टा प्रियगमनायसंरंभे अपुनरावृत्त्यर्थममंगलंकुर्वाणा तदमंगलभीत्यावस्थितनायकमवलोक्यान्यथाचिंतितस्यान्यथाभवनंदैवाधीनमितिसखींवक्ति एष्य

एकोहं प्रियाधरगुणवेदीदिविषदोपरेमूढाः विषममृतंवासमग्मि
तियः पश्यन्नुगरलमेवपेपो १९५ एष्यमापुनरयमितिगमनेयदमं
गलंमयाकारि अधुनातदेवकारणमवस्थितोदग्धगेहपतेः १९६

तीति अयंपुनर्माएतुएतदर्थंयदमंगलंगमनकालेऽकारितेनैवकारणेनऽचलितगृहपतेरवस्थितिः संवृत्तेत्यर्थः १९६ त्वय्येवासक्तास्तिसेतिसखीनायकंवक्ति एकैकत्वाइतिप्रत्येकमित्यर्थः एकैकत्वोदत्वाए कैकत्वोदत्तातिभाष्यकारप्रयोगश्चयवत्तु इहएनामैकैकत्वौविधर्म्यमुच्येत एकैकत्वात्तावलोक्ययेन्य त्रैकैकत्वोल्लुल्भाइतिप्रवाल्लपादभाष्यस्वयंवरमास्तावीयवासवदत्तासमासकत्पदत्वाकुमारप्रयोगाश्चेत्य

त्रमत्रविचारेणयुवजनेनयुवपदंस्पृहणीयत्वंव्यज्यतेअक्षाणांमालामणीनांसमुदायमिवविलंघ्यमा
नाअचगणयंतीपक्षेउल्लंघयंतीअंगुलिरिवतरलमेरुमिवमालाग्रंनमणिमिवत्वांप्राप्यसुभगएवं
चैतादृशीनायिकासक्तिर्नभाग्यविनेतिव्यज्यतेविश्रामतिमेरोरुल्लंघनंनकार्यमितिजापकसंप्रदायः
१९७ कश्चिद्ग्रामाचारवेदविन्द्वावाक्ये एकइति सफललघुताकारणंदुःखेनपूरयितुमशक्यमुदरंदुःपूरं

एकैकशोयुवजनंविलंघमानाक्षाणकरामिवतरला। विश्राम्यतिसुभग
त्वामंगुलिरासाद्यमेरुमिव १९७ एकःसजीवतिस्वहृदयविहीनोपि
सहृदयोराहुः यःसकललघिमकारणमुदरंनबिभर्तिदुःपूरं १९८

लघुताकारणेहेतुः यःनबिभर्तिसःस्वहृदयविहीनोपिस्वपदमनर्थकमिवाभातिसहृदयःहृदयेन
सहितःराहुरेवएकःजीवतिएवंचयेस्वोदरदरीपूरणाययाच्ञांकुर्वंतितएवमृताइतिव्यज्यते १९८
नायकेभाषितदूतीनायिकावाक्ये एकमितिहेदूतिएकंमेमनःयामीतिवदतियामीतिअपरंहृदयंवदतिएवंच
गंतव्यंवानगंतव्यमितिसंशयग्रस्तामिहमितिव्यज्यतेनायिकागमनेसंशयंश्रुत्वासखीवाक्येहेसुंदरिएवं

७४ चनायकासक्तिस्तस्यानुचितेतिध्वन्यते हृतं स्वाधीनीकृतं कांतस्य चित्तं यया तस्याः तव हृदयद्वयं उचितं
एवं च नायकचित्तस्य न यत्नेलवेन लवेनाहृत्तमोदासीन्यं तस्य तच्चास्यं तानुरागित्वेयत्वं यत्वदाहृततरं तत्रा
गंतव्यमिवेति व्यज्यते अत्र सर्वत्राचित्रमर्थे कयापि किंचिदेकपदेस्येव दानमुचितमिति भाति १९९ कश्चिद्धा
लिकवधूसंगं स्तौति एरंडेति एरंडपत्राणां शयनं यस्याः स्वेदैः अर्थान्नायकस्य सुरताग्निशायेन स्पर्धःजयं

एकं वदति मनो मम यामि न यामीति हृदयमपरं मे हृदयद्वयमनुचितं तव
सुंदरि हृतकांतचित्तायाः १९९ एरंडपत्रशयना जनयंती स्वेदमलघु जघ
नतटा धूलिपुटीव मिलंती स्मरज्वरं हरति हालिकवधूः २००

तीमहज्जघनतटीमिलंती हालिकस्य वधूः धूल्याः पुटीव स्मरसंबंधिज्वरं हरति एरंडपत्रांतरिता स्वेदमु
त्पादयंती स्थूलपुरोभागअंगसंगशालिनी धूलिः पोट्टली मदनज्वरशांतिजनिकेति वैद्यकप्रसिद्धिः २००
इति श्रीमद्गोदावरीपवित्रसरालंकृतपुण्यस्तंभस्थानाधिराजमाननीलकंठपंडितनंदनजगन्नाथपंडिता
त्मजश्रीमाजीपंडितनागोजानंदनपंडितकृतगाथावर्धनमतन्वानाव्यंग्यार्थदीपनएकादशप्रज्याख्यासमाप्तम्

इयंप्रतिवेश्यासत्तेरितिकश्चिद्रक्तिकेलीतिकेलिसदनंनवोढाएवंचेयमवश्यमनेननभोक्ष्यतेतिज्ञानवलंध्य
न्यतेसासखीमिवएवंचवेद्वेषत्रस्त्यतंध्वन्यतेनप्राप्यतेस्वयंमानभजेतइत्थंचगृहिणींआर्यचैत्रेयआर्य
स्वामिवेश्मप्रयोरस्त्यमरःस्तुवन्निप्रतिवेशिनासहितंइयंचमदासक्त्यासपत्नीमेतस्मिन्संयोज्यात्रायाती
तिनानेनमद्वेर्षेणज्ञाप्यतइतिधियेतिभावः १ किंचित्कालोत्तरमियंप्राप्तयौवनास्माकमुपयुक्ताभविष्य

एकादश्या॰ केलिनिलयंसखीमिवनयतिनवोढांस्वयंनमांभजेत इयंगृहि
णीमार्यवस्तुतिप्रतिवेशिनाहसितं १ कालक्रमकमनीयक्रोडेयंकेतकीतिका
शंका वृद्धिर्यथायथास्यात्तथातथाकंटकोत्कर्षः २

नीत्यात्वांसाकारिणंकश्चिदन्योक्त्यापाहकेलिनिकालक्रमेणकमनीयःक्रोडःसमीपदेशःपक्षेभुजाभ्यां
तरंइयंकेतकीतिकाआशंकानकापीत्यर्थःअत्रोपरंभकमाहयथास्यावृद्धिःतथातथाकंटकोत्कर्षोभवति
एवंचैतस्यायौवनेअनेकदुष्प्रचारोभवतीतितेन्यज्यतेतेनचननवोपयोगइतिकंटकोत्कर्षभवनस्वपक्षि
यान्वयस्यैकस्यतत्पदार्थेभावितुमनर्हत्वात्संचारिणीतासादिवदत्रतछब्दोवासासमुचितेत्याभाति २०२

बहुतरसमाध्यातसमाहितामपिसमाधानमप्राप्तांमानिनीमवलोक्यनिर्विण्णहृदयतयाकपटसुप्तेना
यकेनसुप्तेयमतःपरंकिंविधेयमितिविकल्पनापिकावत्किल्कृतकेतिकृत्रिमस्वापएवंचनन्यायानंबोधये
दितिनिषेधोल्लंघनदोषानर्हत्वंध्वन्यतेमदीयश्वासध्वनिषुदत्तकर्णायेनएवंचमदीयावगणनाकारिण्याः
सम्यगसंतापश्वासजालंजातमितिधियेतिभावःमांतीव्रैःदीर्घैःएवंचस्वापकृतकत्वमावेद्यतपक्षेती
क्ष्णैःनिश्वासैःशब्दवेधीस्मरइवकिंकिमितिविध्यसिएवंचमद्विहितावगणनसंजातसंतापजत्वदीय

कृतकस्वापमदीयश्वासध्वनिदत्तकर्णाकिंतीव्रैः
विध्यसिमांनिश्वासैःस्मरतीव्रैःशब्दवेधीव २०२

श्वासैःकथंकथमप्यवगणितमितिमनदुःखमुत्पद्यतेश्वासेषुस्मरसमतांप्रतिपादेनसमुत्पन्नमन्म
थतीव्रवेदनाविगलिताभिमानहंसंवृत्तास्मीतिव्यज्यतेयद्वासपत्नीसविधेगंतुकामंनायकंविज्ञायनापि
कावत्किमिथ्यासुप्तमदीयश्वासध्वनिदत्तकर्णपरेदैवेयंस्वापंकरिष्यतीतिनदेवमयात्वत्कृतंनत्यामितिधिये
तिभावःनिश्वासैरित्यनेनमदीयनिद्रांविज्ञायनमयास्वप्तव्यामितिअधमत्वंध्वन्यतेकिमितिविध्यसिएवं

१५८

चञ्चलेनकिमर्थंगंतुमुद्यतोऽसिएवमेवगछन्मयानिवार्यतइतिस्वदुःखंव्यंजयतिनिश्वासेषुस्मरत्वारस
मताप्रतिपादनबहिःस्खलजनकत्वाभावेप्यंतःस्खलविशेषजनकत्वमित्यावेद्यतेअथवासपत्नीमुपभुज्या
गतंमिथ्यासुप्तंनायकंनायिकावक्तिहेमिथ्यास्वापमदीयश्वासध्वनिदत्तकर्णकिमियंजागर्तिनवेतिवि
ज्ञातुमितिभावःमांकिमितिविध्यसिदुःखंददासीत्यर्थःश्वासेषुस्मरत्वारस्मरतापप्रतिपादनेनकेवलस्व
सात्त्विकवेदनाजनकत्वंध्वन्यते २०३ कश्चित्स्वगतविशेषसंचारनिरुद्धान्यसंचारांतद्गमनोत्तरंसामान्य

कृतनिर्मोकदुकूलःकृतालंकरणायफणिमणिश्रेणी।
कालियभुजंगगमनायमुनेनिश्वस्यगम्याऽसि २०४

वनितामन्योक्त्यावक्तिहेकृतेतिसःप्रसिद्धःनिर्मोकएवसर्पकंचुकदुकूलंयेनसअलंकरणायफणिमणिश्रेणी
कृतःकालियनामाभुजंगःपक्षेतत्तुल्योयोविटस्तद्गमनाद्धिश्वस्यस्ययमुनेनदिपक्षेयमुनेतिनामगम्याऽसिए
वंचतथाविधकुष्टविटसंपर्कसंजातान्योपभुक्तवसनास्यैमपहायतद्भवात्सकलजनसंसर्गादिभु
नान्याद्दृशामिवसर्वसंवृत्ताऽसीतिव्यज्यतेयद्वाकेनचिन्महनरकिटेनपूर्वपालितांतदपगमेऽपरंसर्वसुलभां

सामान्यवनितामन्योत्पातलअंशासनपुरःसरंयति एवंचतद्धिगमनोत्तरंतयापिधोज्वलदुकूलबहुमू
ल्यमाणिमपिविभूषणाद्यभावेपिसकलजनोल्लंघनीयत्वंतत्रवृत्तमितिव्यज्यते २०४ कश्चिन्नायिकाप्र
सादनरतांनयस्यप्रतिवक्ति किंचिदितिमपिपदयतितेरूनमणोभिमानापनोदनार्थमितिभावः चा
लयाकिंचिन्नोक्तंसम्यगसम्यग्वेतिभावः नकेवलंवचनाभावमात्रमपितुप्रसादसहितादृष्टिःननिवे

किंचिन्नबालयोक्तंनसप्रसादानिवेशिताद्दृष्टिः मय्यपिपदकेवलपतिते
केवलमकारिशुकपंजरोविमुखः २०५ कृतहासितहस्ततालंमन्मथत
रलैर्विलोकितायुवभिः क्षिप्तःक्षिप्तोनिपतन्नंगेनर्तयतिभृंगस्त्वां २०६

शिताकिंतुकेवलंशुकपंजरःअन्यदिङ्मुखःअकारि एवंचशुकपंजरवैमुख्यसंपादनरूपरहसंपाद
नेनरत्यनुमतिरेवदत्तेतिव्यज्यते २०५ साधारणवनितांचेष्टांकाचिद्दूतीवक्ति कृतेति कृतहासितेनह
स्ततालोयत्रपरस्परमितिभावः मन्मथचंचलैः एवंचलज्जाविरहोव्यज्यते युवभिःविलोकितांत्वांनानि
कांक्षिप्तःक्षिप्तःवारंवारंकरेणदूरीकृत इतिभावः अंगेशरीरावयवेषुनिपतन्भृंगइवभृंगःनर्तयति एवं

152

सरलंपटत्वंव्यज्यतेतेननर्तयतिभ्रूंगोपिचपल्लकिसलयचांचल्याद्दूरीकृतोऽपिपुनस्तामेवमतामवलंबेत
इतिभ्रूंगपदेननायिकायांलतात्वारोपेणनायवयवेषुपल्लवत्वारोपेणनकोमलत्वमावेद्यतेएवंचेयंवि
टेनवारंवारंस्वस्फुरनिवारणमवगणय्यलोकदृष्टिलज्जांचकुचौदोस्पृश्यपतत्कौतुकत्वंपत्रपतिव्यज्यते
अन्येतुयथाश्रुतमेवाहुः २०६ निरोधदुःखितांनायिकांकाचिच्छिक्षयतिकमलेतिहेकमलमुखिसर्व
तोमुखजलस्यनिवारणंबंधनेनप्रवाहविच्छेदनंसर्वस्मात्मुखस्यअप्रदर्शनंचलज्जयेतिभावःविद

कमलमुखिसर्वतोनिवारणंविदधेदेवभूषयति
रोधोकटुस्वरसात्तरंगिणीस्तरलनयनाश्च २०७

धदेवकुर्विदेवरोधःतीरंरोधनंचअकटुःस्वस्यरसोजलंदृष्टाचयाभिस्ताःनदीःनायिकाश्चभूषयतिए
वंचावत्रयस्पृहणीयत्वंरोधनेद्योत्यतेतरंगिणीतरलनयनपदाभ्यांचांचल्यमभिव्यज्यतेएवंचावश्यं
निरोधवशेनभवितामितिव्यज्यते २०७ किमर्थंनसासमायातीतिवादिनंनायकंदूतीयाचक्ति कितवेतिहे
कितवचागमनभीतिरावेद्यतेभवताप्रपंचितात्राकटयंनीताचानीतात्वमंदाक्षेणलज्जयापक्षेमंदपापे।

153

स्वल्पसंख्याविद्भिरित्यर्थः मंदः स्वल्पः संचारो गृहाद्गृहांतरगमनं यस्याः बहुद्रव्यैरितिपक्षे दायैरित्यर्थः चारं
वारपातैर्नैरिरितियावत् अपिनाऽपायांतरशून्यत्वंध्वन्यते संप्रतिकालांतरे कोवेद किंभविष्यतीति नज्ञाने
इतिव्यज्यते पाशाक्षसारी च पाशाक्रीडनगुटिकेव नायाति एवंच तत्तवैवापराधेन तस्याऽगतिर्द्योत्यते २०८
साधारणवनिताप्रतिवेशी कांचित्प्राति च कितवइति यस्यमाघाहुरात्रेपिसौभाग्यंप्रालेयानिलेनदीर्घः

कितवप्रपंचितासाभवतांमंदाक्षमंदसंचारा बहुदायैरपिसंप्रतिपाशाक्ष
सारीवनायाति २०८ कः श्लाघनीयजन्मामाघानिशीथेपियस्यसौभा
ग्यं प्रालेयानिलदीर्घःकथयतिकांचीनिनादोयं २०९

प्रालेयानिलस्यश्रमापनोदकतयासुरतातिशयसंपादनेनकांचीनिनाददैर्घ्यसंपादकत्वमितिभा
वः कांचीनिनादः कथयति अतएवश्लाघार्हंजन्मयस्यधनिकत्वादिरितिभावः अयंकः एवंचैतादृशा
शीतानिशायत्रालिसमयेपिनायिकामत्यंतोत्श्लाघनीयजन्मेतिप्रश्नेउत्तरंवक्तिप्रालेयानिलदीर्घः ए
वंचसंतापापनोदेनविपरीतरतंविदधातितस्मादयमर्थविशेषप्रालीनितिज्ञातेपरंतुकावास्याभिधेयेति

नज्ञायतइतिभावःयद्वाश्लाद्यकत्वंध्वन्यतेअयमित्थंतातानुसंबंधीयमानत्वेनप्रत्यक्षनिर्देशःकांचीनि
मादःमाघानिशीथेपिअपिनाइतरकालसमुच्चयःएवंचमाघरात्रेरतिदीर्घत्वेनतत्राप्यतिचिरकाली
नंतरतमतोन्यकालेकिमुवाच्यमितिव्यज्यतेयस्यसौभाग्यंकथयतिएवंचयस्यैवातिसुप्रेमसुरतनि
पुणतरुणीसंततसंगवतासएवश्लाघनीयजन्मेतिभावःइत्यर्थः २०९ किमितिप्रेम्णःकिमितिनाश
कंयतोपासर्पवार्तयापिबिभेतिस्मसाहरभुजसर्पफलणरूपमुपधानंयस्याःएतादृशीअद्यपि

किमशंकनीयंप्रेम्णःफणिनःकथयापियाबिभेतिस्म
सागिरिभुजभुजंगमफणोपधानाद्यनिद्राति २१०

वाहोत्तरदिनइत्यर्थःनिद्रातिएवंचप्रेम्णाकिंकिंनभवतीतिव्यज्यतेपार्वतीसखीवाक्यमेतत्यद्वा
प्रेमचत्वेपितत्रागमनेममभीतिरुत्पद्यतइतिवादिनींनायिकांनायकदूतीदृष्टांतेनवक्ति अद्यमधु
नेत्यर्थःएवंचयदितेप्रेमतर्हितेनास्त्येवभीतिरन्यथानप्रेमइतिउभयतोपिकाठिन्यामतःप्रपाहीति
ध्वन्यतेयद्वातरसास्वादोत्तरंनतेस्त्वास्यतीतिभीतिरितिध्वन्यते २१० सामान्यवनितासंगनिरनुचित

157

७८ तिकश्चित्कंचिछिसयतिकृत्रिमेणकृत्रिमंघानुवादादिभिर्मिथ्याविधीयमानयत्नकनकंतेनवप्रेम्णावा
रवनिताभिःमुषितस्यचित्तवित्ताकेन्नोलघुःपरंतुजनहास्यतामहतीएवंचसामान्यवनितासंगोनवि
धेयइतिव्यज्यते २३१ सर्वानाप्यविकांबाक्ति किमितिपर्वदिवसेमार्जितादंतोष्ठोयपानसंबुद्धिःब्रह्म
चर्यास्थितिधियेतिभावःनिजंवपुःकिमितितनमंडयसिसत्वांमधुरांएवंचनिषेधवचनकारिणीनत्वमि

कृत्रिमकनकंतेनप्रेम्णामुषितस्यवारवनिताभिः लघुरिवपित्तविना।
शस्केनोजनहास्यतामहती २३१ किंपर्वदिवसमार्जितदंतोष्ठनिजंवपु
र्मंडयसि नत्वांत्यजतिसपर्वस्वपिमधुरामिक्षुयष्टिरिव २३२

तिव्यज्यतेइक्षुयष्टिमिवपर्वस्वपिपर्वकालेपिपक्षेग्रंथिष्वपिग्रंथिनापर्वपरुषीत्यमरःनत्यजतिए
वंचमिथ्येवतत्वदर्शयस्मिनेनतुत्वंयथेष्टमुपभोग्येतिध्वन्यते २३२ केनचिन्नायकेनसहसंयोजयि
तुनायिकांदूतीवक्तिकाष्टमितितिहेसाहसकारिणिअनुचितकारिणीत्यर्थःएवंचमयातवोचितमेवो
पन्निग्रानेतिव्यज्यतेनवएवंचसासादनपराधेपिस्वीएवंचकरुणाहितेव्यज्यतेएवंचब्राह्मणदेहउपवी

156.

तादृपिएवंचप्रसस्यपरिरक्ष्यमानत्वेनसत्र्याश्रमणइतिवक्तुमशक्यमितिभावः तेनचविदितः एवंचान्यत्रा
तीयस्ययथातथास्तामयंतुआश्रमणोयत्रवंसत्वयागत्वाज्जीवनीयइतिद्योत्यते २१३ आश्रमागतत्रायत्राण
मानयातेकिंसुखमितिवादिनंकश्चिदृकिंकृत्रायीतिकुत्रापिविस्तार्यमाणमलिनाङ्गंयमांत्रामोदयत्सेव
एवंचान्यस्यैतादृशीमोदयतिनवेतिकोवेदइतिभावः अभ्राभावेपियस्मिन्नभसःसुरापगायाःवारिवृष्टिः

कष्टंसाहसकारिणित्वमनयनार्द्दूनसोध्वनिस्पृहः उपनीतादीपावि
दितानिजदेहस्तपस्वीति २१२ कुत्रापिनन्यमानमिलितसंमामभो
दयस्येव रौद्रेनमेपिनभःसुरापगावारिवृष्टिरिव २१४

वएवंचाभ्राभावेखिन्नस्ययथाद्वृष्टिरस्यंतसुखदातथैतस्याःसंगतिरितिव्यज्यते मेघाभावेप्यातपेये
येजलबिंदवःपतंतितेसुरापगायाद्गतिलोकप्रथा २१४ गुणाभिन्नागंभीरकुलजनाप्यिकामप्यन्याव
लोकनीयतासंपादकपटावगुंठनमुचितंतत्त्वन्यासामपितिकश्चिदृकिंकुर्पेतियाःविगुणेनरज्जु
रूपेणपक्षेगुणरहितेनापार्थिवेनाप्पिटष्टधियाकारकलत्रादिनापिपक्षेराज्ञापिएवंचधनादिलोभ

गो०स०त्री०

७९ हस्यत्वंनपयिकसुव्यज्यतेनग्राहुंनशक्यतेतासांकूपप्रभवानांएवंचगंभीरत्वंतेनचतुःआपत्वंध्वन्यते
अपांउत्थानांपदस्यसारिण्याःबंधनंपक्षेसर्वांगीणाछादकवस्त्रविरचनंपरंउचितंमन्येयद्वासंत
लज्जावत्तयाछादनादिकारिणींकश्चिद्वक्तिएवंचतस्तेताद्रव्यादिलोभेनगमनादिशालिन्याःकिं
नवगोपनमितिव्यज्यते २७५ खंडितानायिकानायकंवक्तिकरेतिनखांतनिखातवक्षत्तखरस्य

कूपप्रभवानांपरमुचितमपांपदबंधनंमन्ये यावद्दाक्ष्येतेनलब्धुनपा
थिविनापिविगुणेन २७५ करकहशिखानिखातभ्रांताविश्रांतरजनि
दुःखाय रविबिंबयंत्रोल्लिखितःकृत्तोपिलोकस्यरहसिदृत्वं २७६

तत्रालीनपक्षेकरकहचतशिखाअग्रभागोयस्यतेनआनिखातनक्षीणक्षीणतात्रालीनभ्रांत्याइ
तस्ततोगत्वस्यर्थःपक्षेमेकंप्रदक्षिणीकृत्यचिश्रांतथ्रांतलक्षणमात्रमितिभावःरजन्याःदुःखायअन्य
त्रासक्तत्वादितिभावःपक्षेमेरोकक्तरगमनात्यंत्रोल्लिखितंरविरिवक्षत्रोपिअपिनानिस्तेजस्कस्सम
सुचयःलोकस्यनममेतिभावःलोकपदमनभिज्ञत्वंध्वनयतिदृत्वाहरसिएवंचेनादृत्वाकृपत्वमन्याम्य

एवरोचसेनमत्यामितिव्यज्यतेसह्येऽपितेजोबाहुल्येननवीक्षितुमशक्यमुक्तत्वश्चायंत्रोल्लिखितोऽस्पलेजस्क
तयालोकदृग्विषयइत्यर्थः २१६ किमितिस्वस्वामिनंनसुखयसीतिवादिनींकांचित्कांचिद्दूतिःकिमिति
सहवात्यतःपक्षेउत्पानिलइत्यर्थःजातान्नीतलात्वांतापक्षेपक्षयथाश्रुतंमरुतिस्वभावोयस्याः एवंच
सर्वदामधुरवचनशालित्वंव्यज्यतेदिवानिशमपिलग्नासेवार्थमितिभावः अहमात्मनःस्वस्यछाया
आत्मानमिवप्रियंहंतखेदेनसुखयामिकिंकरवाणिएवंचयथासर्वदानिकटवर्तिनिशीतलापस्य

किंकरवाणिदिवानिशमपिलग्नासहजशीतलमधुरोक्तिः हंतनसुखयामिन
प्रियमात्मानमिवात्मनछाया २१७ कैर्नागरिसोगारिमंगमरणंपीयूषकुं
पातेन दर्पितवहनेनवसाम्यपदिभारस्तदिदमाचिकित्सं २१८

छायानसुखजनिकातथाहंसंबंधेनान्यत्रानियामकेतिव्यज्यतेयद्वासततसेवाकारित्वसौम्यत्वस्वीय
चादिदोषवत्वादहंनसुखजनिकेतिद्योत्यतेतेनचैतज्ज्ञापयत्येयस्वसंतोषजनिकेति २१७ नायकसंगे
ममभ्रमोभवतीतिवादिनींसखींवक्तिकैर्नागरितस्फुटार्थमेतत् २१८ नायकोमानिनींवक्तिकिंचिदि

159

तिहिसुंदरिकिंचित्कार्कश्योत्तरं एवंचानिकार्कश्याभावोव्यज्यतेनस्वभावमिष्टं वसइइतिपक्षेइवंप्रदास्यनू
तेमानस्यइक्षोरिवग्रंथिरपिदुरंतैवयाग्रहइतियावत्किंतुवाच्यंमृदुभिमानस्यापिनाद्योस्यतेकाम्यए
वंचमानग्रंथ्यापिसुखंकिंतुपतनदर्पणमइतिव्यज्यतेतेनचैनादृशावगणनमनुचितमित्यावेधनेम
धुरइतिपाठेग्रंथिविशेषणं २१८ कश्चिदतिरतिमर्षीणोवक्ति केनेतिगिरीशेनेतस्यएवंचनागरिक

किंचित्कर्कशतांतासनुसंसंप्रदास्यान्निसर्गमधुरमे इक्षोरिवतनुसुंदरिमानस्य
ग्रंथिकाम्यः २१९ केनगिरिशास्यदत्ताबुद्धिर्भुजंगदत्तावनर्पयितु येनइति
रसभक्षांताकराचिकुराकर्षणंमुषितं २२०

व्यवहारज्ञानशून्यत्वंव्यज्यते तेनचकरस्यकस्यचिद्वचनाविश्वासकारित्वंभुजंगजटायेन एवंचस्वतो
भूषणत्वेपिभुजगार्पणेनातिभीषणत्वंध्वन्यतेअर्पयितुं अर्पितपदेनसंस्थापनाभावप्रतिपादनेने
तस्ततोजटासंचारित्वंभुजगव्यज्यतेतेनचैकदेशास्यापिकरस्पर्शायोग्यत्वंकेनबुद्धिर्दत्तायत्रजटानां
अवनेरक्षणंतत्रनानिमित्तमित्यर्थः एवंचसंरक्षणेअन्येबहवोप्युपायाःसंतिएवंचसत्येनादृशायुक्तवि

चारमप्रामाणीकृत्यमितिव्यज्यतेयद्वागिरिवापदेनभुजंगमस्थापनार्हकंदरादिज्ञानवत्वंद्योत्यतेजटाभिः
ज्वनेअवाननिमित्तमित्यर्थः अर्थाद्भुजंगस्य एवंचभुजंगेभूषणत्वंध्वन्यते एवंचवनपदस्यविपिनार्थ
कत्वेसर्पस्थापनेयोग्यत्वेननत्करणेनानौचित्यमायातीतिदूषणमपास्तंयेनययाबुध्यारयेगेनयत्कांतया।
करेणचिकुराकर्षणंमुचितंभुजगभयादितिभावः एवंचरतिकालीननायकाविधीयमानकेशाकर्षणम
त्यंतसुखदमितिव्यज्यतेचिकुराकर्षरसमुषितइतिपाठेयेनरसमुषितोहरेराज्ञानमित्यर्थः २१ कोपाना

करचरणकाचीहारप्रहारमविचिंत्यबलगृहीतकचः
प्रणयीचुंबतिदयितावदनंस्फुरदधरमरुणाक्षं २२।

यिकाप्रणयज्ञालीतिवादिनंकश्चिद्वक्ति करेतिकरादिप्रहारमविचिंत्यनायिकाकृतमितिभावः बलेनए
वंचपीडाभविष्यतीतिज्ञानविधुरत्वंसेलेनचात्यंतरतिनिर्भरत्वंव्यज्यतेगृहीतकचः स्फुरदधरंचाक्षुमितिभा
वः अरुणाक्षंकोपोद्रेकादितिभावः दयितावदनंयश्चुंबति एवंचरतिरत्यत्वंव्यज्यते सप्रणयीनायिकागनि
रूपितप्रेमवान् अन्यथाकोपादप्रगणबलाश्चुंबनकरणमसंभावीतिभावः नायिकाविषयकप्रेमवान् एवंच

महादुःखमवगणय्ययस्तथाकरोतिसएवलतयेतिभावइत्यभिप्रायःवस्तुतस्तुरागोद्रेकत्वान्नालिखत्यर्थःयद्वाएता
दृशोर्यःतथाविधंनायिकावदनंचुंबतिसएवधन्यतमइत्यर्थःयद्वामयाकोपःप्रदर्शनीयस्त्वयानुप्रियोमायिव
लात्कारात्प्रेरणीयइतिसशिक्षितासखीनायकंवक्तिएवंचकोपवत्यामपिनायिकायांप्रीतिन्नालिनायकेन
तत्कृततर्जनाद्यवगणय्यबलात्कारःक्रियतएवातस्त्वयाभीतिमुत्सृज्यस्वेच्छाचारोविधेयइतिध्वन्यतइ
त्यर्थः २२१ नायकचांचल्याखिन्नांनायिकांसखीसमाधत्तेकुरुतामितिहेसुंदरिअधुनानायकश्चापलंइ

कुरुतांचापलमधुनाकलयतुसुरसाऽसिमाह्रीनादपि
सुंदरिहरीतकीमनुपरिपीतावारिधारेव २२२

तस्तेऽवलोकनादिकुरुतांमन्निवारणीयइतिभावःकलयतोयस्मात्कारिकात्वंसुरसाअसितदपिजानातुकेवहरीत
कीअनुपरिपीताजलधारेवएवंचयथातिक्तकटुकादिरसत्वात्हरीतकीस्वादेजलधारातिमिष्टतमा
भवतितथात्वमन्यगुणहीननायिकारसास्वादोत्तरमत्यंतसुरसाभविष्यसीतियद्वाऽपलज्जातएवासम्यग्वस्तुद
र्शनोत्तरंसम्यग्वस्तुदर्शनेनसुखंनतेनविनातथेतिलोकप्रसिद्धिः २२२ शृंगाररचनार्थंकृताभ्यंगोराधारणवनि

तांसखीवा क्कज्जलेतिहेकज्जलतिलकेनदृक्दोषनिवारणार्थंकृतेनेतिभावः अलंकितमुखचंद्रोयस्यास्त
तंसंबुद्धिःगलितसलिलकणाःकेवायस्यास्तत्संबुद्धिःनूतनोयःविरहवन्हिस्तस्यतूलरूपस्त्वयाकलमोजीवयि
तव्यःतूलइत्यपिपाठःएवंचैतादृशात्वदीयदर्शनेनसर्वापितालकालिकाविरहवन्हिदह्यमानाभविष्यंतीतिसूच
कस्त्वयानुग्राह्यइतिसुभगत्वंध्वन्यते २२३ स्वस्यदारिद्र्येपिमहांतोनदानंपरित्यजंतीतिकश्चिद्वक्तिकृष्णेति

कज्जलतिलककलंकितमुखचंद्रगलितसलिलकणकेयं। नवविरहदहनतूला
जीवयितव्यस्त्वयाकलमः २२३ कृष्णानुवृत्तयोपिहिपरोपकारंत्यजंतिनमहां
तः तृणमात्रजीवनाअपिकरिणोदानद्रवार्द्रपराः २२४

कृष्णानुवृत्तयोऽपिकष्टजीवनाअपिमहांतःएवंचनीचानामन्यादृशीगतिरितिभावःपरोपकारंदानरू
पमित्यर्थःनत्यजंतितृणमात्रेणजीवनंयेषांतेअपिकरिणःगजाःदानंमदःस्नानोदकंचतेनआर्द्रःकरःशुंडा
दंडश्चयेषां २२४ कांचनगोपिकामालिंग्यतिष्ठंतंकृष्णमवलोक्यविस्मयेनसमागतान्बालकान्गोपीस
खीवक्तिकिमिति अरिष्टोदैत्यःएवंचमूलार्थाभिनयोऽयंनत्वन्यत्पूर्वंकिंचिदस्तीतिव्यज्यते २२५ कानेरति का

तरलाभीतिसलयावेल्लकरितेवक्रीकृतेस्मरलज्जारोषैःमसृणमधुरास्निग्धेसुंदरेअक्षिणीयस्याःमोलंकुअथवान
मोलंकुनायकमितिभावःअर्द्धकुडुरतिःरलंयथासावल्लतेउपयुक्ताभवतिज्ञातिवर्णनमेतत् २२६ केचिद्दूरा
दागताःपरंनाद्यतरफलंतेषामितिकश्चिदन्योक्त्याधाक्तिकेतकेतिकेतकपुष्पस्यमध्येगंधस्यादरेणलोभेन
दूरंद्दूरादेवंचश्रमागतिन्नाप्योव्यज्यते उपेताःगंधस्यादरोयस्यैतन्नवापुनस्त्यर्थःदूरंद्दूरादेपेताःमधुकरस्था

किंहसथकिंप्रधावथकिंजनमाक्रुश्यथबालकाविफलं तदयंवर्धयतियथारिष्टः
कंठेमुनाजगृहे २२५ डालस्ततोकेकरितस्मरलज्जारोषमसृणमधुरास्ती मो
लंकुनमोल्कुमथवाबल्लतेऽसावकूलब्धरतिः २२६ केतकगर्भेगंधादरेणदूरादमीद्रु
तमुपेताः मदनस्यंदनवाजिनइवमधुपाधूलिमाददते २२७

श्वाइवएवंचभारवहनसमर्थत्वंव्यज्यते तेनचोपमेयेति श्रेष्ठत्वंमधुपाःएवंचतदेकजीवनोपापन्नालित्वं
ध्वन्यते धूलिमाददते एवंचैताहृत्तानांकीर्तिश्रवणादागतानामेत्रेतादृग्गीगानिमित्यनुचितमितिव्यज्यते
पक्षेरथोद्धतरजःसंबंधाधूलिमेतातिभावःयद्वत्सामान्यवनितासर्वावाक्तिहेकेतकगर्भेअतिगौरांगीस्य

(164)

र्थः क्षीरसंदेरेण दूराच्छीघ्रमागता एवंचात्रस्थानांकालांतरेऽपिसमाधातुंशक्यत्वमावेद्यते मदनरथाश्वाइव एवंचमदनोऽपिसौंदर्याद्यमेवगुणवतामेतेषामेवबलेनजगज्जयंकरोतीतिव्यज्यते तेनचैतादृशाङ्गुलेभाइति मधुपाःमद्यपाः एवंचोन्मादवत्तयाव्यय्यपस्केशत्रस्यसंव्यज्यते धूलिमर्थात्त्वच्चरणसंबंधिनीमाहृद्देत एवंचैतेनायका अवश्यं अनुग्राह्या इतिव्यज्यते २२७ मूर्ध्निनिबद्धांतःकर्णतान्वितताश्चातुर्यो

कोवक्रिमागुणाःकेकाकांतिःशिंजीरकिरणलेखानां अंतःप्रविश्ययासा
माक्रांतंपत्त्रकविशेषेण २२८ कृतविविधमथनयत्नःपराभवायप्रभुःसु
रासुरयोः दृष्टासिसौभाग्यमदात्स्वयंवरेणश्रियैवविष्णुः २२९

द्विगुणभाजनमितिकश्चिदन्योत्यावक्तिकइतिवक्रिमावकलंकः[illegible]गुणःकाकांतिःकाचंद्रलेखानांत्रिशिराकिरणपदेनतदधियमांयमावद्यतेप्रविश्ययासांअंतःअभ्यंतरंपत्त्रकविशेषेणअनिजडेनेतिभावः आक्रांतं एवंचैतासांचातुर्यपरिसर्वोभि[illegible]वतिव्यज्यते २२८ बलादियंकन्यामयापरिणेयेतिवादिनंष्ठश्चिलदृष्टांतव्याजेननिवारयतिकृतेतिकृताविविधमथनेयत्नोयेनसःमथनं अर्थात्समुद्रस्यविविधपदे

८३ नबुद्धिविशेषशालित्वंव्यज्यतेदेवदानवयोःपराजयायप्रभुःसमर्थःविष्णुःसौभाग्यस्यमदात्स्वयंवरेण
श्रियंएवंचास्यैतत्स्पृहणीयत्वंव्यज्यतेइच्छलिएवंचशरीरबुद्धिबलसत्वेपिविष्णुर्लक्ष्मीपाणिग्रहणायन
बलात्कारःकृतःअतस्त्वयानैतादृक्कर्मकर्तव्यमितिध्वन्यतेयद्वात्वयिसुभगेस्वयंवरपंसात्वामेववरिष्य
त्यन्यथाबलात्कृतेपितत्प्रीतिरितिव्यज्यते २२१ एतेषुवैदेशिकेषुस्था[illegible]क्रमेणविहितात्स्ययासंगतिस्तवसा

किंपुत्रगंडशैलभ्रमेणनवनीरदेषुनिद्रासि अनुभवचपलाविलसितग
र्जितदंभ्रांतरभ्रांतिः २२० कांतःप्रदेनहलतइलिसरस्लामपराध्यकिंप्रसाद
यथा सोप्येवमेवसुलभःपदप्रहारःप्रसादःकिं २२१

नसुरवंदेतिकाचिल्कांचिद्वक्तिकिमितिहेपुत्रिएवंचोपदेशगर्हत्वंध्वन्यतेगंडशैलानांभ्रमेण गंडशैलाहृत्तु
च्युताःस्थूलोपलागिरिरित्यमरःनूतनमेघेषुनीरपदेनइदंदेयमिदंदेयमितिसंध्वस्समात्रकारित्वंव्यज्यतेतत
नचवनततोर्थप्राप्तिरितिनिद्रासिएवंचात्तिविश्वस्तत्वंव्यज्यतेचपलायास्तडितःविलसितानिगर्जितानिचदे
शांतरभ्रमणाणिचअनुभवएवंचैतत्संगत्यासपत्नीभ्रमेभयतर्जनभवांतगमनादिदुःखमवश्यंभावीतिध्वन्यते

नायिकासखीनायकसखींवक्तिकांतइतिकांतस्मरणेनहतइतिसरलो।एवंचभवच्छाठ्यानभिज्ञेतिध्वन्यतेअपराध्यसापराधांविधायेत्यर्थः।किंप्रसादययथासोऽपिपदप्रहाररूपःप्रसादःएवमेवकिंसुलभःएवंचमानिन्यानयाक्रोधात्पदाहतेनायकेभवतीभिरियमनुचितकायिकार्यकारिणीत्वमितित्रासयित्वाप्रसादनाक्रियतेपरंखेतसद्प्रहारोऽप्येतस्यातिदुर्लभइतिनायिकाधिक्यंद्योत्यते २३३ किमितिनायकोनानीयतेभवतीभिरितिदूतीपुयाह्निनींनायिकांसखीद्वाभ्यांवक्तिकर्णगतेयमितिसाआकर्णविशालाकर्णहस्तगताचसफलापक्षेअमो

कर्णगतेयममोघादृष्टिस्तवशक्तिरिंद्रदत्ताच साना
सादितविजयाक्वचिदपिनापार्थपतितेयं २३४

घेतिशक्तिर्नामइंद्रेणपरमेश्वरेणपक्षेपुरंदरेणदत्ताःआसादितःविशिष्टानांजयोऽनयानविद्यतेआसादितविजयायस्याःसकाशादेवंचभयविशिष्टजनकर्त्रीत्यर्थःपक्षेअप्राप्तार्जुनायद्वाआसादितःविजयोयस्याः[illegible]जयकारिणीनान्यातिभावःइयंतवदृष्टिःशक्तिःक्वचिदपिअपगतःअर्थोयस्मात्पंढेत्यर्थःपतितानइतिनेतिकाकुःपक्षेअर्जुनभिन्नयदात्कवेपतितानेतिनएवंचयस्त्वत्कटाक्षमात्रेणनवध्यसःपुरुषएवनेतिधास्य।

क्लेशायसीतिदूतीरितिवक्रवचनेनेनकामोऽपितत्रसुकितःखलनीतिव्यज्यते अकीर्त्तिरंकोपंठत्वादितिभावः एवंच
काममबाणापेक्ष्ययाकटाक्षातिशायोव्यज्यते २३३ कश्चिद्धरस्त्वोगतिकोविदोतप्रभुणाईश्वरेणएवंचानर्घवस्त
सत्त्वंद्योत्यते अक्षद्यूतेपणीकृतस्यचंद्रस्यमूल्यंकोवेदयस्माद्धरतिमहीभवःधरपर्वताइत्यमरः तत्तनयाए
वेचालुर्यांचिन्ताप्यवत्वंध्वन्यते प्रतिविजयप्रतिपणं अधरं विदधे एवंचाधरस्समताप्रदर्शनेन चंद्रेऽधिकत्वंनत्वा

क्लेशायसेकिमितिदूतीर्यदत्रास्यपुसुमुखिनवकटाक्षेण कामोऽपितत्रसायकम
कीर्त्तिसंक्रीनसंधत्ते २३३ कोवेदमूल्यमक्षद्यूतेप्रभुणापणीकृतस्यविधोः प
तिजयेयस्यप्रतिपणमधरंधरनंदनीविदधे २३४ कुपितांचरणप्रहरणभयेन
मुंचामिनखलुचंडित्वां आलिरितिचलपल्लवकिसलयताडनसहनोल्लतांभजते २३५

त्वयमित्यधराद्यैर्त्वधिकत्वंध्वन्यते २३४ मुंचमानोऽचेताडयामिचरणेनेतियादिनींकुपितनायिकांनायको
वक्तिकुपितामितिहेनिरर्थकोपनेचरणप्रहरणभयेनकुपितांत्वांनमुंचामियतोयालुचपलपल्लवताड
नसहः आलिःलतांलभते आलिरितिस्वास्मिन्नालित्वतुल्यत्वप्रतिपादनेन अनन्यगतिकत्वंद्योत्यते कोपेनील

168

लतुल्यप्रतिपादनेनचंचलत्वमावेद्यतेचरणेकिसलयतुल्यत्वप्रतिपादनेनकोमलत्वंतेनचदुःखाजनकत्वंध्वन्यतेयच्चामन्मथशरास्त्ररूपत्वंतेनचतत्संबंधेनोन्मत्ततयावेदनानभिज्ञत्वंस्वस्मिन्नूव्यज्यते २३५ कथमनेनाविलंबितमितिकुपितांनायकेनचस्वापराधक्षमापनायविहितप्रणामांनायिकांसखीवक्तिकोपेति प्रियेनायकविषयकोपेनआकृष्टंएवंचज्याभंगेत्युक्तमितिव्यज्यतेभ्रूरूपंस्मरशरासनंययातत्संबुद्धिःछिन्ना यज्ज्यातन्मधुपानिवस्मरधनुर्ज्याभ्रमररूपेतिप्रसिद्धिःपततःकज्जलमलिनाश्रुजलबिंदून्संदृणुएवंचना

कोपात्कृष्टभ्रूस्मरशरासनेसंदृणुप्रियेपततः छिन्नज्या
मधुपानिवकज्जलमलिनाश्रुजलबिंदून् २३६

पक्ष्माणस्तुनरकालंकोपविधानमनुचितमितिव्यज्यतेयच्चासदृग्विषयेनेनकोपप्रदर्शनाव्यवहितमेवतस्य रित्यागःअनुचितइत्यावेद्यतेयच्चाछिन्नज्यात्वनिरूपणेनयद्यधुनापिकोपंकरिष्यसितर्हिकुपितानायकःकेनापिसमाहितमशक्यइतिभीतिरावेद्यतेअश्रुजलपदमाधिसंद्योतयति २३६ बालवनितानांचित्तंस्वकरेकतुंकेनपत्रवेगस्पर्शविन्नःकश्चिदृक्तिःकामनेतिबालवनितानांहृदयंकामेनापिएवंचान्यस्यकाव्यालिंगितभावःभे

त्तुंकिमुचितर्केणअपारिस्फुटस्ययद्धान्मूढोमंदःयोबाणप्रहारःतेनदुःखनमिववक्षःआभातिअन्यस्यापिधन्विनो
मंदत्रासमहारेखलस्यकारिव्रउघूनतामात्रमेवभयानि एवंचमदीयरत्नैयेतासांहृदयंनभिद्यतइतिचित्रंवेद्यते ३६
कश्चिन्नायिकांवक्ति किमितिहेसाखिविस्मयेनसर्वकौतुकअन्येनेत्यर्थःसुंदराक्षिविस्फुरत्यान्दितिभावःपद
स्यान्यस्यप्राणेशःकिमितिक्रीडसिदूरंगछचत्वरमधिकृत्यअहितुंडिकःविघ्रहीनःअहिंखेलयतुएवंचबनिरिव

कामिनाऽपिनभेत्तुंकिमुत्हृदयमुपरिबालवनितानां। मूढचित्तिशरवप्रहाराद्ध
नमिवाभातियद्वक्षः २३७ किंपरजीवैर्दिव्यसिविस्मयमधुनाक्षिगछसखि
दूरं अहिमधिचत्वरमुरगग्राहीखेलयतुनिर्विघ्नः २३८

लज्जनेषुसहृनविलोकिलासत्तेधहितुंडिकश्रमोनिरर्थकएवभविनेतिव्यज्यते यद्वाचत्वरपदेनसर्वजन
समाजयोग्यत्वंध्वन्यतेदूरंबहुकालंखेलयतुपरस्यसंकेतिकनायकस्यप्राणेशःकिमितिक्रीडयसि एवंचा
न्यस्यनिर्विघ्नतासंपादनेस्वस्यापितद्भवतीतितानियमनादत्रसकलदुःस्थास्तस्यानिर्विघ्नतयासंकेतितनाय
कसंनिधेगंतव्यंविलंबेतुमदनानलतप्तस्यतस्यप्राणाएवगमिष्यंतीतिदूतीनायिकांवक्ति २३८ कुपितनापि

क्वाचरणप्रहाररखिन्नंनायकंनायिकासखीसमाधत्तेकरेतिकोपचंचलाक्षीकरौचरणौचकरश्चरणंतेनअंगु
ष्ठेषुयथायथाप्रहरतितथातथाक्रोधजनकवाक्यैःप्रेयसींयःकोपयतिसएवरसिकःएवंचयदीयत्वंरसिक
स्तर्हिनैताद्दशेऽर्थेकोपविधानमुचितंतवेतिव्यज्यतेअत्रद्वितीयतच्छब्दःसंचारिणीदीपान्निरेवेत्यादिवद्यथेवदुचि
तः २३९ निंदसित्वंनायिकामितियादिनींनायिकासखींनायकोवक्तिकस्तामितितांकःनिंदतिनकोपिमदनप

करचरणेनप्रहरसियथायथांगेषुकोपतरलाक्षी रोषयसिपरुषवचनै
स्तथातथाप्रेयसीरसिकः २३९ कस्तांनिंदतिलुंपतिकःस्मरफलकस्य
वर्णकेमुग्धः कोभवतिरत्नकंटकममृतेकस्यारुचिरुदेति २४०

टस्यविचित्ररूपावर्णकइतिपाठमदनपटचित्रमित्यर्थःकोमूर्खःलुंपतिरत्नकटकःरत्नानिंदकःकंटकानी
कसरकमोदकचषकमस्तकतहाटकनिष्कवर्चस्कपिनाकभांडकपालकानिनपुंसकेचेतिपाणिनिलिंगा
नुशासनात्कंटकशब्दोनपुंसकःकःकःभवतिसुधायारुचिःकस्योदेतिनकस्यापीत्यर्थःएवंचैताद्दश्याःकथं
मयानिंदाविधेयेतिव्यज्यते २४० संकेतेगत्वातत्रनायिकामप्राप्यागतंमयातत्रागतेतिज्ञापनायचूतांकुरमादाय

नायिकादृग्विषयंनायकंप्रतिनायिकावक्तिकोपवतीतिकोपवतीकथंनसमागतोयमितिधियेतिभावःस्मरवि
शेषणमप्येतत्पाणौलीलयाविलासेनएवंचलोकान्यथाबुद्धिनिरासकत्वंध्वन्यतेचंचलोआम्रांकुरोयस्यत
स्मिन्करेकंपितःमारणोद्यमादितिभावःखड्गोयेनतस्मिन्स्मरड्डवत्त्वयिभ्रमतीतिभावःसासुतनुःएवंचोपेक्षा
मर्हसिध्वन्यतेमूर्छितारएवंचेतस्याअतिदुःखंजातंइतिव्यज्यतेतेनचायमपराधःक्षंतव्यइति २४१ कुत्रच

कोपवतिपाणिलीलांचंचलचूतांकुरेत्वयिभ्रमति करकंपितकरवालेस्म
रड्डवसामूर्छितासुतनुः २४१ कौलीदलनामेतांभजामिनकुलंस्मरःप्रय
णयति तद्भावेननभजलोममगोत्रस्खलितमनिवार्यं २४२

त्याःसुरतेगोत्रस्खलनमनुचिंतितयेतिवादिनींसखींनायकोवक्तिकौलीदीतिआलिमित्यर्थंकौलिन्या
त्कौलिन्यादितिपाठेतुकौलिनात्लोकापवादात्स्यात्कौलिनंलोकवादेइत्यमरःएनांभजामिएतस्याः
भावयासेयमितिबुध्याभजतःएनामितिभावःममनामस्खलनंगोत्रनाम्निकुलेचेतिविश्वःनिवारयितु
मशक्यं २४२ कस्याश्चिन्नायिकायाःपतिमवलोक्यभीतंकंचननायकंदूतीवक्ति कुतइतिहेकुरंगशावक

पदेनाज्ञत्वंव्यज्यतेतेनचभीतियोग्यत्वंइहकेदारेग्रावकलिमंजरींकुलस्त्यजसिनत्वत्रास्तिरक्षकइत्यत्राहतृणरूपः
वाणोयस्यतृणरूपधनुष्मान्तृणघटितः अयंमिथ्यापुरुषः एवंचाक्षमादस्माद्भीतिमपहायपर्येहत्वमत्राग
छेतिद्योत्यते यद्वानायकंपुरुषःकिंतुनद्वेषधारीतिभयमपास्यत्वमत्रागच्छेति॥२४३॥ इति श्रीमत्[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥४॥ सखेमैत्रींस्तौतिखलसख्य

कुतइहकुरंगग्रावककेदारेकमलमंजरींत्यजसि तृणबाणतृणधन्वातृणघटि
तःकपटपुरुषोयं॥२४३॥ इति[illegible] खलसख्यंप्राङ्मधुरंवयोंतरालेनिदा
घदिनमंते एकादिमध्यपरिणतिरमणीयासाधुजनमैत्री २४४

मितिप्राक्प्रथमतः अंतरालेमध्येवयःतारुण्यमित्यर्थः अंतेसायंग्रीष्मदिनंमधुरंमनोहारि एकानान्यदेतत्स
ममितिभावः एवंचतत्संगतिरयविधेयेतिध्वन्यते॥२४४॥ इति श्रीमद्[illegible]
[illegible]

१९३

८७ आर्यासमाभिमगात्॥७॥ केनचिद्गुणवतादरिद्रेणसंयोजयितुंकाचित्कांचिद्वक्तिगुणमिति हेसखिबाल
मपिएवंचाधिकार्यनरायास्तरमितिभावःदरिद्रःरक्षत्यपि एवंचनर्धनमज्जयतीतिभावःतुच्छोऽपरिपूर्णःए
वंचदारिद्र्येपिगुणवत्त्वादेतत्संगतिरेवोचितेतिव्यज्यते यद्वासाधारणोक्तिरियं २४५ महदंगीकारेणैवमह
त्सविधेगमनमुचितमन्यत्रेतिकश्चित्कंचिदुपदिशति गुरुरिति आन्नाये अंतःकरणमध्येचमकरालयषप

इतिगकारव्रज्या॥ गुणमधिगतमपिधनवानाचिरान्नाययतिनिरक्ष
तिदरिद्रः मज्जयतिरज्जुमंभसिपूर्णकुंभःसखिनतुच्छः २४५ गुरु
रपिलघूपनीतोननिमज्जतिनियतमान्नायेमहतः वानरकरोपनी
तःशैलोमकरालयस्येव २४६

हेनस्वल्पस्यास्यांतत्सर्वसातियोग्यत्वमितिव्यज्यते एवंचेत्ताद्दृशेनाप्यत्यंतमहतोलब्धांगीकरणान्नात्यंतपरि
चितिरितिव्यज्यते २४६ कदापिकस्यापिअवाच्यनवाच्यमितिकश्चित्कंचिदुपदिशति गोरीपतेरिति महे
त्तरंगरलंगत्वाएवचतत्कूटेननाधमागोरीपतेरितिभावःएवंचमहद्भिःपरदोषश्रवणेनाधमःक्रियतेइतिकिं

वक्तव्यं तज्ज्ञातं तद्देवनत्यजतिइतिव्यज्यतेजगदीश्वरस्यकंठेजीर्णंएवंचबहिर्निःसरणानर्हत्वंव्यज्यतेमहतां
कर्णेदुर्वादोजायतेअल्पमपिनप्रविशतिएवंचश्रवणसमयमेवदुर्वादोनत्यजतिनसतांहृदयमपिमयलरतीति
भावःसुहृदस्यमुखाद्बहिरियनिःसरतीतिव्यज्यतइतिचार्थःअल्पंनीचपुरुषंविशत्यपिननजीर्यतइतीतिकिमु
वाच्यमितिभावःएवंचयदितेमहत्त्वापेक्षातर्हितेनकस्यापिकदापिनिंदाविधेयेतिद्योत्यतेदुर्वादगरलसमता
प्रतिपादनेनदाहकत्वातिशयोद्योत्यते २४७ कस्याश्चिद्वार्त्ताकाचिदुक्तिःगृहपतीतिगृहपतिपदेनगृहव्यासं

गौरीपतेर्गरीयंगरलंत्वेतत्कुलागलेजीर्णं जीर्यतिक
र्णेमहतांदुर्वादोनाल्पमपिविशति २४७

गश्रवणचेतनप्रतारणार्हत्वंध्वन्यतेतत्पुरतःधनचिंताप्राप्त्यामनसिजसंलापकदर्थितोहंभवद्विधद्वि
जराजदर्शनमपिगृहीतुंनोत्सहेकेवलगरलगिलनमेवाश्रितस्येदानींसंसारविलसितंविधास्यइत्यादिकपटवा
र्ताभिःक्षुभितःस्वमन्मथावस्थबालापोऽत्रावार्थिकीएवंचोन्मादवत्त्वंध्वन्यतेपतिपुरतइदमप्यत्रान्वेति
निश्वस्यतथाविधदारिद्र्यश्रवणानुकंपयेतिभावःअथचलत्पर्यंतंसुरतरंगविधास्यसेयावत्तश्रमणतिशयात्

श्वासोच्छ्वासातिशयोभावीतिकथनेनाश्वयाश्वासपरित्यागेनविरहेणतवप्राणात्यगममममापिप्राणागमिष्यतीतिप्रेमातिशयप्रदर्शनेनप्रीणयतितथाविधचेष्टाव्यंजितस्यातिशयानुस्मरणेनपीडयतिचएवंचस्त्रीधूर्तत्वंकेनविज्ञातुमशक्यमितिव्यज्यते २४८ रतिप्रावीण्यविहीनंपुंस्त्वाभिमानशालिनंकाचिदन्योक्त्यावक्तिगतीतिगस्यागमनविक्षेपेणगंजितातिरस्कृतापक्षेज्ञानेनरतिनैपुण्येनसर्वैःगंजितारतिविजयेनस्वा

गृहपतिपुरतोजारंकपटकथाकथितमन्मथावस्थं प्रीणयतिपीडयतिच
बालानिःश्वस्यनिःश्वस्य २४८ गलितगंजितसर्वयुवतिःकरीकपोलोत्करोत्तुम
ङ्गौरस्यो मुखबंधमात्रसिंधुरलंबोदरकिंमदंवहसि २४९

धानीकलावरागातिविशेषशालितयापक्षेकामकेलिकोविदत्वेनयुवतिमुखबंधमात्रेणएवंचकरिकार्यसत्वाभावोद्योत्यते।सिंधुरगजलंबोदरएवंचगतिविशेषत्वरत्न्यत्वंव्यज्यतेपक्षेलंबोदरपदेनउच्छूनासामर्थ्यमभिव्यज्यतेकिंमदंवहसिएवंचपुरुषचिन्हरत्न्यत्वमात्रेणनगर्वस्त्वयाविधेयइतिव्यज्यतेयद्वान्यस्कामुकसमताकारिणंकंचनकाचिदन्योक्त्यावक्तिएवंचतनुत्वंत्वयिनसामर्थ्यमितिव्यज्यते २४९ काचि

178

स्कस्याश्चिद्दायकस्य गेहिन्याइतिश्रेष्ठपत्न्याःनामस्खलनरूपापराधंजन्यमानंश्रुण्वंतीअत्रनुमागमश्चिंत्यः
बालाप्रियेपक्षेस्निग्धाख्वासात्विकज्ञानजनितप्रेमवत्येतिभावःसखीषुसंगर्वाइऋजुरहंगुणशालिनीतिधियेति
भावःयद्वेतासांप्रियाःनेतास्वेताहृद्वागसात्किसंतद्गतिधियेतिभावः २५० केलिवनेगंतव्यमितिकश्चित्कांचि
द्वक्तिग्रीष्मेतिसंतापप्रचुरेअस्मिन्समयेविनिर्मितंवृक्षसंजीवनार्थमितिभावःक्रीडाद्रुमसमूहमूलेवनपरे

गेहिन्याःश्रुण्वंत्यागोत्रस्खलितापराधमानंच स्निग्धाप्रियेसगर्वास
खीषुबालदृढंददाति २५० ग्रीष्मसमयेसमयेऽस्मिन्नविनिर्मितंकलय
केलितरुमूले अलमालवालवलयवलनंकुंडलितमिवेशोऽलं २५१

नसर्वत्रतत्रेशोऽस्यमित्याचेघेतअत्यर्थंआलवालवलयमिषेणवलयपदंकुंडलितस्यदार्ढ्यायकुंडलितमि
वनिर्बंधनयत्नाप्रापितमिवअलंकलयएवंचेतस्समयेक्रीडातत्रैवमाचितेतिभावःयद्वाग्रीष्मस्वरूपेसमयेक्री
डाद्रुमसमूहमूलेविशेषेणानिर्मितंकालत्रासेचनदिनेतिभावःअस्मिन्समयेवर्षाकालमित्यर्थःअलवाल
वलयमिषेणअलंअत्यर्थंकुंडलितमिवनिरर्थकीकृतमिवकलयमेघोदकेनतन्निर्वाहादितिभावःअन्य

दर्पिनिरर्थकंकुंडलितंरुतंइतिलोकिकंएवंचचर्पासमयःसंहृत्तः अतस्तेप्रियःसमायास्यतीतिसखीनायिकांसमा
श्वासयतीत्यर्थः अथवानायकोनायिकांवक्ति असंबुद्धिमदनुपादानंमदनबाधातिशयंव्यनक्तिग्रीष्मस्यरूपसम
येकोल्विनमूलविनिर्मितंतत्रोरस्यं आस्मिन्पुरोदृत्तेनित्यस्कुचमंडलेसतीत्यर्थः अलवालावयवमिषेणेव अत्यंतंकु
उल्लिनंएवंचेतादृशग्रीष्मसमयेत्वत्कुचमंडलसमेलान्यदस्मिसलिलतरामितिध्वन्यतेतेनचातिमनोज्ञानलंस
तप्तमनेमदमेववारणमिति २५१ मदीयगुणानिबद्धोयमितिबुध्यानायंनायकस्त्वयाविश्वसनीयइत्यन्योक्त्या।

गुणबद्धचरणइतिमालीलाविहंगंविमुंचस्वमुग्धे
आस्मिन्चलयतित्राखिक्षणेनगुणयंत्रणंनटति ५२

काचित्कांचिदुपदिशतिगुणबधेनिहेसखिएवंचोपदेशानर्हत्वंव्यज्यतेमुग्धेमुग्धेइत्यनेनाज्ञत्वंद्योत्यतेगुणैःस्र
क्त्रैःपक्षेचातुर्यादिभिःबद्धचरणःपक्षेबद्धचरणःबद्धव्यवहारइतियावत्इतिहेतोःलीलाविहगमाविमुचनिबद्ध
चरणत्वाद्धानेनगंतव्यमितिनिर्धायेतिभावः यतः अस्मिन्चलललितशाखेक्षेगुणैर्यंत्रणंबंधनंपक्षेस्वाधीनतासंपा
दनंक्षणेनत्रुटतिएवंचात्यंतसावधानतयारक्ष्यामित्यावेद्यतेलीलाविहगमित्यनेनसर्वस्पृहणीयत्वंध्वन्यतेतेन

चारिसंरक्षणीयंविहगपदेनद्रुतिस्तेयोगमनस्वाभाव्यंद्योत्यतेपलायितत्रागेवइत्यनेननयोग्यत्वंपक्षेनायिकास
मूहत्रागलित्वंव्यज्यते २९२ मदनवेदनाअसह्येतिकाचिदुक्तिगुरुगर्जेतिगुरुगर्जश्चनिबिडविद्युच्चअनयार्यंतेना
छादितश्रोत्रनेत्रानेत्राणंपुरतःबालाएवंचभीतिर्योग्यत्वंजारंचुंबतियस्मान्मदनबाणोवज्राद्धिकःएवंचमे
घगर्जितविद्युद्द्वयस्यक्षणिकत्वेनाक्लिष्टाग्नेनत्रोन्मीलनेनद्रष्टव्यमेतेरितिविवेकविधुरत्वंध्वन्यतेयद्वावहूनाम
पिभजनकेगर्जितादौस्वयमेकानभीमितिसाहसवत्त्वमावेद्यते २९३ मानसंपादनप्रधानत्वंलांनायिकांसखी

गुरुगर्जसांद्रविद्युद्द्वयमुदितकर्णचक्षुषांपुरतः बा
लाचुंबतिजारंवज्रादधिकोहिमादनेषुः २९३

वक्तिगृहिणीतिगृहिणीगृहाधिपत्यशालिनीतद्गुणेषुविनयादिलक्षणेगुणःवामनयनानांकुशलीनांमाना
दिविभूषणंएवंचगृहाधिपत्यप्रतिष्ठाग्यिकामात्वमासिनार्हमानाद्यपहाय्यविनयाद्येवंकुर्वितिध्वन्यतेयद्वा
तवनायिकात्वंतत्प्रभुताकारिणीतिवादिनंकश्चिदुक्तिवामनयनानांत्रिविधानामितिभावःमध्येगृहिणीगुणे
पुरुषीयागुणेषुनम्रतासेवाज्ञाज्ञाकारित्वमितिगुणाःप्रधानभूतागुणिनाःएवंचैतद्गुणवतानामेवस्वीयात्वमि

तिव्यज्यते तेनचैतद्द्वयंसर्वस्वीयायाःस्थितिलक्षत्वेननकापिश्लाघ्यतेतिवामनयनानांमध्येगृहिणीषुएतेगुणागणिता
इत्येववक्तव्येगुणेष्वितिपादोपादानमन्येपिगुणाःसंतिपरंतुते अप्रधानभूताइतिद्योतयितुंमानःप्रभुतावाम्यं
इदंविभूषणंचेतनूत्रितयंकस्याचिदेवभाग्यवतोंगनायांभवतीतिव्यज्यते एवंचविनयादेःसर्वगृहिणीगुण
त्वेनाविद्यमानत्वेपिमादादिविभूषणाःमुख्यत्वेनगणिताः एवंचैतेषामेवतद्भूषणत्वमितिव्यज्यते वामन
यनानांयौवनातिशयशालिनीनामितिभावः मानादयोपिविभूषणमित्यर्थः अथवासर्वदानायकस्यविनय

गृहिणीगुणेषुमहताविनयःसेवाविधीयतेतिगुणः
मानःप्रभुतावाम्यंविभूषणंवामनयनानां २५४

सेवादिकमेवकरोषिनकदापिकिमितिप्रभूतांनाटयसीतिवादिनींकाचिद्वक्तिगृहिण्याविनयादयोविभूष
णंकुटिलनयनानांतुमानादयोविभूषणंएवंचस्वस्मिन्नत्यंतसाधुत्वमावेद्यतेतिभावेत्यर्थः यद्वास्वीयगु
णेषुविनयादयोमुख्याःगुणितावामनयनानांपरकीयादीनांवाम्यादिविभूषणंएवंचस्वीयायाएवैतत्कारण
मनुचितमितिभावःविभूषणपदेनवाम्यादेर्गुणव्यवहाराभावोद्योत्यते अथवास्त्रीषुमध्येगृहिणीनांविनया

द्वयोगुणाःगुणपदेननैसर्गिकत्वंव्यज्यतेभूषणपदेनधाम्यांदोगुणव्यवस्थायित्वंध्वन्यतेएवंचनमयाचाम्या
द्विबहुकालस्थाप्यमपितुविनयादिविधेयमितिबहुकालंमानःकर्तव्यमितिवादिनींकाचिद्वक्ति २५४ मर्तृरू
तातिन्नायितलालनेपिकथंत्वंदुःखितोवेतिवादिनीकाचिद्वक्तिगुणमितिहरिहरयोःअंतरंएवंचबहिर्दर्शना
यात्वंध्वन्यतेगुणंदोषंवालक्ष्मीर्गंगाचवद्यतोएकालक्ष्मीःपदेपिएवंचबाह्यादएभावोद्योत्यतेरमेतअपरा

गुणमांतरमगुणंवालक्ष्मींगंगांचवेदहरिहरयोः एकापदेपिरमतेन
वसतिनिहितापिशिरस्यपरा २५५ गत्वाजीवितसंशयमभ्यस्तःसोढुमि
तिचिराद्विरहः अकरुणपुनरपिदिसत्त्वसुरतदुरभ्यासमस्माक २५६

गंगाशिरसिनिहितापिएवंचबाह्यादरोद्योत्यतेनतिष्ठतिएवंचबाह्यादराभावेचय्यायत्संगतिशालिनीसेवत
द्गुणदोषंविज्ञानातिनान्याकापीतिव्यज्यते २५७ चिरमत्यागमनंपुनर्विदेशंगंतुकामंनायकंकाचिद्वक्तिगत्वा
तिजीवितसंदेहंप्राप्यअतिचिरंप्राप्यअतिचिरकालंविरहःसोढुंअभ्यस्तःहेकरुणाभर्त्याएवंचपूर्वमपिकरु
णाभावोद्योत्यतेअस्माकंसुरतरसस्यदुरभ्यासंपुनरपिदिसतिएवंचातःपरत्वद्विरहाकमनेस्माकंप्राणपरित्या

९१ गएवभविष्यतीतिव्यज्यते २५६ कश्चित्कस्याश्चिद्वार्तांवक्ति गोत्रेति गोत्रस्खलितेनप्रश्नः तस्मिन्नपि एवंचाकृष्य
क्रोधजनयोग्यत्वंद्योत्यते अत्यंतस्वभावशीलंउत्तरंदत्वाफलंस्वल्पंयस्यतस्मिन्कांतचित्तवश्यतासंपादनसाम
भावादितिभावः स्वीयदेहे निश्वस्य दुःखोद्रेकादितिभावः तयानेत्रेनिहितंविद्यमानमपीदंकिमितितेननायक
मितिधियेतिभावः २५७ काचित्कांचिदन्योक्त्यावक्ति गंधेति आमोदग्राहिणी एवंचलोलुपत्वाद्यंचत्वंव्यज्य

गोत्रस्खलितप्रश्नेप्युत्तरमतिशीलशीतलं दत्वा निश्वस्य मोघरूपेस्त्वव
पुषिनिहितंतयाचक्षुः २५७ गंधग्राहिणिशालोन्मीलन्निर्यासनिरवि
लांगी उपभुक्तमुक्तभूरुहव्रातेधुनाभ्रमरिनभ्रमसि २५८

तेशालस्यवृक्षविशेषस्यउन्मीलनयोर्निर्यासस्तत्रनिहितसर्वांगीउन्मीलनपदेननवीनदर्शनिनाप्यिकाद
र्शितानिशाप्यसप्रेमशालिनीत्वमसीतिद्योत्यते उपभुक्तमुक्तवृक्षव्रातंययातसंबुद्धिः एवंचैकस्यापिनसंग
तिस्तयानिर्वाहितेतिध्वन्यते भूरुहपदेनाल्पवयस्कसंगतिशालित्वंतेनचातिनीचगुणवत्वंध्वन्यते भ्रम
रिअधुनाअभ्रमसि एवंचत्वमेतादृशीतिविज्ञायसर्वैरुपेक्षितेतिव्यज्यते २५८ श्रीललितांगिकाम॰

केनचिदूनः समतामापादितः कश्चिदन्योक्त्याचार्यकिंपुरुधिनिगुरुलाघ्रालिषु पक्षेऽमिलितेषु संयुक्तेषु पक्षे स
मागतेषु शिरसा अग्रभागेन पक्षे मस्तकेन प्रकर्षेण नमसि अवनताभवसि पक्षे नमस्करोषि लघुषु न्यूनप
रिमालनूगालिषु पक्षे नीचेषु उन्नता उच्चासाभिमाना असमेषु समा अत एव तुल्ये उचितज्ञाऽसि कनकं गुंजाफलैः
तुलयसि पक्षे दक्षो एवं चात्रैव तवोचितज्ञाता कुत्र गतेति व्यङ्यते २५९ कश्चिद्गृहिनी सखीं वक्ति गेहिन्या इति गेहि

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुषून्नतासमेषु समा। उचितज्ञासि
तुले किं तुलयसि गुंजाफलैः कनकं २५९ गेहिन्या ह्रियमाणं निरुध्यमानं
नवोढया पुरतः ममनौकाह्विलयार्पितगुण इव हृदयं द्विधा भवति २६०

न्याप्रेरव्या ह्रियमाणं न तु दूलग्मिति भावः नवोढया पुरतः निरुद्ध्यमानं न तु निरुद्धं ममनौकाह्विलयं विपरील
गामी तत्संबंधिगुणाद्भवहितयं द्विस्फारं भवति नौका समनाम्यनिपादनेनोभयत्र रससंबंधित्वं ध्वन्यते एवं
चोभयत्र सममर्माति रहमस्मीति व्यज्यते पदहृगतिका चित्पाठ अर्पितं येन तस्य अर्पितपद पुंस्क एव उभयत्र मनो
व्यापारसंपादनादिति भावः पक्षा अर्पितपदं येन सः २६० एकत्रैव गुणे हठापरिचितिरुचितानतु सर्वत्र यथाक

(१८३)

यंचिदितिकश्चिदुक्तिःगुणइति आकर्षणाययोग्यःविचारक्षमइत्यर्थःपक्षेयथाश्रुतं एवंचबहुत्वंध्वन्येनगुणःअनु
षङ्गएकोपिलक्षसंख्याकधनलाभायपक्षेवेध्यलाभायविमर्दासहैःविचारासहैःपक्षेआकर्षणासहैःलूता
कीटकविशेषःतंतुभिरितिबहुभिर्गुणैःकिंनकिंचित्फलमित्यर्थः २६१ नायिकासक्तिंनायकेदूतीवाक्यंगायती
तिविपंचीषुपंजरशुकानीतिचबहुवचनंवादितस्यपुनर्वादनेनपाठितस्यपुनःपाठनेनसंवादाक्षरेप्रेमातिश

गुणआकर्षणयोग्योऽनुषङ्गएकोपिलक्षलाभाय   लूतांतंतुभिरिवकिं
गुणैर्विमर्दासहैर्बहुभिः २६१ गायतिगीतिवीणांगीतिवंशेवादयतिसावि
पंचीषु पाठयतिपंजरशुकीस्तवसंवादाक्षरंबाला २६२

योद्योत्यते एवंचत्वत्संवादाक्षरमपितस्याःप्राणप्रियमित्यासक्तिविशेषोव्यज्यते यद्वातवनाम्नइतिशेषः
संवादाक्षरंएकमिवक्षितमित्यर्थः २६२ अत्रक्षुद्रस्यापिभाग्यैःसोम्पतयानगर्वेणमहतइतिकश्चिदन्या
वाक्ति गणयतीतिमधुकरःकुमुदं आपिबतुसोभ्राम्यमानवायंचंद्रःमधुव्ययंनगणयतिपरंद्युमणेःसूर्यस्य
असहयति एवंचपरमहतःसूर्यस्यनकुमुदोपभोगस्तत्रनचंद्रस्यनकार्पण्यंहेतुःयतोमधुकरस्योपभोगःकिंतुस

येगर्वएवयथातथानगर्वेणमागिरिरितिध्वन्यते २६३ सखीनायिकांवक्तिगुणैरितिसारैर्गुणैःलोकवादभीत्यादि
भिःविधृतापस्वेदार्द्रकैःदेहेनतथैवयथापूर्वैर्धृतासिकिंतुस्मरणेनमालायाःसौरभ्यमिवअमुनानायकेननेहृ
दयंहृतंएवंचनतवापराधइतिभावःएवंचनास्मल्लज्जाकार्येतिद्योत्यतेएवंचयद्यपित्वंयथास्थितादृश्यसेतथा
पित्वाच्चित्तंमन्मथावस्थादुःस्थवृत्तमित्यावेद्यतेतेनचास्माकंप्रतिगोपनमनर्थकमितियद्वाबलाद्देहेनहृतापिधृ

गणयतिनमधुव्ययमविरलमापिबतुमधुकरःकुमुदं सौभाग्यमानवान्यरमक्रूय
त्तिघमणयेचंद्रः २६३ गुणैर्विधृतासखिवितिष्ठसितथैवदेहेनकिंतुहृदयंते हृत
ममुनामालायःसमीरणेनेवसौरभ्यं २६४ गुरुसदनेनेदीयसिचरणगतेमय्यच
मूकयाचतया नूपुरपदास्पदयोःकिंतुप्रियमीरितंप्रियया २६५

तिरनर्थिकैवातोयतस्वतमिलनायेतिव्यज्यते २६४ कश्चित्सखवायंवक्तिगुर्वीति नेदीयसिनिकटेसतिमय्यपिचर
णगतेप्रणमतिसतिएवंचनायिकायांमानवत्वंद्योत्यतेमूकयापिगुरुभीत्येतिभावःतयाचरणयोःनूपुरमित्ये
कत्वमविवक्षितंअपास्यप्रियया एवंचैतादृशाविधानमनुचितमेवेतिध्वन्यतेकिंनप्रियमीरितंअपितुसर्वमीरि

तंएवंकशब्दजनकनूपुरस्यागेनरत्यनुभिनिर्दन्नेतिद्योत्यतेयद्वानिःशब्दपदसंचारेणत्वयात्ररात्रावागंतव्यमिति ध्वन्यतेअथवानिष्ठुरवचनमूलभूतोमानःमरित्यक्तोमयेतिव्यज्यते २६५ मास्थितैवाहंलमयागच्छेरिवाकिंमि तिदरिद्रेनुरक्तासीतिवादिनींकाचिद्वक्तिग्रंथिलतयेतिअनार्जवेनकौटिल्येनएवंचरसनाश्रवणनयनाद्य वैकसुखप्रदतयाइत्यादीनांग्रंथिलत्वाद्याद्योषानगण्यंतेकिंपुनःसर्वांगीणानंदप्रदस्यदयितस्यदारिद्र्ये

ग्रंथिलतयाकिंमिक्षोःकिमपभ्रंशेनानभवतिगीतस्य नूपुरपदास्यपदेयाः

किमनार्जवेनत्रागिणःकिंदारिद्र्येणदयितस्य २६६ गेहिन्याचिकुरग्रहसमपसक्ती

त्कारमालिसद्व्यापि बालाकपोलपुलकंविलोक्यनिहितोऽस्मिशिरसिपदा २६७

कदोषोनगण्यतइतिलज्जनात्कारिण्येतिभ्रांतइतिध्वन्यतेयद्वाग्रंथ्यादिसत्वेपिइत्यादेरसप्रदत्वेनापीतिय थादारिद्र्येपिनसुखप्रदत्वमपैतीतिव्यज्यते २६६ कश्चित्सखायंवक्तिगेहिन्येतिकेशाग्रहस्यचुंबनार्थमितिभावः समयेसीत्कारमालिनत्द्वशापिगेहिन्याबालायाःकपोलसंबंधिपुलकंचुंबनजन्यमितिभावःविलोक्यनीचरणे ननिहितोऽस्मिकपर्मीद्दशावसरेप्येताद्दशमपकारित्वमयेतिदोषव्याख्यापनेनेतिभावः २६७ श्रीरस्तु

186

नायकांतरातिशायितरतातिरतानियामिनींप्रातस्तदनननखक्षतावलोकनकृतक्रोधांनायिकांसखी वक्तिगुर्वितिस्फुटनखपदनिवेशेनेननायकदत्तेनेतिभावःछलोयःकोपःलोकज्ञानभियातेनकुटिलभ्रूःपक्ष्म सालसत्वादितिभावःजागरणेनरक्तत्तैलेनेवघूर्णताराइदंनयनेत्रंमहताक्लेशेनापिचलनेपरियतते एवंचे मनखक्षतावलोकनेनक्रुध्यसिपरमन्यानिनखक्षतानिनावलोकयसिरात्रिजागरबाहुल्यालसनेचतेय तिभावः एवंचतदानींनकापिभीतिःकृताइदानींतत्करणमनर्थकमितिव्यज्यतेयद्वाप्रकटननखक्षतदर्शने

गुरुपक्ष्मजागरारुणघूर्णत्तारंकथंचिदपिवलते
नयनमिदंस्फुटनखपदनिवेशाहितकोपकुटिलभ्रूः २६८

नकोपःक्रियतेअप्रगल्भानितुबहूनिसंतितद्दर्शनंचनेसालसनेत्रत्वाभावोद्योत्यतेनिवेशनइतिपाठेस्फुटन खपदस्यनिवेशनेकोपेनकुटिलभ्रूःस्फुटपदेनदृढत्वमावेद्यतेक्वचिद्धृदृत्येवपाठःगुरुपक्ष्मसालसत्वादिति भावःजागरारुणघूर्णतारंइदंनयनंतवेतिपादानुपादानंनयनेननायिकाविधेयत्वध्वनयतिकथंचिद्वलते एवंचागमनकालीननखक्षततदानींपिकेवलंभ्रुकुटीकुटिलकौटिल्यमेवकरोषिपरंतुरात्र्यंतिशायितरतानिःसह

187

नयानेत्रव्यापारमपिकर्तुंनशक्तोषितत्रकावार्तेत्स्यायक्तरग्रहादेरितिभावः इतिनायिकासखीवाक्यमिदंकाचि
त्स्वनायकेनसहक्रीडांगतिवाहितरजनींस्फुटतरनखक्षतदर्शनजातलज्जावशात् उत्पन्नक्रोधांनायिकांसखी
वक्तीत्याहुः॥२६८॥ इतिश्रीमद्धादावगेपा[illegible]मवालंबनतनूपधंस्नमाम्यतवियंडमाननं[illegible]कपोदततनुजवा
स्नापर्दिनान्मवनितिभाजोर्ध्यडुनांगडानंनने[illegible]डनरुमागधनमपवनानाव्यंग्यार्थदीपनगकारव्रज्याव्याख्यास
मार्गममान्॥७॥ नायिकासखीनायकंवक्तिघटितेतिघटितजघनमित्यादिनारतेध्यवत्समावेधेनआ
॥इतिगकारव्रज्या॥ घटितजघनंनिपातितपीनोरसन्यस्तनिखिल
कुचभारं आलिंगत्यपिबालावदत्यसौमुंचमुंचेति २६९
लिंगनकारिण्यपि असौबालातरुणीमुंचमुंचेतिवदति एवंचेत्तस्यांमुंचमुंचेतिवचनंमिथ्येतिविज्ञायच
र्तितव्यंत्वयेतिद्योत्यते आलिंगतीतिपाठेआलिंगतिवदत्यपीतियोजनायावचनसमये आलिंगनसत्वेन
विरुद्धकार्यकारितयारतिनिर्भरत्वंध्वन्यतइत्यर्थः नायकवचनंवावयस्यंप्रति २६९ अदृश्यद्याद्वेरत्न
द्मीस्थिराभवातिनयत्नेनेतिकश्चिद्वक्ति घटितेतिघटितंपत्ररूपंकपाटंयत्रपत्रंपलाशामित्यमरः रिनारि

१८४

निशिएवंचसर्वदोषमनःस्यत्वंसुखयंतःपद्माःवापुंसिपद्ममित्यमरःस्वयंतिपद्मातांसर्वविकाशितत्वाद्यो संकोचइतिभावःहेकैरवउत्कृष्टजागरेणलक्ष्मीःकियद्रक्षितुंशक्याचंद्रविद्रविकाशित्वात्कैरवाणामितिभा वःएवंचनिरुध्यमानामपिलक्ष्मीर्जाग्यतेसाध्यमानामपिनश्यतीतिदैवमेवसंपत्संरक्षणक्षममितिध्वन्यते यद्वापाल्यंगतान्यत्रगंतुकामासानकेनापिरक्षितुंशक्यतिकश्चिद्दक्षिपालाशावत्कपाटंएवंचदूरीकरणार्हे त्वंव्यज्यतेपद्माविवपद्माःउज्जागरेणउत्कृष्टरक्षणेनेतिएवंलक्ष्मीपदेनचंचलस्वाभाव्यमभिव्यज्यतेइत्यर्थः

घटितपलाशकपाटंनिशिनिशिसुखिनोहिशेरतेपद्माः
उज्जागरेणकैरवकतिशक्यारक्षितुंलक्ष्मीः २७०

२७० कश्चित्प्रातःकालंवर्णयतिघूर्णंतीतिविप्रलब्धाःवियोगिन्यःयद्वासंकेतनिकेतनेप्रियतमाकुलहृ दयाःविप्रलब्धाःप्रदीपकलिकाश्चस्नेहस्यप्रीतेःतैलस्यचनाशात्घूर्णंतिमनोरथादिभिरधुनासमाप्या स्यप्रीतिधियाचसंपूर्णयामिनिजागरादितिभावःविनश्वराभयतीचप्रस्थितःननुगलःयःपांथःतत्कांता हृदयंकमलंचप्रातःस्फुटतिद्विधाभवतिदुःखोद्रेकादितिभावःविकासंचयद्वाजातोयंप्रातःकालःअतोद्

तोपसरणंसम्यगितिसखीनायकंवक्तीसर्पः २७१॥इतिश्रीअनंतपंडितकृतेगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीप
नेयकारव्रज्यासमाप्तिमगमत्॥छ॥ काचित्कांचिद्वक्तिचपलस्येतिचपलस्यएवंचपरांगनालंपटत्वंव्यज्य
तेदयितस्यएवंचभीतियोग्यत्वंध्वन्यतेमौलिंजराचिन्हितकेशां॥अवलोक्यखेदार्हेपिस्वस्याप्यसमीचीन
त्वादितिभावःसमयेअनंदमेवगृण्हातिस्वस्याप्यकार्येसंतोषेणनायकेसामान्यांगनालंपटत्वेनद्वेषात्ति

घूर्णतिविप्रलब्धास्नेहापायात्प्रदीपकलिकाश्च प्रीतःप्रस्थितपांथस्त्रीहृदयं
स्फुटनिकमलंच॥२७१॥इतियकारव्रज्या॥ चपलस्यपलितलांछितचिकुरं द
यितस्यमौलिमवलोक्य खेदोचितेपिसमयेसंमदमेवाददेगृहिणी २७२

त्राप्योव्यज्यते २७२ नायिकांनायकोवक्तिचंडीतिहेचंडिप्रसारितेन एवंचानिकटवर्तित्वाभावोव्यज्यतेभु
जेनापिनोरसेतिभावःकोपनांभयतीस्पृशानूयद्वाअपिरत्नान्वेतिएवंचतृस्यजनकत्वंध्वन्यतेतृप्तिंप्राप्नो
तिपंकिलानांनदीनांलिननालेनापिबाम्वियनालेननालिनपानेस्वच्छजलागमानान्तृप्तिःएवंचममदुःखाज
नकत्वेनत्वन्मानधारणमनर्थकमलस्यजमानमितिद्योत्यते॥भुजेनालसमताप्रतिपादनेनकोमलत्वपांडु

रत्वसरूमत्वंशीतलत्वानितिव्यज्यतेतैश्चाङ्गेयस्पर्शात्वाचिरहक्षीणत्वसंतनमनसुखदत्वानि २७३ खंडितानां
यकंप्रातस्खलनसमीरणाभेदेनवाक्तिचपलेतिप्रातःकालीनवायोअथयाप्रातःकालेसदानिरंतरंआगमना
गमनंयस्यएताहृशाएवंचकियन्मयासोढव्यमितिव्यज्यतेचपलायाःभुजंग्यःसर्पिण्यःताभिमुक्तोऽसितएवं
चसविषत्वेनस्पर्शानर्हत्वंव्यज्यते अथचपलायाःएवंचसर्वजनवेद्यचांचल्यानांतवतदज्ञानेनमूर्खत्वम

चंडिप्रसादितेनस्पृष्टान्नभुजेनापिकोपनांभवसि तृष्याभिपंकिलानां
पिबन्नदींनलिननालेन २७३ चपलभुजंगीभुक्ताऽसितच्छीतलगं
धवहन्निभ्रांत अपराच्चांपूरयितुंमत्युपसदागतोऽसि २७४

सीतिव्यज्यतेभुजंग्योवेश्यास्ताभिर्मुक्तोऽसितएवंचाच्छिष्टरूपेत्वेनास्पृश्यत्वंध्वन्यते शीतलसमीरणअथ
चशीतलंगंधंपरिगृहीतम्मीतिभावःवहतीतिनिशिराचौभ्रमणशीलः अथचरात्रिभ्रांतिभ्रान्तएवंचरात्रौ
तवपैशाच्यमेवलक्ष्यतइतिव्यज्यते अपरार्द्धांअथचअन्यस्यआत्तांतृष्णामीत्यर्थःपूरयितुंपूर्णीकर्तुं
अथचसफलांकर्तुंगछएवंचेताहृशस्यतवमनमनमाभूदितिव्यज्यते २७४ काचित्कस्याश्चिदवस्थांवक्ति

चिरपथिकेति चिरकालीनो यः पथिकः तस्य दैर्घ्येण अतिविलंबेनेनेति यावत् अमिलंस्यः संसाराभावादिति भावः याः केशास्रूपलतास्तत्तद्रूपाः शाखाः तोवालपंक्तिः तया अलकलतावदित्यर्थः ग्रथिता युक्तेत्यावत् अत्र लतापदं परस्परलग्नलताभावदर्यानिकरतोये च नदी विज्ञेयः मृगा मृगास्याद्दृष्टिः इदानीं एवं च पूर्वसमयापेक्ष्या दुःखवत्वातिशयो ध्वन्यते सदा नीरा निरंतराश्रुपूर्णा पक्षे सदानीरेति करतोयायानाम करतोया सदानीरेत्यमरः

चिरपथिकदाघीमिलदलकलताग्रावलावधिग्रथिता करतोयमृगा
स्याद्दृष्टिरिदानींसदानीरा २७५ चंडीदरचपलचेलव्यक्तोरुविलोक
नैकरसिकेन धूलिभयादपिनमयाचरणहतोकुंचितंचक्षुः २७६

यद्वा नायिका सखीनामकं वक्ति चिरपथिकेति संबुद्धिः दाघि भा दैर्घ्यं मिलत्पः संबंधवत्यः अलकलता इत्यादि प्राग्वत् २७५ नायको नायिकां वक्ति चंडीति हे चंडि एवं च त्वस्यानपराधित्वं व्यज्यते ईषच्चचलचेलेन व्यक्तो वा विलोकनं तदेकरसीन मया त्वत्कृतचरणहनने रेणुत्रासादपि एवं च न ताडनत्रासादिति भावः चक्षुर्न संकोचितं एवं चाहं त्वय्यत्यंतासक्तः अतो मानं परित्यज्य सुखयितव्योहमिति ध्वन्यते २७६ श्रीरामचंद्रसं०

कश्चित्कांचिद्दृक्चिचलेतिचलत्कुंडलंचलद्दलकंकिंचिद्दूरीभूतस्तनवसनंसपदुद्वद्दूरुयुगंजघनभारभ्रमसं
कुचितनेत्रं अस्याः इदंगतंगमनंहरतीतन्मनइतिभावः ज्ञातिवर्णनमेतन्नूज्ञातिरप्राणिनामिलनेनचलत्कुं
डलत्वादेकवद्भावः अस्याइदंसर्वमस्यर्थः गंतगमनंममेतिभावः हरतीत्यपियोजना २७७ भाग्यवत्संनिगृहि
तानुपकारिजनसेवाकारिणंकाचिदन्योन्यमाह चरणैरिति हेमधुपएवंचविवेकविधुरत्वंव्यज्यते पदैःबकु

कुचकुंडलचलदलकंस्खलदुरसिजवसनंसज्जद्रूरुयुगं जघनभरक्रमक
जितनयनमिदंहरतिगात्रमस्याः २७७ चरणैःपरागसेकनमफलमिदं लि
खसिमधुपकेतव्याः इहवसलिकांतसारेनांतःसलिलाप्यमधुसिंधुः २७८

क्वनेनउद्योगशालित्वंध्वन्यतेकेतव्याःइदंपरागरूपसेकंतसेकनपदेनसलिलाद्यायोग्यत्वंव्यज्यतेस्य
र्थेलिखसिव्यर्थत्वमेवाहकांतिरत्रसारोयत्रइहलपरागसेकतोअंतःसलिलाअपिनाबहिःसलिलव्यवच्छेदः
मकरंदनदीतिष्ठति एवंचस्वरूपमात्रशालिषेतुपुनःपालपुअलोनात्राज्ञात्वयाविधेयतेध्वन्यतेमहाकस्या
श्चिन्नायिकायातत्संनिहितप्रदेशायानायातघकारिणंकाचिदन्यातन्यावक्ति एवंचैनस्याःस्वांतरंपनमदइति

९७ व्यज्यतेतेनचयंसती।नितेनात्रतवानर्थकःप्रमदइति २७८ नायिकांगी।णनवत्सलक्षिणदर्शनसंज्ञानसंज्ञायंना
यकंनायिकासखीवाक्तिचिरेतिहेचिरकालपथिकएवंचचिरहातिन्नायादुन्मादमन्तिस्विन्ना।लिंगनकांक्षितो
चित्तंध्वन्यतेमुग्धसुंदरःप्रथचमूढसंज्ञगेयनप्रणाःकिंजन्याएवंरूपेणतरंगितंरत्नेनदूरव्यापारयस्कृतं अभि
पेनसःकिमीक्ष्यसेएतस्याःत्वदीयोयःत्रिंशदंगुल्यदधिकोयःस्वप्नःतदा।लिंगनप्रणंकिंनपंक्तिरियंएवंसता

चिरकालपथिककांताकांतरंगिताःस्तःकिमीक्षसेमुग्ध त्वन्तिस्विन्ना।श्लेषत्र
णक्षिणराजीयमेतस्याः २७९ चपलायथामदांधःछायामयमात्मनःकरी
हंति आस्फालयतिकरंप्रतिगजस्तथायंपुरेरुद्रः २८०

दयितनामधिचार्यापि अनयात्वदीयत्वेनप्रीतिपात्रत्वरवडा।लिंगनेननमसगतिवाहितोनितरांसमयः अतोने
तस्यामन्यथासंभावनीयंबहुतरदिवसपरदेशावस्थितिरूपापराधत्वा।लिनात्वयेतिध्वन्यतेएवंचेतस्याय
थानकस्याश्चित्कस्मिंश्चिद्गतिव्यज्यते २८० स्वाग्यिवेकचांचल्यदोषत्वा।लिनीनिजनायिकांलाठ्यंतंकेचनंनं
प्रतिवेवीतदंगनालेपटतयालंप्रतिकलहंकर्तुमुद्यतापिनिरुद्धःगतका।चिदन्यात्स्यावाक्तिचपला।गतिनिमदं।

धःएवंचानुचितकारित्वंव्यज्यतेअयंकरीआत्मनश्चपलांछायांयथाहंतितथारुद्धःप्रतिगजःकरंआस्फालयतिएवंचजनलज्जैवनकिंचिद्दृष्टीतिव्यज्यते २८० रणार्हत्वेननायिकेगमनसाकश्चित्सखायंवक्तिचुंबनेनतिसतृष्णस्यसमाधारणेनहृतंकेसरंयस्यकामशास्त्रेतत्रापिचुंबनविधानात्चुंबनलोलुपोयोमदधारीतिगजपक्षेपियोऽयंहृदयरूपगजबंधनस्तंभएवंचयश्चित्तंततोन्यत्रनगच्छतीतिभावःतस्यास्तदूरुयुगंस्मरन्नतृप्यामि २८१ काचित्कांचिद्वक्तिविकुरेतिचिकुराणांविसारणंपरिष्करणंतेननिर्यक्तनतःकंठोयस्याःमुख

चुंबनलोलुपमदधरंहृतकाश्मीरंस्मरन्नतृप्यामि हृदयद्विरदालानस्तंभं
तस्यास्तदूरुयुगं २८१ विकुरविचारणचिरंगतकंठाविमुखवृत्तिरपि
बाला त्वामियमंगुलिकल्पितकचावकाशाविलोकयति २८२

विवृत्तिरपिइयंबालाअंगुलीभिःकृतःकेशावकाशोययात्वांविलोकयतिएवंचत्वय्यापीयंविलोकनार्हेनानुयास्येतिद्योत्यते २८२ सखीनायिकांवक्तिचुंबनेनेतिचुंबनेनहृतंअंजनार्थंयस्यकामशास्त्रेनेत्रप्रांतचुंबनविधानादितिभावःप्रकटःजागरेणरागोयस्यततवियोगात्प्रभातेनेतिभावःभीतंईक्षणंप्रातःपश्यामि

निक्षिपसि एवंचविरहभीरुतातिशयोव्यज्यते यदनः अर्धनाराचमिव एवंचनिःसारणानर्हत्वेननायकेगम
नसामर्थ्याभावोद्योत्यते एवंचनायकेनायकासक्तिविशेषोध्वन्यते २८३ ॥ग्रहगतिभ्योऽनंतर्धेहि तल्लतागाव
धनमनुगानांबुजपाथेदीपनचक्राग्रहज्याख्यासमनाः [illegible] ॥ सखीकुपितनायिकांवक्ति छाया
ग्राहीतिचंद्रस्यसकलंकतयाकमलस्यनित्यसंकोचितयोभयोःपरित्यागेननित्यनिरातंकतयोल्लासवत्क

चुंबनहृतांजनार्द्रंस्फुटजागररागमीक्षणंक्षिपसि किमुषसिवियोग
कातरमसमेषुरिवार्धनाराचं ॥८३॥ग्रहगतिचक्रारधस्य॥ छायाग्राहीचंद्रः
कूटत्वंसततमंबुजंव्रजति हित्वाभयंसभयंस्तौतीतितवैवाननंलोकः ८४

लंकहीनवत्तयालोकेत्वदाननंतुनिरितिभावः एवंचानिरूपमानत्वदाननमित्यभिव्यज्यते तेनचकोपादिमा
लिन्यंनविधेयमिति अत्रकूटत्वं आवसादः संकोचइतियावत् अथवाप्रमोदाभावएवकूटं अप्रदानावसा
दनयोरितिचुरादिः कूटंधामप्रासादः अभ्रभुदीतिकल्पद्रुमः यद्वाकूटत्वंपरितापभावंसंकोचमित्यावत् कू
टपरितापे २८४ नायिकासखीनायकंवक्ति छात्रामात्रमितिछात्रामात्रायन् एवंचलोकभीतिरावेद्यतेअ

धोमुखोपिएवंचतरलत्वाभावोव्यज्यतेउज्झतेनधैर्येणममहृदयंतुदतिअर्जुनःबाणेनराधाचक्रमिवपां
चालीस्वयंवरेर्जुनेनाधस्तनध्वजाग्रस्थितचपलमीनछायामात्रावलोकनेनमीननयनंबाणेनहतमिति
पुराणप्रसिद्धिःएवंचगुरुसमक्षंछायामात्रमालोकयन्स्वधैर्येणमल्लक्ष्यारक्षणमकरोदइत्यासक्तिविशे
षोव्यज्यतेअथवायद्यप्ययंनसाक्षादवलोकयतितथापिममनोपहृतमनेनेतिव्यज्यते २८५ इति[illegible]
नंतपं[illegible]नगोवर्धनमन[illegible]नां[illegible]॥ २८७॥ प्रस्थानावस

छात्रामात्रापत्रयन्नूनधोमुखोऽस्युज्झतेनधैर्येण तुदन्तिममहृदयमिषुणाराधाव
ऽक्षंकिरीटीव॥२८५॥इतिछप्प[illegible]॥ जलविंदवःकतिपयेनयनाद्गमनोद्यमे
तवस्खलितः कांतेममगंतव्याभूरेतैरेवपिच्छलिता। २८६

रेणाप्यकोनाप्यिकांचाक्रिजलेगतिगमनोद्यमेममेतिभावःतवनयनात्किंचित्संख्याकाजलबिंदवःस्खलि
ताःननुनिर्गताःअमंगलाभावत्रांकयेतिभावःएवंचानिबिडपक्ष्मत्वगालित्वंद्योत्यते कांतेमनोऽज्ञेममएतैरेवअ
श्रुबिंदुभिरेवपिच्छलाएवंचचरणावस्थितिअनिर्हतंद्योत्यतेभूर्गंतव्यागंतव्येत्यतभूर्गंतव्यामंगल्ये'त्सनेननाव

197

रूपकत्वंध्वन्यतेएवंचत्वदपेक्षयाममागतिस्तत्रापितद्दुःखमिस्सावेद्यते २८६ नायकोवयस्यंवक्तिजृंभेतिउ
भयोर्दोष्णोःस्वहस्तद्वयसंघट्टितताटंकपीडितकपोलंजलकणैःनेत्रसंबंधिभिरितिभावःलुलितंविस्तृतं
अंजनंयस्यअलसादृष्टिर्यस्यतस्याःमुखंस्मरामिजागतिवर्णनमेतत् २८७ काचित्कांचिद्वक्तिजागरेति
यनेकाननेपक्षेजलेवायितमितिभावःपरंअन्यंपक्षेउत्कटंपुरुषंजागरयित्वासर्वतःमुखंवदनंरहस्सिक्स

जृंभोत्तंभितदोर्युगयंत्रितताटंकपीडितकपोलं तस्याःस्मरामिजलक
णलुलितांजनमलसदृष्टिमुखं २८७

२८८

पिलज्जयानसंमुखमवलोकयसीत्यर्थःपक्षेजलंहरसिवर्षासमयस्यसमाप्तत्वादितिभावःअपिनागरत्
त्वंजागर्तिनागरिकन्याद्गतिसाकूतोक्तिःपक्षेमालतीशालिन्याःनवइदंशीलंएवंचाकिमर्थमत्रमिथ्यालज्जांन
टपतीतिव्यज्यतेयद्वान्योक्त्याकाचिदुक्तिःअपिनागरत्वंजागर्तिनागरिकन्याःईदृक्शीलंतवानुरूपंनान्यस्याइतिभा
वःतदेवाहजागरितस्वेत्यादि २८८ कश्चित्सखायंवक्तिजीवामीत्युल्लंघितमवधिदिनंययाजीवामीतिल

198

आवन्नेनवन्नापदेनतस्यातंत्र्याभावोव्यज्यतेगेहिन्यागोपितोपिमानःसर्वंतुमन्नाबैष्यैर्वाबाष्पैःज्ञापितःएवंचमा
नसगोपनंसंभवतीतिव्यज्यते २८८ काचित्कांचिदन्योक्त्यावक्तिजात्मइतिसुधृष्टःआत्मःसुधृष्टइतिपाठेउ
पदेशाविशेषमेतत्असमीक्ष्यकारीगुरुःउपदेष्टाएवंचनतवोपदेशाकोपिसमीचीनइतिव्यज्यतेवामंसव्यं
वामंशरीरंसव्यंस्मादित्यमरःइतरःदक्षिणतयोर्भेदःअयंवामोऽयंदक्षिणइतिसएवउपदेशाज्ञानंनान्यदिति

जीवाग्गिलंघितावधिदनेनिल्लञ्जावन्नेनगेहिन्या। सप्पिनिभृतोपिवा
ष्पैरसंवरैर्व्यञ्जितोमानः २८९ जात्मोगुरुःसुधृष्टोवामेतरश्चरणभेदउ
पदेशः रथ्यानिर्गुणधवलइतिभ्रमसिसुखंवृषभरथ्यासु २९०

भावःयद्वादक्षिणेनताडनंतदेवतवोपदेशाकमित्यर्थःवृषभरथ्यासुसुखंभ्रमसिएवंचयथानीक्षितवृ
षभोरथ्यासुभ्रमतितथात्वमपिभ्रमसीतिव्यज्यतेतेनचनास्मद्गृहागमनयोग्यस्त्वमिति २९० वैद्यास्तया
काचिद्दत्तेज्वरेतिहेज्वरनीतअपगताशेषधिबाधायस्यईशास्त्वंसुखंनिष्ठसमग्रमंगंतवदत्तंसर्वांगम
भिव्याप्यतिष्ठेतिभावःदुर्लभोयोवैद्यरूपोलोकस्यआकर्षणपाषाणंचुंबकइतिलोकप्रसिद्धःएवंचनाप्य

केस्वनोआगमनत्ररून्यत्त्वमावेद्यतेसखेमानमोक्ष्यसिमामुंचेत्यर्थः एवंचत्वय्यपिविद्यमानेतदागमनंनान्यथे
तिद्योत्यते ९१ तएवसंतापस्वनिर्वाहामयाविधेयइतिबुध्याकृतनायकसंगनायिकामप्रतिष्ठादिभीता
परित्यागोद्यतंनायकंसरवासमुद्दिशतिजीवनहेतोरितिजीवितनार्थंमिलितासाकरकर्षणेनपरित्यागेन
खलुत्वांनमुंचतिनिम्नेनोरिवतद्विरसतांमागाः एवंचत्वयैतत्त्यागेक्रियमाणेपिनेयंत्वांत्यक्ष्यतीतिपरंत्वे

ज्वरवीतौषधिबाधस्तिष्ठसुखंदत्तमंगमखिलंते अमुत्तभोलोका
कर्षणपाषाणसवेवनमोक्ष्यसिमां २९१ जीवितहेतोर्मिलितांमुंच
तिखलुकर्षणेपिनखलुत्वां नौरिवानिम्नसुंदरमुग्धातद्विरहातांमागाः

तत्करणेलौकिकमात्रभावीतिव्यज्यतेनयद्वानायिकासखीनायकंवक्तिजीवनेतिजीवनहेतोःमिलिता
जीवनार्थमागतापक्षेजलहेतुनासमागतामुग्धासुंदरीएवंचस्पृहणीयत्वंव्यज्यतेकरस्यहस्तस्याक
र्षणेनपक्षेकरेणकर्षणेनतेनत्वांखलुनमुंचतिनौरिवानिम्नपक्षेनीचं एतएवमूढार्थकंमुग्धेतिपदमर्थव
तहेतुसुंदरेढवत्स्यंपक्षेजलाभावनत्वंमागत्वएवंचानीचमपित्वामियंधैरुभीतानत्यजतीतिध्वन्यते ९२

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-904
Dist. Nagpur

7

काचित्कांचिद्वक्तिजघनेतिचांचल्यंविस्तारयताजघनेनअर्थादन्यांगनानांक्षीणीकृतापितवतनुःशाणेन
क्षीणाएवंचतीक्ष्णत्वंध्वन्यतेस्मरस्यछुरिकेवमनोविदारयति एवंचविपरीतसुरतागतिश्रायक्षीणमपि
तवशरीरंमन्मथमनोमोहजनकमितिव्यज्यतेएवंचैतादृशंदृष्ट्वापिनमय्यामानंकिमपतइतिस्वास्मिन्साधुत्व
मावेदयति २९३ कश्चित्कांचिद्वक्तिज्योत्स्नेतिज्योत्स्नाभिसारसमुचितःवेषोयस्यास्तत्संबुद्धिःएतएव

जघनेनचापलंतववितन्वतेयंतनूकृतापितनुः शाणोपानीवक्षीणास्म
रान्निपुत्रीमनोविदारति २९३ ज्योत्स्नाभिसारसमुचितवेषाव्याकोचम
ल्लिकोत्तंसा विशसिमनोनिशितेवस्मरस्यमुकुलछुरिका २९४

विकसितमल्लिकोत्तंसेनिशितास्मरस्यकुमुदरूपात्सरुमुष्टिर्यस्यास्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यादित्यमरःए
तादृशीछुरिकेवमनोविदारयसि एवंचैतादृशवेषवत्त्वाल्लिनीत्वंमन्मथमनोमोहजनिकेतिद्योत्यते २९४ कश्चित्कां
चिदुपदिशतिजडेतिहेजडएवंचकार्याकार्यविवेकवैधुर्यंध्वन्यते पक्षेजलमयत्वाज्जाड्यंत्वंपरयुवतीं
तरुणीपदेनसाहजिकरूपवत्त्वालित्वाभावोव्यज्यतेसुखयसिस्वांगनांकेवलंसेवांकांक्षसिअनादृत्यांतमा

Accession No:- ~~2142~~ M904
Title:- आर्यासप्तशती
Author:- गोवर्धन
Date:- शके : 1772
Subject:- काव्य
पत्रे - Total - 468.
पत्रे - 201 to 468.

part-2

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-904
Dist Nagpur

Checked 2012

हंचंद्रंदेवं॥अन्यस्वाम्यिकामिनिभावः॥आलिंगतिस्वगृहिणींजलवाहपंक्तिचंद्रोदयेचंद्रोपलानांक्षपणंभवती तिप्रसिद्धिः॥एवंचैतादृशाकारेणनकलंकादिदूषणमेवभावीतिद्योत्यतेतेनैनेनादृष्टकर्तव्यमितियद्वाप्रसिद्धानु वादोऽनर्थकतरां॥अत्रचकुप्रायणइत्यस्यगम्यार्थकत्वेनप्रागिति॥कर्मकत्वस्यनीवृत्योर्नगतिनिषेधात्क्वचिल येत्यपेक्षितं २९५ कश्चित्कांचित्संकेतंवक्तिज्योत्स्नेतिचंद्रिकायांगर्भितंचंद्रिकागर्भमध्यस्थितमितिभा

जडसुखयसिपतकर्णीगृहिणीकारयासिकेवलंसेवां आलिंगतिदि
गगमिंदुःस्वांतुद्वेलांवारिवाहपंक्ति २९५ ज्योत्स्नागर्भितसंकेतमध्यगत
स्फुरतिपामुनःपारः दुग्धनिधौनागाधिपतल्पतलेसुप्तइवकृष्णः २९६

वःकश्चिद्वर्णयतीतिपाठः॥पतेसंकेतंतन्मध्यगतः॥एवंचन्द्रारस्कालीनत्वंव्यज्यते तेनचनिश्चलत्वंव्यज्यते यमुना संबंधिपुरुःस्फुरति अत्रदृष्टांतमाह दुग्धसमुद्रेशेषरूपतल्पतल्पपदेनसमत्वमावेद्यतेसुप्तःकृष्णइवसर्व तोऽविद्यमानोज्ज्वलतयाचचंद्रिकायांदुग्धोदधेःतुल्यतयाश्वेत्याश्वेसंकेतेशेषशय्यासमतयानिश्चलतयाचपूरेसु सरूपस्योपमाननताएवंचयमुनासंकेतनतुल्यंनान्यद्गतिस्थलमितिव्यज्यते २९६॥इतिश्रीमदनंतपंडितकृ

202

तीव्यंग्यार्थदीपनेजकारव्रज्यासमाप्तिमगात् ॥८॥ नायकोनायिकांवक्तिझंसलेनेतिएवंचैतादृक्ष्यावस्थिति
रपिनवोढायानायकस्सुखदेतिव्यज्यते २९७॥ इतिश्रीमदनंतपंडितकृतगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपने
झकारव्रज्यासमाप्तिमगात् ॥ नायकीयोन्माददोःशीलत्वमाकलय्यस्वयमपिदोःशीलत्वंविधातुकामांनायि
कांसखीवक्तिढक्कामितिढक्कांयशःपटहस्याधयशःपटहोढक्काइत्यमरःअहत्यवादयित्वाकरिण्यइवपुरुषाः

संकुलकंकणपाणिक्षेपैस्तथाभावलंबनैर्मौनः शोभयसिसठक्कुरंदिते
रपिसुंदरिमंदिरद्वारं॥२९७॥ इतिठकारव्रज्या॥ ढक्कामाहत्यमदंवितन्व
तेकरिण्यइवाचिरंपुरुषाः स्त्रीणांकरिणीनामिवमदःपुनःस्वकुलनाशाय ९८

बहुकालंमदंवितन्वतेकरिणीनामिवस्त्रीणांमदःस्वकुलनाशायएवंचपुरुषाणांमदोयशसेस्त्रीणांतुकुल
कलंकायेतिव्यज्यतेतेनचत्वयैतादृक्मनागपिविधेयमिति॥२९८॥ इतिश्रीमदनंतपंडितकृतगोवर्धनसप्तश
तीव्यंग्यार्थदीपनेढकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात्॥३॥ नायिकासखीनायकंवक्तितामितिमदनबाणाः
तांनायिकांतापयंतितएवबाणाःहेसुभगदुःखदबाणानामपिसुखंदत्वाइतिभावःचांतोषयंतिएवंचकष्टम

न्यद्दृशाविलंबकरणमितिव्यज्यतेनान्विरमसंभवतीत्यत्रदृष्टांतमाह तपनकिरणैःतपनशीलाउवलयंगते
तपनशीलसाम्येनस्वीयात्वप्रतिपादनेनतत्तुल्यत्वंनायिकायामावधेनविधुंचंद्रंएवंचचंद्रसाम्येनसंतापा
पनोदकत्वेननायिकास्पृहणीयत्वंद्योत्यतेयद्वामदनतल्पतुल्यशालित्वेनमदनाविरोधित्वंनायिकेद्योत्य
ते तेनचपीडाकरणौचित्येपितदकरणज्ञानत्वंमदनेनव्यज्यतेमधुरत्वंनिपुणत्वादितिभावःयद्वातपनरविचन्

२९९ तवसुतनुसानुमत्याबकुधातुजनित
नितंबरागायाः गिरिवरभुजङ्गचलाभेनाप्नोपिधुंगुलेनदिवं ३००

।नामेवचंद्रमसःसुखदत्वादितिभावः २९९ कश्चित्काचिद्वक्ति तवेतिहे सुतनु एवंचस्पृहणीयत्वंध्वन्यते
यद्वदसितङ्घ्धेयंमयेत्यनुमितिसहितायाःपक्षेगिरिवरचल्याःतुङ्गतिनिश्चयेनबकुभकारंडत्यादितःनितंबे
रागःप्रीतिर्यस्याःपक्षेबकुभकाबधातुभिःजन्मितलग्नेनितंबकटकेकटकोस्त्रीनितंबोद्रेरित्यमरःरागोलौहित्या
दिपस्याःहिमालयवल्लूलाभेनध्वंगुलेनस्वर्गंप्राप्तासिलाभेइतिपदच्छेदेनतत्रकाकुःआप्नोमीतिपाठमत्पक्षे

णइतिशेषः एवंचनवप्राप्तिर्हेपौत्रिकेर्षणांहस्वर्गमपिद्व्यंगुलांतरितंमन्येइतिभावः एवंचत्वत्प्राप्त्यास्वर्गमस्व
मपिममात्यंतंननिकटमितिव्यज्यते ३०० काचिन्नायिकासखींवक्तित्यक्तइतिस्यकः जीवनंप्राणनंपक्षेज
लंसृजति अनुग्रहेशीलेलोलत्वंचांचल्यंपक्षेउच्छलद्दीर्घिकत्वंनोसतिप्रावृषिप्रभाकरस्येवतडागस्येवम
यास्यकिंकरणीयंएवंचोभयतोपिकार्यंममागेतिव्यज्यते ३०१ नायिकात्यंतंत्वद्विरहक्षीणेतिसखी

त्यक्तोमुंचतिजीवनंमुक्तिनानुग्रहेपिलोलत्वं किंप्रावृषेवप्रभाकर
स्यकरणीयमस्यमया ३०१ त्वद्विरहाद्यदिपांडुलतन्वंगीछाययेव
केवलया हंसीवज्योत्स्नायांसासुभगप्रत्यभिज्ञेया ३०२

नायकंवक्तित्वद्विरहेइतिसातन्वंगीत्वद्विरहाद्यदिपांडुःकेवलयाछाययैवकांत्यैवपक्षेयथाश्रुतंज्योत्स्नायांहं
सीवसुभगयत्नाएतादृश्यपिनायिकात्वद्विरहेणविद्यतइतिभावःप्रत्यभिज्ञेयाज्ञातुंशक्याएवंचातिक्षी
णत्वमावेद्यतेअत्रकेवलपदेयकारान्यंतरनर्थकमाभाति ३०२ कथमितितोगतेयमितिवादिनंनायकं
नायिकासखीवक्तित्वयीतिहेसुभगनायिकासखीमत्वादितिभावःत्वयिनिवासितंबुद्धिपुरःसरंस्थ।

गो०स०टी०

१०२

पितामितिभावःचिंतययाकेवलेनशरीरेणगताअत्रदृढंजालमहानिबिडंयज्जालंतत्रुद्धमत्स्याज्जलमा
त्रेणगतानदीयचेतसश्चांचल्यात्मत्स्यसाम्यंएवंचपुनरघुनेवायास्यतिइतिव्यज्यते ३०३ स
यासक्तिवशाद्दसंतकुरवभागिनीकामिनीसंजातेतिसखीनाम्यंकेयक्तिःत्वयीति हेकठोरतरकथ
मन्यथैताद्दशामोदासीन्यंकृतवानितिभावःत्वयिसंसक्ते आसक्तिमदितिभावःसंपादेनेनिःसा

त्वयिनिवेशिताचित्तासुभगगताकेवलेनकायेन घनजालरुद्धमी
नानदीवसानीरमात्रेण ३०३ त्वयिसंसक्तेतस्याःकठोरतरहृद
यमसमभरतरले मारुतचलमंचलमिवकंटकसंपर्कतःस्फुटितं ३०४

रणानर्हत्वंव्यज्यतेमदनचपलेतस्याःहृदयंवासुचंचलंकंटकसंलग्नंअंचलमिवविदीर्णंमारु
तचलकंटकसंपर्कार्थोन्वययोग्यताविशादंचलपदेनचेलांचलएवप्रतीयते अत्रकंटकसाम्ये
ननायिकाचित्तवेधस्समत्वंनायकेध्योत्यते अंचलसाम्येननायिकाचित्तस्यस्वस्थत्वंध्वन्यते मारु
तसाम्येनसर्वगततयानिवारणानर्हत्वंध्वन्यते ३०४ यद्यपित्वयाभूयसीलज्जात्यक्तातथापिव

हवस्त्वयासक्ताइतिसखीनायिकामन्योक्त्याचष्टे त्वमितिहेछायेत्वंसखित्वंसूर्यदर्शनंनकरोषिछा
ययाअधोमुखत्वात्सूर्यदर्शनंअपवारणंअंतर्द्धिंविनापदमपिनभ्रमसिछायाप्यंतर्द्धिंविनानभवतिमूर्त्ति
मंतःसूर्यपीत्यर्थःपक्षेऽपरिच्छिन्नपरिमाणशालिनःत्वांनमुंचतिइहकिंविधेयंएवंचात्रनममापिप्रती
कारस्फुरणमितिभावःएवंचेत्तादृशालज्जाकरणमनर्थकमितिद्योत्यते ३०५ नायिकाविरहदुःखमाह।

त्वमसूर्यपश्यासखिपदमपिनविनापवारणंभ्रमसि छायेकिमिहविधे
यंमुंचतिमूर्तिर्मलसत्वां। ३०५ तवविरहेविस्तारितरजनीजनितेंदुचंदन
द्वेषा बिसिनीवमाघमासेविनाहुताशेनसादग्धा। ३०६

यंसखीनायकंवक्तितवेतिविस्तारितारात्रिर्येनतस्मिन्निद्राविरहादितिभावःपक्षेरात्रिमानस्या
धिक्यादितिभावःजनितःचंद्रेचंदनेद्वेषोयेनतस्मिन्उद्दीपकत्वादितिभावःपक्षेशीतलत्वादितिभावः
तवविरहेमाघमासेबिसिनीहुताशेनाग्निनादग्धाहिमेनबिसिनीविनाशनमितिलोकप्रसिद्धिःएवं
चतादृशेतत्कालीननायिकावस्थाप्यतोवश्यंभवतानुग्राह्यासेतिव्यज्यते ३०६ सखीनायिकांवक्ति

तरुणीतिहेतरुणि एवंचनायकासक्तियोग्यत्वंध्वन्यते त्वच्चरणहननजातकुसुमाशोककलिकासमूहंक
लिकाकोरकः पुष्पमित्यमरः कुटिलाचरणासपत्नीशोकाधिककलापिनापिबिभर्ति अशोककलिकासया
नेनशोकमहाग्निर्भवतीतिलौकिकं एवंचशोककलिकापि तादृशोद्दीपकत्वेनसमीचीनकालेकिंकिंनविधय
मतस्त्वयासर्वप्रकारेणमानाद्यपहायनायकोनुरंजनीयइतिव्यज्यते ३०७ कश्चिन्नायिकांस्तौतित

तरुणीत्वच्चरणाहतिकुसुमितकंकेलिकोरकप्रकरं कुटिलचरितासप
पत्नीनापिबिभर्तितवशोककलिकाविकलापि ३०७ तस्मैप्रभुरिवगुरुरिव
मनोजतंत्रेप्रभेभुजिष्येव गेहेश्रीरिवगुरुजनपुरतोमूर्तेवसाव्रीडा ३०८

स्येइतिप्रभुरिवस्वामित्वादितिभावः तंत्रेशास्त्रेगुरुरिवमन्मथकलाकलापोपदेशकत्वादितिभा
वः भुजिष्यादासी एवंचैतादृशीनायिकानान्यास्तीतिध्वन्यते तेनचतस्यास्वाधिक्यं ३०८ नायकः पुष्पि
तांनायिकांवक्तित्वामितिसंमुखंव्रजतः चुंबनार्थमितिभावः अस्याः कुचस्यासक्तिविशेषादितिभावः म
मजपरसंतीस्पर्शानर्हत्वादितिभावः भित्याकुड्यादिनापावनानिवार्यसेअपसरणप्रतिबंधाननंक्रिय

सेतावत्त्वंच्छायेवअलभ्याएवंचमित्तिप्रतिबद्धापसरणांत्वांविनाचुंबनदानेननविमोचयतीतिव्यज्यते
३०९ वसंतीयमदनवेदनास्तधातिकश्चिद्वक्ति तपसेतितपसातपश्चर्ययापक्षेमाघमासेनक्रांतिनेक्रा
न्तेपगमितेइत्यर्थःपक्षेक्रांतितःनिस्तेजस्कत्वादितिभावःफाल्गुनेअर्जुनेपक्षेमासिएषमदनःमिहिरश्च
खलुनिश्चयेनप्रौढबलोपिअपिनाप्रौढबलफुल्लजनकत्वाभावोद्योत्यतेनासीत् यस्याविभेदायंद्र
त्वमलभ्यामलतावन्मोक्तुमशक्तस्यसंमुखंप्रजतः आपेवापसरंती
भित्यानन्निवार्यसेयावत् ३०९ तपसाक्रांतएषःप्रौढबलोनखलुफा
ल्गुनोप्यासीत् मधुनाप्रमत्तंमधुनाक्षोमदनंमिहिरमिवसहेत ३१०
प्रहितोवज्ञाप्रसरोवगणनादितिभावःपक्षेउत्तरायणारंभात्प्रौढतेजसोअभावादितिभावःमधुना
मधुनावसंतेनपक्षेचैत्रेणमधुपदमुन्मादजनकत्वंव्यंजयतिउल्लसितोन्मादप्रागल्भ्यमदनंसूर्यमिवकःस
हेतनकोपीत्यर्थःएवंचवसंतकालीनमदनवेदनेयंतंमध्येतिध्वन्यते ३१० सखीनायिकांविरहेनायकंप्रति
वक्तित्वद्गमनेनेतिहेसुभगएताहृत्नानायिकाप्रेमसत्त्वादितिभावःत्वद्गमनदिवसानांगणनायाःचल

क्षाःअर्जुनाःवलक्षोधवलोर्ज्जुनश्चेत्यमरःयाःरेखाःताभिःचिह्निताइयंतिदिनानिज्ञातानीतिज्ञानार्थमितिभा
वःतस्यारोहभित्तिरपिएवंचगेहभुवःकावार्त्तेतिव्यज्यतेगंडस्थलीचपांडुरिताःएवंचातःपरंविलंबोनविधे
यइतिध्वन्यते ३११ कथमन्यत्रानुरागंबध्नासीतिवादिनींसखींप्रतिनायिकावक्तितस्येतिहेसखिएवंच
रहस्यकथनार्हत्वंध्वन्यतेतस्याग्राम्यनागरिकस्येत्यर्थःएवंचासक्तियोग्यत्वंध्वन्यतेभ्यक्षेवव्यस्यवअग्रे

त्वद्गमदिवसागणनावलक्षरेखाभिरंकितासुभग गंडस्थलीचतस्याः
पांडुरिताभवनभित्तिरपि ३११ तस्यग्राम्यस्याहंसखिवचक्रगन्धिभ्रमधु
रसोष्ठस्या विद्धातदंकेनयापोत्रिणइवदंष्ट्रयाधरणी ३१२

माइसुंदरस्यास्तीभ्रंतिपाठेवक्रजननयोग्यत्वंद्योत्यतेदष्ट्वाविद्धाविद्धापदमन्यत्रगमनानर्हत्वंध्वनयतिपो
त्रिणःवराहस्यदंष्ट्रयाधरणीवाहंतदंकेनयाएवंचान्यत्रनसमानुरागइतिद्योत्यते ३१२ बहुतरसुखस्ये
पिकुग्रामेवसतोकेवलंतवचाडानुग्रहाद्भयाभयंनान्यदितिकश्चित्कांचिदन्योक्त्याचक्तित्यपीतितेहेकुग्राम्
वटक्षुमकुग्रामपदेननिवासानर्हत्वंद्योत्यतेवैश्रवणःकुबेरःकिन्नरेन्द्रोवैश्रवणेत्यमरःवसतुअथवालक्ष्मीवे

सतुपामरस्यमूर्खस्य एवंचकुबेरादिवसत्याछेदानर्हत्वंज्ञानविधुरत्वमितिव्यज्यते कुठारपातात्संरक्षणंकासा रस्यमहिसस्यमस्तकेनैवचंडालसदनस्थत्वादितिभावः ३१२ नायिकासखीनायकंवक्ति तवेतिहेसुख तरतववदनदोषं असमीचीनभाषणमितिभावः यद्वामुखरंयद्वनंतद्दोषंसहमानामोक्तुंयाग्मीतिभावः अ समर्थाभिमवत्वादितिभावः यद्वाकुलीनत्वादितिभावः सासुतनुःवटनकेवलंमैश्वर्यमपितुत्वय्यासक्तिरि

त्वयिकुग्राम्यवटद्रुमवैश्रवणोयसतुवसतुबाललक्ष्मी पामरकुठारपाता
त्कासारशिरसेवतेरक्षा ३१२ तवमुखरवदनदोषंसहमानामोक्तुम
क्षमासुतनुः सावहतीवटभवंतंप्रणमंतःशालभंजीव ३१४

तिभावः एवंचोपदेशानर्हत्वंध्वन्यते भवंतंशालभंजीकाष्ठपुत्तलिकाकीटमिव अंतःस्वांते अभ्यंतरेचवह ति एवंचेनाहृदयांतरदुःखवत्वकायाअपितस्यास्तवासक्तिरितिव्यज्यते ३१४ निरपराधंकिमपिकेश्चि त्पीड्यमानंकश्चिदन्यात्त्रायावक्ति तृणेतिहेहरिणतृणभुखमपि एवंचनिरपराधित्वंध्वन्यते शरणागतत्वा वत्वं अभीवरणः शबराभिल्लाः खलुनस्पजंलियोज्जितायिषाणयुक्तःकोस्मैवद्दंशोगिनंसज्जा एवंचमपल्लु

१०६

श्चात्रुसंबंधेयुद्धेनमरणमेववरंनपुनःपलायनंनचात्रारण्यगमनमितिव्यज्यते ३१५ कश्चिन्मानिनीचरणकृ
तमस्तकंतयाचकेशाकर्षणदूरीकृतंविज्ञायासानंतांवक्ति।त्रिपुरेरितिहेमानिनिजनितःमदेननदाघस्यपक्षे
उज्जितःमदनस्यदाहोयेनतस्यअर्पितमस्तकस्यचरणयोःप्रमाणार्थंःपक्षेगंगाप्रवाहग्रहणार्थमितिभा
वःममत्वंमहादेवस्यगंगेवचिकुरग्रहणमेवजीवनंजीवितंपक्षेजलंददासिएवंचत्वत्कोपेजीवननिरपेक्ष

तृणमुखमपिनखलुत्वांत्यजंतमीहरिणंवैरिणःशबराः यन्नासिवज्जीवि
तमिदंत्यजयोजितःरंगसंग्रामः ३१५ त्रिपुररिपोरिवगंगाममममानि
निजनितमदनदाहस्य जीवनमर्पितशिरसोद्ददासिचिकुरग्रहणेव ३१६

स्यापिममक्रोधादपित्वत्करस्पर्शेनसंलापनिवृत्त्याजीवनंकिमुप्रसन्नयात्वयाकृतकरस्पर्शेनिजजीवनमि
तिध्वन्यतेगौतमप्रार्थितगंगाप्रवाहसहनायशिवेनशिरोग्रेणकृतमितिपुराणप्रसिद्धिः ३१६ सर्वसखी
गोपनपुरःसरंकेनाचित्सहयोगंगाविधायस्थितांनायिकांकाचित्सखीत्वयातेनसहरतंकृतमितिवक्ति
त्वदितिसःसुभगःनायकःसुभगस्त्वंचसकलसखीगोपनपुरःसरंनायिकयाकृतार्थीकरणात्खलुनिश्चये

२१२

नसखीनांनिभृतंयथास्यात्तथासखीनामितिवकुवचनेननसर्वप्रतारणकरणसमर्थायामप्रतारणसुकर
मित्यावेद्यतेतथाकृतार्थीकृतःयतस्त्वदीयासद्वार्तासुकृचिज्ञायमानास्यादितिभावःसखिनिंदकुवकथमथधन्येयस्म
त्सहृदोःसाहसुंडुशक्येयमितिलोकःगोपनार्थमितिभावःसानंदइवतदानींत्वत्सान्निध्याभावेपित्वत्सान्निधानज
न्यानंदइवकेनाप्यानंदचिन्हेनविज्ञेयमितिधियाकारगोपनवानिवएवंचाकारगोपनस्याशक्यत्वंद्योत्यते
मुखरःवारंवारंत्वत्कथास्तारप्रत्युत्तरकारीएवंचयदिनतवैतेनसहसंगतिस्तर्हिहृदकूव्यवहारस्तस्मि

नुकथंभवेदतस्त्वयास्मान्प्रतार्यतेनसहसंगतिःकृतेतिध्वन्यतइतिपाठेसखीनामस्माद्विधानांपुरत
स्त्वद्वदनविनिस्सृतसङ्गाश्रीभुसखिनिंदसानंदसाबहिःस्थइवयमु[illegible]रःयकुमोढःअतःस्वचतुरत्वयाकृतार्थीकृतः
एवंचत्वयैतेनसहसंगतिरस्तिकथमन्यथात्वद्वदनविनिस्सृत[illegible]चित्रवार्ताविज्ञेयमितिव्यज्यतेपक्षा
सखीनांपुरतःसनिंदसानंदसाबहिःस्थइवत्वद्विषयकथ[illegible]सुमुखरःसुभगःएवंचसंगतियोग्यत्वं

ध्वन्यतेकृतार्थीकृतइतिकाक्वाप्रश्नःएवंचैनाद्दृष्टाहंनिःश्वास[illegible]समस्तस्त्वदेकवार्ताविधानप्रवणःसुभगःकथ
मयापिनानुगृह्यतेपितुक्रुद्धासिननुथाहइतिद्योत्यते ३१७ नायि[illegible]सखीनायकंव्याकित्वयीतिहेसुंदरए
वंचस्पृहणीयत्वंध्वन्यतेत्वयिमार्गेचलतिसतिवृत्तिएवस[illegible]तद्ध्रनिसृतागतस्याःदृष्टिःशैवालमाध
त्यादीन्कंचंचलासैवभिन्नशैवलजालाचक्राफरीवस्फुरति एवंचत्वय्यासक्तासेतिव्यज्यते ३१८ नायको

त्वयिसर्पतिपथिदृष्टिःसुंदरवृत्तिविवरनिर्गतास्तस्याः हस्ततलभिन्न
शैवलजालान्ताक्षफरीवविस्फुरति ३१८ तेसुतनुशून्यहृदयायेदंत्वयिशून्य
हृदयमभिदधाति अंगीकृतकरपात्रोयस्तवहस्ताग्रहंकुरुते ३१९

नायिकांवक्तितेतिहेसुतनुयेनमांस्वंहृदयविहीनंयद्वाशून्यबिंदुमरूपमवकाशरूपंवाहृदयंयस्यएवं
चप्राणशून्यत्वंप्रजल्पेऽवदंतितेहृदयशून्याःमूर्खाइत्यर्थःयस्त्वंरवःअंगीकृतकचःतवकरग्रहंकुरु
तेएवंचयद्यपिहृदयशून्यःस्यात्तर्हिकरग्रहायकरपत्रविदारणंकथंकुर्यादितिभावःएवंचप्रयोगेकरप
त्रकर्तनादिनायेनशरीरंसज्जनतेनेवत्वंप्राप्येतिव्यज्यते ३१९ कंचनमहांतंगुणिनंसीदंतंवश्चिदन्योत्तमा

वर्त्तिते श्रेष्ठिन इतिहे नाकध्वजैर्येस्त्वयोच्छ्रायः कृतः ते श्रेष्ठिनो वणिजः संप्रतिकनसंतीतिभावः अधुनातना स्त्वाईत्रागलांगरुपङ्कुतिमेढिस्तंभयाकरिष्यंति एवंचाधुनातनेषुमूर्खत्वंव्यज्यते एवंच प्राक्तनगुणज्ञसहृतलोकाभावात्तैवेतादृशाः क्रूरा इतिव्यज्यते यद्वा प्राक्तनलोकाभावान्न तवतथाविधप्रतिष्ठादितिकश्चिदन्योत्प्रावक्ति ३२० प्रेम्णोभंगे पुनः संधानंनतयेतिकाचित्कंचिद्वक्ति तानवद इति तानवंस्वरूपत्वंपदेका

ते श्रेष्ठिनः क्व संप्रति शक्रध्वजैर्यैः कृतस्तवोच्छ्रायः एषांचामेढिंचाधुना
तनास्त्वांविधित्संति ३२०

३२१

ईर्ष्याप्राप्यछिन्नपरेणान्येनउपहितःक्लनःरागोनुरागोयस्यसचासौमन्मथसंघटितस्थ्यकस्यचिह्वचनेनमन्मथविकारेणच पुनःकृतइतिभावः पक्षे परेणान्येनद्रव्येणउपहितःरागोरंजनंयस्यतादृक्कमदनेनमधूच्छिष्टेनसंधानंनीतःकामिनीनांप्रेमाकर्मइवनिर्भरःनाधिक्यंन्यूनत्यःपक्षेभरासहःनशोभतेविराजतइतिपाठःकाकुःएवंचत्वयानतथाविधेयंयथाप्रेमभंगोभवितेतिध्वन्यते ३२१ नथाविधगुणाभावयतिमह

न्नामकरणंविडंबनंमात्रफलकमितिकश्चित्कश्चिदुक्तितस्मिन्निलितस्मिन्नगतःआर्द्रभावःकरुणापक्षेआ
र्द्रत्वंतस्मिन्नपिचनपरिगृह्यत्यनिर्वीतःरसःशृंगारादिःपक्षेपुराणत्वाद्गततिक्तादिरसेगतार्द्रभावेरसस्य
विवरणंगतरसेइतिकुंजकःधूलिरेणुर्यंपक्षेभस्मादितद्युतिमालिनेपापयतिपक्षेउज्वलत्वाभावयति
पुरुषेत्वंकुंठिताकलइववाकलपदेनानुपयुक्तत्वंयथान्यत्तेननागरत्वाद्वुःविडंबनायनगरेभवोनागरःपक्षेपंक्ति

तस्मिन्नगतार्द्रभावेगतरसेत्वंकुंठिताकलइवपुरुषे अपिभूतिभाजिमालि
नेनागरत्वाद्धोविडंबाय ३२२ तमसीघनेविषमेपथिजंबुकमुल्कामुखंप्र
पन्नास्म किंकुर्मःसोऽपिसदैवस्थितोमुखंमुद्रयित्वैव ३२३

महौषधंस्त्रीनपुंसकयोर्विश्वंनागरंविश्वभेषजंइत्यमरस्तृतीयकांडेनानार्थवर्गे ३२२कश्चिद्विपत्तौ
कंचिदुद्दिश्यपतेनगतेनचसंभाषणादिविषयतामप्यनीतःकंचिदन्योक्त्यावक्तितमसीतिनिबिडांधका
रेकठिणतरेपथिउल्कामुखंयस्यतंजंबुकंप्रपन्नास्मःएनंमुखप्रकाशेनायंमार्गोविलंघनीयइतिधिय
निभावःहेसखेएवंचदुःखकथनार्हंसंघात्येनसोऽपिमुखंमुद्रयित्वैवस्थितःकिमत्रकुर्मःएवंचास्माकंदुर्दै

वयत्वान्नीचावलंबनमप्यकर्तुंउद्यतानानंतत्कःशब्दमात्रावलंबनंकिमुतान्यदितिध्वन्यते ३२३ कश्चित्कां
चिदंगनांप्रतियत्कित्वाऽभिऽभितिहेमानिनिमानःप्रतिष्ठात्वदभिलाषवतोममपंकिलःतीवांनदींगंतुंइच्छतो
उगस्यवेगोवरगुणोऽपिदोषत्वंप्राप्तःएवंचत्वत्सदनेममागमनेसंभवतीतिस्यमहत्वमंहदोषत्वे ४ स्यांचित्स
पिदुष्टप्रतिवेशिभयाप्रतिष्ठावंतोन्यस्त्वल्पजनवदागमन ४ नगणयास्यतस्तैयैवमत्सदनेसमागंतव्यमि
तिप्रार्थयामीतिध्वन्यते यद्वापरांगनांप्रतिकश्चित्संदेशंप्रेषयतिएवंचममयावारंवारंगमनेदुष्टस्वप्रतिवे

त्वामभिलषतोमानिनिममगरिमगुणोऽपिदोषतांयातः
पंकिलकूलांतटिनींपिपासतःसिंधुरस्येव ३२४

शिजनैरवश्यंज्ञातव्यमतोमानंत्यक्त्वात्वयागंतव्यमितिव्यज्यते ३२४ परपुरुषसंयोगाभिलाषिणीका
चित्कितिमिरेपीतिअंधकारेपिदूरतोहश्याश्चैत्यादितिभावः आलिंगनेकठिणाएकांतेमुखरीवांवयविक्षा
रंकंकणंकिंनूपुरेनतुप्रियस्यमस्तकेनसहस्फुटगतएवंचपतिमरणोत्तरंसुखेनमयास्येच्छाविहारोविधे
यइतिव्यज्यते ३२५ सखीनायिकांप्राक्तनयेतिहेसुंदरिएवंचासक्तियोग्यत्वंव्यज्यतेनसमुचितप्रापालिंगनायाः

१०९ पक्षेसमुचितंधनिनःकंठलुंठनंयस्याःहारस्त्रजइवमुक्तामालायाइवतवष्टत्तेनशीलेनपक्षेवर्तुलेनचातुर्यादि
गुणेनपक्षेसूत्रेणनायकःकांतःपक्षेमुख्यमणिःतरलश्चंचलःपक्षेहारमध्यगःपुनःवारंवारंगतःएवंचत
च्छीलगुणेषासक्तयास्वधैर्यंपरित्यज्यनायकस्याभियानुचिंतयन्त्यास्तद्व्यतिव्यज्यते ३२६ गाउन भामद्दाव
रेपांगमवलंकतपुण्यस्तेभर्मस्थानीर्विराजमानानांननपंडिनष्टनेकोगायधेनसमन्वानाव्यंग्यार्थदीपनलकाव

तिमिरेपिदूरदृश्याकठिणाश्लेषपरिहरसमुखराच शंखमयवलयराजीगृह
पतिनिश्वासहस्रक्षुद्रतु ३२५ नयवृत्तेनगुणेनचसमुचितसंपन्नकंठलुंठना
याः हारस्त्रजइवसुंदरेष्टुनःपुनर्नायकस्तरलः ३२६ गाउनितकाव दर्शन
विनीतमानागृहिणीहर्षोल्लसत्कपोलतलं चुंबननिषेधमिषतोवदनंपि
दधातिपाणिभ्यां ३२७ ग्रह्यायास्यासमाप्तिमंगाल गाछा नायकोधुनागृहिणीमानाप
नोदनायप्रमाणादिकरिष्यतीतिदुःखितांसपत्नीं तत्सखीवक्तिदर्शनेंगितदर्शनविनीतमानाएवंचगुणो
त्कर्षसूत्यलंध्वन्यतेगृहिणीहर्षेणोल्लसत्कपोलतलंमुखंयस्येतिभावःचुंबननिषेधव्याजातहस्ताभ्यामाछा

दयतिएवंचत्वंगृहंविहायागतंनायकमालोक्यचिरकालीनवल्लभेक्षितदर्शनसंजातसहर्षरसमुच्चितपुलको
पनेनस्वस्यसौभाग्याविष्करणायएवमकरोस्तथात्वमानदार्ढ्यंतस्यामितिद्योत्यतेतेनचनन्नायकप्रमाणा
दिति ३२७ सखीनायकंवक्तिदेहेतिहेकामिनिगतिनिरोधकस्खलनशैथिल्यकंपाप्रियसमचिंतनाकंठा
लिंगनानिमार्गेमार्गेअतस्तेभिसारगुणःकःएवंचाभिसारेसर्वमेतद्विघ्नरूपमतस्त्वयेतन्नविधेयमिति

देहस्तंभस्खलनंशैथिल्यंवेपथुःप्रियध्यानं पथिपथिगणनाश्लेषः
कामिनिकस्तेभिसारगुणः ३२८ द्राघयतादिवसानित्वदीयविरहे
णतीव्रतापेन ग्रीष्मेणेवनलिन्याजीवनमस्माकंतस्याः ३२९

ध्वन्यतेतेनचात्यंतासक्तिर्नायकेतवास्तीति ३२८ नायिकासखीनायकंवक्ति द्राघयतेति दिवसानि
वातुक्लीबेदिवसवासरावित्यमरःमहत्कुर्वतादुःखोद्रेकात्पक्षेनदिनमाहात्म्यादलसत्वादितिसत्वादि
तिभावःतीव्रःतापःसंतापोयस्यतेनपक्षेतापोधर्मःतस्याःत्वदीयविरहेणनलिन्याःग्रीष्मेणेवजीवनमा
युःपक्षेजलंअस्माकंतंनतुनाशितंएवंचयथाग्रीष्मेत्वत्समयोगतियाहिनस्तथापरंतुवर्षासुप्राणाःपरित्याज्या

219

११० इत्यवगम्यते ३२९ दुष्टसंसर्गादपिसाधोःसाधुत्वंनापैतीतिकश्चिद्वक्ति दुर्जनेनेति पर्वअमावास्याऽमायां
चंद्रसूर्यांतरगतत्वमितिविद्वत्प्रवादः ३३० सखीनायिकांवक्तिदयितेतिप्रियप्रेषितांदूतींकरेणालंब्यां
धकारेगच्छंतींस्वेदगलितकस्तूरीकात्वंगौरांगीदूराद्दृश्यसेदयितदूतित्वेनातिप्रियतयात्वत्करस्पर्श
मात्रादेवसंजातसात्विकभावस्वेदप्लुतदूरीभूतांधकाराभिसरणानुरूपकज्जलमृगमदतयातिगौरत्वादीर

दुर्जनसहवासादपिशीलोत्कर्षंनसज्जनस्त्यजति प्रतिपर्वतपनपात्री
निस्सृतमात्रश्चन्द्रश्शीतः ३३० दयितःप्रहितांदूतीमालंब्यकरेणत
मसिगच्छंतीं स्वेदप्लुतमृगनाभिर्दूराद्गौरांगिदृश्यासि ३३१

तयादूरादपिदृश्यासीतिभावःएवंचनायकविषयासक्तिविशेषोध्वन्यते ३३१ काचित्कांचिद्वक्ति
दयितागुणइतिस्वस्यैवमुग्धदोषेणनायिकागुणाःप्रगटीकृताःप्रतिदिनंविघटितगृहावरणसंपादनैः
किमितिखेदंप्राप्नोषिएवंचत्वदुक्तनायिकागुणश्रवणेनासक्तपालोकेनैवरात्रौभित्तिविघट्टनंविधीय
तेइतिध्वन्यतेतेनचत्वदीयएवायमपराधइतिनेनचकदापिनायिकागुणवर्णनंविधेयमिति ३३२ चातु

220

र्यत्वात्साधुतामवलंब्यमानंनैनमवगणयंत्वित्यन्योक्त्याकश्चिदुपदिशतिदाक्षिण्यादितिदाक्षिण्याद्द
क्षिणादिक्संबंधादित्यर्थःपक्षेचातुर्यात्मृदुतमसंतापकत्वंपक्षेसाधुत्वंभजंतमेनंभानुंपक्षेसूर्यतुल्यते
जस्विनमित्यर्थःमावगणयेथाःअस्मिन्रौद्रीमैशानींदिशंपक्षेरोषामित्यर्थःप्राप्तेदृष्टमपिदातुंकःक्ष
मतेनकोपीत्यर्थःएवंचातिसंतापकत्वंद्योत्यतेयद्वारौद्रीमध्यान्हवेला ३३१ कश्चित्पथिकःपथिव्याध

दयितागुणःप्रकाशंनीतःस्वस्यैववदनदोषेण प्रतिदिनविदलितवाटीवृत्तिघ
टनैःस्विद्यसेकिमिति ३३२ दाक्षिण्यात्स्फुरद्दिमानंदधतमभानुमेवमवमंस्थाः
रौद्रीमुपागतेऽस्मिन्कःक्षमतेदृष्टिमपिदातुं ३३३ दृष्ट्यैवविहरकांतदलावल्या।
प्रियमुखेसमर्पितया। यांतिमृगवल्लभायाःप्राणाबाणार्दितापुलिंदस्य ३३४

बाणाहतगच्छत्प्राणांहरिणीमालोक्यसत्वायंवाति. दृष्ट्वैवेतिभिल्लशरपीडितायाहरिण्याःवियोगभी
तेनेत्रकर्नीनिकयाएवंचमरणभीत्याभावोद्योत्यतेअतएवप्रियवदनस्थापितयादृष्ट्यैवनमुखद्वारा
प्राणाःप्रयांतिएवंचपश्वंगनायाऽपिमरणकारणबाणव्यथातोऽपिविरहव्यथादुःसहाकिमुमनुष्यांगना

१११ याइतिव्यज्यतेतेनचयोहिनायिकांविहायपरदेशंगच्छतिसमृगतुल्यःपशुरितिपद्यानात्मकादपिनायिकाविरहभीतिरितिध्वन्यते ३३४ खलसंगतिर्नविधेयेतिकश्चिदुपदिशतिदूरेतिदूरस्थापितद्हृदयंवक्षस्थलंपक्षेतत्करणंयेनसः गूढंरहस्यंअंतःकरणविषयीभूतंपक्षेमंत्रादिर्यस्यसःनिकाममत्यंतंआशंकाभीतिःपक्षेविश्वासाभावोयस्यसःक्वचित्गूढरहस्योनिकामसांद्रांकइतिपाठःगूढरहस्यंतत्रबालानांमुग्धांगनानामा

दूरस्थापितद्धृदयोगूढरहस्योनिकामसान्द्रांकः आश्लेषोबालानांभवति
खलानांचसंभेदः ३३५ द्वारेगुरवःकोणेव्याघ्रःसकान्ताशिशुर्गृहेसख्यः
कालासहश्चसमयश्चप्रियप्रसीदप्रतापमदः ३३६

श्लेषमालिंगनंखलानांचसंभेदःसंगःसंभवतिएवंचोभयोःसख्यंव्यज्यते ३३५ असमयरताभिलाषिणंनायकंनायिकाब्रूतेद्वारइतिद्वारेगुरवःएवंचबहिर्गमनानर्हत्वंदर्शनानर्हत्वंचव्यज्यतेकोणेव्याघ्रः एवंचरचनवचनान्नीलकलुब्धकाधिष्ठानकोणदेशोपिरतानर्हत्वंध्वन्यतेसकान्तोनिद्राचलःएवंचबालकापसारणेएतत्कोलाहलादिनानिकटवर्तिगुरुजनागमनसंभावनायानेनतदपिस्थलंरतयोग्यमितिद्योत्यतेगृहे

सख्यःएवंचतासामपिनवलज्जाकरणेौचित्येनगृहमपिरतानर्हमितिव्यज्यतेकालासहस्सुरतोत्सुकेत्यर्थःप्रिय

एवंचस्यदाज्ञालंघनानाहमित्यावेद्यतेप्रसीदलसत्फलमाहस्समअस्यसमयाभावादितिभावःननुकदासमयोभावी

त्यत्राहअहःप्रयातंगतमेवएवंचागतप्राप्यातनिद्रोवसुरतयोग्येतिध्वन्यते ३३६ सखीनायिकामुपदिशतिदधि

तिदधिकणरूपमुक्ताफलानामलंकरणंययोःश्वासेनश्रमजन्येनेतिभावःउच्चायोस्तनोतत्समर्पणाभिरा

मंयथास्यात्तथागोपीदधिमथनश्रमनिश्चलांगैःप्रियमालिंगतिएवंचशृंगारादिरचनांविनापिश्रमगणपि

दधिकणमुक्ताभरणश्वासोत्तुंगस्तनार्पणमनोज्ञं
प्रियमालिंगतिगोपीमंथश्रममंथरैरंगैः ३३७

सैवचतथाविधज्ञानविधुरापिगोपांगनात्वंयंप्रियमालिंगतितस्यंत्वस्यंनचतुरापिप्रियालिंगनेविलंबना

वहसीतिभ्रांतात्वमितिव्यज्यतेतेनचनैवंविधेयमितियद्वायथैकरूपार्थनिपुणापिगोपीतस्समयेप्रियालि

गनंकरोतितथात्वयापिविधेयमितिव्यज्यते ३३७ नायिकासर्वानायकावक्तिदलेनिहसगविभंजितद्रु

द्रोनपक्षेचूर्णीकृतपूगवताकंठलग्नेनरागंप्रोगितंपक्षेलोहित्यंआवहतामोहयताविषयांतरज्ञानाभावकु

र्वतापक्षेभ्रांतिजनयताभाग्येणतांबूलेनेवद्रायनंनीलाश्मिएवंचप्रियसंगमेमनाक्किमप्यन्यविषयकंज्ञानमि
तिव्यज्यते ३३८ कश्चित्कांचिदाहदृष्टमिति अथइत्यनंतरंहृदयंकरेणताडितं अनुचितंमयाकृतमितिप्रद
र्शनार्थमितिभावःज्ञातिवर्णनमेतत् ३३९ सखीनायिकांवक्तिदर्शितेतिहेसुतनुदर्शितःयमुनोच्छायआ
धिक्यंपयस्यतस्मिन्नद्ययामत्वादितिभावःपक्षेदर्शितयमुनाधिक्यमथुरामंडलेहृदेहलेनप्रवाहस्यविपरी

दलितोद्वेगेनसखीप्रियेणलग्नेनरागमावहता मोहयताताम्यन्तीयंतांबूलेनेव
नीलाश्मि ३३८ दृष्टमदृष्टप्रायंदर्पितंहत्वाथकांचीस्खलनया हृदयंकरेणताडि
तमथमिथ्याव्याजितत्रपया ३३९ दर्शितयमुनोच्छायंभ्रूविभ्रमभाजिवक्रकांति
तवनयने क्षिप्तहलेहलधरइवपुरमेवावर्जितंसुतनु ३४०

तकरणेनजलाधिक्यादितिभावःकटाक्षशालिनिपक्षेकोपवशात्कुटिलभ्रुकुटिमतितवनयनेक्षिप्तहलेह
लधरइवबलदेवइवचलतिसतिसमग्रनगरंअर्जितंस्वाधीनीकृतंपक्षेयुधिष्ठिरंप्रतिकोपाद्धस्तिनापुरस्य
हलेनविपरीतकरणाद्यमादितिभावःएवंचतवकटाक्षमात्राधीनाःसर्वेपियुवानइतिनायिकाधिक्यकथनेन।

२२५

न्यनायिकानिंदाद्योत्यते ३४० विरहिणीसखीं वक्ति दयितेति दयितेन प्रार्थितो दुर्लभः मुखासवकणसेकसेन सुकुमारः संजातपल्लवादिर्ज्ञोकंनहर्त्ति वकुलो धृसीमुखासिक्तः इति प्रसिद्धिः प्रकृतिकठिनानां काष्ठत्वादितिभावः पश्चान्नायकप्रार्थनावगणनापुरस्सरं मंदिरागंडूषसंपादितपल्लवादिरयं वकुलो विरहे मां कथं व्यथयतीति नायिकाम्भेक्षेत्युत्तरं सख्याः ३४१ सखीनायिकां वक्ति हितैरिति हितैस्त्रिसंख्याकैर्दिवसैरहमाग

दयितप्रार्थितदुर्लभमुखमदिरासारसेकसुकुमारः व्यथयति विरहे व
कुलः क्षणपरिचयः प्रकृतिकठिनानां ३४१ हितैरेष्यामि दिनैरिति किंचि
द्यस्मिसखितवश्वासः कथयति चिरपथिकं तं दूरनिखातो नखांकस्ते ३४२

मिथ्यामीति तस्य नायकस्य वचसि तस्येत्यनेन नायकेन्यथाभाषितं योग्येलकस्तवसमाश्वासः दूरनिखातः नखांकः दूरप्रवासे गभीरनखक्षतस्य कामशास्त्रे विहितत्वादितिभावः तेन नायकं चिरप्रवासिनं कथयति एवं च सत्यरमयमाप्यास्यतीति ज्ञानेनास्य नायकसंगतिमकुर्वाणा भ्रांतासि त्वमिति व्यज्यते ३४२ नायकस्य सखीनायिकां वक्ति दयितेति प्रियस्पर्शप्रसृतस्वेदजलविचलितचरणनखलाक्षे गर्वभरेणमु

225

गा०स०टी०

११३

स्वरीकृतेसखीनायकंभिवोरुहान्‌किमित्यपराध्यसीत्यस्यसात्विकभावरूपस्वेदेनैवचरणनखलाक्षाप
गमेप्रियप्रणतिसंलग्नाभिवोकेहेलाक्षापगतेरितिमिथ्यातमपराधयसीतिभावःएवंचतेकेवायमपराधइति
व्यज्यते ३४२ कश्चिद्दुष्टपुत्रदुःखितोगेहिनींवक्तिदुष्टेतिहेगेहिन्नितेनदुष्टग्रहः अयंग्रहोयस्यतेनपक्षेदुष्ट
श्चासोग्रहश्चतेनप्रजातेनउत्पन्नेन अत्रोपसर्गस्तपानोपयोगीत्याभाविकुत्सितपुत्रेणपक्षेकुः पृथिवी

दयितस्यग्रीष्मेगलितघर्मजलस्खलितचरणनखलाक्षे गर्वभरमुख
रितेसतिलक्षितकुराङ्गिकिमपराध्यसि ३४३ दुष्टग्रहेणगेहिनिनकिंकुपु
त्रेणकिंप्रजातेन भौमेनेवयन्निजंकुलमंगारकवत्कृतंयेन ३४४

किंनकिंचित्कृतमित्यर्थःयेनमंगलेनेवस्वीयंकुलंअंगारकवत्कृतंप्रज्वालितमितिभावःपक्षेअंगारकः
कुजोभौमइत्यमरःएवंचदुष्टपुत्रवत्तापेक्षयाअपुत्रतैवसम्यगितिव्यज्यते ३४४ आपद्यपिनश्वरा
णांनीचकार्यकारित्वमितिकश्चिद्वक्तिदर्शितेतिप्रकटीकृतःउद्धधनुपतञ्छायकांत्यापिकंपधनुषश्चोन्न
संनतापेतिपाठेकांतिःतेजःप्रकाशकंत्यसामर्थ्यंचगात्रपर्वतान्वयश्चमहीधरैःवज्रैःअन्ययापिअभिप्रेयंतिकाचित्सा।

228

ठःजापस्त्वपिअथजगम्यतेजलसाम्यप्रदर्शनेनापादिमांद्यसंपादकत्वमावेद्यतेहीरसमताप्रदर्शनेननवी
रेषघतिकाठिन्यंयोत्स्येतेनचान्यभंगानर्हत्वंजलेहीरकानमज्जनंनीरेतहीरकपरीक्षा ३४५ अतिसलज्जत
याछन्नतनुवेभयादन्यदालोकयतींतन्मएवंकिंचित्कटाक्षविक्षेपेणनायकमप्यवलोकयंतींनायकोयाचि
दैरेतिहेमुग्धेदरेणभयेनमुग्धास्वभावसुलभेनेतिभावः निद्राणस्यापिनिलीनस्यापीत्यर्थः निद्राणपदेन

दर्शितचापोङ्गायस्तेजोवाङ्किसुगोत्रसंज्ञोतेः हीरेरश्वैवबीरेरामस्त्व
यिगम्यतेनाधः ३४५ दरनिद्राणस्यापिस्मरस्याशैल्मेनगनिर्गतान्
र्णे मुग्धेतवदृष्टिरसावर्जुनयंत्रेषुरिवहंति ३४६

लीनत्वंलक्षपदसमर्थत्वंपराङ्मेयत्वंनिभृतकार्यकारित्वंचव्यनक्तिस्मरस्यकलाकौशलेननिर्गताअसो
तवदृष्टिः अर्जुनयंत्रबाणइवमेप्राणान्हंतिअपिनेतादृग्नामदनकौशलनिर्गतदृष्टेरेतादृग्कार्यकारित्वंन
त्वक्किमुवाच्यमनिद्रमदनकौशलनिर्गतदृष्टेः कार्यकारित्वमित्यावेद्यतेयद्वापिनिर्गतेत्यत्रान्वेतएवंचानिर्ग
तनात्रयादृश्याप्राणापहरणंक्रियतेतत्प्रकावार्तामात्रयाक्रियमाणस्येतिव्यज्यते अथयाऽन्यस्त्रनयीतिवोजन

पादेहादिसमुच्चयः पक्षे पत्रीरोपः इषुर्द्वयोरित्यभिधानात् इषुर्बाणस्तस्य स्त्रीलिंगतया कोकिलेनानिर्गतेतीषु
विशेषणं एवं चैतादृशास्वदीयावलोकनेनाहमिति विकलमतो मामालिंगनादिना जीवयेति ध्वन्यते अर्जुनो
प्यन्यतेऽर्जुनोऽप्यन्यत्र विलोकयन्नन्यत्वक्षमाजयनेनेति पुराणप्रसिद्धिः अन्यमिति पाठे त्वत्तुल्यं अभिसंधिर
हितं निर्गता पक्षे आकाशं ३४६ दारिद्र्यमतिदुःखदमिति काचिद्वक्ति दुर्गतेति दरिद्रकामिनी दुर्गतपदेन
दान्यादिकरणसामर्थ्याभावो व्यज्यते तनये एवं चागतेवासत्यमायेद्यत करुणाश्चालिनी नायिका संगे रत

दुर्गतगृहिणी तनयकरुणार्द्रा प्रियतमे च रागमयी
मुग्धा रताभियोगं न मन्यते न प्रतिक्षिपति ३४७

नह्यन्यास्तनयस्य दुःखं भविष्यतीति धियेति भावः मुग्धा किं विधेयमिति निश्चयशून्या ३४७ त्वं हर एव
जारोपभोगं सुखेन करोषि नास्माकं सङ्गस्सन्येत्तया काचित्स्त्री चद्वक्ति दुर्गतगेहिनीति दरिद्रकामिनी दुर्गतपदे
नोदरदरीभरणायेतस्ततः सर्वदा संचरणशीलत्वं व्यज्यते तेन च राजाननयनसौकर्यं अर्जनं एवं च कार्मुकाग
मनयोग्यत्वं व्यज्यते यन्मंदिरं तत्र निद्रितैव एवं चायासाभावो व्यज्यते चंद्रोदये च संलापोपवासमकत्वं ध्वन्यते

तेनचावश्यदर्शनीयत्वंवंचिलपदेनालिपश्चानापवत्समावेद्यतेतेनचलिताआछादितापादोलातयायो
लिहारस्तंथ्यालिन्यःविहारिण्यइत्यनेनबहिर्गमनेप्यास्माकंनिर्बंधइतिध्वन्यतेएवंचेताद्दृशास्मदीय
भाग्यादृश्यंतादृशावागरिदृश्यमेवसम्पणीतितेनचनास्माकमेतद्दाम्यसुखदामितिव्यज्यते ३४८ त्वंनत्त
थागतिचतुरत्वयादिनींकाचित्कांचिद्युक्तिःदीपेतिदीपयत्रावर्तिकुलांगनात्वाविशेषपदार्थभावेनचातु

दुर्गतगेहिनिजर्ज्जरमंदिरसुप्तेववंदसेचंद्रं वयमिंदुंवंचितहस्ता।
निचुलितदोलाविहारिण्यः ३४८ दीवदत्राकुलयुवतीवैदग्धि
नैवमलिनतामेति दोषाअपिभूषायैगणिकायाःशारिकल्याश्च ३४९

ध्यैणचमलिनतांकज्जलादिमत्वंपापवत्वंचदोषाःअनुचितकारित्वादयःदोषारात्रिः ३४९ सखी
नायिकांवक्तिदीर्घेतिदीर्घनृसिंहनखाग्रहिरण्यकशिपुवक्षस्थलमिवसौधतलंप्रविष्टालीननखरि
नखतुल्यताप्रतिपादनेनप्राणापहारसमदुःखत्वंध्वन्यते एवंचस्पर्शोदयोयंसद्वत्तजातइतोनिःसारणी
यःप्रियइतिव्यज्यते अत्रनृहरिपदसान्निध्याद्दानवपदंहिरण्यकशिपुंप्रतिपादयति ३५० सखीना

३३५ ग्यिकांस्तोऽतिदरेऽति अक्षिणीईषन्नेत्रेचंचलेसऽतितवईषत्कुन्तलेवक्षसिमुखेचकिंचिद्धसितवतिसऽतिएवं
चांकुरितयौवनत्वेनमुग्धात्वंद्योत्यतेकुसुमंपुष्पंआस्तांनाकिंचिदित्यर्थःकिंतुस्मरोवाऽरुःचित्रधनुषाऽपि
नान्नाऽरसंग्रहःआस्तांएवंचकुसुमादेरनर्थकत्वेऽपित्वदीयदरतरलनेत्रादिभिरेवाचित्रधनुष्मांस्तुस्मरइ
तिव्यज्यतेदरतरलेक्षिणीतिपाठेतिसंबुद्धिःअथवाहेईषच्चंचलेक्षिणितववक्षसिईषत्कुन्तेनवदनेचई

दीर्घगवाक्षसुखांतानितागतिनस्तराणिरक्षमयःत्रोणाः नृहरिनरथाद्युपदा
नवयस्कःमाचिरांतिसोधतलं ३५० दरतरलेक्षिणिवक्षसिदरोद्वर्तेनवमु
खेचदरहासिते आस्तांकुसुमंवीरःस्मरोधुनाऽचित्रधनुषाऽपि ३५१

षद्धसितत्वाऽलिनिसऽतिपुष्पमास्तांऽचित्रधनुषाऽपिस्मरस्यजगज्जयःसुकरइतिभावइत्यर्थःआले
ख्यगतधनुषाऽपिस्मरःअधुनात्वेताहृदयायौवनकालेवीरःएवंचकुसुमस्यकार्यक्षमत्वेनतद्रूपध
नुषास्मरस्यवीरत्वेनाकिंचिदाश्चर्यंअधुनात्वालेख्यगतधनुषाऽपि पद्धावीरोऽपिस्मरःचित्ररूपधनुषा
पिआस्तांएवंचैताहृदयारूपवयसाभवत्सेयमदनेनविजयःकलुंशक्यःअतोमदनमात्रेणधनुर्बाणाश्चित्र

न्यस्ताइयानर्थकाःसोत्विति ध्वन्यतेअथवाकुसुमंरजःआनीवरधारणार्थंकंचुयंत्रान्येतिएवंचखैयेयताद्द
शयोवनप्रादुर्भावएवचविजयातिशयसाधनभूतयामदनधनुरनर्थकंजातंकिंनुवाच्यंपुष्पोद्गमोत्तरमिति
द्योत्यते २५१ नायिकासखीनायकंवक्ति दुष्टसखीतिपूर्णेंदुवन्मुखंयस्याःपक्षेपूर्णेंदुरेववदनंयस्याः
दुष्टसखीसहितेयंनायिकाभद्रायुतपौर्णमासीवाधुनादिनद्वयस्यार्थःतवनअभिप्रायविषयीभूताय

दुष्टसखीसहितेयंपूर्णेंदुमुखीसुखायनेदानीं राकेवाविष्टियुक्ताभवतोऽ
भिमतायनिर्वृताभवतु २५२ दलितपलालपुंजेवृषभंपरिभवतुगृहप
तौकुपिते निभृतनिभालितवदनौहालिकवधूदेवरौहसतः २५३

सुखायनिर्वृताभवतुयथादिनभद्रायाअतिक्रांतायात्वात्पूर्णिमानिर्वृताकार्याहित्तथासंख्याअन्यत्ररा
त्रावासकृतयेतत्सांनिध्याभावेनावत्वंयरात्रौत्वदुपयोगाभावद्धेयंभविष्यतीतिद्योत्यते २५२ काचि
त्कंचिद्वक्ति दलिलइतिदलितइत्यस्ततःकृतेसतिकोपवतिगृहपतौहालिकेवृषभंताडयतिसतिअने
नैवपलालंयेनानीतमितिधियेतिभावः गुप्तपरस्परकृतावलोकनौनिभृतपदमन्यज्ञानभीतिमावे

दयनिहलिकांगनोदेवरोदवरोभर्तुर्कनिष्ठभ्रातादेवरस्त्वाख्यस्यसंबंधिकतयानदीयत्वंलभ्यतेएवंचैतनाहवकृ
र्यकारणानर्हत्वंध्वन्यतेहसनः अस्मत्सुरतरवमर्दयन्नासन्नालपुंजेस्थेलाद्युपवस्थाविज्ञायनिरपराधीनंपृ
षभमयंताडयतीतिधियेतिभावः पथिककृपध्वितिपाठेदेवरेणतन्मात्रगृहानयनावसरेइदंकृतमितिकाचि
त्कंचिद्वक्तिएवंचैतनाहत्रागच्छानमनुचितमितिव्यज्यते ३५३ महद्भिरेवस्वपतापःप्रदर्शनीयोलघुभिरिति
कश्चिद्वक्तिदीप्यंतामितिघटितात्विधात्तृनिष्पादिताः ।।३५४।।इति[illegible]दीप

दीप्यंतांयेदीप्तेघटितामन्नयश्चवीरपुरुषाश्च तेजःस्वविनाज्ञा।
यतुतृणंतृणानामिवलघूनां।।३५४।।इतिदकारभङ्ग्यासमाप्ता।।

नदकारभङ्ग्याव्याख्यासमाप्तमगात।।७।।कस्याश्चित्सवधीकेकिंचिदन्योत्पत्याचाक्तिःप्रेमेगिरितिहृदहनअ
नागमनादिनासंतापकत्वात्सामर्थ्याद्विशेषवत्वादितिभावः दुर्गतगृहिणीत्यनेनसुरतसौख्याभावोद्योत्य
तेऽग्निशान्तिरनिद्राइत्यनेनयथेच्छसुरतयोग्यत्वंनिग्रीध्वन्यतेएवंचत्वदीयदुष्टव्यवहारेणाश्रुसंतापमालिन्य
जननेपित्वंसासानसहतीतिध्वन्यते ३५५ सरखीनाग्पिकामुपदिशालिधैर्यमितिनिधेहिपुरुतस्परहृदंदूरंम

232

विन्नयएवंप्रकारेणसोऽप्युत्संतांसक्तोभावीतिध्वन्यतेक्षणघृतमुक्तात्येनागतिभेदकत्वंघोसेतद्भ्रुपुद्वियोगरित्य
मरः ३५६ धवलेत्तिघेलनखचिन्हपुराणत्वादितिभावः दुर्बलंचिरहक्षीणत्वादितिभावः अकालितभूष
णंअसामर्थ्यादितिभावः चूर्णकुंतलाछादितनयनायाः संस्काराभावादितिभावः वायुःमाङ्गिलोकनेनद्विगु
णासुप्रेमनरागदितिभावः पुनद्धारिअत्यंतविरहेणधैर्याभावादितिभावः द्रक्ष्मामीतिकाकुः वेदेशीकात्वांस

धूमैरानिपातयदह्नासिखायाप्याद्दहनमालिनयांगारैः आगररयिष्यागतिदुर्गलगृ
हिणीत्वांतदपिनितांनिरनिनी। ३५५ धेयंनिधेहिगछतुरज्ञानिसोप्यस्तुसुमु
रियसोत्कंठः प्रचिन्नाहदितस्यद्गूरक्षणधृतमुक्तास्मरेषुरिव ३५६ धवल
नखलक्ष्मदुर्बलमकालितनेपथ्यमलकपिहिताक्ष्याः द्रक्ष्याम्मिमदयलोक
द्विगुणाश्रुपुचपुःपुरद्धारि ३५७ नमेननू ३६७ असतांधर्मारंभोप्यनर्थहेतुरितिकश्चि
दक्तिधर्मेति असाधूनांधर्मारंभेपि अपिना अधर्मारंभकालीनवार्त्ताकिंवक्तव्येतिव्यज्यते परहिंसैवमया
जिकाभवतिपरहिंसामुद्दिश्यैवासंताधर्मारंभइतिभावः अचहरांतमाहक्काकानांश्चानेदृष्टेः अकारण

233

तांकारणस्याभावयत्वंप्राप्नोतिकाकैःस्नानेकृतेवृष्टिर्भवतीतिवृद्धव्यवहारः २५८ ॥ इतिश्रीधकारव्रज्या
व्याख्यासमाप्तिमगमत् ॥ ७ ॥ कश्चित्कांचित्संकेतंवक्तिनीरेतिनद्यःस्रुन्नतायोच्चावचंयत्सैकतंतत
संघट्टमांसलैःतूलस्यकार्पासस्यपंक्तयोयेषुतादृशास्थूलपटैरिवतीरैःनद्यादितीरेराजंतिएवंचात्रापि
रेतद्गतव्याकुल्येनान्यजनागमनशंकाभावेनोच्चावचैःसैकतवत्तयान्यवलोकनीयत्वेनवायुनिवारकत

धर्मारंभेप्यसतांपरहिंसैवप्रयोजिकाभवति काकानामभिषेककारण
तांदृष्टिरनुभवति ॥ २५८ ॥ इतिधकारव्रज्या ॥ ॥ नीरावतरणदंतुरसैकत
संभेदमेदुरनदीतीरे राजंतितूलराजिस्थूलपटैरिवतटैःसरितः २५९

यात्रयस्यसीतलबाधजनकत्वेनचतूलयुतस्थूलपटोपेक्षयामृदुलस्पर्शवित्वाप्रतिपादनेनस्वतल्पसि
द्धव्याप्यासत्वेनसरितामेवसंकेतस्थलमितिव्यज्यते २५९ कश्चित्कांचिदन्योत्स्यावक्तिनिर्जनेनिस्संचारी
रछायायांविश्रांतिमासाद्यधर्मविपत्तिंदूरीकर्तुंबलइतिखेदंदूयंमुग्धकुरंगीविविधशारीरचेष्टाःकरोति
परंनुननापेत्रामनंभावीतिभावःएवंस्वेदहृष्टयापारुपस्वाधीनमात्रावलंबनेननमदनसंतापनिवारणाय

(235)

कामितियोस्यतेयद्वासख्युपदेशोयंजातिवर्णनमेतादिति ऋजवः २५० कार्येणैवकार्यमतिष्ठतिकाचि
त्कांचिद्वक्रेनहसंनीतियःयस्मात्कारणात्सःभासिकुंःयशोदानंदतनयःकृष्णःनित्यंअभिवर्धमानमदनः
अतःहेसखिबल्लववनिताःनंदंजरठइतिनसंहसंतिनकेवलंहास्याभावोपितुप्रणमंतिएवंकरुछ्मस्पकंद
र्पत्रालिखावगमेननंदेपिजरठाभावनिर्यर्णयीमूढःस्त्रीणामपिलज्जाकिमुवाच्यंचतुरंगनानांकार्येणकार

निजकायच्छायायांपाविश्रम्यानिदाघविपदमपनेतुं बतयाविधास्तनुभंगे
मुग्धकुरंगीयमाचरति २६० नहसंतिजठरइतियद्बल्लववनितान
मंतिनंदमपि सखिसयशोदनयोनित्यंकंदलितकंदर्पः २६१

णस्वरूपज्ञानमितिव्यज्यतेयद्वास्वकार्यमेवंसाधनीयमितिकाचित्कांचिद्धक्तिदुपादिशतिएवंचहास्या
र्हेपिहास्याकरणेनप्रस्तुममाणादिनानंदंपरितोष्यमदनागतिन्नायवालिश्रीकृष्णाद्यनुसरणंबल्लवव
निताअपिकुर्वंतित्वत्वंरचतुराअतोएवमेवस्वकार्यसाधयेतिव्यज्यतेअथवानायकार्थेश्वशुरादिस
माधानंत्वयाविधेयमितिसखीश्वशुरादिकुःखवतीनामपिकामन्यानिदर्शानव्याजेनोपादिशतिएवंचपरतु

रुषीपरतिकलाप्रवीण्यमालक्ष्येयमाचर्य्यंस्त्वन्यास्तत्रस्वीयनायकपरितोषायकिंनविधेयमितिव्यज्यते २
६१ सर्व्वास्तनागरस्त्रियःसंरक्षणीयाइतिकश्चिद्वक्तीतितिसखसदृशीकलापिदत्तस्यत्वारीरापिएवंचालंकर
णादिदानमेतदग्रेकिंचित्करणमितिभावःकामिनीवाम्यंकौटिल्यंवामशरीरभागेत्वंचनत्यजतिअत्रदृष्टां
तमाहहरेत्यादिग्रथितपदेननिस्सरणानर्हत्वंध्वन्यतेएवमन्यासांकावार्तेतिभावः ३६२ काचित्कंचिद्

नीतांस्वभावमर्पितवपुरपिवाम्यंनकामिनीत्यजति हरदेहार्धग्रथिता
निर्व्वानंपार्वतीतत्र ३६२ नागरभोगानुग्मितस्वचक्षुसौंदर्यगर्वतरल
स्य निपततिनपदंभ्रमोज्ञागतिपुरस्तंतुवायस्य ३६३

क्तिनागरेतिनगरसंबंधिएवंचचातुर्यवत्वंध्वन्यतेतेनचसुरूपांगनासंगकारित्वंतरलस्यचंचलस्य
कंचिदस्यस्वकीयज्ञात्स्येयभ्रमोपदंननिपततिगर्वयत्राग्रादितिभावःएवंचातिमूर्खत्वंव्यज्यतेएवंचैतादृश
जातीयानांचतुरपुरुषेणस्वांगनाभोगेक्रियमाणेनेर्ष्यात्वज्ञायतेअतस्त्वयासुखेनात्रगंतव्यमितिध्वन्य
ते ३६२ एतादृशेनसहसंगतिर्नकार्येतिसखीवाक्तिनिपततीतिकोणेप्रविश्यएवंचागणनीयत्वंव्यज्यते

236

रात्रोधरेणोप्रणमितितत्कःनिरीक्ष्यतेनकोपीतिभावःस्वगरिमाणंअहमेतादृशोगुणवान्यदीयमसंतास
क्तामपीत्यादियद्धानायकोक्तिरियं ३६४ समीचीनस्यकोनभयमितिभवतिचेत्तदानर्थावहएवंसइतिक
श्चिद्दक्तिनेतिमहान्श्रेष्ठःपक्षेमहापरिमाणमालीसमांनागितिभगंचनलुनिश्चितंतनाचितिपाठेनाभि
काकुःएवंचमहतःकोपानोसादनीयइतिव्यज्यते ३६५ किंचित्समीचीनावलंबनेप्रभुसेवाविधेयाति

निपतगतिचरणेकोणंप्रविन्नयानिग्रीयान्निरीक्ष्यतेकश्चित् सारयिसखलुलोक
पुरतःस्खलःस्वगरिमाणमुद्गिरति ३६४ नियतैःपदैर्निषेव्यंस्खलितेनभा
वहुचनाश्रयति संभवदन्यगतिःकःसंक्रमकाष्ठंदुरीनांच ३६५ निजपदगति
गुणरंजितजगतांकरिणांचसत्कवीनांच वहुतामपमानंद्योभावेसज्जनाए

कश्चिदुपदिष्टागतिनियतैरतिपदैर्व्यवहारमार्गेश्चस्खलितभ्रमेचरणगतौवागतिराश्रयागमनंच
संक्रमकाष्ठंनद्यादौपारगमनायाभयतीरोपर्यर्कदारुस्थाप्यतेनतत् ३६६ समीचीनजनंविनाक्क
वीनांनवोभाभयतागतिकश्चिद्धान्तिरनिजपदैःगतिचरणगतिःसुप्रलङ्गतज्ञानंचतद्रूपायेगुणःमहिमानं

237

महत्वनिर्माणंप्रतिष्ठांयस्सज्जनाःभूषणसंपादनाःकज्जलनाःसज्जनाःसमित्स्मरःपक्षेसमीचीनजनाः ३६७
काचित्कस्यचिन्निर्माणंस्नेहातिनोत्पतत्पतङ्गेनतपनेनाधिकःसमएवेत्यर्थःपक्षेनदाहकःनप्रीतिनान्तःकः
पक्षेनैनैल्लनान्तःकश्चननतत्त्वगतिनमालिनंदुःखसंपादकमित्यर्थःपक्षेकज्जलेवमतिउज्ज्वलोमालिन्यरह
न्यःअत्रमान्यजनकस्याभावप्रतिपादनेनैवचैवमस्यार्थसिद्धावेतत्कथनंतयोश्चितत्वमस्याभातिनिर्गलितैत्ता

नोत्पततिनस्नेहंहरतिननिर्यातिमालिन्यंचमलिं तस्योज्ज्वलोनिशिनि
शिखेवमारत्नदीपइव ३६७ निहितान्निहितानुज्झतिनियतंममपा
र्थिवानपिप्रेम भ्रामंभ्रामंतिष्ठतितैलकुलालचक्रमिव ३६८

यत्नादिवास्नेहाप्रदर्शनेनलोकगोपनादित्यातुर्यतत्त्वयाचिरकालीनसंगतिनिर्वाहकंसंव्यज्यते ३६८
कश्चित्कास्मिंश्चिल्लालसांकिंकांचिद्वक्तिनिहितान्निहितानिहितान्सख्यादिप्रेरोचनयाप्रेमारूढान्पार्थि
वानपिभूपतीनपिएवंचासक्त्याहेतुंव्यज्यतेपक्षेपृथ्वीविकारान्घटादीन्ममप्रेमनियतंएवंचनान्यथा
भावआशंकनीयइतिभावःस्यजतिभ्रांत्वाकुलालचक्रमिवतस्मिन्नेवनिष्ठति ३६९ कश्चिन्नायिकासखीं

वाक्ये निर्भरमिति अत्यंतं संभुक्तमपि विगतवसनं अस्याः जघनं स्वर्णबिंबकोकनदवद्दृष्ट्वा प्रातः एवं च त
थापि धरताविरतावपि एवं गतिस्तत्रादिनक्षणद्वद्वौकाचाप्यतिव्यज्यते सादरावलोकनं कुर्वन्न तृप्या
मि २६९ कश्चिद्धृदयस्यं वक्ति निबिडेति अत्यंतसंघट्टितोरुद्वयं सुरतक्लेशादिति भावः निश्वासस्तब्धस्त
नदत्तव्यजनां स्वेदापनोदार्थं गृहीतव्यजनस्य चालनासामर्थ्यादिति भावः स्निग्धत्वं चयतोव्यात्कुपितत्वं

निर्भरमपि संयुक्तं दृष्ट्वा प्रातः पिबन्न तृप्यामि । जघनमनंशुकमस्याः
कोकनदस्यानिशानिशाकरबिंबं २६९ निबिडघटितोरुयुगलां श्वासोत्त
ब्धस्तनार्पितव्यजनां तां स्निग्धकुपितदृष्टिं स्मरामि रतनिस्सहां सुत

चक्लेशावस्थादिति भावः यद्वा रतान्निःसहां गत्वा हसनात् महाद्रुकपटेन प्रथमगृहीतानिकटव्यजने
नस्तनपिधानमिति भावः २७० गुणेष्वत्यंतं यत्नो विधेय इत्यलिकाभिः कांचिदुपदिशतीति निर्गुण इत्यु
णाः स्यात्तुर्यादयः एकार्थप्रतिपादको असुमेवार्थं अर्थांतरन्यासेन द्रढयति गुणशून्यमौर्वीज्या शिंजि
नी गुणः निर्जीवं निर्गता जीवा यस्मात्तं जीवा ज्या शिंजिनीत्यपि अभिधानात् तस्माद्धत्ते इति एवं च नि

२३९

र्गुणजीवनापेक्षयामरणमेवसम्यगितिद्योत्यते ३७१ नायिकानायकंचित्तंव्याक्षिपतिनिजेतितरुणइत्यनेन स्यतोदृढत्वस्यैतादृशश्चित्तव्याक्षेपेनातिदार्ढ्यंभावीतिव्यज्यतेबडिशंमत्स्यवेधनमित्यमरःस्यात्कुलीरःकर्कटकइत्यमरःमर्कटोलूता। लूतास्त्रीतंतुवायोर्णनाभिमर्कटकाःसमाइत्यमरःयद्वात्रागतमेयतिवादिनं नायकंनायिकावक्तिएवंचसूक्ष्मत्वेनतत्त्वेनाहंत्वयिपतिर्भावान्नचलसंचरणमितिव्यज्यतेअथवानायकत्र

निर्गुणइतिमृतइतिचद्वावेकार्थाभिधायिनौविद्धि पश्यधनुर्गुणरहितंन
जीवंयदिहसंसरति ३७१ निजसूक्ष्मलंबीविलोचनेनतरुणतत्क्षणंहर
तु अडिसुगृहीत्वाडित्राःकर्कटइवमर्कटःपुरतः ३७२

मागम्यतइतिसंकेतस्थलमिदमितिध्वन्यते ३७२ ग्रामीणवसतिशालितयेनायंनतथागुणग्रालिनीतिविभावयंतंकंचननायिकासखीवक्तिनागरेतिहेनागरअसौसुतनुःगीतिरिवग्राम्यःनगरादिभिन्नःपक्षेग्रामःस्वरसमूहःस्यान्मूर्छनादेःसमाश्रयइतिलक्षणलक्षितस्तत्रगस्थित्यापिविश्रांतांदौर्गंध्यं एवंचयमसंतगुणशालीतिअतस्त्वमस्यामासाकिंकुर्यादितिव्यज्यते ३७३ कुरवककुसुमशय्यायांसुरतं

विधायागतांनाधिकंसरवीयकिंनखेतिकुरवकमयरपृष्ठभ्रमैःपिल्लुलितानिविरसानिअंगानियस्यास्तसं
बुद्धेःनिसृष्टाःपृष्ठमार्गेणेतिभावःनैतानिरष्ठलग्नानिकुरवककुसुमानिकिंतुहृदयलग्नाःपृष्ठपिनिर्गताः
मन्मथबाणाइतिभावःएवंचमांप्रेसेनतद्गोपनमनुचितमितियोत्यते ३७४ सर्वभार्यासुसंमतयावर्तितव्य
मितिकश्चित्कंचिदुपदिशतिनीतेतितियंलघुतांप्रापितानस्यामधिकंगौरवंकरोषिविषमस्त्रीकःविषम

नागरगीतिरियोसोग्रामस्थित्यापिभूषितासुतनुः कस्तूरीनमृगोदरंवासवशादि
स्थितामेति ३७३ नखलिखितस्तानिकुरवकमयपृष्ठभ्रमलितविरसांगि हृदय
विदारणनिसृतकुसुमास्त्रशरेयहरसिमनः ३७४ नीतालाघिमानमियंतस्या
गरिमाणमधिकमर्पयसि भारद्वयविषमभार्यःसुदुर्वहोभवतिगृहवासः ३७५

परस्परविरुद्धयोस्त्रियोयत्रविषमधृतस्यभारद्वयगृहवासःसुदुर्वहःसुतरांदुर्वहःअर्पयतीतिपाठेत्वा
पर्यंतनीतियंतस्यामसंतगौरवंकरोतिएवंचसालाघिमानंनीताएतस्यांगरिमाणमर्पयतिएवमेकाग
रिमाणंनीतान्यस्यांलाघवमापादयतीतिभारद्वयसुदुर्वहोविषमभार्योगृहवासइतिकश्चित्तत्रवाच्य

वक्तिएवंचसमतासंपादनमशक्यमितिभावः ३७५ अकस्मादेवानेनागस्स्वरूपमिदमकारीत्यादिनीस
नायिकांसखीवक्तिनयेतिसुभगाभिमानशालीनांनायिकानांनायिकास्वाधीनतायांनदूतीप्रेषणाद्यपे
क्षितंकिंतुकेशग्रहएवप्रथमंवश्यतासंपादनोपायइतिभावः ३७६ मन्मथयस्गयानकिंचित्सरिस्फुरती
तिकश्चिद्वक्तिनिशीतिविषमत्वेनदुःसहत्वंध्वन्यते ३७७ वारवनितासंगतिरनुचितेतितकश्चित्कंचिदु

नचदूतीनचयांचानचांजलिर्नचकटाक्षविक्षेपैः सौभाग्यमानिनीनांसखिकचग्रहः
प्रथममभियोगः निशिविषमकुसुमविशिखप्रेरितयोर्मौनलब्धरतिरसयोः मा
नस्लथैवविलसतिदंपत्योराशिथिलग्रंथिः ३७७ निजगात्रनिर्विशेषस्थापितम
पिसारमखिलमादाय निर्मोकंचभुजंगीमुंचतिसुकंपंचवारवधूः ३७८

पदिशतिनिजगतिस्वशरीरसमतयास्थापितंएवंचातिप्रियत्वमावेधयेनसमग्रंसारभूतंवस्तुगृहीत्वाकं
चुकंसार्पिणीसुरूपंवारांगनात्यजतिकंचुकपक्षेनिःसारंविधायत्यजतिवेश्याअतोनतत्संगतिरुचितेति
व्यज्यते ३७८ सखीनायिकांवक्तिनृत्यप्रेतिनर्तनश्रमेणपयःस्वेदरसेनार्द्रंकंचुकंक्लेशेनत्यजतिपुष्परस

प्रादुर्भावाक्रांतंचोल्लंमदनधुनवल्लिरिवएवंचसुरतश्रमेकिंलयंविधेयमितिपरिहासोव्यज्यते ३७९ स
खीनायिकादुःश्चरितंविज्ञापयसख्येववक्तिनाहमितिहेसुतनुत्वंशीलत्वस्याप्रचंडचरितावाइतिनाहंवदा
मितुपुनःस्यमहृदयस्यप्रीतिस्वभावसुलभंभयमुदेतिएवंचकदापिकेनाचिदतीर्दज्ञानेचेत्तदाकथंभवि
ष्यतीतितद्विषयकंभीतिभावः ३८० सखीनायिकांवक्तिनखेतिमत्तयाममनभयमुपपद्यतइतिभाः

नृत्यश्रमघर्मार्द्रंमुंचासिकिंक्षणंकंचुकंसुतनु मकरंदोद्यच्छुभ्रंमदनधनुर्वल्लि
रिवचोलं ३७९ नाहंवदामिसुतनुत्वमशीलाचंडचरितावाप्रेमस्वभावसु
लभंभयमुदयतिममतुहृदयस्य ३८० नखदशनमुद्रापातैरदयैर्वाल्लिं
गनैश्चसुभगस्य अपराधंत्रांसंत्यात्रगांतिरचयंतिरागिण्यः ३८१

एवंचप्रीत्यभावेत्यस्यतातात्यसमीचीनताचदुःखदेतिध्वन्यतेतेनचैवंनविधेयमिति ३८१ इति
कयाचनसंगमय्यतुंकंचननायकंवक्तिनेतिसख्यानायिकयानेत्रत्रिभागमात्रेणननिरूपितोऽसिनावि
लोकितोऽसिएवंचांतःकरणेनसात्वय्यत्यंतमनुरागभागिनीसंवृत्तेतिध्वन्यतेनेनचैदेवादयलोकितातो।

३२२ हंतयेत्तित्वयासर्वात्मनानमंतव्यमितितदनुरागमेवचविहृणोमिनियेनकारणेनदेवइत्यपिविमुखेवकृतपराधृतो
सहेोपमेयएवंचत्वद्वैमुख्येदैवेसुखंजातमितिभावःएवंचत्वद्वैमुख्यसंपादनद्वारैवदैवप्रातिकूल्यमि
तिद्व्याधिकत्वेनत्याइतिध्वन्यतेकंठेस्थितमितिभावःकुसुमहारमितिदूरीकारयतिएवंचत्वसंमुख
ताविचारसमयसंजातविरहवशात्स्वकरेणहारस्यदैवाद्वास्थितेःकुसुमस्यनस्यनादूरीकरणमसामर्थ्या
दतोऽतिविरहक्षीणताऽनिवार्यवस्तुयातिदुपमानानोपेक्षणीयेत्तियंत्वयेतिध्वन्यते एवंचसुखपराङ्मुखमात्रा

नग्निरस्तपिनोऽसिसख्यानियतंनेत्रत्रिभागमात्रेण
हरयतियेनकुसुमंविमुखेत्वेकंठइवदैवे ३८२

देवमयस्थातस्याःकावाच्यादिवसंपर्ककल्पनायामितिकुसुमंकंठेहारत्वेनकरोतिएवंचत्वस्यवाङ्गत्तिसम
यमेवंकार्येयतस्याःसंघट्टनमित्यावेधोत्साकुः ३८२कथमनयात्वंनाऽऽडितइतिवादिनंकश्चित्समाधत्तेनगुणे
तिअत्रपातशब्देनसंयोगोलक्ष्यतेएवंचदंतनखक्षताभियोतैरित्यर्थःअपदेःगाढैरित्यर्थःआलिंगनेःसु
गमस्यनत्वभाग्यस्यअपराधंएवंचेकापराधेएताहृशंकिंपुनर्बहुपराधेइतिभावःत्वंसंतस्यःएवंचनतवापरा

रेषानरविधानात्पत्ररूपाक्षरपंक्तिरिवएवंचास्थिरत्वंध्वन्यते ३८७ कयाचनकिंचिद्वस्तोकितःकश्चि
तांपरिहासंवाक्तिरनिधीरितिनिधिर्नाहोवधिर्भेदाद्भूयित्स्मरः निक्षेपस्यानंतदुपरिचिन्हार्थंविस्मरणाभावा
येतिभावःनिहितालतेवाहेननूदरीएवंचाधिक्षेपयोग्यत्वंध्वन्यतेनवजघनस्यतटात्प्रांतात्तटपदेनलता
रोपणयोग्यत्वंध्वन्यतेरोमराजिःलोभयतीतिनिधिःस्थानंतस्यततपालोभजनकत्वेगचित्यमिति एवंचज

निहितायामस्यामपिसेवेकामनसिमेस्फुरति रेखांतरोपधानात्पत्र।
स्वरराजिरियदयिता ३८७ निधिनिक्षेपस्थानस्योपरिचिन्हार्थमिव
लतानिहिता लोभयनितवतन्नूदरिजघनतटादुपरिरोमाली ३८८

घनाधोनिधिक्षेपस्थानमस्तीतिपरिहासोव्यज्यतेयद्वासगर्भसोनिपत्रगृहनिधिःस्थाप्यतेतच्चिन्हार्थं
लतारोपितइतिलोकोक्तिं ३८८ तस्याःसखीतंयत्किनिहितेतितिनिहिताद्दूलोचनायात्वयापिकिंचित्क
टाक्षंकुर्वाणायाःतस्याःतंहृदयपर्यंतंवहसिकथमन्यथेताहृशंवचनमितिभावःसुभगाएवंचान्याहृशए
वंचनानौचित्यंव्यज्यते इदंत्वांसमुचितंनपदंगुल्लिदानेभुजंगीलसि ३८९ बहुवल्लतरुणमापेदांकुर्वंती

२४५

निगर्वश्चालिनींकांचित्कांचिद्दाक्षिनीत्वेतिअगारंगृहमनेनलघुत्वमापद्यतेआदरसहितएकेनबहुरात्रि
जागरंदत्वाकेस्तरुणैर्दुर्गपत्नीवद्वागींधनमुक्तासिएवंचैकदिनोत्तरमेवसर्वेषांनतयासक्तिरितिव्यज्यतेतन
चत्वंगुणरहितेतिएवंचैकमात्रासक्तिमस्येवसमीचीनेतिध्वन्यतेतनवरात्रेबिल्वशाखामष्टम्यामानीयरा
त्रौसंपूज्यताजागरादिविधायान्यस्यांचपरित्यज्यतइतिदेशविशेषरीतिः ३९० यत्रयत्रयथासामर्थ्यंत

निहितार्धलोचनायास्त्वंतस्याहरसिहृदयपर्यंतं नसुभगसमुचितमी
दृशमंगुलिदानेभुजंगलग्नसि ३८९ नीत्वागारेरजनीजागरमेकंचसाद
रंदत्वा अचिरेणकेनतरुणैर्दुर्गापत्रीवमुक्तासि ३९०

यतत्रयेषमन्योन्याकश्चित्कंचिद्दाकिनस्तत्रदृगत असौअग्न्याश्रयउदरेअन्नादिपाकेनेजसःसत्वादि
तिभावःकनकेतेजसःसत्वादितिभावःमणौप्रकाशकत्वादितिभावःसमुद्रेवडवानलस्यसत्वादि
तिभावःयत्तेजःतदखिलंअङ्गमित्रस्यएवंचयेनसहविरोधस्तेनेवसहतत्करणमुचितंनतुअन्येना
पिसहतत्करणमुचितमितिज्ञानविशेषशालित्वंध्वन्यते ओजार्पितंसामर्थ्यमितिभावः ३९१ नायिका

२४८

दूतीनायकंप्रत्युक्तेनसवर्णगमितिसःपूर्वमनुभूतोवर्णःकान्तिःपक्षेसवर्णकार्यंननकेवलंपूर्वकान्तिहानिरपितुनतस्यस्वरूपमपीत्याहनचरूपंपक्षेप्रकृतिप्रत्ययनिष्पाद्यशब्दरूपंननुउद्वर्तनादिसंस्कारेणकान्तिर्भविष्यतीत्यत्राहसंस्क्रियानपक्षेसाधुत्वंननुसंस्क्रियाकार्येत्युपदिश्यतेनकुतोवाभावस्यादित्यत आहसापूर्वानुभूताकापिप्रकृतिःस्वभावःनैवएवंचोपदेशाकरणेभीतिरावेद्यतेपक्षेप्रातिपदिकंच।

नक्षत्रेष्वग्नौविद्याउदनेकनकेमणौहाद्रौसमुद्रे यत्खलुतेजस्तदखिल
मोडायितमङ्गमित्रस्य ३९१ नसवर्णानचरूपंनसंस्क्रियाकापि
नैवसाप्रकृतिः बालाद्यस्विरहायदज्ञातापभ्रंशभाषेत ३९२

लाएवंचाज्ञत्वेतेनचनायकेनशठत्वंद्योत्यतेइत्यसंबंधिधियोगधिपत्तोःएवंचविपलूहतस्यपूर्वकांत्याघपगच्छतीतिभावः अपभ्रंशभाषाअसाधुवाक्यंयद्वाइवशब्दोवधारणार्थकः अपगतोभ्रंशोअसमीचीनत्वंयस्याःएताहशीभाषायस्यास्ताहशाएवसत्कृताएवंचताद्विरदज्ञनितदुःखेनपूर्वकांत्याघपत्नामेतिन हिषयेनकदाप्यसम्यग्वदतीतिनताहशीनकाप्यन्यास्तहनशालितिव्यज्यतेतनचेतस्याभेदासीन्यमसंतानु

अलंकारादिकरणेनाविलंबकारिणींनायिकांसंकेतंप्रतिनिर्गमय्यसखीवाक्येनेतिहेसखिएवंचयथार्थवादार्हत्वंध्वन्यतेनवएवंचान्यादृशीगतिरन्यासामितिभावःएवंचान्याभिर्यद्विधीयतेतत्त्वयमपिविधेयमितिनमास्तिनविधेयमितिव्यज्यतेनविशिष्टभूषणेएवंचसामान्यतोभूषणानिसंसेवेतिभावःनचेतियुक्तःपाठःआस्थाआसक्तिःनेनेतितत्कार्यस्यनायकवंचनात्यसंपादनादेवसाहजिकवपुर्गुणेनैवसंपादनादितिभावःइदमेवद्रढयतिवपुःकांत्यैवतरुणान्स्वाधीनीकरोषिअत्रदृष्टांतमाहमदनस्यतिरस्क

नविभूषणेनवसनावपुर्गुणेनैवजयसिसखियूनः
अवधीरितास्त्रमस्त्रात्कुसुमेषोर्मरुक्रियेव ३९२

तास्त्रत्रास्त्रामविधेयवसापिशारीरिककर्तव्यतेयत्र्यकएवंचमाविलंबंकुर्वितिव्यज्यते ३९२ काचिन्नायिकासखींप्रत्याहनेत्रेतिनेत्रेश्रवणचक्षुषाआकरपक्षेगुणेनानेत्रंमथिगुणेनापिचेत्यभिधानात्स्यात्प्रेधानएवंचमनःसंलग्नतायोग्यत्वंव्यज्यतेयथापथाआस्तितथामंथदंडःदधिपात्रमिवममममनःमंथयतिएवंचनत्पाकराक्षिप्तरतलतोमत्सविधभ्रममाणस्त्वयासत्वरंसंगमनीयोयेनमनोदुःखंदूरी

२४८

भविष्यन्तीतिनिष्पद्यते ३९४ इतिनायकंप्रसादयन्तीनेतिचित्रलेखकहस्तगतलेखनीवसातन्वीकृशांगीसूक्ष्मा
चभिन्नोमनोज्ञंनानाप्रतिमाकल्पयन्तेनानावर्णाएवइतिनानावर्णकानितैःकृत्वाकल्पंयस्यैतादृशंचित्रं
प्रकल्पयंतिभावयंतिएवंचचित्रविलोकनव्याजेनत्वामेवभावयतीतिभावः॥३९५॥इतिनकारव्रज्याया
व्याख्यासमाप्तिमगात्॥७॥कस्याश्चिदनमात्रादेवभीतानप्रतिकश्चिदन्योत्सुकायाक्तिःपथिकेतिअसक्ता

नेष्टाहस्वोभ्रामंभ्रामंभ्रमान्यथायथारसितथा सारयिमंथयतिमनोममदधिभां
डंमंथदंडइव ३९४ नानावर्णकरूपंप्रकल्पयंतीमनोहरंतन्वी चित्रकरतूलिकेवत्वां
साप्रतिभित्तौभावयति॥३९५॥इतिनकारव्रज्या॥७॥पथिकासक्ते किंचिच्चवेदयनक
लमगोपि केलिकलाहुंकारैःकेरावलिमापमपसरति ३९६

यञनाकलमाश्चितवात्यसःतैर्गोपितायनपदेनकिंचिद्रक्षणेऽपिज्ञानायोग्यत्वंव्यज्यतेगोपीत्यनेनन
स्वतोभीरुत्वंद्योत्यते अतःकेलिकलासंबंधिसंस्कारैःएवंचनभवान्निवारणार्थमेतेशब्दाइतिभावःकी
रावलीत्यनेननवयनपटुत्वंव्यज्यतेतद्दृष्ट्वापसरसिएवंचभयाद्भिःकलमभक्षणंविधेयमितिभावःएवंचैतत्त

249

१२६ स्याःप्रचुरधनवत्वात्सापराधत्वाच्चवचनमात्रमीतिमुत्सृज्यकिंचिदेतस्यःसकाशाद्ग्राह्यमितिव्यज्यते २९६
नायिकासखीदूतींप्रत्याहप्रमाणमतीतिप्रियसंगमसूचकस्फुरणशालिनींवामबाहुलतांवियोगिनीप्र
णमतीत्यादियोजनाएवंचयत्रप्रियसंगमसूचकस्फुरणवदचेतनवामबाहुलतायाःकिंकिंनक्रियतेतविर
हवत्यातत्रकिमुवाच्यंस्वयंप्रियसमागमकारिण्यादूत्याइतिभावःअतएवप्रमाणानर्हत्वव्यंजकंवामप

प्रणमतिपश्यतिचुंबतिसंश्लिष्यतिपुलकमुकुलितैरंगैः प्रियसंगाय
स्फुरितांवियोगिनीवामबाहुलतां २९७ प्रविष्टासिनतुनिर्गंतुंजाना
सिव्याकुलत्वमातनुषे बालकचेतसितस्याश्चक्रव्यूहेभिमन्युरिव २९८

दमर्थयतु २९७ काचनकंचित्प्रतिवक्तिप्रविशासीतिहेबालकएवंचज्ञानशून्यस्त्वंयद्यपेतचक्रव्यूहेअभि
मन्युरिवतस्याश्चेतसित्वंप्रविष्टोसिव्याकुलत्वंपीडांआतनुषेनिर्गंतुंनचजानासिएवंचसत्त्वय्यसंगमा
सक्तस्त्वमेवाज्ञत्वमाचरसीतिव्यज्यतेनयद्वात्वंव्याकुलतांकुरुषेएवंचैतेनातस्याहस्तात्तवनानिर्गमइत्यावे
द्यते २९८ समीचीनानांसमीचीनमसमीचीनामसमीचीनएवाश्रयइतिकश्चिदन्योन्यस्यावन्त्तिपन्नूपगते

इंदिरेणभ्रमरेणएकत्वमविवक्षितंमाकंदस्य माकंदःसहकारोस्त्रींसनुशासनात्चूतस्यमरस्त्रकःमुखरःअन्यच्चपिचुमंदस्यनिंबस्यमरःतन्मुकुलेमौकुलिताःकाकप्रष्ठिश्चिरंजीविमौकलिर्द्वीकइत्यपिक्षीरस्वामी काकानांसमूहःआकुलमितिक्रियाविशेषणंमिलतिइदमनुरूपंचंचयथायोग्यएवाश्रयोभवतीतिशेषः यद्वासमीचीनानामन्याह्वारीत्सार्ज्जुनमसमीचीनानामन्याह्वारीत्साभवतीतिकश्चिदन्योक्त्यावक्तिमाकंदत्वेनपरिमलबहुलत्वंतेनचगमनयोग्यत्वंध्वन्यतेइंदिरोमुखरोमुखरइत्यनेनसंनिधिसंस्थित्यापांडित्यप्रद

पश्यानुरूपमिंदिरेणमाकंदेइंदिरोमुखरोमुखरः अपिच
पिचुमंदमुकुलेमौकुलमाकुलंमिलति २९

र्शनिकारार्जनकारित्वमावेद्यते यद्वाभ्रामरागस्थितिप्रतिपादनेनप्रतिष्ठावत्वंद्योत्यतेमुकुलइत्येकवचनेननातिस्वल्पत्वमाकुलइत्यनेनातिधैर्यत्वप्रतिपादनेनप्रतिष्ठैवध्वन्यते एवंचयथाभ्रमरकाकयोरर्जुनेभेदनतयासमीचीनानामेकस्यसमीचीनस्यापियोगइतिध्वन्यतेअथवासमुदायसंपादनपुरःसरातिलोल्येविनाकिंचित्फलंनीचानामेकस्यसमीचीनस्यापिफलंभवतीत्यन्योक्त्याकश्चिद्वक्ति २९

सखीनायकसमक्षनायिकांकथयाचनभंग्यास्तोतिप्रतीतिहेसुमुखप्रतिबिंबेनसंभृतंव्याप्तमाननंयस्मिन् तंआदर्शंएवंचप्रतिबिंबभवनयोग्यत्वंध्वन्यतेलीलाकमलभ्रांत्याममसखीकरात्तथालीलाकमलभा वादितिभावःगृहीतंकिमितिइछसिसुमुखेत्यनेनबुद्धिमत्त्वालिस्यमावेद्यतेएवंचबुद्धिवैत्र्यण्यतोऽपितवयत्रप त्वीकरतलाकुलितत्कलितप्रतिबिंबितवदनारविंदादर्शेलीलाकमलाभावःतत्रास्मद्विधानामीदृशभ्र मवतांयांकिमपूर्वमितिव्यज्यतेतेनचनायिकासौंदर्यंअत्रचनायिकावदनप्रतिबिंबभरितत्वादादर्शेव

प्रतिबिंबसंभृताननमादर्शंसुमुखिममसहस्तात्
आदातुमिछसिसुधाकिंलीलाकमलमोहेन ४००

लीलाकमलभ्रमःसुमुखीतिपाठेनायकोनायिकांवक्तिसुमुखीत्यनेनकमलभ्रांतिजनकत्वमावेद्यते ४०० सखीमानवतींनायिकांवक्तिसाचीनेतिहेसखिप्राच्यांभवोयोऽचलःपूर्वाचलइत्यर्थःतन्म स्तकाद्यथाचंद्रःगगनमध्यमधिवसतितथाधायामिवत्वांसंकुचन्मानःप्रियापराधजन्यचेष्टारूपःपक्षेप रिमाणंयस्यएतादृशीपक्षामियत्रोभयत्रवीसायुक्तेत्साभातिएवंचयथाचंद्रप्रकाशातिशयस्तथोदीपना

252

त्रियेनमानक्षीणताभवतीत्यतइदानींतनसमयोगतः पुनर्नायास्यतीत्यतइदानीमेवतंपरिरस्वज्यपृथेष्ठेना
यकेनसहरमस्वेतिव्यज्यतेयथाप्यताम्राङ्गीगगनमभिवसितुंकरोतितथातथाछायापिसंकुचिताभवति ४०१
कथमागतेनतेनसहसंगतिस्थलाभावान्नष्टेतान्निर्विवादिनींसखींनायिकाचक्तिप्रांगणेनेतिहेसखिप्ररूपृ
मंगणंतत्कोणेपिएवंचस्थलसत्त्वमावेधयेतस्तत्द्वारकसंकेतान्निशासुधाअमृतंतत्प्रचुरसंतापापनोदकत्वा

प्राचीनाचलमौलिंयथाताम्राङ्गीगगनमध्यमधिवसति   त्वांसखिपश्यामि
तथाछायामिवसंकुचन्मानां ४०१ प्रांगणकोणेपितथाग्निःसंतापंसुधा
मयोहरति   यदिमांरजनिज्वरइवसखिसन्ननिरुणद्धिगेहपतिः ४०२

दितिभावः निद्रापतिश्चंद्रः अथचनिद्राव्यांपतिकपपतिरित्यर्थः तापयतियदिमांरात्रिज्वरइवसदुः
खत्वेनप्रसिद्धः गेहपतिःनतुप्रियःननिरुणद्धिएवंचयदितेनरात्रौनिरोधःकृतःस्यात्तदाक्वचिदंग
णकोणेपिमयानेनसहरतंकृतंस्यादित्यावेधयेतएवंचनममापराधइतितेनचैतस्मर्तव्यमितिप्रार्थना
ज्वरइवेत्युपमयानायकंप्रतिस्वस्यासामर्थ्यंव्यज्यतेज्वरयतोबहिर्निःसारणनिद्रानिषिद्धमितिवेद्यकं

यद्वागेहपतिरित्यनेनगेहस्थितवस्तुसंरक्षणकर्तृत्वंनमदीक्षणकर्तृत्वंअतोदैवादद्यगृहवस्तुसंरक्षणप्रवृत्तेनकृतमेवगृहकपाटादिदानेनममापिरक्षणंजातमतःश्वश्रूस्तथाप्यतिथेयथावद्वयंतेनसहसंयोगोभविष्यतीतिध्वन्यतेसाधुचंद्रमसिपुष्करैःकृतंमीलितंयदभिरामताधिकइतिवकुनरवाक्यांतरस्यपच्छन्नस्यनतच्छब्दापेक्षेतिबोध्यामत्र ४०२ सखीनायकंप्रतिनायिकाप्रेमाधिक्यंवक्तिपतिरितिपतिर्नतुप्रियःतत्पुलकैःप्रेमजन्यसात्त्विकभावरूपैःस्विन्नानिगात्राणियस्याःसाएवंचातिकोमलांगत्वंव्यज्यतेतस्वस्य

पतिपुलकितदूनगात्रीस्वच्छायावीक्षणेऽपिसासभया
अभिसरतिसुभगसात्वांदलयंतीकंटकंतमसि ४०३

छायायावीक्षणेसभयाऽपिअपिनागच्छन्त्वितिसाकंटकंदलयंतीकंटकमित्येकत्वमविवक्षितंअंधकारेत्वांअभिसरतिहेसुभगएतादृशनायिकायाएतादृशाभिसरणवत्वादितिभावःस्वछायेत्यनेनपरसंसर्गराहित्येनातिप्रमाणिकत्वंद्योत्यतेतेनचैतादृशयाभिसख्यासक्तेनत्वयानकदापीयंपरित्याज्येति ४०३ अक्षक्रीडनंविधेयमधुनेतियादिनींनायिकांनायकोवक्तिप्रतिभूरितिलग्नकःएवंचान्यथाकरणलीलाभावोव्य

५१७

ज्यतेप्रतिभूर्लग्नकःगुरुषुशृंगारस्यकथनमेवविपक्षेउक्ताकर्णेदंडःपुरुषार्पितंचविपरीतरतंपणःपरा जयेदेयवस्तुतत्तर्हिबालेदायकःपात्रान्नागतंनपरिभाव्यतांक्रियतांएवंचाक्षक्रीडनेयदितवास्तिरतिःतर्हि अनयारीत्याक्षक्रीडनंविधेयमितिभावःएवंचवस्तूत्कर्षध्वन्यतेअत्रबालापदेनमुग्धानायिकाक्षिप्तातस्या स्त्वंकंप्रागतस्याभावात् ४०४ कयाचनविलोकितःकश्चित्तांप्राहपरेतिउत्कर्षसुरतायमोहनमारभेता

प्रतिभूर्लग्नकोविपक्षेदंडःशृंगारसत्कथागुरुषु पुरुषार्पितंपणस्तद्बाले
परिभाव्यतांदायः ४०४ परमोहनायकुरुतेनिःकरुणोतरुणितवक
टाक्षोयं विशिखइवकलितकर्णःप्रविशतिहृदयंननिःसरति ४०५

यदित्यादिकामतंत्रेमोहनशब्दस्यसुरतार्थकत्वात्पद्योत्कर्षध्वांत्यैअथवान्यस्यमरणासंपादनायप क्षेत्राणुमूर्छायैमरणायेतिवामुक्तःकलितःकर्णोयेनआकर्णविशालइत्यर्थःपक्षेकर्णांतिकस्थइत्यर्थः तवकटाक्षःबाणइवहृदयंप्रविशतिननिःसरतिःहेतरुणिएवंचबलवत्स्मरितत्वेनदुःसहत्वंध्वन्यतेअ तएवनिर्गतकरुणेनकलितकर्णइत्यनेनसंपूर्णाकर्षणेनभेदविशेषकर्तृत्वंद्योत्यतेएवंचाहंत्वयापतद्भूतिव्यज्यते

१२९ सखीनायकंभनिवक्तिप्रपदेतिपादाग्रावलंबितभूमिःप्रीतिभयाभ्यांमनोज्ञनयनांतांचुंबंती सुतनुःएवं
चसंगयोग्यत्वंध्वन्यतेतदृसग्रस्थापितचिबुकभावेनपतिताएवंचसाहसकारित्वमावेद्यते ४०६ नायिका
सखींवक्तिभ्रातरितिभ्रातःसमीपमागस्यमृषाभाषिताःनाहमन्यत्रगतइतिअस्यप्रियस्येत्याद्यनुपादा
नादेसंतदुःखवत्त्वंध्वन्यतेलज्जानविधीयतेनतुवास्तवेनगतएवभविष्यतीत्यत आहयोयंवदनलग्नयाद

प्रपदालंबितभूमिः चुंबंतीप्रीतिभीतिमधुराक्षी प्राचीरागनिवेशात
चिबुकतयानपतितासुतनुः ४०६ भ्रातरुपागत्यमृषावदतःसगर्व
नास्याविधीयतेव्रीडा मुखलग्नयापियोयंनलज्जतेदग्धकालिकया ४०७

ग्धकालिकयानयनजन्ययेतिदग्धपदेनतस्यांद्वेषविशेषव्यक्तावेधतेनलज्जतेएवंचप्रत्यक्षिकतरान्विन्ह
यत्वान्मिथ्याभाषित्वंदृढीक्रियतेअथचश्यामसुखत्वेपिपरिहासकारकतयानिर्लज्जत्वंद्योत्यते ४०७
सखीनायिकांवक्तिपत्रेपालिहेहरिणोदरउत्तरादिकअस्तस्येसत्रीआदित्वादत्तूउत्तरादिकसंबंधीपक्षेउ
त्तरेगतितन्नामनिर्जितहिमाद्रिविपक्षःपक्षेविपक्षःसुयोधनादिःपतंगःसूर्यःफाल्गुनंमासंपक्षेअर्जुनंप्राप्य

ऽभियगवांकिरणानांपक्षेधेनूनांपरावृत्तिंकरोतिहेमंतापगमात्तेजोऽपिवृषभशालिनयाकिरणप्रत्यायनोऽतिः
एवंचहेमंतेपियसंतादावकृंयमदनमहत्तरवत्रासंत्रस्तःतवग्रीष्मःसमायास्यतीतिव्यज्यतेनयद्वाफाल्गुनसाहा
य्येवैराटिनागावःपराावृत्त्यानीताःपतंगेनकिरणास्तथात्वयेदानींनेताहृशसमयसाहाय्येननायकचित्तस्यां
गनांतरापराष्टान्किंविधेहीतिध्वन्यतेश्लेषमात्रमत्रेतिनकृज्जवःकेनचित्कस्यचित्साहाय्येनस्वकीयंगतंच
स्वानीयतइत्यन्योक्तिरथ ४०८ नायकोनायिकांवक्तिप्रमदेति अंतःपुरसमीपवनंप्रमदवनंमदनकारि

पत्रयोत्तरस्तद्वदिफाल्गुनमासाद्यनिर्जितविपक्षः वैराटिरियपतं
गःप्रत्यानयनंकरोतिगवां ४०८ प्रमदवनंतयचस्तनशैलंमूलंगभीर
सरसांच जगतीनिदाघनिरस्तंत्रैलोक्यंदुर्गःश्रयंग्य ४०९

वनंचात्वदीयस्तनशैलंगभीरसरसांमलमिलदुर्गत्रयंनिदाघेनग्रीष्मेणजगन्तीनिरस्तंत्रैलोक्यंश्रयतिए
वंचनितरांदाहोप्यस्मादितिव्यसत्यामदनसंतापसंतप्तस्यममत्वत्कुचावेवपत्रारणमितिव्यज्यतेतेनच
त्वंमदंगीकारंकुर्विति अन्योपिकेनचित्संरम्भेतावनेशैलदुर्गाश्रयेणजीवतीतिलोकोक्तेः अत्रकिंकिंदुर्ग

मित्तिविशेषकर्मकांक्षयाअपदेसादिएवंचनिदायकालेशेस्यंस्खलत्त्रयमधिवसतीतिभावः ४०९ नायिकासखीनायकंवक्तिप्रोंछतीतितत्कृतापराधंएकसमविवसतीतंप्रोंछतिएवंचनिःश्वासतोदूरीकरोति मानंनायिकायाकृतमितिभावःमर्दयतिनिद्रांनिहरतिदुःखंजनयतीतिभावःनायिकायाएवेतिभावः नायिकाकृतान्शपथान्यद्यहमधुनानेनसहसंभाषणमपिकरिष्येतर्हिचिरविरचितात्त्वच्चरणपरिचरणंविफलीकरिष्येइत्येवमादीन्निहंतीतिउपसर्गेणकृतशपथस्मृतिबीजसंस्काराभावोव्यज्यते

प्रोंछतितवापराधंमानंमर्दयतिनिद्रांनिहरति कृतान्निहंतिशपथान्
दीर्घानिशासुभग ४१० प्रियआयातेदूरादभूद्द्वयसंगमोभवस्पूर्वः
मानरुदितप्रसादात्पुनरासन्नपरसुरतादौ ४११

जागरेणदीर्घारात्रिःहेसुभगअचेतनयापिनिद्रायांत्वनुकूल्यसंपादनादितिभावःजागरेणदीर्घानिद्रायस्याइतिवा ४१० सखीनायिकान्तमपसरसखींप्रतिवक्तिप्रियेतिप्रियेत्वनुपस्थेदूरादायाते एवंचविरहवत्त्वमापेधतेप्रथमःसंगःअसंजातप्रायद्वयभवत्द्वितीयसुरतारंभेमानरुदितप्रसादाः

पुनस्त्वर्थेअभूवन्एवंचसंगमस्याप्यज्ञानात्अत्यंतमन्मथविकारत्वादित्यमावेधेतत्स्वभाववर्णनमे
तत् ४३१ सखीनायिकांवक्ति पूर्वेति उदयाचलमस्तकेनिकटवर्त्यरुणकिरणकवलितमिदंतमःशूला
ग्रप्रोतसरुधिरांधकनामदैत्यस्यशरीरमिवशोभते एवंचप्रातःकालःसंवृत्तः अतःउपपतिःनिःसार्यतामि
तिद्योत्यतेनायकसहचरवचनमिदंवा एवंचाधुनानिर्गंतव्यमितिभंगिप्रदर्शनपुरःसरंव्यज्यते अथवा
नायिकायापद्मिनीत्वात्सूर्योदयोत्तरंसुरतविधानस्यौचित्येनसूर्योदयःसत्वरमेवभविष्यतीतिज्ञाप

पूर्वमहीधरशृंगविवरे तमःसमासन्नमिहिरकरकलितं
शूलप्रोतंसरुधिरमिदमंधकवपुरिवाभाति ४३२

कमिदंनायिकासहचरीवाक्यंयद्वानायकोनायिकांवक्ति अक्षरच्युतकालंकारःयदक्षरपूर्वकस्यापियु
क्तिलोत्स्यादलंकारस्तयापूर्वमहीधरशृंगविवरेइत्यस्यअमितवस्तनायकस्तस्यार्थःसंलग्नकाश्मीरदीप्तिक
लितंइदंकेशजालंशूलाग्रप्रोतरुधिराक्तांधकासुरवपुरिव तस्यत्र्यामस्यादितिभावः आभातिएवं
चविपरीतरतसमयसंजातमुक्तिसुखचुंबननमनकुचाग्रखरनिपातितकेशकलापवत्तयातिज्ञापि

१२१

तद्रोभारस्सतएवमेवकेशकलापावच्छिन्नरास्तामितिव्यज्यते तेनविपरीतरतान्नाविरतिर्विधेयेतिननुशृंगारबीभत्सयोर्विरोधात्कथमत्राभयनिबंधनमितिचेत्स्मर्यमाणेविरुद्धेऽर्थसाम्येनात्राविवक्षितःअंगिन्यंगिसमारोपोयातोनदुष्टोपरस्परमित्युक्त्यायथातथाविविधकरपुष्पमकरोतेतितथैवांचिभकेशकलापवद्गतसाम्यप्रतिपादनेनदोषाभावात् ४१२ सखीनायिकांशिक्षयति हे अलसाक्षिगर्भभरालसत्वादितिभावःपरिवर्तनाभिलुप्तत्रिवलिश्यामचूचुकंयक्षःधवलजघनेनरेखायाभिनतल्ग्गर्भेजघनेकंडूतेजा

परिवृत्तनाभिलुप्तत्रिवलिश्यामस्तनाग्रमलसाक्षि
बहुधवलजघनरेखंवपुर्नुपुरुषायितंसहते ४१२

यमानत्वादितिभावःसर्वमेतत्परिपक्वगर्भचिन्हंतेएवंविधंशरीरंपुरुषायितंविपरीतरतंतत्करणमसमर्थनएवंचाधुनापरिवृत्तपरीतरतंनविधेयमितिध्वन्यते ४१३ सखीनायकोत्साहवर्धनायनायिकांवाक्यमारब्धेतिभारब्धसुरतेनवअत्रोपसर्गोअनुचितःहेकोमलांगिस्वेदजलंजलपद्मशोधिसंपद्योतयतिवहस्सिइदंतात्किनोचितमित्यर्थःसज्ञांकर्तुनमितःकुसुमास्त्रस्यधनुर्लतेवमधुएवंचसुरतारंभ

२६०

एवेताहृन्नाश्रमस्तत्रापिकथंभविष्यतीतिनायिकायांसौकुमार्यमावेद्यतेतेनचैताहृन्नानायिकादुर्लभेतरेति
मदनधनुर्लतासंभवतात्प्रतिपादनेननान्ययैवमदनस्यजगज्जयइतिप्रतिपादनेनेतरनायिकाव्यतिरेकोध्वन्य
तेयद्वाआराधनिधुवनेनेत्यनेनैतस्याअयंस्वभावोयत्सुरतादावेवश्रमोनोत्तरकालमितिज्ञापनेनयथेष्ठं
भोगितिमपहायसुरतसंगरोविधेयइतिव्यज्यतेनायिकोक्तिरियंवा ४१४ जायार्जितोयमित्यपकीर्तिभाषिस

मारब्धनिधुवनैवस्वेदजलंकोमलांगिकिंवहसि ज्यामर्पयितुंनमिताकुसु
मास्त्रधनुर्लतेवमभु ४१४ पुंसांदर्शयसुंदरिमुखेंदुमीषत्त्रपामपाहृत्य
जायार्जितइतिमूढाजनश्रुतिर्मेयशोभवतु ४१५

र्ललोकापवगणनांविधायापिमयात्वदधीनतयैवस्थीयतइतिज्ञापयितुंभंग्यंतरेणनायकोनायिकांव
क्तिहेसुंदरिलज्जांदूरीकृत्यस्वमुखचंद्रंइतरनायिकानांईषद्दर्शयएवंचलज्जापरित्यागस्यैतत्फलंत्वदी
यमुखदर्शनमित्यंतंलज्जावत्वमावेद्यतेईषत्त्रपामपाकृत्येत्यपियोजनाचंद्रपदेनदर्शनीयत्वमावेद्यतेतत्
फलमाहजाययार्जितइतिख्यातोजनवादःमेयशोभवतुएवंचत्वदीयेताहृन्नासौंदर्योत्कर्षेदृष्टेताहृन्ना

यिकार्ज्जितत्वमस्यंतपुण्योद्रेकलभ्यमितियत्रासेभवात्विति भावःएवंचत्वमेनांदृष्ट्वासौंदर्यम्मालिनीतिध्वन्यतेएवंचेत्तादृशीमामपिकोपकरणमनुचितमित्यावेद्यते ४१५ यद्यपिघटनाविधाननैपुण्याद्दूतीसंतापनकोनायकस्त्वावर्त्तितस्तथापिनिर्बंधम्मालितयास्माकंनकिंचिदपिफलमितिकाचिद्दुक्तिःप्रसरत्वितिशारत्कालीनारात्रिःप्रसरतुतुहिननाम्नोधामजगंतिधवलयतुसंतापजन्यमालिन्यनिवारकतयेतिभावः पंजरस्थचकोरिकाणांचकोरीपदेनतदेकाधीनजीवत्वमावेद्यतेकणिकातोप्यूनोपिनविशेषः ४१६

प्रसरतुशारदत्रियामाजगंतिधवलयतुधामतुहिनांशोः पंजरचकोरिकाणां
कणिकाल्पोपिनविशेषः ४१६ पतितेंशुकेस्तनार्पितहस्तांतांनिबिडज
घनापिहितोरुं रपदविकलफूत्कृतिशालधुतदीपांमनःस्मरति ४१७

पतितेति अंशुकेपतितेसतिस्तनस्थापितहस्तांअत्यंतजघनाच्छादितोरुंओष्ठयोःविकलतामाप्तायाफूत्कृतिःअतएवतयातेनकंपितःनतुनिर्वापितःदीपोययातांलज्जाभयवशादितिभावःतांपूर्वानुभूतांनायिकांमनःस्मरतिएवमेवकिमितिस्थितोसीतिवदंतंकंचित्प्रतिकस्याश्चिदुक्तिरियं ४१७ श्रीरस्तु

कथमनयागतिविलंबितमितिवादिनंनायकंनायिकासखीसमाधत्तेप्रथमेतिहेप्रथमागतएवंचकोपो
चितस्त्वमितिव्यज्यतेउत्कंठासहितेयमतएवचिरकालंचलितास्वसदनादितिभावःननुविलंबःकिमित्यत
आहविलंबदोषेतुदोषपदेनकरणानहेतुत्वंध्वन्यतेसमाधानंसहेतुंगरागेणवर्त्मनेएतादृशाःमार्गस्थतरवः
वक्ष्यंतिएवंचकिमर्थमत्रास्माभिःसमाधानंविधेयमितिभावःपथिपदमवश्यंभावितदर्शनकर्तामावेदयति
एवंचत्वद्विरहाद्भीतिवशात्तत्क्रमेणप्रतिपदंनिपाद्यालिंगनेनविलंबसंभवनइतिध्वन्यतेतेनचत्वद्विर

प्रथमागतसोत्कंठाचिरचलितेयमविलंबदोषेण
वक्ष्यंतिसंगररागात्पथितरवस्तवसमाधानं ७८

क्षणमपित्वद्विरहमसहमानेयमितिविलंबदोषेणेतिपाठसंकेतेबहुकालंनायकेप्रतीक्षस्वगृहंप्रतिग
तायांनायिकायांसमागतंनायकंप्रतिनायिकासखीवक्तिप्रथमसमागतनायकःसोत्कंठाद्ययंनायिकाविलं
बदोषेणतवेतिभावःपथिस्वगृहस्येतिभावःअचिरंअधुनैवस्वार्थेचलितःननुमिथ्येवत्वंवदसीत्यत्राहतव
समाधानंसंगरत्नाःस्वगमनज्ञापनःचिन्हयंतःक्षतार्थेःतरवःवक्ष्यंतिएवंचननस्याअपराधइतिभा

263

नकारपाठे पदच्छेदेन काकाव्याख्येयमाध्व्याख्यावत् ४३८ संकेतितक्रीडाचलेन्द्रमौलिकुंजेनायिका
समाधिवसतीत्यनस्खरयातत्रगंतव्यमितिज्ञापयितुमन्येषांचगमनेभीतिमुपदिशद्भूतीनायिकांव
क्तिपरितस्तटीहेसखिकेलितलायनीयद्धवसमंतात्प्रकाशौषधिमणिसमूहवतिशैलपक्षेमहौषधि
मणिसमूहवतीत्यर्थः कांचीरत्नावसपतितस्यास्तेऽस्थितेनेकरत्नफणिस्फुरतिएवंचदीपादिरूपापि
तौषधीस्सप्रकाशोविविधपल्लवादिमृदुलतल्पाशालिनीक्रीडाशैलोनिरंतरजघनसंयोग्यश्चिरागम

पारितःस्फुरितमहौषधिमणिनिकेकेलितल्पद्रुवशैले
कांचीगुणइवपतितास्थितेकरत्नःफणिस्फुरति ४३९

ननुमात्वदागमनेनसात्रसइवसकलनायकद्भुवाशिवोरत्नस्वरूपःधवलतयान्यजनानिर्भयस्त्वंगापि
यादिशारदोनायकःसमाधिवसतीत्यनस्तरस्वगमनायेतिध्वन्यतेमहत्तरसपोक्तान्तलयाशैलस्य
गमनार्हत्वमन्येषामावेद्यतेकेलितल्पसादृश्येपनानायिकायाःसुखगमनयोग्यत्वंध्वन्यतेकांचीगुण
सादृश्येननिरंतरजघनसंगतिरागलित्यमानिपादेननागंतिमदनवाग्गलितंव्यज्यतेपतितद्रसनेनरखच

265

शाल्लुब्धइतिध्वनिःयद्वासखीनायिकांवक्तिसमंतान्महोषधिमणिसमुदायवतिपक्षेभ्रमकात्वात्सेवालिम
णिनिकरवतिनिर्भरस्वरनाट्यविधानान्मुक्तादिग्रीवाद्याभरणभंगादितिभावःत्रैलद्दूबकेलितल्पेशैल
साम्यताप्रतिपादनेनातिदृढत्वंतल्पआवेद्यतेतेनचैतान्हृत्राद्यविमर्दसहनयोग्यत्वंपतितःप्रसुनइतियावत्स्थि
तेएकंरत्नंयस्मिन्तत्फणायामितिभावःत्रुटितत्वादितिभावःस्थितंमुख्यरत्नंयस्मिन्फणिपदेनस्वशीयो
ग्यत्वंध्वन्यतेएवंचतथात्रापितरतसान्निधानजन्यालसतयानिकटस्थकांचीगुणोपिस्प्रष्टुंनशक्यतेत्वयेत्य
तोज्ञापयतिनदानयनार्थमित्साद्यते ४१९ अन्यांगनासक्त्याइतस्ततःपरिभ्रमंतंनायकंनायिकान्योक्त्या
वक्तिसाटूपीतिवर्षासमयेएवंचगमनानर्हंध्वन्यतेपर्वतश्रेणीनितंबंनिलंबःकटकोयस्यांअथचस्त्वनि
तंबिनीस्तनगनितंबमुत्सृज्यअन्यइतस्ततइत्यर्थःपरिभ्रमसिचपलाविद्युत्साअंतनामधेयस्यअथचचपलाइ
तस्ततोगमनस्वभावापरांगनाअंतरेचित्तेयस्ययद्वाचंचलस्यभावाच्चित्तयनंतयाकिंवचनीयंवाच्यमिति
भावःअतःपवनवच्चपलोसिस्त्रीवाद्यधीनोसिअथचचपलतुल्योसिपिशाचइतियावत्एवंचयतोयनोवायुनानी
यसेतत्रतत्रगच्छसीतिनतवापराधइतिव्यज्यतेएवंचसुंदरीनयनयोर्यौवनलालसामामीदृशींविहायेतस्ततो

(265)

व्यभिचरणशीलामंतःकरणेविधायपिशाचवदितस्ततोभ्रमसितत्रनतवापराधःकिंतुमौर्ख्यस्यैतिव्यज्यते ४२० सर्वदामानवतैयेवत्वयतइदमनुचितमितिभंग्यंतरेणसखीनायिकांचात्किःप्रलीनितप्रतिदिनंक्षीणद शाप्रांतभागोयस्यपक्षेक्षीणावस्थः अत्यंतकरेणहस्तेनआकृष्टःपक्षेसंततराजदंडपीडितःविरलःशिथिलतं तुसंयोगवान्पक्षेस्वल्पजनवस्तितःतथएवंवसनांचलःनिजस्वामिनंकुग्रामइववसनांतग्रहणसामर्थ्या

भ्राम्यपिशैलश्रेणीग्निंतंबमुत्सृज्यदिगंतेभ्रमसि चपलांतरघनकिंतव
वचनीयंपवनचयेयोगसि ४२० प्रतिदिवसक्षीणदशास्तेयेषयचनांच
लीतिकरस्पृष्टः निजनायकमतिरूपणंकथयतिकुग्रामइवविरलः ४२१

दितिभावःपक्षेद्रव्यलोभकारणेनेतिभावःकथयतिएवंचैताहशमानसंपादनेननायकस्यबावंवारंप्रार्थना दिसंपादनावगणनेननायकोनायिकासुखमदोयतसर्वदेयंक्लेशावतैयेवलक्ष्यतइत्यपयशस्तदीयंभवतितदी यंतस्यैवानोचितीमाविष्करोतिअतोनेताहशंनविधेयमितिद्योत्यते ४२१ काचित्पथिकंवक्तिपथिकेतिहेपथि कएवंवचसस्वभाववत्समावेद्यतेचपलाभिर्विद्युद्भिरुज्वलंपक्षेचपलाबकुज्वलंअविषह्यंउद्दीपकत्वादितिभा

वःपक्षेउक्तत्वादितिभावःमेघजलसमुदायबिंदुसमुदायंनतुकतिपयबिंदुबिंदवःशंबरबाणानलसंतापि
तंअश्राशिघपदंप्रकृतानतुगुणंमयनामकैदैत्यनगरकनकद्रवकथंसहसे एवंचकथंदृष्टिमध्यएवस्थीयते
कुतोऽनागम्यतेदृष्टिवालाधोपत्रामनस्थलमितिभावः एवंचैतादृशोद्दीपनविभावयतिसमयेकथमेकाकि
नयास्थातुंशक्यमतोमलंविधमागसेनंसमालिंग्याहयेतिव्यज्यते ४२२ काचित्कांचिद्वदतिपथिकमिति

पथिककथंचपलोज्ज्वलमंबुधदलबिंदुनिवहमाविसत्वं मयपुरकनकद्रव
इवाग्नीवाग्नीराग्नीविभाग्यिनंसहसे ४२२ पथिकंश्रमेणसुमंदरनवल्लातक
णिसुमधुरछाया व्यालंबमानवेणिःसुखयपसिज्ञारेवचसारोहा। ४२३

हेतरुणिईषच्चंचलासुष्ठुमधुराछायायस्याव्यालंबमानवेणीर्यस्याविपरीतरतसंविधानादितिभा
वःरारोहासज्ञीफाग्नीगवचान्ध्रिफावरोहस्यादित्यमरःपक्षेआरोहणमारोहःतागवेयवसुखयतिमदनानल
ताएनिवारकत्वादितिभावःश्रमेणसुतंपथिकंपथिकपदेनसुखसंपादनयोग्यत्वंध्वन्यतेशाखाधिकिंचि
च्चंचरलान्तगितलछायालंबमानजटाश्रमयुक्तपथिकसुखेहेतुर्भवतिएवंचानेनसहलयायाविपरीतरतंवि

हितमितिध्वन्यतेयद्वापथिकंसुखयसीतिसुखयिष्यसीतिप्रश्नःपथिकइत्यनेनअगतिकामुकत्वंअसुखदनेनपु
ण्यवत्वमन्यापरिचेयत्वंचव्यज्यते ४२३ निगूढमन्यांगनासक्तचित्तंनायकंनायिकासखीवाक्यप्रददासीतितिप्रा
नवदादिवक्षिरहन्त्रयापितुसकलिलधर्मंयातासातुंगपीनजघनोरुःअपरासांप्रवेशमपिनप्रददासीतितुसकलि
भावबहिरहन्त्रयत्वेहेतुःअन्यासांप्रवेशाप्रदानेतुंगपीनजघनोरुत्वंहेतुःअपिनाअवस्थितिव्यवच्छेदःएवंचप्रा
चीनवांतःकरणेरत्तिमयान्यस्याचित्तंनददासीतिव्यज्यतेभूमावंतरेएकस्मिन्नेवकालेसमस्तान्यकालस्यननुप्रवेशा

प्रददासिनापरासांप्रवेशमपितुंगपीनजगनोरुः
व्याप्तुंसकलिभावंयाताहृदिबहिरहन्त्रयापि ४२४

इतिलौकिकंकथमन्यांगनालंपटस्त्वमसीतियादिनींनायिकासखींनायकोवक्तितुंगेत्यादिनान्यांगनाव्य
तिरेकोध्वन्यतेएवंचयद्यपिनमयासुखनस्तथाचाटुवचनादिविधीयतेपरंतुममहृदयमियमेवाधिवस
तिनकाचिदन्याहृदयविषयीपीतिव्यज्यतेअथवानायिकोक्तिरियं ४२५ कथमस्मात्सुस्त्रनर्स्निस्वतीति
वादिनमनभिज्ञनायकंनायिकासखीवक्तिभ्रातरितियथायथातुलितानिगलानातिअनएवनिसहानिसा

लसानीत्यर्थः एवंविधैः रंगैः प्रातः आसज्ज्य निद्राति मुदितमनाः श्वश्रूः जामातरि सादरा भवति लुलितनिःसहैरित्य
नेन रतातिशयशालित्वमावेद्यते आसज्जे सति अनेन तत्सुखवत्त्वेन तस्याः सुखवत्त्वमिति ध्वन्यते एवं च तयाप
रात्रौ तथा रतातिशयः कर्तव्यो यथेयं मत्सखी प्रातरत्यंतनिःसहांगतया स्वापं करिष्यतीति व्यज्यते ४२५ ना
यिकासखीं वक्ति प्रणयेति हे सखि प्रणयात् प्रीतेश्चलितोपि प्रणयेन वा चालितः सकपटा ये कोपकटाक्षाः

प्रातर्निद्राति यथा यथासज्जालुलितनिःसहैरंगैः जामातरि मुदितमना
स्तथा तथा सादरा श्वश्रूः ४२५ प्रणयचलितोपि सकपटकोपकटाक्षै
र्मयास्तंभः त्रासतरलो गृहीतः सहासरभसं प्रियः कंठे ४२६

तैराहतस्तंभः संपादितस्थैर्यः त्रासेन तरलः सत्कृतकोपकटाक्षादिति भावः प्रियः मया सहासरभसं कं
ठे धृतः एवं च नायकेतिसरलत्वमावेद्यते ४२६ काचिन्नायिका कस्मिंश्चिदासक्तां तदीयान्यांगनासक्तिं वि
ज्ञायात्यंतदुःखिता स्वहृदयं प्रति वक्ति प्रियेति हे हृदय एवं चोपदेशायोग्यत्वं ध्वन्यते प्रियस्य दुर्नयेन एवं चा
तिदुःखवत्त्वमावेद्यते यदि स्फुटसि विदीर्णतामाप्स्यसि तर्हि तव स्फुटनमपि श्लाघ्यं तस्य केलिरूपसंग्रामेत

स्वीकृतवरूथप्रांतस्यवसमरपदेनातिदुःसहत्वंरतेऽआवेद्यते एवंचत्रागप्यादिविरहव्यथापिद्योत्यते तस्मा
हसौचिरतरसुरतसुखसंपादनेनयः प्रियपत्न्यास्मरितोषितस्तदीयस्तादृशाद्दुःश्चेष्टितस्यातिदुःसहतया
चिरमतिकथनंविनानवेदङ्गत्यण्ठदिवचनागलूकस्यचित्कथनंनार्हत्वापरस्वस्यैवेतादृशाविचारितयातिमो
रर्व्याविहतयाकथंनिगमतेनवङ्गराङ्डिवर्णताऽपिसमुचितानपुनरन्यत्रतत्कथनमितिध्वन्यते तेनचैतादृ
शाप्रियानुचिताचरणकथनस्यस्वस्यफलज्ञानेनकस्यकथनमिति यद्वायेनेनादृशसंभोगसुखमुत्पादित

प्रियदुर्नयेनहृदयस्फुटसियादिस्फुटनमर्पितचश्लाघ्यं
तत्केलिसमरनस्मीकृतस्यवसनांचलस्येव ४२७

दीयैतादृशभोगदास्तीन्येमरणमेववरंनपुनर्ईत्यादिप्रेषणंमानादिधारणमितिव्यज्यते अपिरवधारणा
र्थः प्रियदुर्नयेनात्यंतदुःखभाववतीतिभावः इतिऋजवः ४२७ कश्चिदन्योक्त्याकस्यचित्कर्तव्यनामाह
प्यस्वयमपिस्वयमतितथाकर्तुमुद्यतंकंचनवाक्किपनेनेतिसमीरणाहृतसौरभाउदकपूर्ववर्तिनीया
पद्मिनीतस्यामासक्तः अविचारितःस्वपक्षबलः मधुपःहंतइतिनिर्वेदे आपदंगतः पवनपदेनचंचल

(270)

स्वभावेनकेनचिदेतस्याःक्लीर्तेःह्रीतेतिव्यज्यतेदूरोदकपूरइत्यनेनप्रासावपिकाठिन्यमावेद्यतेअपरिक्षितइत्यनेनयथाकथंचित्स्वसाहाय्यवचनमात्रादेवनोद्योगःकर्तव्यइतिध्वन्यतेआपद्मित्येकत्वमविवक्षितं मधुपइत्यनेनाविवेकित्वंद्योत्यतेएवंचयथाकथंचित्कस्यचिन्मुखालापिकागुणश्रवणमात्रेणदुःप्रापस्यां तस्यामासक्तिर्यद्यनेनक्रियतेतर्ह्यनेनावश्यक्लेशाःप्राप्याएवेतिभावःएवंचस्यैतादृशानुचिंतनाचरणी

पवनापनीतसौरभदूरोदकपूरपद्मिनीलुब्धः अनपेक्षितस्वपक्षोगंता
हंतापदंमधुपः ४२८ प्रेमलघूकृतकेशववक्षोधरविपुलपुलककुचक
लशा गोवर्धनगिरितांमुग्धवधूर्निभृतमुपहसति ४२९

यम्भिनितिव्यज्यते ४२८ प्रेमयत्नान्नायकेलघुतामंगीकुर्वत्स्वपिस्वपंनावगणनाविधेयेतिसखीनांशिक्षामंग्यंतरेणशिक्षयतिप्रेमलघूकृतेतिप्रेम्णानायिकाविषयकेस्वर्थःलघूकृतवांस्तवंतस्यचतुर्दशभुवनाधारत्वयागतिगुरुत्वादितिभावःएवंचप्रियागण्याकिंचिन्नक्रियन्तइतिध्वन्यतेयःकेशवस्तस्यवक्षःस्थरणेनविपुलपुलकौकुचकलशौयस्याएतादृशीमुग्धासुंदरीअथचमूढावधूःअथवामुग्धस्यवधूःएवं

चप्रियस्यचातुर्यवत्त्वेनायिकायाअपितद्वत्त्वंभवतीतिध्वन्यते गोवर्धननामधेयमहीधरस्यगुरुतांगुरुत्वंहसतियेनगोवर्द्धनोद्धारणंकृतंसोपिमयावक्षसिलघुतयाधृतइतिनाकिंचिद्गौरवमितिधियेतिभावः एवंचकेशवस्याप्युपहासोव्यज्यते एवंचैतादृशमोक्षणंनकदापिविधेयंत्वयेतिध्वन्यते ४२९ प्रियगतोसत्संतानकेनापिकिमपिकर्तुंशक्यमितिकाचित्कांचिदुक्तिःप्रियेतिदयितविरहक्षीणायाः एवंधप्रकारांतरेणमरणेपिसमाधेःसत्वादितिभावः सहजशत्रुभूताभिरपिएवंचावश्यापकारकरणयोग्यत्वंद्योत्यते अपिनान्येषांका

प्रियविरहनिःसहाःसहजविपक्षाभिरपिसपत्नीभिः
रक्ष्यंतेहरिणाक्ष्याःप्राणागृहभंगभीताभिः ४३०

वार्तेतिव्यज्यते गृहभंगभीताभिः एतस्यामरणेप्रियमरणस्यावश्यंभावित्वादितिभावः एवंचप्रियानुरागातिशयत्वमावेद्यते मृगाक्ष्याःप्राणारक्ष्यंते एवंचनायिकामन्नित्युतितथावश्यंविधेयंत्वयेतिध्वन्यते ४३० नायिकादूतींवक्तिस्खलयतीतिहेदूति एवंचतद्योगसंपादनंत्वदधीनमित्यावेद्यते शुकस्येवदयितस्यलपनंपक्षेसंभाषणंपक्षेवदनंअधिकंरागंप्रीतिंपक्षेलौहित्यंप्रकटयतिवक्ष्यमाणवक्रोक्तिःमहुःपक्षेच

कत्वंआवहति आऽनेकमधिपवक्रोक्तिरहितंपदंतत्रैत्यावेधनेतेनन्चनायकेचातुर्यातिशयशालित्वंप्रति
पदंप्रतिशब्दंप्रतिक्षणंप्रीणयतिचयच्चाधिकरागमनुरागिलिनस्तद्धकतामावहतियच्चवक्रतामावहतिनतसी
तिजनकमिदंचैकमेतत्त्रितयजनकमित्याश्चर्यमितिभावःकेचित्तूभयत्रापिलपनमुखमेवेत्याहुःएवं
चैतादृशानायकंसपदिसंयोज्यायमयासहेतिध्वन्यते ४३१ स्वकटाक्षविक्षेपादिनानायकःस्वाधीन

प्रकटयतिरागमधिकंलपनमिदंवक्रिमाणमावहति प्रीणयतिचप्रति
पदंदूतीवशुकस्यवदधितस्य ४३१ प्रविशंत्याःप्रियहृदयंबालायाःप्रबल
यौवनंवास्तं नवनीतदरतरंगितपनमयेनाग्निनापंथाः ४३२

ताभाजनंविधेयइतिकाचित्कांचिच्छिक्षयतिप्रविशंत्याइतिप्रबलाःरूपादिसंपत्तिशालिन्यःप्रबलपदम
न्यस्याअज्ञेयत्वमावेदयतियाःयुवत्यःतत्समुदायव्याप्तंएवंचस्वाच्छसर्थंप्रचकाद्राभावोव्यज्यतेप्रिय
हृदयंएवंचावयवत्रयप्रवेशासंपादनेऽचित्वंध्वन्यतेप्रविशंत्यासाबालाःनूतनतीक्ष्णःदरमीषत्तुकिंचिदज्ञावस्था
दिर्निभावःतरंगितंउत्तरोत्तराधिक्यंतथालीयःकटाक्षःतद्रूपेणाग्निनारुद्धोयथामार्गःएवंचस्यैतादृशकटा

१३८ क्षेणाविलोकितेवत्वंनायकस्ताःअवदत्वय्यासक्तोभविष्यतीतिध्वन्यतेअगोपिप्रबलव्यासंगछलादोषे
वलंखड्गासाहाय्येनप्रवेशंकरोतीतिलोकोक्तिः ४३२ नायिकासखीनायकंवक्तिप्रणयेतिप्रणयापराधेनरो
षःप्रसादःविश्वासःक्रीडाविषयकपांडित्यंएतेरूढंप्रेमयस्याःएतादृशीनायिकायद्वाप्रवृद्धप्रेमाअर्थान्ना
यिकयाएवंचभाविसुखसंभावनयास्वतःसिद्धसुखपरिहारकर्तव्यतानोचितेतिध्वन्यतेतेनचभयतामी
दृशाकर्तव्यतयानायिकाखिन्नाभवतीत्यावेद्यतेयद्वानायकोनायिकासखींवक्तिरूढप्रेमाअर्थान्नायि

प्रणयापराधदोषप्रसादविश्वासकेलिपांडित्यैः
रूढप्रेमाह्रियतेकिंबालाकुतुकमात्रेण ४३३

कसहबालायाकुतुकमात्रेणकिंह्रियतेकाकुत्रह्रियतइत्यर्थःएवंचबालायाकोऽनुरूपमात्रमतत्वास्तवा
नुरागोममतस्यामेवेतिध्वन्यते ४३३ काचिदन्योत्तमापूर्वस्वामिन्नासक्तंवार्द्धक्यात्सुरतादुपेक्षितमन्य
विद्वेषिणंकंचनवक्तिपूर्वमितिहेगजमदंभुंजनचेतसागेकिमित्यतआहमाहृतैरेवाद्भुतैराचरितैःजरतो
पिवृद्धस्यापिजानातीस्मेजरनिसमदःभवतःपूज्यताएवंचमदाभावेपिपूज्यतासत्वात्मदकरणमनर्थ

कमितिभावः नकेवलंमदनकरणमनर्थकं अपितुदुरर्थकमित्याह आस्यमदस्यगंधानुयुवभिर्गंजनीयोसि
एवंचपूर्ववल्लभमर्यादाभावादस्मत्कृतमानवत्वेपिविधीयमानमदोन्ययुवभिर्नसोढव्यमितिध्वन्यतेतेनचभी
तिः ७३४ यावत्संयमनेननायकांगसुखंनानुभूतंतावदेवगमनेनात्कारःक्रियेतेनतकुतरंतुसमस्तंतासक्तनाय
केभविष्यसिअतइदानींमद्यजंपनतिरस्कुर्वितिकाचिदाहकिंप्रथमतःसखीभिःनतुसख्यामहतालेदेनत्रा

पूर्वैरेवविचित्रैश्चरितैर्जगतोपिप्रत्ययतामवतः मुंचमदनस्यगंधाद्युव
भिर्भञ्जगंजनीयासि ७३४ प्रथमंप्रबोधितायावासागारंकथंचन
सखीभिः नशृणोतीवबालःसानिर्गमनस्यसंकेतं ७३५

यनसदनंयाप्रवेशितासाबालःएवंचचिरपरिचयाभावोव्यज्यतेनिर्गमसंकेतंनशृणोतीवएवंचनिर्ग
तोगतिकिमुवाच्यमितिभावःएवंचनथैवत्वमपिकरिष्यसीतिव्यज्यतेप्रसभमित्यपिकश्चिदाह ७३५
मंत्रवत्त्वमावश्यकमितिकश्चिदाहकिंपूजेतिप्रतिष्ठांविनापूजानास्तिमंत्रंविनाप्रतिष्ठानास्तितदुभयविश
निपन्नमंत्रंविनापिप्रतिष्ठाप्रतिष्ठाविनापूजेतिवादीत्यर्थःदेवतायाःपाषाणप्रतिमांपश्यतुएवंचदेव

नाप्रतिमायामेवैतन्निर्णयइतिभावः यद्वाकेनचित्कस्यचित्स्तुत्यांक्रियमाणायांमीर्णावशात्किमस्यज्ञा
नेकांवास्यप्रतिष्ठायनेदृशीपूजेयमस्याविधीयतइतिवादिनंकश्चिद्व्यंग्यंपनेरूणवक्तिप्रतिष्ठांदेवतासन्नि
धिरूपांविनापूजानास्तिप्रतिष्ठितंपूजयेदितिवचनात् पक्षेप्रतिष्ठाविख्यातिः मंत्रेउत्तमपुरुषामंत्राणा
रूपंनत्वांतत्रमत्स्यप्रसिध्यभ्यनमवंतपक्षेविचारंविनाप्रतिष्ठाचनास्तिमंत्रसाध्यत्वात्प्रतिष्ठायाःप्रतिष्ठा
मंत्रोभयप्रामाण्यवादीपक्षेप्रतिष्ठामंत्रोभयाभाववादीदेवतावाणंपक्ष्यतएवंचवेदप्रामाण्यवादिना

पूजाविनाप्रतिष्ठांनास्तिमंत्रंविनाप्रतिष्ठाच
तदुभयविप्रतिपन्नःपश्यतुगीर्वाणभाषणं ४२६

नास्तिकवक्त्रसाधिरूपेणकेनाचिद्विष्ण्वादिप्रतिमादौविष्ण्वादिप्रस्तरबुद्ध्योहूनायांनकिंचित्समीचीन
स्यदुःखमितिभावःएवंचनास्तिककल्पेनभवतामासर्यासोऽइत्यप्रतिष्ठादिकमन्येषांनास्तीत्युक्तेचेता
यतानकाचित्क्षतिरितिधन्येल ४२६ नायिकासखीनायिकायांमानाद्युपचारप्रदर्शकंनायकंवक्तिपूर्वा
धिकइतिगृहिण्यांपूर्वापिकस्याधिकःबहुअनेकप्रकारःइदंचलिंगपरिणामादग्रेप्यन्वेतिमानःप्रेमनर्मश्री

डाविश्वासहृत्यमधिकाभीः एवंचभीतः पूर्वमभावोध्वन्यते रागंबालाविभक्तमिवकथयति एवंचयावस र्यंतंतस्यामेवानुरागःस्थितस्तावत्सर्यंतंतवैतादृशामानाधिक्येनवाभीतिस्तद्वत्त्वभावादिदानींतमानाद ननसमाधानानेनेयंतांपीडयिष्यतीतिधियेनादृशाचरणंनयतीतिभावः एवंचयत्रासाधारणंप्रेमनत त्रकिमपिमानादिबाह्योपचारणमपेक्षितमितिध्वन्यते ४३७ स्वपीडाभयेनस्वप्रभोरप्यनिष्टंचिंत्य

पूर्वांधिकोग्गृहिण्यावहमानप्रेमनर्मविश्वासः भीरधिकेयंकथयतिरा
गंबालाविभक्तमिव ४३७ पुलकितकठोरपीवरकुचकलशाश्लेष
वेदनाभिज्ञः शंभोरूपनीलकण्ठेवांछतिमानग्रहंदेव्याः ४३८

तएवेतिकश्चित्कथंस्वप्रभारनुचितंत्रासनंकरोषीतिवादिनंप्रतिपुलकितेतिसंजातपुलकेना यकस्पर्शजसुखाविर्भावादितिभावः योकठोरपीवरकुचकलशौतदाश्लेषपीडाभिज्ञः शंभोरूपवी तरूपकण्ठगौरीपार्वत्याःमानग्रहंवांछतिएवंचासक्तिर्भविष्यतीतिधियेतिभावः कठोरेत्यनेनवेदनाया माधिक्यंध्वन्यतेएवंचत्रंभोगस्येनेनसुखजनकत्वमतिपादनादुपवीतपदेनातिनिकटतयातिप्रम

वत्तव्यंजनात्कूणीत्यनेनभारसहनसामर्थ्यंद्योतेनादृष्टनस्यापिलेशाविन्नोपासहिष्णुत्वाकिमुतामस्य
तिद्योत्यतेयद्वायोहिस्वयंदुःखाभिज्ञःसएवपरस्यदुःखनिवृत्तिंवांछतीतिकश्चित्कंचिद्वक्तिएवंचकणे
वैदनाभिज्ञत्वेनत्वंभोःकठोरवेदनाभाववचित्तिबुद्धिकृदेतीतिध्वन्यतेअथवासंतमानवतीसायाती
तिदुष्टदूतीवचनाच्छिथिलपलंनायकनायिकासखीवाक्किकर्णत्वेनदुष्टत्वंद्योत्यतेएवंचयत्त्वदीय
दुष्टसखीस्वयातापातादिपीडाभयेनतस्याएतादृशस्वभावत्वाद्गलित्वंत्वयावेदयतितेनवाक्तवंतथे
तिध्वन्यतेतेनचस्वरवचःनद्वर्गीनयतलङ्गति ४३८ काचित्स्वमाचिकस्याश्चिद्वार्ताःवाकिंप्रियद्वतिमि

प्रियआगतेतिदूरादितियाप्रीतिर्बभूवगेहिन्याः
पथिकेभ्यःपूर्वगतइतिगर्वात्स्वागपिशालाशिखरा ४३९

फःदूरादागतइतिइतिहेलाःगेहिन्ययाप्रीतिर्बभूवसापथिकेभ्योऽपिपूर्वमागतइतिगर्वादत्युत्कंठाजा
ताअन्येषांनथथास्वाप्रियासुप्रीतिर्यथामाप्रियस्यागतिर्धियेतिभावःप्रियपदमागमनेप्रीतिजनकत्वमा
वेदयतिदूरादित्यनेनचिरहत्वागलित्वंद्योत्यतेगेहिनीपदेनगृहव्यासंगप्रवणायाअप्येतादृशयपरछा

यत्संतन्वेतनरस्याःकिंचनकृत्यमितिध्वन्यतेपथिकपदंप्रियात्पूर्वंप्रचलितत्वंप्रजयगतिवत्कुवचनेनसर्वेषाम
पिपथ्यास्यरित्यागेनोत्कंठातिशयश्गलितंयनायकेत्प्यद्यतेएवंचान्येषांत्वरयानागमनेननरस्यप्रियस्याग
मनेननायिकायांगुणातिशयोद्योत्यतेतेनचेतरनायिकाव्यतिरेकोध्वन्यतेतद्धीरवरस्यपर्यंतसंबंधित्वाश्री
नोबाधइत्युक्तंभवलंलक्ष्यतेप्रयोजनंचेतरगर्वव्यतिरेकः ४३९ नायिकासखीनायकमन्योत्स्यानायि
काप्रेमयाचितदृष्टमितिकृतवैमुख्यपक्षेकृतोदासीन्यवैमुख्यकार्यमाहदृष्टंप्रयच्छेत्यस्मिंतरुणेःदृष्ट

दृष्टंप्रयच्छमास्पृशदूरादपसर्पविहितवैमुख्यं
त्वामनुधावतितरुणीस्वदपिगुणाकर्षणतरलेयं ४४०

नैवगाभिरञ्जलानिरसनमितितिवर्तसंप्रदायःयद्वागुणाकर्षकस्यनेनोकासांमुखाभावादितिभावःअ
नएवमास्पृशत्वकरेणेतिभावःपक्षेविलोकनाभावंकुरुआलिंगनंचमाकुरुदूरादपसर्पपक्षेनिकटव
र्तित्वाभावंकुरुतथापिगुणैःतृणरचितैःपक्षेचातुर्यादिभिःआकर्षणेनचंचलाइयंतरुणीःत्वामनु
धावतिएवंचयद्यपित्वमुदासीनस्तथापित्वदीयचातुर्यादिगुणलब्धात्वामेवानुसरंतीतिध्वन्यतेतेन

चैनेतागृहगान्चरणमुचितंतनयेनिनोरपिपृष्ठप्रदानादिकारिणमनुल्लक्षीकृत्यनिषादकर्तृगुणकरणका
कर्षणेनगच्छतीतिभावः ४८० नायकःसख्यायंवक्ति प्रियेयतिप्रियययानतुनायिकयाकुंकुमेनपिंजरंयत्कर
युगलंतद्विधानाचिन्हितंप्रेषितंवासःअनेकप्रार्थनांजलिसंपादनायमांगवीक्ष्यतिकुंकुमपिंजरितत्वे
नारक्तत्वंतेनकोपवत्वंद्योत्यते पाणिद्वययोजनांकितमित्यनेनप्रणतिरावेद्यते एवंचप्रणामोयंभवता
मास्तामागमनंभयतामित्तिद्योतनेनकुपितत्वेज्ञातेअनेकप्रार्थनांजलिकरणंममप्राप्तमितिध्वन्यते

प्रिययाकुंकुमपिंजरपाणिद्वययोजनांकितंवासः
प्रहितंमांचांजलिसहस्रकरणायपक्षयति ४८१

यद्वाप्रियेकप्रणामग्रहणजातोत्कृष्टस्यनिवारणकारणानेकप्रणामकरणंममप्राप्तमितिध्वन्यतेतनेनच
नायिकायामाधिक्यंयद्वायथामयात्वत्प्रास्यर्थंअंजलिःक्रियतेनतथात्वयामदर्थंगुरुषुअंजलयोविधेया
इतिशिक्षामांगल्लिकत्वेनकुंकुमसंबंधःअथवाहंवजतःशालिनीत्यतःक्षंतव्योमदनागमनापराधइति
ज्ञापनायैकांजलिकरणेभयांजलिसहस्रकरणेनेदानीमेववरत्तमभ्यर्थनीयमितिभावः ४८१

इतिकस्याश्चित्साहसकथनेननायिकायाःसहसंसंकेतकत्वमुपदिशतिप्राचीरितिइयंनयप्रतिबोधिनी
प्राचीरेणव्यवहिताप्राचीरंप्रांतरावृतामित्यर्थःप्रियस्यवदनेऽधरंसमर्पयतिप्राग्गिरिणाचलाच्छादि
तारात्रिःसंध्यारागंदिवसस्येववदनेप्राग्गिरिसमताप्रतिपादनेनप्राचीरेनितुंगत्वंध्वन्यतेतेनेनचो
च्चत्वंघनान्हेत्वंरात्रिसमताप्रतिपादनेनतमःप्रधानयान्यजनावलोकनभीतिशून्यत्वंनायिकाया
मावेद्यतेतेनचात्यंतानुरागवत्त्वंसंध्यारागमित्यनेनात्यंतलौहित्यवत्त्वमधरेव्यज्यतेदिनस्येत्यनेन

प्राचीरान्तरितेयंप्रियस्यवदनेधरंसमर्पयति
प्राग्गिरिपिहितारात्रिःसंध्यारागंदिनस्येव ४५२

बहिर्निर्गतयानायकेलोकदृश्यत्वंध्वन्यतेसमर्पयतीत्यनेनस्वयंचुंबनाचिरमासंपादनेनरागाध
त्वंनायिकायांद्योत्यतेएवंचत्वयापिभीतिमुत्सृज्येत्थंविधाचरणमाचरणीयंइतिध्वन्यते ४५२
नायिकानायकंवक्तिपरेतिपरस्यपत्नोनिर्दयाऽनेकगामिन्याःताभिःहृतवीर्यरसावसर्वस्वपररवे
नकदाचित्सफलाभवत्यंतेनचात्यंतसुरतसंपादनानर्हत्वंध्वन्यतेतन्नाठएवंचाविश्वासाभायत्वंममव

२४१

१४२

चनप्रामाण्यानभ्युपगंतृत्वयुक्तेनेनदुष्प्रयाताऽमितिभावः नकोपनकिमपिनचमन्यनश्शिहेनोऽरितिभावः
दग्धममतोपतप्ताहंनयकार्यंवीक्ष्यरोऽदिमिदग्धपदेनममतायानिवारणानर्हत्वया अत्यंतदुःखदत्वं
ध्वन्यतेएवंचेनादृशोऽपीत्यर्थममनेऽतिस्वस्मिन्नाधिक्यमावेद्यते अन्योऽपिसंतप्तोरोदितीतिलौकिकं
४४३ प्रांगणइतिप्रांगणएवएवंचप्रेमाऽधिक्यमावेद्यतेमांश्लिष्यंतीक्रोधेनकंपमियंतिदिनानि

परायत्तनिर्दयकुलटाशोषितशठेनेर्ष्यायातकोपेन दग्धममतोपत ४
प्ताऽरोदितिनवतानवंवीक्ष्य ४४३ प्रांगणएवकदामांश्लिष्यतिम ४
न्युत्कंपिकुचकलशा अंसनिषण्णसुमुखीसाऽनिपतत्बाष्पेनममहृ॰ ४

निवाऽहितानिवदेयाइतिध्येयमितिभावः कंपितस्तनकलशा स्कंधस्थापितवदनासापूर्वमनुभूताबाष्प
णमनष्टंकदाऽस्मपयतिस्मपयिष्यतीत्यर्थः पृथक्कृतांऽसनमेनत्र ४४४ कथमीदृग्भयानकावस
रेप्रियसविधेसमभिसरणमितिवादिनीनायिकादूतीकस्यार्थवृत्तकथनव्याजेनसन्निधेऽस्मिन्नकस्या
पिभीरिरिनिवक्तिमेनेऽरितिभेद्यस्तुनसामवात्सल्यदोसेः विस्मयादितिभावः साशुक्तिपाविशेषणमेतत्कथ

२८४

मीढ्व्याअपिप्रियःप्रपेदेपंचत्वमितिशोकोद्रेकादितिभावःवीक्षिताबालाएवंचभीतिभोग्यत्वंध्व
न्यतेभूतमुखसंबंधिनीयाउल्कातयोक्षितंएवंचांधकारस्यावृतत्वंध्वन्यतेमृतस्यअर्थात्स्वप्रिय
स्यवदनंचुंबतिएवंचैतादृशेसमयेपिभास्वदुदयेनजुगुप्साद्यभावेनचप्रेम्णिदृढत्वमावेद्यतेअ
त्रैतैःप्रशस्तसत्वेत्यादिकथनंनायकांगमपिशृंगारपरितोषकत्वादथवाबाध्यत्वेनोक्तत्वाद्वा

प्रेतैःप्रशस्तसत्वासाधुविवेकैर्वीक्षितास्खलद्धासैः
चुंबतिमृतस्यवदनंभूतमुखोक्षितंबाला ४४५

स्मर्यमाणोविरुद्धोपिसुक्तदिशाअयंसरसनोत्कर्षीत्यादाविवसंचार्यादेर्विरुद्धस्यबाध्यस्योक्तिर्गुणा
वहेत्युक्तदिशाक्वाकार्यमित्यादाविवभयानकशृंगारविरोधान्नासमंजसं ४४५ कश्चित्कांचिदुपरि
ज्ञातिरपिशुनइतिसुजनानांयदिपिशुनःजेतव्यःएवंसतांपिशुनःजयेनकापित्राश्लाघ्यतेइतिभावः
तदानिश्चयेनस्वमेवपुत्रंविधायएवकारेणस्वातिरिक्तसुजनस्यनिरासः अनुवाद्दृढयितुमितिहा
समाहविष्णुःएवंचस्वतःसामर्थ्यसत्वमावेद्यतेउभयंस्वीयत्वेनसंभाव्यएवंचदुष्टस्यपापिस्वीयत्वंसंपा

१४३ दनमनुचितंतथापिस्वकार्यकालएवतत्रतद्विधेयमितिध्वन्यतेसंग्रामेवारणात्सुरंजितवान्एवंचस्व
स्यसामर्थ्येपिनदुष्टनिर्वहणंस्वयंविधेयमितिध्वन्यतेतेनचक्रेशेपिदुष्टसंभाषणमनुचितमिति ४८४
नायिकेयमत्यंतमप्रगल्भेयमलंज्ञानैरेवकिंचिदुपभोग्येतिसखीनायकमन्योक्त्यावक्तिपिबेति
हेमधुपएवंचसरसंपल्लवमावधनेतेनचतूष्णीमवस्थितसनर्हत्वंदूरेजिघ्रायमानेतेसंस्तुष्यवकुल

पिशुनःखलुसुजनानांखलमेवपुरोविधायजेतव्यः कृत्वाउपरमौलीयं
जिगायबाणंरणेविष्णुः ४८५ पिबमधुपबकुलकलिकांदूरेरसनाग्रमात्र
माधाय अधरविलेप्यसमाप्यमधुनिमुधावदनमर्पयसि ४८६

कलिकांपिबअधरस्यविलेपेनसमाप्तियोग्यअत्यल्पेनरसेनयुक्तेममकरंदेत्वयामुखमर्पयसियुक्तं
चबकुलकलिकायाअतिसूक्ष्मत्वेनतन्मधुनोतिस्वल्पतयावदनसंपर्केसमाप्तिरेवभविष्यतीत्यतोरसाग्र
णैवतदास्वाद्यमितिभावःएवंचनेयमत्यंतसुरतविमर्दसहेतिध्वन्यते ४८६ कश्चित्कांचिद्वक्तिप्रायेणेति
बाहुल्येनमलिनानांआश्रयत्वंप्राप्नुवंतिअर्थांतरन्यासेनामुमेवार्थंदृढयतियमुनायाःपुटभेदाःचक्रा

४४५

णिपुटभेदाःस्युरित्यमरःकालियनामसर्पस्यपुटभेदनंपत्तनंपत्तनंपुटभेदनमित्यमरःएवंचामालिना भिर्गंगादिभिर्नमलिनस्यकालियस्याश्रयोदत्तःकिंतुकालिंदतनयैवेतिभावःएवंचसद्भिरसतामाश्रयो नदेयइतिध्वन्यते ७४८ प्रियप्रीतिनिमित्तंसपत्नीसंमाननमपिविधेयमितिकाचित्कांचिच्छिक्षय तिपश्येतिचंद्रशेखरसंलग्नाउमापार्वतीउमापदेनउभेतिमात्रातपसोनिषिद्धेत्यादिकालिदासोक्त

प्रायेणैवम्लानामलिनानामाश्रयप्रयत्नंमहति कालिंदीपुटभेदःकालि
यपुटभेदनंभवति ७४८ पश्यप्रियसखनुविघटनभयेनगौरीमालिदेह
संलग्ना सुभगेकदेवपलमुमाञ्छिरसाभागीरथींवहति ७५१

रीत्याप्रियप्रीतिस्तयोरुपक्षेत्राविशेषलभ्येध्वन्यतेप्रियपत्नीराश्लेषभीत्याभागीरथींभगीरथक्षत्रि यसंबंधात्कीर्तनेनतीक्ष्णमतापत्वयातिदुःसहत्वंव्यज्यतेञ्छिरसावहतीदंतस्यएवंचत्वयाप्यनेयेव रीसास्छेयमितिभावःएवंचभगवत्यापार्वत्याप्येवंरीत्यावस्छीयतेतत्रकावार्तान्यासामितिभावः ७५१ कश्चिद्वक्तिपथिकेतिपथिकांगनानांप्रवाष्पैर्नदीमातृकाःनद्यंबुपालिताःयेदेशास्तेषुपथसाकृतंभ्रते

नइंद्रधनुषाकरणभूतेनमेघमंडलकुंडलितमिवपथिकांगनाश्रुभिरेवसस्योत्पन्नेर्मेघमंडलस्यानर्थ
क्यादितिभावःएवंचपथिकांगनानयननीराधिक्यप्रतिपादनेनतासामसंतदुःखमावेद्यते ४५०
काचित्कस्याश्चिद्वृत्तंवक्तिभवेन्नीतातिगेहिन्याएवंचसर्वसामर्थ्यमावेद्यतेन्नागतोपिएवंचसर्वग्राह्यद
र्शनियोग्यत्वंध्वन्यतेगेहपतिःएवंचबहुलरदिनोज्ञारागमनतयासर्वकार्यस्यमात्कर्तृकतयासर्व

पथिकवधूजनलोचनबाष्पनदीमातृकप्रदेशेषु घनमंडलमाखंडल
धनुषाकुटिलितमिवधिन ४५० प्रतिवेशिभिमित्रबंधुषुदूराकृष्टागतोपि
गेहिन्या अतिकेलिलंपटतयादिनमेकमगोपिगेहपतिः ४५१

दर्शनियोग्यत्वंव्यज्यते अत्यंतंतयाक्रीडाव्यासक्तयाप्रतिवेशिभिमित्रबंधुषुएवंचगोपनार्हत्वमावेद्यतेएवं
दिनंअगोपियद्वागेहिन्याअप्येतावदिगतिस्तत्रकावार्तान्यस्याःमिगतिकाचित्कथमीदृशःक्रीडालंपटत्व
मितिवादिनीप्रतिवाक्ति ४५१ नायिकानायकंप्रत्येवक्तिपरेतिहीनंघनेघकार्यकारित्वादितिभावःरज
कीभिःपरपटइवतार्भिःकुटिलदृभिःमलिनस्त्वंनिर्दयंभुक्तापरकीयत्वादितिभावःरूप्यग्रहणेनविनाप

२८७

रित्युक्तोसिएवंचकुलटात्वेनबहुनायकविषयकरतिमत्तयामङ्गलेशाभासतयार्यादोषध्वचटीकाम
इत्युक्तदिशाचलत्रनरसइतिध्वन्यते अत्रान्यविचारज्ञातमस्मत्कृतरसमंजरीटिप्पणेद्रष्टव्यं ७५२
इति[illegible]ध्वनिस[illegible]व्यंग्यार्थदीपने[illegible]प्रकाश[illegible]व्याख्याने[illegible]॥ ॥काचित्कस्यचि
हृत्तंवक्तिब्याहितिबहुतरनायिकावागालिनिलाक्षस्याअरुणमस्तकेकाप्रियात्तमेवयस्येनउपहसितेक

परपटइवरञ्जकीभिर्मलिनोभुक्तोपिनिर्दयंलाभिः अर्थग्रहणेनघिनाजघन्य
मुक्तोसिकुलटाभिः॥ ७५२ ॥[illegible]॥ बहुयोपिनिलाक्षारुणम्मीरञ्जि
वयस्येनदयितउपहसिते तत्कालकलितलज्जापिसुनयसिसखीषुसोभा-

ग्यंसखीप्रणाममकरोदितितत्कालाकृतलज्जानायिकासखीषुसौभाग्यंसूचयतिबहुतरांगनाज्ञा
नमपहायमय्येवप्रेमवानितिप्रदर्शनेनस्वगौरवंरक्षणीयमितितत्प्रदर्शनप्रकारंकाचित्कांचिदुप
दिशतिबहुयोपितिनेत्यातनानेकनायिकाविवेक्षयाकिम्मेपश्यरंगालक्तकइतिसंदेहयोग्यत्वंध्वन्यते
तत्कालेवयस्योपहासोकालेअंगीकृतलज्जेयसखीषुभाग्यंसूचयतिएवंचैतादृशासमयेतयारीत्या

स्वसौभाग्यप्रदर्शनंनविधेयमित्यावेद्यतेतेनचेत्ताहृशोपिसमयेनभवतिखेदोनविधेयःकिंतुहर्षएवाविष्करणीय
इति ४५२ कस्याश्चिन्नायिकाकेशकलापंस्तौतिबंधनेतिबंधनवंतःगतपरिमाणस्य अतिदीर्घस्येत्यर्थः
पक्षेगताभिमानस्य अस्याःकेशकलापस्यसिंदूरयुक्तोयःसीमंतस्तन्मिषेणहृदयंविदीर्णमिवबंध
नगतोगताभिमानस्यापिविदीर्णहृदयताभवतीतिलौकिकं ४५३ काचित्कांचिद्वक्तिबलमितिसाम

बंधनभाजोमुष्याश्चिकुरकलापस्यमुमानस्य सिंदूरितसीमंतच्छलेन
हृदयंविदारितमिव ४५४ बलमपिवसतिमयीतिश्रोष्ठिनिगुरुगर्वगद्ग
दंवदति तज्जाय्ययाजनानांमुखमीक्षितमाहृतस्मितया ४५५

र्थमपिज्ञापिनागुणादिसमुच्चयःमय्येववसतिवसतीत्यनेनयोहमिदधिकंसच्छलंजानातितेनवयस
तीत्यतोन्यनायकव्यतिरेकःस्वगर्भिन्तावेद्यतेइत्थंतगर्वगद्गदंयथास्यात्तथावदतिसतिसंकुचितास्मि
तयाएवंचकिंचित्सलज्जत्वमावेद्यतेतदागनयालोकानांतद्वार्तादत्तावधानानाम्मिंगितभावःवदनमीक्षि
तंमतस्मीधिनलेशमप्यकर्तुनशक्नोतिवदतीत्येतादृशमप्यपिविस्मयेनेतिभावःएवंवणिजःपुंस्त्वहीनत

284

यातदंगनायाश्चसमृद्धमन्मथत्वेनतत्यत्नत्यद्भुमनेनतस्यामासक्तिस्त्वयिभविष्यतीतिध्वन्यते ८५५
कस्याश्चिद्गुणादिकंकस्याश्चिद्धनादाकर्ष्यकस्याश्चित्तस्यामासक्तइतिमधुपनालिनीदृष्टांतव्याजेनवक्ति
बलवदितिबलवान्योवायुःतेनसमानीतंविकसितनवकमलसौगंध्यंयस्यसःमधुपःभ्रमरःकमलिन्या
नासायांनिक्षिप्ताबडिशास्यवमत्स्यवेधनस्यबडिशंमत्स्यवेधनमित्यमरःरज्जुर्यस्यैतादृशइवआकृ

बलवदनिलोपनीतस्फुटितनवांभोजसौरभोमधुपः आकृष्यतेन
लिन्यानासानिक्षिप्तबडिशरज्जुरिव ८५६ बाणंहरिरिवकुरुतेसु
जनोबहुदोषमप्यदोषमिव यावद्दोषंजाग्रतिमलिम्लुचाइवपुनःपिशु

१५८ गं

ष्यतेक्वचिद्बडिशापरहितःपाठः ८५६ गुणमात्रग्राहकत्वंसुजनत्वंदोषमात्रग्राहकत्वंपिशुनत्वमि
तिकश्चित्कंचिद्वक्तिबाणामिति हरिर्विष्णुर्बाणासुरमिवसुजनःबहुदोषमपिगुणभिन्नोदोषःपक्षेब
हुतरबाहुत्वाल्लिनंदोषवन्त्यमिवपक्षेबाहुरहितंकुरुतेमलिम्लुचाइवतस्कराइवपिशुनाःपुनःरात्रौ
अन्यदित्यर्थःयावद्दोषंसमग्रदोषमित्यर्थःपक्षेयावद्रात्रिंजाग्रतितन्निद्विषयकगवेषणवंतोभवंतीत्यर्थःपर

१८६ स्वापहरणार्थमित्तिभावः एवंच सुजनान्नभीतिः किंतु दुर्जनादेवेति अतस्त्वयातः सावधानतयास्थे
तिध्वन्यते ४५७ नायिकादूती नायकं वक्ति बौद्धस्येति बौद्धस्येव वाच्यः वल्लभानायिकाः यस्याः पक्षे
बहूनांवल्लभस्य भक्तिविषयस्य तव यद्यपि भावश्चित्ताभिप्रायः प्रेमचापक्षे पदार्थः क्षणिकः अस्थिरः बौ
द्धमते तु पदार्थस्य क्षणिकत्वादस्थिरत्वं तथापि भग्नाः भग्नाभ्रूरिव तस्याः मैत्री न तु विघटते एवंच भग्न
भ्रुवोर्यथा चमत्काराधायकत्वं तथा तदीयकलहस्यपीतिजन्यतयाननुमितस्परेहीतिध्वन्यते ४५८

बौद्धस्येव क्षणिकोयद्यपि बहुवल्लभस्य तव भावः भग्नाभग्नाभ्रू
रिव न तु तस्या विघटते मैत्री ॥ ४५८ ॥ दुर्गतवककारवधूउपालम्भगाथा ॥
॥ दुर्गतश्रावककारवधूपाख्याव्याख्यासमाप्तिमगात् ॥ ॥ कश्चनदैन्यकारिणंमहाकायमन्योऽस्मान्निंदति
भ्रमसीति हे कुरङ्ग भ्रमसि इदं तव कस्यापि निंदं न भसि एकत्वमविवक्षितं कंदलकुडंगं हस्तं च प्रसारयसि तृण
मपि अपिनाऽऽश्रयत्वमावेद्यते आश्रयसि अतस्तव परिमाणं धिक् कूटदृशानल्पजीवान्सुह्लेऽपि ए
वं चोदरपूर्त्यर्थमेनादृक्करणमत्यंतानुचितमिति व्यज्यते अन्योऽप्युदरपूरणार्थं नीचत्वमुपगतइत

२२०

स्तनोभ्रमणादिकरोतीतिलोचितं ४५९ त्वर्यास्फुटस्यपकारकंतुत्राख्यमनेनगौरवंलघइतिकश्चित्तं
चित्राक्तेभृतिइतिसंलग्नमपिएवंचनाचिरकालस्तद्दिनात्राइतिभावः तृणंआग्निःभस्मरूपंकुरुतेनात्रा
यतीत्यर्थःहेसुवर्णएवंभजनोऽपिचिरसंबंधयतोऽपिसेवदत्राऽगुरुत्वत्वानुरोधेनइतिलर्कयामिएवंचाय
मपकारकःएवपरंगुरुत्वक्रौर्यंबलादेवयथाऽस्थितोयानिष्ठतेनेनंसेवयतिध्वन्यतेयद्दोहृत्यविहीनेनतसे

भ्रमसिप्रकटयसिदर्पंकरंमसारयसितृणमपिश्रयसि धिङ्मानेनतवकृं
जरज्जीवनंगुहोऽपिजठराग्नेः ४५९ भृतिभयंकुरुतेश्चिरस्तृणमप्यपिसंलग्नमे
नमप्यभजतः सैवसुवर्णदन्नातेत्वांकेगरिमोपरोधेन ४६०

काकरणेस्यंतनमर्यादापूरितिकश्चिदन्योत्तस्यावक्तितृणम्भिस्पनेनदीनमित्यावधेतेअत्रसमित्युप
सर्गोनोचितःऐश्वर्यप्रचुरंकुरुतेसुवर्णएनंभजनतस्यगुरुत्वबलात्सेवदत्राएवंचत्वयोहृत्येनेनत
स्मात्किंचिद्दातमित्यावधेत ४६० कश्चित्कांचित्प्रतिसंकेतंचाकिंभवतीतिइहएतस्मिन्निदाघेमह
त्तरेसतिदीर्घाहृतेपाठपूर्वकालाभिप्रायेणयामिनीत्यविशेषणंयमुनेवरात्रिःस्वल्पाभवंतितथाक्रमेण

३४८ द्वीपाश्चयद्वीपोरन्ध्रियामंतरियंयदंतर्वारिणस्तटद्स्थमस्तुदिवसाऽश्महत्तराःभवंतियमुनायास्तन्वी त्वकथनेनचरणसंचरणयोग्यत्वंव्यज्यतेद्वीपानांप्रथीयस्त्वकथनेनानेककुरवपत्वंतेनचतत्रक्री डाविशेषसंपादनयोग्यत्वंध्वन्यतेएवंचरात्रेरतितनीयस्त्वयारात्रिविशेषानर्हत्वंनादिवसानामति दीर्घतयादिवैययमुनाद्वीपएवसंकेतयोग्यस्तस्मिन्निश्चयएवविधेयइतिद्योत्यते ४६१ नायिका

भवतिनिदाघेदीर्घोयथेयमुनेयामिनीलघ्वी द्वीपाश्चदिवसा
श्चतथाक्रमेणप्रथीयांसः ४६१ भवतामहतिस्नेहानलेर्पितापथि
कहेमगुटिकेव तन्वीहस्तेनापिस्प्रष्टुंभवताद्यनसाशक्या ४६२

सख्यीनायकंवक्तिभवतेतिभवतामहतिप्रीतिरूपवन्हौएवंचत्वत्प्रीतिर्दुःसहदस्त्वंध्वन्यतेपक्षेते लसंबंधिवन्हौयाअर्पितासुवर्णगुटिकेवएवंचनायिकायागौरांगित्वमावेद्यतेसातन्वीहेपथिक भवासन्नाग्निनएवंचान्यथाबुद्धियोग्यत्वंद्योत्यतेअतएवहस्तेनस्प्रष्टुमपिएवंचहस्तेस्पर्शापायेलुनसा क्यातिकिंवक्तव्यमितिभावःनत्राक्यापएवंचेयत्वदसक्तानान्यंकमपिचिंतयतेकरोतीतिध्वन्यतेतस्सते

लेमाक्षिप्तासुवर्णादिगुटिकादोषैर्नस्यप्रदेशस्येतिदिव्यादौव्यवहारः ४६२ कश्चित्सखायावक्तिभ्रमीति
भ्रमोल्लुलितंसंलग्नमेकंकुंडलंपत्रमुत्तंसीकृतः कांडपटोयत्रपश्यंतीद्वयंमुग्धानिश्वासैः क्षेप्स्यन्ये
रितिभावः मनःरेणुसमूहमपिक्षिपतिएवंचैतस्याःएतादृशावलोकनेनममनमनोवातिष्ठेनमयीति
ध्वन्यते ४६३ मूर्खांगानाभिलाषिणंकंचनकाचिदन्योन्यपावक्तिभवतेतिहेकंचुकयेनभवताभुजंगी

भ्रमिलुल्लितैककुंडलमुत्तंभितकांडपटमियंमुग्धा । पश्यंतीनिश्वासैः
क्षिपतिमनोरेणुप्रकरमपि ४६२ भवतालिंगिभुजंगीजालःकिलभो
गिचक्रवर्तीत्वं कंचुकवनेचरीस्थनमभिलषतःस्फुरतिलघिमाते ४६४

उरगीपक्षेवेश्याआलिंगितःपरस्त्रीनिश्चयेनभोगिनांउरगानांपक्षेभोगोपचारवृग्गलिनासमूहवानिपक्षा
नेपुराजाजालःतस्यतेवनेचरीभिल्लरूपकांतापक्षेवनेचरीत्वेनमूर्खनाग्नाग्लित्वंध्वन्यतेस्तनाभिस्पर्शत्व
मपिवाक्षितंइछतःलाघवंस्फुरतीतिएवंचचतुरायाःसंगतिपरित्यज्याचतुरासंगतीच्छालाघवकारिणी
तिध्वन्यते ४६४ केनाचित्कस्याःश्चसंकेतःकृतःइतिकाश्चित्कांचिद्वक्तिभैस्येतितस्यपत्नीपतेर्वध्वी

सुदृष्टेनसकामदृष्ट्यावलोकितेनेत्यर्थः भिक्षासंबंध्यत्रभोजनवता एवंचप्रयासशून्यस्तेनपुष्टत्वमभिव्यज्यतेपल्लीपतिः एवंचचातुर्यविशेषशालित्वंध्वन्यते अतिरिक्तजनरहितेदेवालयेसुखमास्मि एवंच त्वदीक्षणसामर्थ्यान्नकापिकस्यापिभीतिरितिभावः एवंचदेवालयमप्येकाकिनास्थेयमत्रत्वयागंतव्यमितिध्वन्यते ४६५ वृद्धेनस्त्रीसंग्रहोवसुसंग्रहोवानविधेयइतिकश्चित्कांचिद्वक्तिभोगेति

भैक्ष्यभुजापल्लीपतिरितिसुतनुलब्धसुदृष्टेन रक्षसुकुजयातिपदेकःरू
स्येसुरसदसिसुखमास्मि ४६५ भोगाक्षमस्यरक्षांदृङ्मात्रेणकुर्वतो
नभिमुखस्य वृद्धस्यप्रमदापिश्रीरपिकृतस्यभोगाय ४६६

भोगोरतंसक्चंदनादिकंतत्रासमर्थस्यदृष्टिमात्रेणरक्षणंकुर्वतः मात्रपदेनशरीरसामर्थ्याभावोध्वन्यते वाङ्मात्रेणेतिपाठः अनभिमुखस्य असामर्थ्यात् तत्कटाक्षनिरीक्षणअसमर्थस्य अर्थियएकमुखस्यचवृद्धस्यप्रकृष्टसदाशालिनीनायिकापिलक्ष्मीरपिसेवकस्यभोगाय एवंचैतदुभयसंग्रहोऽनर्थकरएवतस्यातिद्योत्यते ४६६ भयितेतितिहेरजनियस्यांत्वयिश्रमापनोदायपदंदधंतीवलयितायाजंघा

बहूग्मांउद्गीरपातगयिष्यतिएतादृशीस्त्वंभवितासि श्रमापनोदनाय श्रांतस्यचरणाद्युपरिचरणदाना
दिविधीयतेइतिलौकिकंपथिकांगनानांवनमेतत् ७६७ भवितेतिहेरजनियस्यांत्वयिश्रमापनोदाय
पदंदधतींसलग्पितायाजंघातयाबहूमांउद्गीरपातगयिष्यतिएतादृशीत्वंभवितासि श्रमापनोदनाय
श्रांतस्यचरणाद्युपरिचरणदानादिविधीयतेइतिलौकिकंपथिकांगनानांवनमेतत् ७६८ किमित्स
भवितासिरजनियस्यांत्वध्वश्रमत्रांगतयेपदंदधती सबलाद्दलग्पितजंघाद्रू
मासुरसिपातयासि ७६७ भवितासिरजनियस्यांत्वध्वश्रमत्रांगतयेपदंदधती
सबलाद्दलग्पितजंघाद्रूमासुरसिपातयासि ७६७ भूषणतोभजतःसगवेकष
णविशुद्धस्यजातरूपस्य पुरुषस्यचकनकस्यचमुक्तेगरिमाबागस्य ७६८
स्यगौरवादिनाविधेयनेत्वयेतिवादिनींसर्वांनायिकायांक्रि भूषणतामितिहेसगवेभूषणतांसर्वा
लर्षतांकटकादिरूपतांचभजतःकषणेनचिरकालीनसंगसाग्निकषोपलेनविशुद्धस्यविज्ञातसक
लस्वभावस्यविज्ञातशुद्धस्यजातरूपस्यसुरूपस्ययद्वाजातरूपादिकमित्यर्थःपक्षेसुवर्णस्यचामी

करंजातरूपमित्यमरःसरागस्यप्रीतिमतःपक्षेरागोलौहित्यंसुरूपस्यचसुवर्णस्यचगरिमागौरवं
पक्षेगरिमाणंयुक्तंएवंचेतादृशस्यैवगौरवमुचितमन्यादृशस्यनेतिभावः ४६८ स्वगुणैरप्रियवश्य
ताविधानदक्षांकार्मणेनानयापतिःस्वाधीनतामानीतइतिसपत्नीभिःप्रोच्यमानांनायिकांकाचिद
न्योक्त्यावक्तिभस्मेतिभस्ममलिनेपिगिरिशेएवमपिकाठिण्यमावेद्यतेभङ्ग्यात्वंयातेनदुराराध्येसंस्ने
हःप्रीतिःतत्स्वरूपानतुप्रीतिकर्त्र्यौषधीतिप्रचुरोतिकश्चिन्नइत्युचितेनसुभगासिपरंतुयत्तुओषधीनां।

भस्मपुरुषेपिगिरिशेस्नेहमयीत्वमुचितेनसुभगासि
मोघस्तवायंजनवादोयदोषधिप्रस्थदुहितेति ४६९

प्रस्थानिसानूनियस्मिन्तस्यदुहितेतिस्नुःप्रस्थःसानुरस्त्रियामित्यमरःएवंचानयाकार्मणबले
नपतिर्वश्यतामानीतइतिलोकवादःजनपदमनिवारणीयतांध्वनयतिमोघःअलीकःएवंचनया
नायकःस्वगुणैःवश्यस्वाधीनतांनीतोनतुकर्मणचलनेनेतिध्वन्यतेतेनचलोकस्यभ्रांतत्वंतेनचतद्वचन
स्याप्रामाण्यं ४६९ निकटस्थायाअपिनवोढायाउपभोगोदुःसाध्यइतिकश्चिद्वक्तिभयेतिबालायाःभ

येननवोढास्याभाव्यसुलभेनेतिभावः आछादितं पीवरंजंघाद्वयं प्रेमार्द्रः प्रेमयुक्त इतियावत् मदनोन्नतस्मिन्नः नायकः निद्रायां नायिकाया इतिभावः निश्वस्य संभोगाभावादितिभावः पश्यपतियद्वा यस्य यत्र मनः तदेव तेन निद्रायामपि द्रष्टव्यत इति कश्चित्कं चिद्दृष्टो निद्रायां स्वस्येतिभावः एवं च ज्ञायद्दत्रायां या दृष्टदृष्टं बालायाः ऊरुद्वयं तादृगेव पश्यतीतिभावः ४७० नायिका सखीं नायकं वक्ति भ्रमरीति

भयपिहितं बालायाः पीवरमूरुद्वयं स्मरोन्निद्रः निद्रायां प्रेमार्द्रः प
श्यति निश्वस्य निश्वस्य ४७० भ्रमरीव केशगर्भे गंधहृता कुसुमम
नुस्मरंती त्वां अव्यक्तकुंजसंकेतं तमसि साभ्रमति ४७१

गंधेन परिमलेन स्वाधीनीकृतचित्ता कुसुममनुसरंती केशगर्भे भ्रमरवत्त्वामनुसरंती अव्यक्तं लोकभयादितिभावः पक्षे केशैराछादितत्वात् कुंजं ती सा तमसि संकेतं भ्रमंती नायिकायाः भ्रमरीसाम्येन नायके च कुसुमसाम्येन यथा कुसुमानुसरणं विना न गतिं भ्रमयास्तथा त्वदनुसरणं विना न गतिर्नायिकाया इति घोत्यते ४७१ एतस्यामप्यनुरागश्चिरं स्थास्यतीति नवेति संशयात् नायकं

१५०

नायिकासखीवाक्यंभ्राममितिनत्रतत्रताद्विधात्रागलिनिलोकोत्तरङ्गइतियावत्तवस्नेहरूपेपयसिपयः
पदेनमाधुर्याद्यभिव्यज्यतेपक्षेस्नेहयुक्तेजलेभ्रांत्वाभ्रांत्वास्थिरयाअनयायिनयंतभ्रंताचित्राष्ट
नीतिंचपक्षेविशिष्टनयनंअपनीयआवर्तेअंभसांभ्रमेपतितायानौकालद्दाचरितमेवएवंचना
न्यथाशंकनीयामितिभावःएवंचयथाजलेनानौकाअवर्तयतिनगलतोन्यत्रनगछतियथैयंतव
स्नेहास्थितानान्यत्रचित्तंकरिष्यतीतिव्यज्यतेएवंचसर्वथेयमनुग्राह्येति ४७२ कश्चित्कंचिद्वक्ति

४७२ भालनयनेग्निरिंदुर्मौलौगात्रेभुजङ्ग
मणिदीपाः तदपितमोमयएवत्वमीशकःप्रकृतिमुपसेते ४७२

भालेतिहेईश्वरएवंचदोषदानानर्हत्वंध्वन्यतेयद्यपितवललाटनेत्रेवह्निःमस्तकेचंद्रःशरीरेसर्प
मणिरूपदीपाःतथापित्वंतमोमयएवएनमर्थमर्थांतरन्यासेनदृढयतिस्वभावंकःअतिक्रामतिन
कोपीत्यर्थःप्रकाशकवस्तुबाहुल्येत्वप्यंधकारप्रचुरत्वमितिविरोधःतदभावस्तुतमःपदस्यगुणविशे

२९८

पवाचित्वात् एवंचयद्यपिसमीचीनसात्त्विकसंगतिस्तथास्तितथापिस्वदीयंस्वाभाविकंतमोगुणप्रकृतिकत्वंनापगच्छतीतिव्यज्यते ४७३ कांचित्कांचिद्वृत्तिंभ्रमयसीतिहेहालिकनंदिनिहास्तिकपदेनज्ञानशून्यत्वंतेनचकामुकागमनसौकर्यंपविवाहस्यायोग्यंपंजातेतिज्ञानवैधुर्येणकिंचित्कालयथेच्छपरपुरुषभोगसंपादनयोग्यत्वंध्वन्यतेगुणप्रचुरेगुणाःसौंदर्यादयःपक्षेतंतवःस्वसदननिकटेआलिंगनयोग्यात् पक्षेकंथत्वंधनयोग्यात् तरुणान् मेढिरज्जुःपुंसिमेढिःखलेदारुन्यस्तंयस्यरज्जुबंध

भ्रमयसिगुणमय्येकंठग्रहयोग्यानास्मदिशोपांते हालिकनंदि
नितरुणान्खलभुविनेमेढिरज्जुरिव॥४७४॥इतिभकारव्रज्या॥

धनमित्यस्मद्गृहपभागेनियभ्रमयसिएवंचैतेगृहमध्यएवकुतोनानीयंतेभीतेरभावादितिभावः गुणमयेतिपाठेगुणप्रचुराश्चतेकंठग्रहयोग्याश्चतानित्यर्थः॥४७४॥इतिश्रीमदनंतपंडितकृतेगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेभकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात्॥ ॥आसक्तश्चित्तेनांगनोङ्कसमयेनगम्यतइतिकाचित्कांचिद्वक्तिमध्विगिलिमधमदादनएवगतलज्जेतिविग्रहःमधुपदेनवीत

व्रीडेतिकरणेमदपदमधिकमिवाभातिबाला एवंचलज्ञो चित्समोपधत्ते यथायथासंमुखं अर्थान्नाय
कस्यवक्त्रिवक्त्रंभः अजाततृप्तिः सन्बालामुखं तथातथास्वादयमवलोकयति एवंचरसिकानांनाम्यि
कौतुकसहृतवचनरचनादिकंनदुःखदमतस्त्वयेनाहृत्रोरहवचनादिनाकोपोनविधेयइतिध्वन्यते ४७५
सखीनाम्यिकांवाक्तिः मित्रैर्गिरितिमित्रैः समंविचार्यमहत्तरंकलहमपिकृत्वासम्यक्आरोप्यपुरःसरमि

मधुपद्वीतव्रीडायथायथारूपतिसंमुखंबाला तन्मुखमजाततृप्तिस्त
थातथावक्त्रंपिबति ४७५ मित्रैरालोच्यसमंगुरुकलहंत्वाकदनमपिस
मारब्धः अथःसतामिवहतोमुखवैलक्ष्येणमानोयं ४७६

तिभावः आरब्धः अर्थइवसतांसभ्यानांमुखवैलक्षण्येन असम्यगिदमितिधियेतिभावः अयंमानःनव
मुखवैलक्षण्येनप्रसादजन्येनेतिभावाहतएवंचयथामित्रैःसमंविचार्यमहत्तरकलहंविधायारब्धोर्थः
सतांमुखवैलक्षण्यप्रकरणेनविनष्टोभवतितथायमानःप्रसादजन्यमुखवैलक्षण्यतयाविनष्टः ए
वंप्रसादधनंकंकिस्मलंगोपयेतिध्वन्यतेयद्वायथाविचार्यकलहादिकंचविधायारब्धःसमीचीनाना

मर्थःमुखवैलक्षण्येनखतःकृत्रिमत्वेनज्ञानादितिभावःअतएवसत्तामितियदनुपयोगिहतोभवति
लोकेमुखवैलक्षण्येनान्यथानिर्णयादितिभावःतथातेमानःकथंसमाधेयोदैवैतद्वृत्यादिचिंताज्ञ
व्यमुखवमुखमालिन्येनहतइत्यर्थःअथवामित्रैःसमंमित्रतुल्यतयाविचार्यःउपकारकत्वादितिभा
वःमुखवैलक्षण्येनदैन्यादिवत्त्वादितिभावःगुरुमहत्तरंकदनंकृत्वासम्यगार्जितोप्यर्थःइत्थंसतांवि
वेकिनांदुःखदत्वादनादरणीयोभवतितथामित्रत्वेनविभाव्यएवंचास्माकमनादरकरणंतवोचित
मितिव्यज्यतेमुखवैलक्षण्येनमहत्तरकलहंहत्वाएवंचान्यायंदुर्वचनादिरूपःकलहस्तवतुमुख
वैलक्षण्यकरणमात्ररूपमानापिधानलयाइत्यन्यनायिकाव्यतिरेकःसूच्यतेस्ततोपितवायंमानः
हतोभवतिदुःखदत्वादनादरणीयोभवतिएवंचैतादृशामानाविधानंतवानुचितमितिद्योत्यते ७७६
कश्चिल्लज्जावशात्स्वपक्ष्माविक्षेपसमयेन्यमदृशाभिमुखींकांचिद्दृक्षममेतिहेमनस्विनिमत्रास्तांगतक
रणेएवंचकौटिल्याभावोव्यज्यतेअनुरागवतःपक्ष्मैल्लोहितस्यततःकरंहस्तंपक्ष्मैकिरणंसमर्पयतेममपृ
ष्ठमापियादिदलासिलज्जावशान्मुखपरावर्तनादितिभावःपक्षेपृष्ठतःसेवपदृगामित्सुलात्वादितिभावः

यदपिकमलवंधोरिवस्वस्याहंसौभाग्यान्मेचेतायताएवंचैलावनाप्यहमास्मानंदयुनाथैमन्येकिंतु
सन्मुखावलोकनइतिभावःएवंचयथाकथंचित्कुचस्पर्शार्थंकरमर्पयतोममपृष्ठदानेनकृपासाधिमोच
नान्मनिदानेनात्यंतानुकंपंविहितंत्वयेतिव्यज्यते ७७७ पुष्पवतीवृत्तंकाप्यसखायेंवक्तिमेति
मोमास्पृशेतिकुपितामिवनवास्तवमितिभावःमणिनालज्जागमितिव्यज्यतापुष्पवत्यज्ञातस्पर्शाम

ममरागेणोमनागपिनिकरमर्पयतोददसिपृष्ठमपि यदितदपिकमल
वंधोरिवमन्येस्वस्यसौभाग्यं ७७७ मास्पृशमामागमितिसुकुपितामिवभ
णितव्याज्जितानचर्चीडा आलिंगितयासस्मितमुक्तामनचारकिंपुरुषे

येनकरिष्यतीतिभावःआलिंगितयाऔत्कंठ्यादितिभावःआचारहीनःकिंपुरुषेइतिसस्मितंसु
रवोद्रेकादितिभावःउक्तःएवंचकामिनीनांसुरतेसर्वदासौख्यमितिध्वन्यते ७७८ कश्चित्कांचिद
न्योन्यावलोकमूलेनिहगोदावरिमेथयरूपाम्पामदिरातयाभरूष्ममदयतीएवंचकर्तव्याकर्तव्यविवे
कविधुरत्वंध्वन्यतेवृक्षाणांनिकटस्थानानीतिभावःमूलानिचतीरस्थसलिलाआलिकुलदानांहृदया

३०५

निचयविदारयसिवीचीभिःशिथिलकरणेनसंकोचितानतरून्मूलनेनानिक्रमेणइतिभावःकूलवसतिःएते
नकुलपनामनन्यगतिकत्वात्तद्धृदयविदारकत्वान्नोचितंचध्वन्यतेइदंकिंनोचितमितिभावःएवं
धाराच्छिरङ्क्यानुन्मादयत्नासरोपकारभवणानांनिकटवसतिमात्रश्लाघिनांभूतसात्कृसमानीतान्वो
पजीविनांदुःखदानमनुचितंतयेतिध्वन्यते ४७९ पांडित्यादिगुणशालित्वेनिजडाचाराभिरतांक

मूलानिचनिचुलानांहृद्यानिकुलवसतिकलहानां मुद्दिरमदिरामम
नागोदावरिकिंविदारयसि ४७९ मलयद्रुमसाराणामिवधीराणांगुण
प्रकर्षेपि जडसमयनिपतितानामनादरोवनगुणाय ४८०

श्रेयुपदिशतिमलयेतिमूर्खाचारपतितानांसमयाज्ञापथाचारसमरःपक्षेवृष्टिकालमासानां
चंदनसाराणामिवधीराणांगुणानांपांडित्यादीनांपक्षेसौगंध्यादीनांआधिक्येपितदनादरोनर्ह
त्वंगमयतिअनादरोयवनगुणायएवंचसमीचीनस्याप्यसमीचीनाचारप्रविष्टस्यगुणाद्यपिनिंदा
करमेवस्यात्तस्मात्रैवमाचरितव्यमितिव्यज्यते ४८० कस्याश्चिन्नायिकायाःसाम्यस्वर्गस्मिन्कुर्वाणां

१६२ काचिदन्योक्त्यावक्तिमध्वेतिमधुमथनस्यश्रीकृष्णस्यमौलिसंबंधन्यामालिनीमालेसखित्वंचयथा र्थवादाल्हत्तेधन्यनेराधांत्वयाकिमितितुल्यसिस्वसमानांमन्यसेयतस्मात्तवपरिमलोद्रेकःअदसी यंपदंराधासंबंधिचरणांसुरभीकर्तुंश्रीकृष्णेनसर्वदाराधाचरणप्रणामकरणादितिभावःएवंच यस्यास्तस्याःगौरवेणतथानसमसंख्यंचुंबनंतथाआलिंगनंकस्याप्रियायानावसंख्याकसुरतसंपा

मधुमथनमौलिमालेसखितुलयसिकिंमुधाराधां यत्तवपदमदसीमंसुर
भयितुंसौरभोद्रेकः ४८१ मृगमदनिंदानमटवीकुंकुममपिकृषकवाटि
कावहति हृदयविलासिनिभवनीपरमेकापौरसवेसं ४८२

दनादसमर्थारात्रैःअनुश्रोसाचिताःएवंचस्त्रीणांरतसंतमगीनिरितिभावः ४८३ कश्चित्छत्रयास्तोतिअ टवीकस्तूरिकोत्पत्तिस्थानंकुंकुमस्थानमपिकर्षकवाटिकावहतिएवंचमृगमदकेसरयोर्वनवास ग्रामलिनयाननागरिकजनसुखदत्वमितिभावःहेवारांगनेएकोभवतीउत्कृष्टपुरसंबंधिलोकसर्व स्वंसुखविशेषग्रामलित्वादितिभावःयद्वाकस्तूरीकुंकुमयोरन्यत्रापिसत्वेनसाधारणत्वयावार्चिला

३०५

सित्यास्तुनगरमात्रवसतिशालितया असाधारणत्वेननागरिकात्वंतत्स्पृहणीयत्वमितिभावः ४८२ नायकोनायिकांवक्तिमयीतिहेप्रियेमायिमास्थितेमुक्ताः पक्षेमुक्ताफलानिस्वभावात्स्त्रीत्वभावान्नूपक्षेसाहसिकतयासमानयोः अश्रुजलपयसः पक्षेतेजोविशेषशालित्वं अमूल्यास्तुत्स्पृहाः पक्षेबहुतरद्रव्यलभ्याः दृष्टयः ममहृदयस्यचेतसः पक्षेवक्षसः अपहारकत्वे पक्षेहारभावे मयीतिदुदं सत्यं एवंचैताहृद्यात्सद्धिलोकेनेनाहङ्गमनपराङ्मुखयः संवृत्तोस्मीतिव्यज्यते ४८३ अहमदसंतम

मयियास्यतिकृत्वावधिदिनसंख्यंचुंबनंतथाश्लेषं
प्रिययानुसोचितासा तावत्सुरताद्समाभवति ४८३

दनबाधाक्रांतः संवृत्तइतिकश्चित्कांचिदाहमुग्धइति हेमुग्धे सारस्मयंचापबाणाः अपिनान्यास्त्वाभावेव्यज्यतेममम नसिनिरंतरं एवंचसर्वमपिमनोविद्धमितिभावः लग्नान्नतुनिर्गताः अतः एतेनमदनेनतवहृदयेसलतरूपगुटिकाद्वयंअर्पितमिति अहंसंभावयामिरागाभावादितिभावः एवंचगुटिकावेदनायाः स्वल्पतयात्वय्यधर्ममपिनेतिध्वन्यते ४८४ वसंतसमयेप्रद्दीपनोद्रेकाद

१५४ वस्थातुंनशक्यतइतिकाचित्कांचिद्दूतिमध्यितिहेसखिवसंतसमयेषुभ्राम्यन्नूसन्एवंचदर्शनेदुःपरि
हरत्वंध्वन्यतेयथाचिल्लोहकंटकसदृशःभ्रमरःविशतितथातथामदनबाणोपीतिएवंचकेनाचित्सहमायो
जयतिध्वन्यतेयद्वाइतस्ततोमदर्थमेवपरिभ्रमरःविशतितथातथामदनबाणेतिएवंचकेनाचित्सह
मांयोजयतीतिध्वन्यतेयद्वाइतस्ततोमदर्थमेवपरिभ्रमरःसारथ्याहृकंसेकालेषुतुरत्वादितिभावः

मुग्धमिवमन्यमानागुणिनमपिस्फारगतंपिच्छलनाः जीवाकर्षणविनाधनुरिव
योधानमुंचंति ४८४ मधुदिवसेषुभ्राम्यन्यथायथाविशतिमानसंभ्र
मरः सरविलोहकंटकनिभस्तथातथामदनविशिखोपि ४८५

नायकस्यपथायथामनसिसमायातितथातथालोहकंटकसदृशःएवंचव्यथकत्वंमदनबाणेपिहृ
दयंप्रविशतीतिएवंचएतद्दर्शनेनाहंमदनशरविद्धालयोगंविनावस्थातुंनशक्नोमीतितेनसहमांयोज
यतीतिध्वन्यते ४८५ कश्चित्कांचिद्दूतिमध्यितिश्रीकृष्णचंद्रनाविनिहितायावंविनिहितायवंशी
नदंध्वानुसारिणःयेत्राबाणामदनस्यनालिकाबाणाइवममममनःकृंतरवेदेहरंतिएवंचवेणुध्वनिंश्रुत्वाः

त्रावस्थानुनयश्चव्यते अतोदुर्लभयाहीतिध्वन्यते ४८६ कयोश्चिन्मित्रयोरन्यतरंसंगमयितुंदूती
नायिकांवक्ति महतोरिति श्रेष्ठयोः एवंचपरछिद्रप्रेक्षणानर्हत्वंध्वन्यते पक्षे महापरिमाणशालिनोः
समीचीनाचरणयोः एवंचलोकिकदृष्टुमाकाशमन्यत्वमावेद्यते पक्षे समीचीनवर्तुलयोः हे सखि हृद
यग्रहयोग्ययोः चित्तस्थापयितयोः एवंचालिंगिप्रियत्वमावेद्यते यद्वालिंगनयोग्ययोरित्यर्थः पक्षेच

४८६

४८७

क्षास्थितिशालिनोः समुत्थितयोः एवंचनवीनौवतभाग्योदयादिशालित्वंध्वन्यते पक्षे नवीनोदय
वत्वं सज्जनयोः स्तनयोर्मिथः संगतंनिरंतरंभवति एवंचोभयोरपि समानगुणशालिनयान्यूनाधिकभा
वविरहेणोभयोर्मध्ये यः प्रसेवानुरागः स एवानुगृह्यत इति ध्वन्यते यद्वा कयोश्चित्सहचरयोर्मध्ये अन्य
तरभीत्या अन्यतरावलोकनमसम्यगिति मन्वानांनायिकांदूतीवक्ति एतयोरितिलरांभीगितलरांभीगि

१५५ मत्वेनपरस्परानंदसंवर्धकतयानान्यतरान्नांकाग्विधेयात्वमेतस्यावेधतेस्तनयोरिवेत्यनेनैनत्संगातिविघट्ट
नंसंभवतीतिध्वन्यतेकथमेतयोरतितरांसंगतिरितिवादिनींकांचित्कांचिद्धातिसमानगुणशीलत्वा
दितिभावइतिवा।अथवासमानगुणशीलादिशालिनोःसाहजिकीसंगतिरितिकांचिद्धाति ४८७
मग्नोसीत्यस्यश्लोकस्यटीकापुस्तकेमयानदृष्टातस्मान्मयापिनलिखितेतिज्ञेयंविबुधैःसर्वैरित्यर्थः

मग्नोऽसिनर्मदायाःवसेहतोर्धाऽचिरलोचनाक्षेपैः
पपुच्यसेतरुवरभ्रष्टोभ्रंशोऽपितेश्लाघ्यः ४८८

४८८

३०९

पाणिग्रहणसमसमयसंजातसात्विकभावोदयंकंचनकश्चिद्वक्तिमेनामितिविवाहकालेसंपादित
पाणिग्रहेणविलंबःगिरींद्रस्यहस्तकंपःमेनांपार्वतीतांमातरंउल्लासयतिस्मेत्यर्थःएवमुत्तरत्रकामोद्दि
क्तामातृलाभादितिभावःविष्णुंस्मेरयतिःअत्यंतप्रकटितवैराग्यस्याप्यस्येताद्दृक्त्वमवलोक्येतिकुतूहला
दितिभावःहिमालयंचविमुखयतिलज्जाप्रसंगादितिभावःएवंचैताद्दृग्व्यवस्थावर्ण्यंमहतामपिभवती

मेनामुल्लासयतिस्मेरयतिहरंचविमुखयति कृतकरवचिलंबःपरिण
यनेगिरिराजकरकंपः ४८९ मधुगंधिघर्मजलगततिलकंस्खलदुक्तिघूर्णदरु
णाक्षं तस्याःकदाधरामृतमाननमवधूयपास्यामि ४९०

तिनत्वयाकापिलज्जाविधेयेतिध्वन्यते ४८९ मध्वितिमधुगंधचलद्घर्मस्वेदाद्गततिलकंसबलद्युक्ति
सोन्मादत्वादितिभावःघूर्णदरुणंनयनंतस्याःकुट्टिस्छानायिकायाःमुखंअवधूयतिरस्कृत्यअंबु
पत्येतिभावःअधरामृतंउत्तरोष्ठपानंनिषेधादितिभावःपास्यामिएवंचैताद्दृग्वदनचुंबनादप्य
धरपानमधिकमितिध्वन्यतेयद्वामधुगंधादिगुणयुक्तमाननमवधूयकंपयित्वास्थितायाइतिव्याक

३५६ तस्याःअधरामृतंपास्यामीतिनियोजनापथिकान्तंसनमेतत् ४९० काचित्कांचिद्वक्तिमेदिमादिति अहं
बह्वनांबल्लभेतितवपदंभूमौनानिक्षिपसिकेनतरुणेनालिंग्यवस्त्रैःतुरीवनिर्विमुक्तासिउपसर्गेणपुनः
कदापिनसंबंधइत्यावेद्यतेउत्तरोत्तरनायकवल्लभत्वेपूर्वनायकवल्लभत्वाभावस्यहेतुतयातस्यचगुरु
रूपस्यज्ञानाधीनतयातवानेकवल्लभत्वेनगर्वकरणमनुचितमितितुयस्यामेककलाकलापोत्क
र्षनायकेनिमग्नासातस्याएवगर्वकरणमुचितमितिध्वन्यते ४९१ परपुरुषेषुभ्रमरतिमु

मेदिमांतवनिपततिनपदंबहुवल्लभविगर्वेण
आश्लिष्यकेनतरुणेनतुरीववसनैर्विमुक्तासि ४९१

साद्यितुंदूतीनांपिकांवाक्तिमूलइतिमूलेआनंदनिदानेवरूसीतियावत् पक्षेपयःप्रस्तुतंस्वभावमधु
रंएवंचोपाधिकमधुररसदातारोन्यइतिभावःरसमित्यादिकंपक्षेस्तुदइक्षिप्यिकारंसम्यगर्पयंतःएवं
चाप्यत्रसमर्पणेपिनसमीचीनमितिभावःएवंचपरपुरुषानिरिक्तपुरुषाणांरंजनंस्वभावंचलो
कथंचनानिपुणत्वेनापिज्ञातत्वमावेद्यतेपरपुरुषादुःखवद्वयअतोमधुरंनवातितत्कलाकुशलादूता

पुरःस्थेजनसमक्षंपक्षेअग्रभागेविरसाःलोकभोगिनिरिंगलिभावः एवंचलोकवंचनानिपुणत्वेनातिवि मत्वमाविष्येतपरपुरुषाइक्षुवद्भवअनेकरसेषुत्रिविधरतादौविदेषेणस्थाप्याः एवंचपरपुरुषेष्वभि रतिलवामुचितेतिध्वन्यतेपक्षाकाचित्परपुरुषाभिरतिंनिंदतिविविधरसेषुस्थापयितुंयोग्याःप रपुरुषाःइक्षुवद्भवमूलेप्रथमतःस्वभावेनमधुरंरसंपुरुषाभिरतिंनिंदतिविविधरसेषुस्थापयितुं योग्याःपरपुरुषाःइक्षुवद्भवमूलेप्रथमतःस्वभावेनमधुरंरसंप्रीत्यादिसमर्पयंतःअग्रेविरसाः

मूलेनिसर्गमधुरंरसमर्पयंतोग्रसंपुरोविरसाः
इक्षुवद्भवपरपुरुषाविविधेषुरसेषुविनिधेयाः ४९२

भवंतिएवंचप्राज्ञस्तत्कर्मकुर्वीतियेनांतेसुखमेधतेइत्युक्तत्वात्अंतेपरपुरुषसंगतेरनिर्वाहेनदुः खदत्वेनतत्करणमनुचितमितिध्वन्यतेयद्वाप्रथमतःसरसाःपश्चान्नीरसाःपरपुरुषाविविधर सेषुविनिधेयाइतिकामुकानेत्यर्थइत्यर्थः ४९२ काचिन्नायकंकिमर्थमवगणयसीतिवादिनीसखी वक्तिमहतीतियद्यपिमहत्तिबहुतरंस्नेहप्रेम्णापक्षेतैलेविहितःतस्मिन्मयाबहुतरंसंपादितम्भि

(311)

१५८ तिभावःपक्षेलोहमपिशनैश्चमपिमाबकुलतरवेतैलेस्नाप्यतइतिभावःकुसुममेकत्वमविवक्षितं
बहुवारंदत्तंयद्वाबकुलकुसुममित्यन्वयःबकुलमकारंपरंअतःतदपिकुष्टग्रहःआग्रहोयस्यपक्षेदुष्टश्च्या
सौग्रहश्चेतिश्लेषःवक्रःक्रुगुर्नपक्षेवक्रःअन्यराशौस्थितोन्यराशिसंचरणयथाशनैश्चरइवए
वंचतादृशशनैःभ्रूभंगादिनापिनानुकूल्यंयथातथास्यनायकस्यातोनममापराधइतिध्वन्यते

महतिस्नेहेऽनिगलितःकुसुमंबकुलदत्तमार्चितोबकुलः वक्रस्तदपिशनैश्चर
इवसखेदुष्टग्रहोपिदंतः ४९३ मागर्वंतरुणिपीवरवक्षोरुहसमोर्भ
रेणभजगर्वं निर्मोकैरपिशोभाममभोभुजंगीभिरुन्मुक्तैः ४९४

४९३ काचिन्निवजनसेवितांयौवनगर्वितांकाचिदन्योक्त्यावक्तिमात्वाबरेनिशावनस्यतरुणीए
वंचस्वतोगुणाभावेपिनायकस्यापिनिर्गुणत्वात्तत्संगतिलभ्यगुणवत्तांज्ञातोव्यज्यतेमांसलस्त
नयोःभरेणगर्वंमाभजभुजंगीभिःउरगीभिःअथचवेश्याभिःपरित्यक्तैरपिएवंचानादेवैयोसेलेनि
र्मोकैर्ययोःसशोभाएवंचकंदर्पजनसेवितत्वेननत्वयागर्वःकार्यःइतिव्यज्यते ४९८ श्रीरस्तुश्रीःश्रीः

312

कथंत्वयामानःपरित्यक्तइतिवादिनींसखींनायिकावक्तिममेतिसारसिकोएवसःममच्छायांभूमावा
लिंग्यसंजातरोमांचःप्रीतिप्रचुरत्वमपरित्यज्यतनुएषःमांक्रोधग्रहीतांकिलकंकरोतिअपितुकरोतिए
वंचैतादृशेनदृष्टेनअवलोक्यमानःपरित्यक्तोममेत्यज्यतेयद्वाशिथिलकोपानायिकासखींवक्तिकु
पितायाःममच्छायांभूमावालिंग्यसंजातरोमांचःप्रीतिप्रचुरत्वमपरित्यज्यज्ञानुमामपगतरोषांहेस
खिकिन्नकरोतिकिंनकरिष्यतीतिप्रश्नःवर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वेतिभविष्यतिअपिलट्हेसखि

ममकुर्पितायाछायांभूमावालिंग्यसगस्विन्नपुलकः
स्नेहमयत्वमनुष्यान्नकरोतिकिंनैषमापुरुषा ४९५

त्वंतथाकुरुयथायंमच्छायाःप्रणिपातादिनामाननुपतीतिध्वन्यतेकाचिन्ताप्रकर्षमितिपाठः
नत्यिकाचेयंपरकीया ४९५ कश्चित्सखायंवक्तिमुष्णेनेतिक्षणमात्रसंजातविरहेमुषितइवअवि
घमानइवमन्मथफलात्सुहृत्त्रनुरिवश्रमकालेसेवकइवनतांगींभजन्नतृप्यान्मिविरहासहिष्णुत्वम
चेउरजफलात्रालिखदांङ्गानुवर्तित्वातिक्रमेणमुषितइवेत्यादित्रयेणप्यज्यतेएवंचैनादृष्टीनायिका

नान्येतिध्वन्यते ४९६ अनुनयानेकप्रकारकरणेप्यधिककोपशालिनींनायिकामवलोक्यानुनयानि
विश्रमहृदयंनायकंसख्युपदिशतिमुंचसीतिव्यवसायात्सांत्वनप्रकारात्द्विगुणकोपवेगादितिहे
तेःमानवतींमुंचसिइदंकिंनोचितमितिभावः अत्रोपष्टंभकमाहस्नेहभवःप्रीतिजन्यःपक्षेतैलजन्यः
कोपःअनुनयेनअग्निर्जलेनउन्मिषति अधिकोभवतीत्यर्थःएवंचैतस्याःकोपःप्रीतिपूर्वकएवातोन

मुषितइवक्षणमविरहेहरिपुरिवकुसुमेषुकेलिसंग्रामे हासइवभ्रमसम
येभजाननंतंगींननृपागमे ४९६ मुंचसिकिंमानवतींव्यवसायाद्द्विगुणम
न्युवेगेन स्नेहभवोयमसाग्निस्सांत्वेनचयोसुन्मिषति ४९७

त्वमेतस्याःसमाधानाद्विरमेतिध्वन्यते ४९७ इतरसंतापात्कामसंतापएवाधिकइतिकश्चित्
चिद्वक्तिमलयजम्भितिभुजाभ्यांचंदनंदूरीकृत्यधनमत्यंतंबीजनस्यविघ्नंविधायमदनसंतापच
शादनात्तत्रघर्मकालीननिदाघंस्त्रीपुंसद्वंद्वमालिंगनेनविहायेतिपाठेबीजनाभिन्नंविघ्नमित्यर्थः
निदाघकालीनसंतापदुःखमगणयित्वासद्यःमयाहृदयितासखिधद्वृतिधोत्यते ४९८ श्रीअंब

कश्चित्कंचिच्छरणंगतस्तेनवारक्षितस्तंयःस्तिमहत्तइतिमहाब्धिश्रेष्ठःपक्षेगभीराःविश्वास्याहूनिश्चितंमहतोपिश्रेष्ठानपिएवंचैतद्रक्षणेनक्रूरावस्थापिनतंमहांतःपरिगणयंतीतिद्योत्यतेपक्षेमहापरिमाणान्एवंचगोपनेक्रूरावरजाध्वन्यतेदधातिस्थापयंतिलघवःनीचाःपक्षेस्वल्पपरिमाणत्वाल्लिनःअल्पमपिएवंचसंरक्षणेसुकरत्वमावेद्यतेतनदधातिअर्थांतरन्यासेनामुमेवार्थंदृढयतिसमुद्रः

मलयजमपसार्यघेनंवीजयचिभ्रंविधायबाहुभ्यां स्मरसंतापादग
ण्णितनिदाघमालिंगनेमिथुनं ४९८ महतोपिहिविश्वासान्महांत्रा
यादधातिनात्यमपिलघवः संवृणुतेह्रीनुदधिर्निदाघनयोनभेकमपि

अद्रीन्गोपयतिअद्रीनित्यनेनस्वकुक्षवदमंदवसजातीयतयाद्वेषवत्त्वेपिइंद्ररूपशत्रुसत्वेनभीतिकरणौचित्योपिचतद्गणनेनमहत्तरत्वमावेद्यतेनिदाघकालीनेनघर्मेभेककमपिनगोपयंतिभेकपद्देनस्वजीवनाधीनजीवनतयातथाविधत्राणुन्नत्यनयाचरक्षणौचित्यमावेद्यतेएवंचमहांतएवमहत्तरत्वात्रुमवधूयापिशरणागतंपालयंतिनक्षुद्राइतिध्वन्यते ४९९ आरब्धमानोनायिकांनाय

कोवक्तिमध्वितिहेमानिनिएवंचरूक्षत्वादिकस्यौचित्यमावेद्यतेमाद्विकधारेवरूक्षापिस्नेहाभावयत्यापिस्वाभाविकींमाधुरींनत्यजसिसहजामित्यनेनतत्परित्यागस्याकर्तुमशक्यत्वमावेद्यतेतवक्रीकृतवदनापित्वंजलधेर्नदीवममरसंभीतिःयतोजलंप्रयच्छसिमानस्यावलंघुः ५०० वीणावादनकारिणींनायिकांसुरतोत्कंठितोनायकःतन्निरसनायवक्तिमदनेतिहेगृहिणिएवंचद

मधुधारेवनमुंचसिमानिनिरूक्षापिमाधुरींसहजां कृतमुखभंगापिरसं
ददासिममसारदेवांभोधेः ५०० मदनाकृष्टधनुर्ज्याघातैरिवगृहिणिप
थिकतरुणानाम् वीणातंत्रीक्वणितैःकेषांनविकंपतेचेतः ५०१

यावत्यौचित्यमावेद्यतेमन्मथाकृष्टचापज्याघातैरिववीणातंत्रीनादैःकेषांपथिकतरुणानांचेतःनकंपतेअपितुसर्वेषांएवंचैतादृशात्वदीयवीणावादनश्रवणेनपथिकप्राणाःप्रयास्यन्त्यतोविरमवीणावादनादितिद्योत्यतेनविकम्पतइतिपाठेजीवनंभविष्यतिनवेतिसंदेहयादवतीत्यर्थः ५०१ नायकःसखायंवक्तिसमेतिकुचांतरीक्षकश्चिन्मार्गमध्यस्मितगोपनार्थंनम्रितग्रीवयोःरात्र्यनुभूत

0316

विलासस्मरणजन्यदर्शनसमयस्मितस्यपरकीयाविषयकत्वेनगोपनमावश्यकमितिभावः आ
वयोर्मध्येममभयंकिमितिमयाजनस्यप्रेमावेदकमिदंस्मितंकृतमितिधियेतिभावः अस्याइति
परोक्षायामपिनायिकायां अपरोक्षवन्निर्देशोत्यंततदेकतापन्नत्वमावेदयतिनायकेकोपः किमि
त्याहितंयेहितंस्मितमात्रादावनेनेतिधियेतिभावः अस्याः निर्वेदस्यावमाननं किमेतादृशीति
स्निग्धेविदग्धेमुग्धेचकोपमकरवमितिधियेतिभावः अपिश्चार्थः ममचमंदाक्षंलज्जा कथमवि

ममभयमस्याः कोपानिर्वेदोस्याममापिमंदाक्षं
जातंकृचांतरिक्षेस्मितसंक्रांतेनमितकंधरयोः ५०२

दग्धेः कोपईदृशया अथकरवमितिधियेतिभावः जातमितिसर्वाण्यपिएवंचैतादृशगुणविशेष
शालिपरांगनासंगतंभवतीतिव्यज्यते ५०२ नायकोत्यंतासक्तायांतस्यांनवासक्तिरेतस्याम
त्यंतंकिमिदमितिवादिनंसखायंवयस्कमुक्तेतिहेसखेसामुक्तवयस्यासापयापक्षेचरमाकाशं
धावतुपततुवारणेइतिभावः पक्षेभ्रमायितिभावः त्रिमार्गगावा अस्तुयास्किंचित्तस्याभवत्वितिभा

वःपक्षेस्वर्गमृत्युपातालगाममसमीचीनवंशाजन्याचासौ अनुकूलरतिमतीपक्षेवंशीवेणुःनर्मदा
यास्तनतटस्तरेःरसोजलंइयमेवनर्मदासुखदात्रीपक्षेनदीनामएवंचेयमेवमह्यंरोचतेतेनस्तेतिध्व
न्यतेयद्यप्यासक्तिप्रदर्शनायनिसारातथाप्यनेकमार्गगामिन्यतःअस्तुतिष्ठत्वित्यर्थःसद्वंशाप्रभवत्वे
नेयमनेकमार्गगामित्वाभावान्ममसुखदाएवंचतस्याअनेकगामित्वयामेममदर्शनेकृत्रिममिति

सुक्तांबरेवधावतुनिपततुखेसात्रिमार्गगावास्तु इयमेवनर्मदामम
वंशाप्रभवानुरूपरसा। ५०२ मृगमदलेपनमेनंनीलनिचोलेवनिरी
निरीक्षस्व कालिंद्यामिंदीवरमिंदीवरसुंदरीवसखी ५०४

भावः ५०३ दूतीनायिकांवक्तिमृगेतिहेसखिकस्तूरीलेपवंतएवंनायकंनीलवस्त्रेवसेवयए
वंचरूपाभिसारिकात्वमेवतवोचितमितिभावःकालिंद्यांनीलकमलंभ्रमरसुंदर्यएवंच
त्रयाणामप्येकरूपत्वान्नकेनापिकिमपिज्ञातुंशक्यमितिध्वन्यते ५०४ सखीकिंचननायकं
स्वनायिकाचातुर्यंवक्तिममेतिहेपथिकएवंचान्यमार्गानभिज्ञत्वेनचिरागच्छस्यागलितयान्यत

ह्मीमच्चावास्थितिरुचितेतिभावःममसख्याःकटाक्षविषयीभूतंकश्चिदपिएवंचलवक्रावार्तेतिभावः
गंतुमशक्यःएवंचेतसौंदर्यावालोकनेनकेकेआसक्ताजाताइतिभावःअतस्त्वंविषमेपतितोसि य
तःकस्यब्रह्मणोपिदुर्गमेपथीतिपदच्छेदनयोजंइयंविषमन्मार्गस्यमदनराजस्यपट्टकुटीःएवंचत्वमा
त्रावस्थेयमित्यावेद्यते ५०५ सखीनायकंवक्तिमहतेतिअत्यंतप्रेमवताकृतमप्रियमपिसुभगस

ममसख्यानयनपथेमिलितःशक्तोनकश्चिदपिचालितुं पतितोसिवि
धिकविषमेयत्पट्टकुटीयंकुसुमकेतोः ५०५ महताप्रियेणनिर्मितमप्रिय
मपिसुभगसह्यतांयाति सुलसंभवेनयौवनविनाशनंनरवल्लुरेवदाय ५०६

त्यतांयातिनकुरवदमित्यर्थःअपिनाकस्यत्वमावेद्यते अर्थांतरन्यासमासहपुत्रोत्सस्याताक्
न्यनाशानंकुरवायनेतिनिश्चितंएवंचनान्यथाशंकनीयमितिभावःएवंचाप्रियनिर्मितप्रियेणखे
दकरणमनुचितमितिध्वन्यतेयद्वास्वापराधजन्यातिभीत्यानायिकादर्शनोदासीनंनायकंनायि
कासखीवक्तिसुभगएवंचतवापराधोपिसत्वामपेक्षतेअतस्त्वमसंतंधन्योसीतिद्योत्यतेएवं

१६३ चात्यंतप्रेमवतीसात्वयास्वकृतापराधान्नगणयस्ततःस्त्वंभीतिमुत्सृज्यतस्याःसविधेप्रयाहीति
ध्वन्यते ५०६ नायकोनायीकासखींवक्तिमानेनितमानांगीकारेणमहान्यःक्रोधस्तदनंतरंदयि
तामत्यर्थमन्यैवरोचतेदाहेनप्रकटितेनकटुरूपसुवर्णविकारविशिष्टभूषेवएवंचयथादाहादि
नासुवर्णभूषणस्यनैर्मल्यंतथामानापगमोत्तरंनायिकायानैर्मल्यमतोऽत्रतत्कृतमानातिशये
नममदुःखमपितुसुखमेवेतिध्वन्यतेतेनचमानस्यास्थिरत्वं ॥५०७॥ इतिश्रीमदनंतपंडित

मानग्रहगुरुकोपादनुदयितान्यैवरोचतेऽथत्वं कांचनम
यीविभूषादाहोच्चिन्नकटुभावेव ॥५०७॥ इतिमकारव्रज्या ॥

कृतगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेमकारव्रज्यायाव्याख्यासमाप्तिमगात् ॥ श्री[illegible]॥
दूतीनायिकासख्युक्तिर्वायंपचकिंपूनइतिसानायिकाकंटकवृक्षानिवचेलांचलग्राहकांस्तरुणा
नस्यजंतित्वामेवपुरुषंजानानावृतेइवनगरेविचरतिधूर्तइत्यनेनस्पृहणीयत्वंकंटकविटपानि
त्यनेनस्वाभाविकचपलास्याकारकाइत्यपितदगणनेनातिसतीत्वमावेद्यतेवृतइत्यनेनभूनांबाहुल्यं

सभीतिसंचरणत्वात्किंत्वंचनायिकायामाचेष्टेतपुरइत्यनेनावन्यसंचरणानर्हत्वंद्योत्यते अपिना
न्यसंग्रहः पुरुषाणामित्यनेन मन्मथकलाकलापकुशलत्वमथवान्यस्त्रीतुल्याइसंतानादेशान्यपुंस्त्वि
तिव्यज्यते एवंचसर्वत्रसर्वेष्वपितस्यामसंतानासक्तासातुल्यप्येवेतिध्वन्यते ५०८ कश्चिद्गुणीदरि
द्रःकंचित्समुदायपगतस्तत्रवसतिमलभमानस्तान्वक्ति युष्मास्वितिभोपंडिताःवाङ्मात्रपाठ

यूनःकेरटकिविटपाणिवांचलग्राहिणस्सज्जंतिसा वनइवपुरेप्यविचर
तिपुरुषंत्वामेवजानंति ५७८ युष्मास्वुपगतास्माविबुधावाङ्मात्र
पाठचेनवयं अंतर्भवतिभवत्स्वपिनाभक्तस्तन्नविज्ञातं ५०९

चेनपांडित्यमात्रबलेनवयंभवत्सविधेसमागताःस्मः विद्वानेवविज्ञानातिविद्वज्जनपरिश्रम
मितिधियेतिभावः भवन्मध्ये अभुक्तः अन्नरहितः दरिद्र इतियावत् नांतर्भवतीतिविज्ञातमपि
न अपिनानुभूतमितिकिंवक्तव्यमितिव्यज्यते अत्रोपसर्गस्यनतथाप्रयोजनंयद्वायथास्थितए
वापिएवंचांतर्भवनयोग्यत्वमपिपतेएवंचनपांडित्यग्राहिणोभवंतःकिंतुद्रव्यलुब्धाइतिद्योत्यते

एवंचद्रव्येणैवसर्वत्रप्रतिष्ठानपांडित्यमात्रेणेतियद्वाभक्तिरहितइत्यर्थः एवंचयोभवदीयसेवांकरोतिस एवभवत्सुसमावेशमाप्नोतिनतुपांडित्यमात्रशालीतिभावः ५०९ नायकोयत्क्रियत्रेतियत्रनदूतीप्रेषितेति भावः प्रेमार्द्राःकटाक्षाअपिनकृताःगिरोपिसभावः अनुरागेणअव्यक्तीकृताःएवंचातिनिगूढनिजकार्य साधितयानयासदृशीनकाप्यस्तीतिध्वन्यते यत्रभावेनदूतीःनप्रकटनसमर्थेतिभावः यत्रनिहिताःप्रेरिताः प्रेमार्द्राःदृशोपिनस्निग्धाश्चाचोपिनशंकाप्यशंपादिकइतिभावः सभावः रसानुकूलविकारः निपुणयास

यत्रनदूतीयत्रस्निग्धानदृशोपिनिपुणयानिहिताः
नगिरोनापिव्यक्तीकृतः स्वभावेनुरागेण ५१०

मयज्ञत्वादितिभावः प्रीत्याप्रकटीकृतः एवंचयेनुभावोमत्प्रेषितदूतीप्रेषणादिव्यापारैर्नप्रकटीकृतः सभावोधस्वयंसमयपर्यवेशमाधव्यक्तीकृतइतिलोकोत्तरचातुर्यशालित्वमावेधितमितिभावार्थः सभावोनुग मनेनेतिपाठेनमारणोत्तरं तत्प्राणपरित्यागेनेयमास्मिन्नासक्तेतिज्ञानमित्यर्थः क्वचित्सहआरोनुमरणेने तिपाठः ५११ सपत्न्यधीनतादिकमसम्यगितिकाचित्कांचिद्वक्तियानीयतइतिसपत्न्यापतिप्रियांतर

B22

यापक्षेगंगेयानीयतेपानिसाविधइतिभावःपक्षेसमुद्रसविधेभुजंगेनपक्षेत्वयाममन्येएवंचैतादृशातिपक्षे
येनायिकयात्येनोपायेनगृहेसर्वाधिकतयावस्थानंभवतीतिध्वन्यतेयमुनाजलंत्वयाममिनिकविसंप्रदायः
५११ दूतीनायिकांकेनाचिन्नायकेनसहसंगमम्पिलुंपति यस्मिन्निति यस्मिन्नुपद्विषयेते अकीर्तिरपिकी
र्तिःलज्जाविघ्नःमानकारणमेवदुःशीलताएवकारेणतत्कार्यविरुद्धवचनादेःकावार्तेतिभावःलघ्ववगु

यानीयतेसपत्न्याश्रवित्वयावर्त्तिताभुजंगेन यमुनायाइवतस्याःसरियमलि-
नंजीवनंमन्ये ५११ यस्मिन्नयशोऽपियशोह्रीर्विघ्नोमानस्वेदोदुःशीलत्वं लघु
तागुणज्ञाकिंनवोयुवासखिनतेदृष्टः ५१२

णप्रयणताएतादृशोनूतनः एवंचावन्नूपकथ्यात्यदर्शनयोग्यत्वंव्यज्यतेतत्तरुणाः एवंचस्पृहणीयत्वमावे
द्यतेहेसखिएवंचाहितकथनार्हत्वंद्योत्यतेकिंनदृष्टःत्वयेतिशेषःएवंचैतादृशोगुणरूपयौवनादिसंपन्नो
नान्योस्तिनायकःअतःएतद्दर्शनायत्वरस्वेतिध्वन्यतेअथवात्वत्संबंधीयुवास्माभिःकिंनदृष्टःअपितुदृष्टः
एवंचसम्यक्त्वयासंपादितंयदेतादृशोआसक्तिःसंपादितेतिध्वन्यतेइतिसखीवाक्यं ५१२ श्रीरस्तु॰

323

१६३ खलानांमाहात्म्यदर्शनेनापिनविश्वासोविधेयइतिकश्चिदुक्त्यापदिशति अदृष्टवशात्क्वचिद्दुष्टानांयन्महत्त्वंदृश्यं
तेनदपिकाकानांशौचमिवनाचिरात्तूर्णमेवअनर्थाय एवंचदुष्टस्वभावानामदुष्टस्वभावप्रदर्शनेंअकार्योद्देशो
नैवेतिव्यज्यते ५३३ खलाएवप्रेमविघटयितारइतिकाचित्कंचिदुक्तिः यदितियत्खलवदनकृतोयोयोवन्हिः
तचक्षिप्तमपिदुग्धमेवएवकारेणविनाशाव्यवच्छेदःएतिप्राप्नोति तत्परमुत्कर्षंप्रेमअनलशौचंचद्दुर्लभं

यद्यपिस्यात्खलानांमाहात्म्यंक्वापिदैवयोगेन काकानामिवशौचंकल्प्यंतदपि
हिनचिरादनर्थाय ५३३ यत्खलुखलमुखकृतबहुविनिहितमपिदुग्धमे
वपरमेति तदनलशौचमिवांद्रकमिहलोकेदुर्लभंप्रेम ५३४

स्यएतादृग्व्यसनमिवखलुनिश्चितंइहलोकेदुर्लभंएवंचकोवेदखगादोभविष्यतिनवेतिध्वन्यतेतेनच
यथानैरवत्यविज्ञेयमेतत्प्रेम तथाकुर्वन्ति अथवायत्खलैरप्यविघटयितुमशक्यंतदेवप्रेमसम्यगिति
काचिदुक्तिवन्हेरनलशौचंचवक्तद्वयमस्तीतिपुराणप्रसिद्धिः अथवायत्खलैरपिसम्यगिदमुभयोःप्रेम
त्युच्यतेतदेवनिश्चयेनपरमुत्कृष्टमतएवदुर्लभंएवंचतथाविधैनैवसहप्रीतिर्विधेयायाखलैरपिस्तूयते

325

नतुसाधारणेनसख्येतिध्वन्यतेइतिकाचित्कांचित्प्रतिवक्तीत्यर्थः अत्रस्याल्पेति दुर्लभमित्यस्यस्त्रिधावुचि
तंत्रछुमेवेतिपाठएतेनिनिर्गच्छतीत्यर्थः ५१४ नायकःसखायंवक्ति यदिति येनेयंअवधिंकदासमागंतव्य
मितिनार्थयतेनवदतीत्यर्थः मार्गव्ययार्थसर्वस्वंप्रयच्छति तेन अनयामहत्तराङ्गंकंचित्तंप्रापितंएवंच अ
वधेरप्रार्थनेनव्ययसर्वस्वदानेनचेयंमद्गमनोत्तरंअवश्यंप्राणान्त्यक्ष्यतीतिभावः एवंचनममाप्रच्छीय

यन्नावधिमर्थयते पाथेयार्थंददातिसर्वस्वं तेनानयाविदारूपान्त्रांकामा
रोपितंचेतः ५१५ यूनांईर्ष्यावैरंवितन्वतातरुणचक्ररुचिरेण तवज
घनेनाकिलितानिखिलापल्लीखलेनेव ५१६

तद्इतिध्वन्यतेयद्वाकश्चित्कंचिद्वक्ति अवधिप्रार्थनाभावेनपाथेयार्थसर्वस्वदानेनचानयाचेतःनायकस्य
दारुणत्वंकांअन्यथासंभावनांप्रापितमितिभावः ५१५ नायकोनायिकांवक्तियूनामितिहेतरुणितरुणां
ईर्ष्यारंएकामिषत्वादिरूपभयत्रभावःविस्तारयताचक्रवत्संदरेणवर्तुलत्वादिसुभयत्रभावःखलेनेवथान्य
मर्दनस्थानेवजनेनसमग्रापल्लीव्याकुलीकृताएवंचसर्वेपित्वय्यासक्ताःसक्ताःसभागइतिभावःखलेनेव

१५८ दुष्टेनेवेतिव्याख्याकरणेनचक्रंसमुदायःतेनरुचिरइत्यर्थः ५१६ कयोश्चिदत्यंतमैत्रींदृष्ट्वाकश्चिदुक्तियाव
दितियावदायुरच्छिन्नित्रालीपक्षेयावदुदकास्छितिभाविअत्यंतानिर्गतभेदःतुल्यांतःकरणयोःपक्षेसमानग
भीरतान्तगालिनोःतरुणयोःदनयोरिवसंगःसंगतिःमैत्रीयावत्पक्षेसंबंधःअधिकंरसमीतिंपक्षेजलंआव
हतुएवंचैलाहृन्नोर्वैयमेलयोर्मैत्रीउत्तरोत्तराभिवृद्धिशालिन्यस्तिइतिध्वन्यते ५१७ नायकःसखायंचाक्ति

यावज्जीवनभावी तुल्यान्नाय्ययोर्नितांतनिर्भेदः नद्योरिवैषयुवयोःसंगो
रसमधिकमावहतु ५१७ यन्निहितांत्रांखरयस्सिमालांसापातुराठम
वंतमपि प्रहरंतीग्नीरगस्सियदास्मरामितांगर्वगुरुकोपां ५१८

यदीतियथानिहितांदंतमालांत्रोरवरेण्निरोभूषणत्वेनकुरुषेसहेराठभयंतयातुइतिउक्तेनित्रोपःस्मरत
केचरणेनप्रहरंतींअभिमानबहुतरकोपवतींस्मरामिएवंचतत्कलहकृतताडनेनकोपपरिमार्जनेन
सुरतानंददाग्यलयानतत्तुल्यान्येतितस्यामेवसमासक्तिरित्तिध्वन्यते ५१८ कश्चित्कंचिदुक्त्यैवने
तिपत्योनायकेनारुण्यगोपनंकुर्वाणाइदमग्रेप्यन्वेतिरक्षणकर्तृतपात्योवनज्ञानोत्तरंनाबहिर्गतुदा

326

स्यतीतिध्येयेतिभावःबंधुषुमुग्धत्वमज्ञत्वंमुग्धत्वज्ञानेनैनैतयथेच्छविहारःकर्तुंदेयःअथवाफ्तेसाविधेनाप्रे
षणीयामितिध्येयेतिभावःश्वश्र्वादिषुआर्जवंऋजुत्वंसरलत्वेनज्ञातैनैनैकौटिल्यंज्ञेयमित्तिध्येयेतिभावः
हालिकवध्वीएवंश्चाग्रस्त्रीत्वेनमूर्खवत्स्योचित्येपिचातुर्यन्नागलितयास्तुतिकरणयोग्यत्वमित्यावेद्यतेतत्र
योर्मिषात्तल्लोकगोपनार्थमितिभावःमन्नास्यतेस्तुयेत ५१९ काचित्कांचिद्वक्तियोनगुरुभिरितियःगुरु

यौवनगुणसंपत्त्याबंधुषुमुग्धत्वमार्जवंगुरुषु कुर्वाणाहालिकवधूःमन्ना
स्यतेव्याजलोपुवभिः ५१९ योनगुरुभिर्नमित्रैर्नविवेकेनापिरिपुभिरु
पहसितैः नियमितपूर्वःसुंदरिसविनीतस्त्वयानीतः ५२०

भिर्मित्रैर्विवेकेनशत्रुभिरुपहसितैःपूर्वेननियंत्रितःसःहेसुंदरित्वयाऽविनीतत्वंप्रापितःएवंचगुरुवचनस्यानुल्लं
घनीयत्वेपिमित्रोपदेशस्यातिप्रियत्वेपिविवेकस्यदुर्वासनादित्यागसंपादनस्वाभाव्येपिवैरिहसितानां
मतिदुःखदत्वेपितदगणनेनातिदुष्टस्यातिविप्रियत्वेपिविवेकस्यदुर्वासनात्यागसंपादनस्वाभाव्येपिवै
रिहरिहसितानामतिदुःखदत्वेपितदगणनेनातिदुष्टस्याविनीतत्वसंपादनेनगुणगणत्रासित्वंनायिकाया मावेद्यते ५२०

कस्याश्चिदाश्रयेणसंपत्तिंगालिनंकश्चिदन्योक्त्यावक्ति यन्मूलमिति यत्तत्यस्मात्तज्जलैर्मूलमार्द्रं प्रतिकांडकु
सुमानिसमंतात्फलानिचाकः ततस्मात्हेवृक्षउन्मार्गगामोनितरंगसंपर्कपरिपाकंआपेचार्यएवंचयद्यपी
दानींसंपत्तिभरादुन्मत्तःतमस्तितथाप्यग्रकानिपयेर्दिवसैर्निर्मूलएवभविष्यतीतिघोत्यते यद्वाकांसांचि
त्संगत्यावासवस्तुनोन्मादन्नागालिनंकश्चिद्वक्तिएवंचेतासांसंगत्यालव्यानिष्टमयत्नयंभावीतिध्वन्यते ५२१

यन्मूलमार्द्रमुदकैःकुसुमपर्णफलभरःपरितः द्रुमत्वंमाद्यसिवीचीपरि
चयपरिणाममविचिंत्य ५२१ यस्यांकेस्मरसंगरविश्रांतिमाप्य
लासगर्वस्वपिति सबहुलगुणाभिमानंमदनधनुर्वल्लिवोलइव ५२२

काचित्कांचित्प्रत्याह यस्यांकइति मदनयुद्धविरामे प्रसन्नापक्षेसरलानायिकायस्यनायकस्यांकेनिद्राति
सद्गुणानांकामकलाभिज्ञतादीनांपक्षेतंतूनां अभिनःपरिमाणंमन्मथधनुर्लताच्छादनपट्टइव अंगीक
रोतुयःसुरतेनानंदसंवर्धकीनायिकायाःसएवधन्योगुणवान्पुरुषइतिध्वन्यते तेनचैतादृशगुणेयत्नस्वेति ५२२
कश्चित्कामकलाकलापाभिज्ञताभिमानीकांचिद्वक्ति यदितियदिमदोद्दकपरिमलसज्जातीयपरिमलमंत्रान्

मात्रपदादितरगुणव्यवछेदःसमस्तछेदेपिअपिनासाधारणत्वमावेद्यतेकरिण्कचसंगलितदानगजगंमदपंकेन
मलिनांमालिन्यैप्योत्पमाधायकस्यसत्वान्नात्ररूपकंकपोलस्थलींकिमितिवहसीतिएवंचपुरुषार्थोवक्त्रयमपे
क्षितइतिध्वन्यते ५२३ कस्याश्चिद्वृत्तंकश्चिद्वक्तियदवधीतिपरभृतिशाणपंक्तिः किंकासिलकुसुमसम्
हसंजातमात्रात्तत्प्रभृतिपट्टीपेतस्तनपापीतंयद्वस्त्रंतास्थियंयस्याएताद्रशीसंजाताएवंचशाणश्रेणिपी

यदिदानगंधिमात्राद्वसंगतिस तच्छेदेपिदंतिन्यः किमितिमदपंकमलिनांक
रीकपोलस्थलींवहसि ५२३ यदवधिविवृद्धमात्रानिकुसुमआचितवसु
.लभे यदिसोरभानुसारझंकारीभ्रमतिनभ्रमरः ५२४

तकुसुमसम्रहोपितवसनतयाऽन्यैरज्ञेयतयायथेस्थंविहर्तुकामेयंसंवृत्तेतिध्वन्यते ५२४ सखीनाग्पि
फंवक्तियमुनेलिहेकुसुमावचयकारिणियमुनायास्तरंगैश्चंचलंकुवलयंत्वयनसुलभं यदिसोगंध्यानु
सारिझंकारकारकारीभ्रमरःनभ्रमतिएवंचचपलतरत्वदर्शनप्रतिबिंबबाहुल्याद्दिद्वीष्यकुवलयज्ञाना
भावेनतद्ग्रहणंनवृत्तामितिभावःएवंचनायिकायांसौंदर्यातिशयोद्योत्यते ५२५ येषामस्यंतलालनंस्वयंकि

यतेपरंतुयेनस्वसुखदुःखज्ञातारस्तेसंततंजडाइतिकश्चित्कंचिद्वक्तिहेसखेमस्तकेनिहिताअपियेसमानसुखदुःखानभवंतितेपुरुषाःकेशाइवजरापांडुभावेऽपिवार्धकेऽपिबालकाएवएवचअत्यंतंतत्कालिनास्तेयदिनस्वसुखदुःखाभिज्ञास्तदातेसंततंमूढास्तदातेनतदसत्कर्तव्यतयासुखंमंतव्यमितिव्यज्यते ५२६ एतत्कार्यायोग्यस्याप्यस्यप्रभुणातत्कार्यंदत्तमितिकश्चित्कंचिद्वक्तिपतन्नियतेतिपतन्निपतंगुणेनमौर्व्या

यमुनातरंगतरलंनकुवलयंकासितकुसुमोत्करात्रास्थोणि पीतांबरकप्रियेयंपतदय
धिपल्लीपतेःपुत्री ५२५ येशिरसिविनिहिताअपिभवंतिनसखेसमानसुखदुःखाः
चिकुराइवतेबालाएवजरापांडुभावेऽपि ५२६ यन्निपतन्निर्गुणंयन्नकम्रातंपत्र
नित्यनिर्वाणं किंकुर्मस्तान्निहितंधनुःपदेदेवराजेन ५२७

पक्षेचापस्तुर्यादिनाङ्कतन्यंयत्नवंशजंवंशजोविष्णुःपक्षेन्वयःयच्चइत्यपरंनित्यविनाशोपक्षेनित्यंनिर्वाणंविनाशोयस्मात्तत्तद्देवराजेनइंद्रेणदेवराजपदेनानिवारणीयत्वमावेद्यतेकोदंडस्थानेस्थापितंतत्रवयंकिंकुर्मःएवंचैतागहरास्याधिकारदानाऽनौचित्येऽपिप्रभुणास्वमसाहृतत्वान्नापराधइतिध्वन्यते ५२७ श्री

एकस्यामासक्तमन्यस्यामनासक्तंनायकंकाचिद्वक्तियादक्षिणेतियादक्षिणानुकूलास्यमीतिभावःअस्यांत्वंअदक्षिणःअननुकूलःपक्षेदक्षिणदिक्संस्थायनस्याअदक्षिणदिक्संस्थानेइत्यर्थःतदितरस्यांदक्षिणःअनुकूलःपक्षेउत्तरदिक्संस्थायाइत्यर्थःकिमेतावतेत्यतआहमध्यसंस्थःसन्नुभयत्रसमानपक्षपातीःपक्षेमध्यदेशस्थःवेलयोर्जलनिधिरिवसदृशंनाचरसिजलधयोरैक्याज्जलधिरिवेत्येनतादृशाविषमाचरणमज्ञस्योचितंननतवविज्ञस्येतिध्वन्यतेयोविकल्पमिदमर्थमंडलंपश्यतीत्याशिनिर्विलंभवद्भुःआस

यादक्षिणात्वमस्यामदक्षिणोदक्षिणस्तदितरस्यां
जलधिरिवमध्यसंस्थोनवेलयोःसदृशमाचरसि ५२८

पक्षपरिपूरितेजगत्यस्यनित्यसुखिनःकुतोभयमित्यत्रेवात्रअदसःशब्दस्यतच्छब्दार्थवाचकता ५२८ नायेनायकस्त्वामुपभोगंविनानत्यक्षतीतिकांचित्काचिद्वक्तियुगपदितिएककालंजघनोरुस्थलस्यपदाच्छादनंतेनसुंदरेलज्जास्मिताभ्यांस्निग्धवदनेआर्द्रपदेनस्मितेसुधाकल्पत्यमावेद्यतेलोलाक्षितववस्त्रपरिवर्तनकारीएषःपवनःनविरमतिएवंचजघनाच्छादनाद्यनर्थकमनर्थकमतस्त्वयत्नायथेच्छमनेनसाकंचिरमे

तिध्वन्यते यथाश्रुतमेवेति ऋजवः ५२९ अपकारकारकाणामपिसर्गेसमयेशरणमयमेवेतिकश्चित्कांचिद
न्योक्त्यावक्तियद्यपीतियद्यपिपर्वतैर्बद्धः यद्यपिपर्वतकरणकमंथनेनायंहृतसर्वस्वः तथापिपरः इंद्रः ततोभी
तायेपर्वतास्तद्रक्षणेजलधिर्दीक्षितः कृतनियमइत्यर्थः जलधिरित्यनेनानिकटवर्त्तिसमीचीनाभावेपि
स्वलस्यैवेतादृगाचरणकारितयातिमहत्त्वमावेद्यते अत्रनवीकरणमनुचितमित्याभाति ५३० यत्रया

युगपज्जघनोरुस्तनपिधानविधुरेत्रपास्मितासुमुखी लोलाक्षिनैषपवनोविर
मतितववसनपरिवर्ती ५२९ यद्यपिबद्धःशैलैर्यद्यपिगिरिमथनमुषितसर्वस्वः
तदपिपरभीतभूधररक्षायांदीक्षितोजलधिः ५३० यस्यांदिशियस्यतरोर्या
मेत्यत्रियामांयथोन्नतग्रीवं दृष्टासुधांशुरेवननिद्रांचकोरस्तथानयति ५३१

दृष्टेनध्वनेनत्वंदृष्टासितत्रतादृष्टोनैवतेनाद्यापिउत्स्थीयतइतिदूतीनायिकांवक्तियस्यामितियस्यांदिशि
यस्यवृक्षस्ययांत्रियामामागत्यउन्नतग्रीवंयथाचंद्ररेवंदृष्टातथातेनैवप्रकारेणचकोरःनिद्रामतिवाहय
तिसुधांशुरेवेत्यनेनाल्हादकत्वमावेद्यतेचकोरइत्यनेनतदेकाधीनजीवनवत्त्वंद्योत्यतेएवंचैतादृशस्यापेक्षा

करणमनुचितंतनवेतिध्वन्यते ५३१ सरलतयानस्थेयमितिकश्चित्कंचिद्वक्तियत्रेतियत्रयस्मिन् आर्जवेनसर
लतयालघिमालाघवंजन्यतेयत्रवक्रतागुरुत्वंतनुतेछंदःशास्त्रइवास्मिन्लोकेहेसरलेसरलःकिमसिछं
दःशास्त्रेलघुर्लेखाकारेगुरुःवक्राकारोलिख्यतइतिसंप्रदायः ५३२ कश्चित्कस्यचिदधिकारपदंनिंदतिय
त्रेतियदुपकारकारकंनयद्भूषणंनयत्प्रकृष्टःकोपःकिंतारयसिइतिगुरुणापिपदेनअधिकारेणश्लीपद

यत्रार्जवेनलघिमागरिमाणंवक्रतातनुते छंदःशास्त्रइवास्मिन्लोकेसरलः
सरलेकिंनासि ५३२ यन्नोपकारकंयन्नभूषणंयत्प्रकोपमाननुते गुरुणापि
तेनकार्यंपदेनकिंश्लीपदेनेव ५३३ यूथपतेलवकश्चिन्नहिमानस्यानुरूपइह
विटपी प्रेरयदिनंनिर्वाधद्राघीयःखलुतेछाया ५३४

नेवरागविशेषवच्चरणेनेवकिंकार्यंनकिंचित्फलमितिभावः एवंचतदेवाधिकारादिसंपादकमितिभावः
५३३ कश्चित्कंचिदन्योक्त्याचाक्तियूथेतिहेयूथपतेएवंचाप्यपांपोषकस्त्वमसीतिद्योत्यतेलवयहिनिश्चितंमा
नस्यपरिणामविशेषस्यपक्षेप्रतिष्ठायाः अनुरूपःयोग्यःकश्चिद्दीर्घोवृक्षःनानेदाघेनातिदीर्घंदिनंगमयनि

३३३

श्चयेनतवच्छायाश्रःएवंचकुटुंबपोषकस्यभवतोनकश्चिद्योग्यआश्रयःसमयोपकंठिनःतवसात्यथा
तथागतिवाहनीयइतिद्योत्यते ५३४ देवात्संपद्विहीनोप्ययमन्येषांसंतापंदूरीकरोतुएवंचैतादृशोनकश्चि
उपकारकइतिकश्चित्कंचिदन्योक्त्यावक्तियद्यपीतियद्यपिचंदनशाखीदैवेनब्रह्मणावाफलपुष्परहि
तःकृतस्तथापिस्वशरीरमात्रेणान्येषांसंतापंदूरीकरोतिएवंचैतादृशोनकश्चिदन्यइतिध्वन्यते अत्रपूर्वत्र
पद्यांचिरपीतिपदातिरिक्तपददानमुचितमित्याभाति ॥ ५३५ ॥ इतिश्रीमदनंतपंडितकृतेगोवर्धनसप्त

यद्यपिचंदनविटपीफलपुष्पविवर्जितःकृतोविधिना ॥ निजव
पुषेवतथापिहिसंहरतिसंतापमपरेषां ॥ ५३५ ॥ इतियकारव्रज्या ॥

शतीव्यंग्यार्थदीपनेयकारव्रज्याव्याख्यासमाप्ता [illegible] ॥ श्री ॥ नायकगुणोत्कर्षेणनायिकायामसंतु
ष्टिरितिकश्चित्कांचिद्वक्तिराज्येतिराज्याभिषेकजललवगलितमस्तकस्यप्रभोरस्यबालासुसकलोत्कृष्टगु
णयानित्यादिकासुसतीष्वपितिशेषःगर्वाधिकतयानिश्चलनेत्राराधाचरणकमलंस्वीयमितिभावःएतादृ
शोप्ययंसर्वदामत्प्रणतिप्रवणएवास्तेइतिध्येयमितिभावः ५३६ नायिकांविनाअवस्थितिर्नसुखदेतिक

श्चिह्वत्किरतीतिरतिकलहेकुपिताकांतानयाकराभ्यांयत्त्वकेशाकर्षणंतेनसंतुष्टःगृहनाथोऽयत्रयद्वाकांता
हस्तात्केशाकर्षणंयत्रतत्तृवनादिकमपिभवनंनाद्भिन्नंमहत्तरप्रसादाद्दिकमित्यर्थः प्राग्वंशाःपत्नीशाला
प्रग्वंशःप्राहविर्गेहाद्दित्यमरःपर्णशालाथवापर्णशालोटजोऽस्त्रियामित्यमरः ५३७ नायिकोवेधंचक्रि
रोगिणीतिहेसुभगत्वेपिज्ञायनीयसविधागमनयतीसातिसतीरोगयत्नूराजवदाचरतीतिराजायतेतलोकमवा

राज्याभिषेकसलिलक्षालितमौलेःकथासुकृष्णस्य गर्वभरमंथराक्षीपत्य
तिपदपंकजंराधा ५३६ रतिकलहकुपितकांताकराचिकुराकर्षमुदितगृह
नाथं भवतिभवनंतदन्यत्प्राग्वंशःपर्णशालावा ५३७ रोगीराजायतइतिज
नवादंसत्यमधकलयामि आरोग्यपूर्वकंत्वयितल्पोपांतागतेसुभग ५३८

दंआरोग्यपूर्वकंसत्यंमिथ्यात्वरूत्वंअधकलयामिएवंचातिमहत्तरभाग्यशालिन्यहंत्वद्दर्शनेनाद्यसंवृ
त्तेतिभावःएवंचमन्मथदुःखरूपंरोगंदूरीकृत्यानंदविशेषभागिन्यहंत्वयाविधेयेतिध्वन्यते ५३८ नायि
कांचित्प्रतिवक्तिरुष्टेतिसखीभिःकृष्णःस्वरसस्पर्शयाछद्मस्यप्रसरोयस्यपक्षेरसोजलंममप्रीतिःअयेनतं

B35

प्रणिपातार्थमितिभावःप्रियंप्रतिनिम्नंप्रतिनीचंदेहंप्रतिस्रोतसइवस्रोतोंबुसरणंस्ततइस्मरद्विगुणमाधि
क्यंपक्षेआसमंताद्वेगःएवंचनिरुद्धस्यजलस्ययथाअधिकंप्रचारःप्रचलतितथाससखीभिःनिषिद्धस्यममप्रि
यंप्रतिप्रमाधिक्यंजायतइतिभावःएवंचप्रियंप्रतिप्रेमनिरोधोममदुर्यदइतिध्वन्यतेएवंचसख्युपदेशे
त्वंधनेनममापराधइति ५३९ काचित्कांचिद्वक्तिरूपमितिहेलालितेसुंदरिइदंरूपंअसौकांतिःअयमु

रुद्धस्वरसप्रसरस्यालिभिरयेनतत्प्रियंप्रतिमे स्रोतसइवनिम्नंप्रतिराग
स्याद्विगुणआवेगः ५३९ रूपमिदंकांतिरसावयमुत्कर्षःसुवर्णरचनेयं
दुर्गतिमिलितामिलितेभ्रमसिप्रतिमंदिरद्वारं ५४०

त्कर्षःइयंसुसुवर्णरचनाएवंसतिदरिद्रसहचारिणीअतःप्रतिगृहद्वारंभ्रमसिएवंचैतादृशारूपवत्यागलितेवद
रिद्रसंगतिसंपादनमनुचितंउचितंभाग्यवत्संगतिसंपादनमितिध्वन्यतेयद्वाभिक्षुहस्तगतप्रतिमादेशावच
नव्याजेनकाचित्कांचिद्वक्ति ५४० कश्चित्कांचिद्वक्तिरचितइतिनिकुंजसंबंधिपत्रैःसंपादितेभिक्षुकस्यपा
त्रेअवज्ञासहितंयथास्यात्तथावधूःपर्युषितमप्यन्नंअत्यंततीक्ष्णायैश्वासास्तैरीषदुष्णंददातिसंकेतेमया

B 36

वृत्तमितिज्ञापयानीतनिकुंजपत्रछेदनेनसंकेतस्थानविघटकतयाद्वेषवचादवज्ञाभिक्षुकत्वादन्नदानंस्थान
विघटनदुःखवत्वाश्वासेमुष्णंतायद्वासंकेतेमयागत्यापरावृत्तमितिज्ञापनायानीतनिकुंजपत्रमात्रमव
लोक्यदुःखवत्वागतश्वासेषूष्मतालोकगोपनायचावज्ञाकरणंपर्युषितान्नदानंच ५७१ सखीनायिकां
वक्तिरक्षतीतिहेसखियःअलघुःश्रेष्ठःपक्षेमहान्गनिजगस्थितिंनरक्षतीतिचांचल्यंनत्यजतीत्यर्थःसः

रचितेनिकुंजपत्रेभिक्षुकपात्रेददातिसावसम् पर्युषितमपिसुतीक्ष्ण
श्वासकदुष्णवधूरन्नं ५७१ रक्षतिसखिनिजगस्थितिमलघुःस्थापय
तिनायकःसयथा तिष्ठतितथैवतद्गुणविधेयहारयष्टिरिव ५७२

नायकःकांतःपक्षेहारमणिःयथास्थापयतितथैवतस्यगुणैश्चातुर्यादिभिःपक्षेगुणःसूत्रंतैर्विद्धाः
तत्कृतासक्तिमतीपक्षेयथाश्रुतंइयंत्वस्मत्सखिवधूनीहारयष्टिरिवतिष्ठतिएवंचसनस्वकीयचांचल्या
दिदुश्शीलंपरित्यजतीयंतुतच्चातुर्यासक्तातन्मनस्कतयैवकालमतियापयतीतिभावःएवंचैतादृशाय
स्थितिस्तवनोचितेतिनायिकांप्रसादयेतयद्वायथाहारमध्यमणेश्चांचल्यापितद्गुणविद्धेयंहारलतानचांच

त्यंविधनेनभावयात्वन्मुखमात्रावलोकनादिनातच्चांचल्यमगणयित्वानिश्चलतयास्थेयमितिव्यज्यतेइत्य
र्थः यद्वासखीसखींवक्तिहेसखिअलघुःश्रेष्ठोऽयंनायिकानिशांगच्छतिंनरक्षतिस्वमर्यादांनविचारयति
यथानायकःस्थापयतितथैवलज्जाचातुर्यादिगुणाधिकाहारयष्टिरिवावतिष्ठति एवंचस्वोचितव्यवहारमि
यंपरित्यज्यकेवलंतदधीनाजातेतिभावः चुंबितवदनारसालपल्लवेनमंगलकलशीवराजसि ५४२
सखीनायिकांवक्तिराजसीतिहेकृतार्थितांगिप्रथमंकौमारप्रभृतिसंजातप्रीतिमतापक्षेरागोलौहित्यंतेन

राजसिकृतार्थितांगिमंगलकलशीसहकारपल्लवेनेव
तेनैवचुंबितमुखीप्रथमाविर्भूतरागेण ५४२

वनायकेनेतिभावः एवंचान्यत्रनमनोबंधनीयमितिध्वन्यते यद्वातेनैवनिकटगच्छितेनानेनेतिभावः
राजसिराजयिष्यसिचिरकालीनेनतत्संगतिर्नोचिताकिंतुनवीनानुरागवत्संगतिरस्त्यंतेनाभिव्यज्यतेइतिच
दूतीनायिकांवक्ति ५४३ गुणवत्संगतिकरणमेवोचितमितिसखीनायिकांवक्तिरूपेतिरूपंचगुणाश्च
तैर्हीनेनहार्यालसंगतिमतीपक्षेरूपरूपोगुणस्तदभाववताहर्तुयोग्यातरुणीवायुचंचलाधूलिरिवलघुर्भ

वतिपृथर्वागुणाःयस्यतेनननेयापक्षेमहत्तरगुणैःनौकेवगौरवंप्रथयतिएवंचाचेतनेप्येवंगतिस्तत्रकावान्या
सचेतनइतिभावः ५४४ सखवानायकंवक्तिरागेणेतिचिरहृत्क्रमेणमंदमंदाक्षंह्रीर्यत्रएतादृशेनरागेणविजृं
भितेइतिपाठेविरहविशेषणमिदंसस्मितहसितलज्जासहितंताविलोकनमिष्टंसिद्धुंकथयतिएवंचाचिरमेवान
यासंहसंगस्तवभावीइतिध्वन्यते ५४५ कुपितनायिकांदूतीवक्तिरोषोपीतिरसः शृंगारादिःपक्षेजलंत

रूपगुणहीनहार्याभवन्तिलघुर्धूलिरनिलचपलेव प्रथयतिपृथुगुणनेयातरु
णीतरणीवगरिमाणं ५४४ रागेणवेचजृंभितचिरहृत्क्रममंदमंदमंदाक्षी सस्मि
तसलज्जमीक्षितमिदमिष्टंसिद्धुमाचष्टे ५४५ रोषोपिरसवतीनांनकर्कशोगवा
चिरानुबंधीव वर्षाणामुपलोपिहिसुस्निग्धःक्षणिककल्पश्च ५४६

वतीनांएवंचान्यासांअन्यादृशीगतिरितिभावःरोषोपिअपिनाकर्कशात्सादोत्समावेधत्तेकठिणोवानचिर
कालावस्थायीवानअर्थांतरन्यासमाहवर्षाणांपाषाणोपिकरकेतियावत्अत्यंतकोमलःस्वल्पकालाव
स्थःएवंचैतादृग्गतिरागेत्कोपकरणेरसवत्याहानिरेवभवित्रीतिध्वन्यतेतेनचैनंपरिहृत्यप्रसन्नाभवेति

येनैतादृशाक्रोशादिकंभवतितदपेक्षाकरणमनुचितमितिवादिनींसखींनायिकावक्तिरोदनमितिहेसखिएतद्रोदनंसम्यक्किंवक्तव्यमित्यर्थःमरणमपिममसमीचीनंयतःस्वाधीनतासंपादकेनपक्षेयमनमनोव्यापाराभावसंपादनस्वप्नेनैवतेननायकेनविहितःलिंगविपरिणामेणरोदनेप्येतदन्वेतिरोदनादिकंस्वप्नेसम्यगितिस्वप्नविवेचकाःस्वप्नेकेवलमनोव्यापारस्यसत्वेऽपिनयनव्यापारविशिष्टस्यतस्याभावान्नात्र

रोदनमेलघुत्वंसखिकिंबहुनामृत्युरपिममानर्घ्यः स्वप्नेनैवहिविहितो
नयनमनोहारिणातेन ५४७ रोषेणैवमयासखिवक्रोऽपिग्रंथितोऽपिक
ठिनोऽपि ऋजुतामनीयतायंसद्यःस्वेदेनवंशइव ५४८

नदोषः ५४७ नायिकासखींवक्तिरोषेणेतिहेसखिवक्रोऽपिग्रंथितोऽपिकठिनोऽपिअयंनायकःमयाक्रोधेनैवसद्यःऋजुतांस्वेदेनवेणुरिवप्रापितःस्वेदेनवेणोर्वक्रताद्यपगच्छतीतिकाष्ठर्जुतासंपादनविदः ५४८ सखीनायिकांवक्तिरजनीमितिइयंपीतप्रसूसायंसंध्यासात्रिमुपनेतुंचंद्रमासेयंनेतुंआदौउपतस्थेयंप्रपंचंद्रंकुष्टदूतीदुष्टनायकमिवरंजयतिरक्तरूपवंतंपक्षेअनुरागवंतंकरोतिएवंचसंध्यात्वेनजग

द्वंधत्वेप्येतादृशानुचितकार्यकारित्वं तत्र का वार्तान्यासामतः स्वयमेव नायकानुनयो विधेय इति ध्वन्यते ५४९ ॥ इति श्रीमदनंतपंडितकृतगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपने रकारव्रज्याव्याख्या व्याख्यासमाप्ता ॥ समगा ना ॥ श्री ॥ अत्यंतपरांगनालंपटात्स्थिरमतिनायकासक्तं नायिकां काचिदन्योक्त्या वक्ति लभासीति हे सुखि ग्धे स्नेहवत्त्वादिति भावः उभयथावर्तिकृष्णवर्त्मेति वन्हेः अथ च दुष्टमार्गवर्तिनि नायके लग्नासि तत संबं

रजनीमियमुपनेतुं पित्र्यमसः प्रथममुपतस्थे रंजयति स्वयमिंदुं कुनायकं

दुष्टकृत्सेव ॥ ५४९ ॥ इति रकारव्रज्याव्याख्या ॥ लग्नासि कृष्णवर्त्मनि सुस्निग्ध

वर्तिहंतदग्धासि अयमखिलनयनसुभगान्भुक्त्वा मुक्तां पुनः स्पृशति ५५०

धभागिनी सवृत्ता हंत स्वेदैर्दग्धासि एवं च नविलंब्य इति भावः अथवा दुःखभागिनी संवृत्तासि यतः अयं सकलनयनस्पृहणीयः प्रकाशवत्वात् अयं च सौंदर्यादिगुणशालित्वात् एवं च नायिकासौलभ्यमस्येति ध्वन्यते भोगोत्तरपरित्यक्तां पुनर्न स्पृशतीति एवं चैतत्संगतिरनुचितेति ध्वन्यते ५५० संपत्सागुणवत्तादारिद्र्या त्सद्भावयतीति कश्चिद्वक्ति लक्ष्मीरिति श्रीर्गुणानुपश्यतीति द्रवतीति अमन्तपुनर्दौर्भाग्यं दूरीकरोतीति अत्रार्थो

३५

तरन्यासमाह पूर्णमंडलश्चंद्रः सुवृत्तः समीचीनवर्तुलः अथच समीचीनाचरणवान् अपचये कलाविनाशे कुटिलः एवंच संपत्त्यर्जनमसंतावश्यकं तदवरोधेन गुणार्जनं विधेयमिति द्योत्यते ५५१ नायिका सखीं वक्तिरुदती हे सखि ऊर्णनाभतंतुपिहितद्वारः पतंगाः पक्षिणो यत्र शून्यालयः तस्मिन्नायके पथिके देवगृहंगतस्थे सति वस्यपिहितवदनः रोदितीव एवंचैतादृशोद्रोदनन्निवारणं पुण्यजनकतया अवश्यं विधेयमिति द्योत्यते तेन च

लक्ष्मीः स्त्रीः स्वयमेति गुणनमूनु पुनर्दुर्गतिर्विधूनयति पूर्णो भवति सुवृत्त
स्तुषाररुचिरपचये वक्रः ५५१ त्वत्तातं तु निरुद्धद्वारः शून्यालयः पत
त्पगलः पथिके तस्मिन्नंचलपिहितमुखो रोदितीव सखि ५५२

तद्गमनोत्तरकालमारभ्य नकेनाप्यत्र संगः संवृत्तः अत इदानीमन्यनायकमानयेति ध्वन्यते ५५२ कश्चित्तं चिद्धाकिलन्नगिति समीचीनो विस्तीर्णकलिता अंगीकृता तज्जन्यनगर्मिके युक्ते मध्यमास्याद्बहिः स्तनाकरिहस्तः बहिः स्तनः समुद्दिश्य कामशास्त्रविशारदे रसिके तल्लक्षणलक्षितस्य करिकरस्य केलिर्यनतस्मिन्पक्षे गीरुतगजत्कुडाकैलौ तस्येजघने लग्नेत्वां शृंगारः वप्रेसक्तेगजमिव विभ्रावेण भूषयति भूषयिष्यति एवंचैता

ष्ट्वामेवसदाकुर्वीतिध्वन्यतेद्व्यर्थैःपदैःपिशुनयेचरहस्यवार्त्तेतिकामशास्त्राच्चादत्रसुरतारंभगोष्ठीवकलितकरिकरक्रीडइत्यर्थस्ययद्व्रीडादायित्वेनअश्लीलत्वंतत्रदूषणं ५५२ तथानकस्यापिविज्ञानंभवति तथानेनेयंभुक्तेतिकोंचिदन्योक्त्यावकेऽलिपद्मिनिपरागैर्नचंदनेनलिप्तेइदमेयप्यन्यतिलिंगवचनविपरिणामेणअंगंपनपक्षतीनचरणानःस्पर्शमकुर्वतेचतुरमधुपेनमधुपेदनोन्मादशालित्वमावेद्यतेतन

लग्नंजघनेतस्याःसुविशालेकलितकरिकरक्रीडे ममेसक्तंद्वीपमिव
शृंगारस्त्वांविभूषयति ५५२ लिप्तंनसुरंधनांगेनपक्षतैर्नचरणप
रागेण अस्पृष्टातेवनालिन्याविदग्धमधुपेनमधुपीतं ५५४

लिन्याःमधुपीतंनलिन्याइत्यनेननायिकायांपद्मिनीत्वमावेद्यतेतेनचदुर्लभत्वंएवंचैतस्याःसंगोपिपुपत्नैयेयलब्धुंशक्यइतिध्वन्यते ५५४ नायकोदूतींवक्तिलग्नमितितस्याःजघनेलग्नेनखचिह्नंममममानसंचरत्यतिमानसपदेनरत्नाकीमावानर्हत्वेपितज्जघनेनविरहेवजुवालनतुल्यत्वमावेद्यतेतेनचदुःसहत्वंरलक्ष्मीभावेपूभयोर्वैलक्षण्यमाहभुक्तंरक्षितुंत्वंअपिरावंप्रकटंयद्दानविपतेर्विशादंयस्मात्चिरका

(३६)

लीनलयात्लौहित्यापगमेनश्वेतमित्यर्थः अवेदनंवेदनारहितमिदंमममानसमित्यर्थः अधिकंजघनेनवृद्धिमत्जघनेनत्यंतासक्तमितिभावः रसनंप्रीतिमत्सबाधंपीडासहितंएवंचयथातथासत्वंरसंगोभवतितथायतस्येतिध्वन्यते ५५५ बव्हंगनात्वेपलानाम्यिकाएवंरीसात्वयानायकेवाच्यइतिसखीसमुपदिशतिलज्जयितुमितिसमग्रगोपीनांमनिवंतलवांभीतिंस्वाधीनीकृतमनोयेनतंतानितरामित्यनेनगोपीमनसोविषयसं

लग्नंजघनेतस्याः तुष्यतिनखलुममानसंचमम भुक्तमपिविवादमवेद
नमेतमधीकमरागसबाधं ५५५ लज्जयितुमखिलगोपीनिपीतमन
समधुद्विषंराधा अज्ञेवपृच्छतिकथांशंभोर्दयितार्धतनुभृस्य ५५६

बंधाभावोव्यज्यतेमधुद्विषंएवंचोन्मादसत्त्वंध्वन्यतेलज्जयितुंलज्जांप्रापयितुंराधाअज्ञेवदयितार्द्धनतुभृतस्यशंभोःसुखजनकस्यकथांपृच्छतिएवंचसर्वदाकामबाधात्रालिनःकामिनीसुखसंपादकस्यमहादेवस्यनायिकार्द्धंनतुभृत्सवतुनतथेतिनिस्कज्जस्त्वमसीतिद्योत्यतेएवंचयथाराधयान्यवार्तयाश्रीकृष्णंप्रसनुचितंतथाविधीयतइत्युक्तंतथात्वयास्वनायकंप्रतिवाच्यमितिध्वन्यतेयद्वालज्जयितुमथोअज्ञेपीसम्

हमग्रविलगोपीभिर्मिलिताभिःर्निपीतंस्वीकृतंमनोयस्यंतंमधुद्विषंदयितालुब्धस्यत्वंभोःकथांपृछसिएवं
चयत्रदयिताङ्कमेवनायकमुखसंपादकतयातन्मनोवशीकरणसमर्थेतत्रकिमुवाच्यंनायिकाजालमितिभा
वःअथवानिपीतंमनोयासांनतुलाभिरित्यर्थःएवंचगुणविशेषशालितयाहरनिरूपितप्रेमवत्तयात्रीचया
स्यस्याङ्केनायिकानायकंसंतोष्यस्वाधीनतांनीताभवतीभिश्चसर्वाभिभिर्मधुद्विदनस्वाधीनीकृतइतिभवेसा
गुणविहीनतयानतन्निरूपितप्रेमवत्त्वमितिव्यज्यतेएवंचगोपीपदमपिचातुर्यभावप्रतिपादनेनार्थवत्

लक्ष्मीनिश्वासासानिलपिंडीकृतदुग्धजलधिसारभुजः
क्षीरनिधितीरसद्मोयशांसिगायंतिराधायाः ५५८

५५६ सपत्नीसत्वमत्यंतासत्कइतिकाचित्कांचिद्वक्तिलक्ष्मीतिलक्ष्म्याःनिश्वासानिलैःपरमेश्वरस्यराधा
सत्वेर्ष्यायोहेतुरितिभावःगाढीकृतदुग्धजलधिसारभोजनयस्यःक्षीरनिधिवसतिशालिन्योन्यनायिकाः
राधायाःयशांसिगायंतितत्प्रसादादस्माभिर्भुज्यतइतिधियेतिभावःएवंचयत्रलक्ष्म्याअप्येवंसपत्नीदुः
खंकिमुवाच्यमन्यासामितिव्यज्यते ५५७ कश्चित्कांचिद्वक्तिलीलेतिकेलिसदनस्यबहिःसखीषुसतीषुमयि

चरणान्तिकौप्रणतिकारिणिचरणान्तिकावित्यनेनप्रसादपात्रत्वंध्वन्यतेप्रिययागवाक्षेव्यजनंदत्वाप्रसादःप्र
कटीकृतःव्यजनपरित्यागेनसंतापनिवृत्तिप्रदर्शनेनयथेच्छंसुरतविघ्नाभावद्योतनात्प्रसादप्रकटनमिति
प्रसादःप्रकटीकृतइतिभावःयद्वागवाक्षेव्यजनस्थापनेनान्यानवलोकनीयत्वभावःयद्वाकेलिसदनस्यब
हिःसखीविषयप्रणतिकारिणिमय्यपिप्रिययावातायनेव्यजनंदत्वाप्रसादःप्रकटीकृतःकुपितेयंकदाचिद्ग
वाक्षद्वारातर्जयिष्यतीतिभीतःसखीप्रसादनंविहाययद्दिगतस्तदाताभिर्मत्प्रार्थनायाअकरणेमानापरि

लीलारागस्यबहिःसखीषुचरणान्तिकौमय्यपिप्रियया प्रकटीकृतःप्र
सादोदत्वावातायनेव्यजनं॥५५८॥इतिलकारभङ्ग्याव्याख्यानम्०॥

त्यागेननायकक्रोधोभवितेत्यथेष्टमयंसखीप्रसादनंताश्चमदीयप्रसादमितिप्रसादाविष्करणमिति
भावःअथवागवाक्षेव्यजनसंस्थापनेनसमीरणजनकस्यापिसमीरणनिवारकत्वंयथातथादुःखजनकस्या
पितवदुःखनिवारकत्वमितिप्रदर्शनेनप्रसादाविष्करणमितिभावःएवंचैतस्यायथाचातुर्येणतथान्यासामि
तिध्वन्यते॥५५८॥इतिश्रीमदनन्तपण्डितकृतगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपने०लकारव्रज्याव्याख्यासमा

348

धिमगात॥श्री॥सर्वंगोपनपुरःसरमनेनेयंमुक्तेतिकाचित्कंचित्प्रकारांतरेणवक्तिवर्णैरितिललाटेवर्णस्यमकरिकादेःरहितैर्नअंगमपिम्लानेनअधरेदंत्रोऽपिनअर्थान्नायिकायाःउपायनिपुणेनउत्पलंरहितंजलंचनस्पृष्टंएवंचसहचरीभिरपिनज्ञातमितिभावःनायिकायाःपरकीयात्वात्संभोगाचिन्हानुत्पादपुरःसरंभुक्तेयमनेनेतिभावःएवंचयद्यत्ताहृत्राचातुर्यंतवतर्हिपरकीयाभिःरतिर्विधेयेतिध्वन्यते ५५९ दूतीपांथंप्रति

वर्णरहितैर्नललाटेनस्खलितभंगेनचाधरेदंत्रा: उत्पलमहार्गयार्पितनस्पृष्ट
मुपायचतुरेण ५५९ व्यालंबिचूर्णकुंतललंबितनयनांचलेमुखेतस्याः
बाष्पजलबिंदवोदकमुक्ताइवपांथनिपतंति ५६०

वक्तिव्यालंबीतिहेपांथतस्याःवदनेविशेषेणालंबिनोयेचूर्णकुंतलास्तैःचुंबितनयनप्रांतेसतिअलकसंबंधिमुक्ताफलानीवबाष्पोदकबिंदवःजलपदेनाधिक्यंव्यज्यतेजलपदेनाधिक्यंव्यज्यतेएवंचत्वरयासमागंतव्यमितिध्वन्यते ५६० सखीनायकंवक्तिविनयेतिहेनिपुणएवंचयथाकथंचिद्दर्शनेनकलाविहीनत्वमेतस्यांत्वयानाशंकनीयमितिध्वन्यतेअसौनायिकादिवसेविनयनम्रारात्रौमदनकलाविलासैःलसदंगी

१८५

निर्वाणज्वालैर्नेत्रोषधिरिवमत्स्यभिज्ञेयाएवंचयथाकाचिदोषधीदिवासौम्यारात्रौप्रज्वलतितथेयंदिवसेतिसौम्यारात्रौतुमदनकलाकुशलाअतोनेतत्कालीनेतस्याःसौम्यत्वमात्राख्यविरक्तिर्व्यंग्येतिध्वन्यतेयद्वेयमस्तंतविनयशालिनीतिनपरपुरुषाभिलाषिणीतिमन्यमानंवयस्योवाक्निपुणैःमत्स्यभिज्ञेयाएवंचमूर्खाणामियंसौम्येतिज्ञाननिपुणानामितिभावः ५६१ सखीनायकंव्यक्तिविहितेतिविहितंबहुमानेनमेनंय

५६१ विहितबहुमानेनैनासखीप्रबोधैर्यदंसमा
तनुते रागार्तिकाकुर्यांश्चालघुवीक्षारहसिपुनरेषा ५६२

यासखीनांप्रबोधनैःयतअश्रुजातंतनुतेएषापुनःएकांतेरागग्याआर्तिर्दीनवचनंप्रार्थनाएतैर्लघुःवीक्ष्याएवंचाधुनैयमेतादृशामानशालिनीदृश्यतेपरंतुरहस्सिरागजानितपीडादिभिःस्वयमेवस्वहस्तगतावश्यंभविष्यतीतिध्वन्यतेलघुरीक्ष्येतिपाठेरागात्यादिभिःतनुःएषाईक्ष्याइतियोजना ५६२ सखीयनाप्यकायामनासक्ताकाचिद्धास्तिविषमेतिमदनबाणभिन्नापल्लीयंएकंद्वारंरक्षणंरक्षकवार्तांवांछतितस्य

348

तवच्छायेवस्वागताऽपिभयस्थानंविषमशोरस्यनेनदुःसहत्वंध्वन्यतेपल्लीप्यमेकमित्यनेनमदनाग्निशायशालि
त्वमावेद्यतेछायेवेत्यनेनसर्वदासेवाऽप्रणवत्त्वंनायिकायामावेद्यतेएवंचैतादृशाचरणमनुचितमितिव्यज्यते
यद्वादूतीस्वनायिकासंकोचशालिनंनायकंवक्तिविषमेतिएवंचस्वाधीनतायाःस्वनायिकायाःस्तयकामा
तिरतश्चलसंकोचंप्रनिज्ञुतिव्यज्यते ५६२ पराक्रमशालिनीनायकेनायिकात्यंतमासक्ताभवतीतिक

विषमशरशयित्रीरवभिन्नापल्लीशरण्यमेकमभिलषति तस्यतवछायेव
स्वीयाताऽपिभयभूमिः ५६३ विविधायुधव्रणार्बुदविषमेवक्षस्स्थलेऽपि
यतमस्य श्रीरपिवीरवधूरपिगर्वोत्पुलकासुखंपीति ५६४

श्चित्कांचिद्वक्तिविविधेतिनानाप्रकारकाऽयुधानांयेव्रणास्तेषामर्बुदैर्मांसकीलैःअर्बुदोमांसकीलेस्यात्सं
ख्याभेदेचकीर्तितःकठिणेनायकस्यवक्षस्स्थलेगर्वोत्कृष्टपुलकालक्ष्मीर्वीरश्रीचसुखंनिद्राति ५६४ कृ
तनायिकांतरोपभोगंनिभृतपृष्ठतःसुप्तंनायकंनायिकावक्तिवैमुख्येपीतिहेयेएवंचैतादृशाकर्तव्यस्तया
तिदुःखदत्वमित्यावेद्यतेअन्यायायुक्तकारिणेमदनस्यैवमुख्येपिपरावृत्तावपविशेषणमुक्ताउपसर्गेण।

तिभेदकत्वंध्वन्यतेबाणादूवपृष्ठसंलग्नाःतवश्वासाःममहृदयंभिंदंतीतिवितनोत्स्येनेनसुरतातिशयेनक्षीणत्वा
त्किंकस्त्वंनायकेध्वन्यतेएवंचकृतापराधस्यतवात्रस्वापोममसुखदइतिध्वन्यतेयद्वाकृतकनिद्रयानायिकांवंल
चलकृत्यान्यत्रगंतुकामंनायकंनायिकाचक्तिवैमुख्येपितद्दीयदोषोऽस्त्यज्ञानादितिभावःएवंचश्वासैर्ममस्वाप
ज्ञानोत्तरमियंस्वपस्यतीतितत्तोन्यत्रमयागंतव्यमितिकिमर्थंकापट्यंरच्यत्त्सियथेष्टंगच्छेतिध्वन्यते ५६५

वैमुख्येऽपिविमुक्तानुरागाद्वान्यायययोधिनोर्वितनोः भिंदंतिपृष्ठपतिताः
प्रियहृदयंमयतवश्वासाः ५६५ व्यक्तमधुनासमेतःखंडोमदिराक्षिद
मनवसनेते यत्तवसुधैकसारंलोभिनितात्किमपितद्दाक्षं ५६६

कश्चित्कांचिद्वक्तिव्यक्तमितिहेमदिराक्षिएवंचकटाक्षविक्षेपमात्रेणोन्मादजनकत्वंव्यज्यतेतवदशनवस
नेओष्ठेखंडःसमेतोलग्नइतिअधुनाव्यक्तंप्रकटीभूतंएवंचपूर्वंकिमपिनोक्तवतीअधुनातुमधुरवचना
मभिधत्सेइतिभावःयद्वाव्यक्तंस्फुटंस्वच्छंचस्फुटंस्वच्छंचयन्मधुमाक्षिकंतत्समेतःखंडःअस्तीत्यध्याहा
रःएवंचातिमाधुर्यमधरेस्तीतिव्यज्यतेहेलोभिनिएवंचसर्वसंग्रहकारित्वंध्वन्यतेतवसुधैकसारंयत्तत्लभि

मपिनिद्राक्षणंनद्रष्टवान्ऽअथचद्राक्षानूतनंनएवंचकेवलमधुरंखदसिकटाक्षयसिचनपुनःचुंबनादिनामांजी
वयसीतिध्वन्यतेयद्वाहेमदिराक्षितवाधरेसमेतोऽलग्नःखंडःइदंअधुनाव्यक्तंऽनिश्चितमित्यर्थःनचसुधैकसा
रंनापितुत्रिभुवनसारमित्यर्थःनात्किमपिलोभिनिनापत्रपएवंचेदानींतनाधरचुंबनेननाधरमाधुर्यंविज्ञातंपरं
तुत्रिभुवनसारभूतसुरतेनकिंनमांसुखयसीतिव्यज्यतेऽअथचयत्तद्वसुधैकसारंरक्षिमापितत्तत्अद्राक्ष्म
धुयस्त्वांत्वयिसत्त्वेपिलोभवत्यात्किंचिद्दास्तिकिंचिन्नददासीत्सनुचितमित्यावेद्यते ५६६ नायकःसखा

बालाविलासबंधानभभवन्मनसिचिंतयन्पूर्वं सन्मा।
नवशीनांतांगृहिणीमिवानुशोचामि ५६७

यंवाकिंबालेनिहेवयस्यअभभवन्ऽअसमर्थमथमिकक्रांताधीनत्यादितिभावःबालायाःविलासबंधान्
पूर्वंचिंतयन्ऽस्थितःप्राथमिककांताधीनेनमयाकथमियंविलासविशेषवत्यालिनिभोक्तव्येतिचिंतावान्संजा
तइतिभावःअधुनातुसन्मानरहितांकामिन्याःद्वितीयमाबल्यादितिभावःगृहिणीमित्यनेनमानार्हत्वेपितद
करणेनानौचितीद्योत्यतेएवंवयस्यामयेनपूर्वंकिमपिकर्तुमशक्यस्तस्याइदानीमेतादृशीगतिःसंवृत्तेतिधि

35

१७७ येतिभावःएवंचपूर्वमिदानींअपिनमेऽचिंतापरित्यजतीतिध्वन्यतेयद्वाबालायाःअंगसंगेनमनसिविलासवं
धान्यचिंतयन्नहंपूर्वंप्रतिष्ठावर्जितांगृहिणीमेवानुशोचामिएवंचांगसंगेवयस्यनपेताहृद्गुणविलासैर्दूनचिं
तःप्रवृत्तःकिंपुनरथेनयाऽविधेयमितिभावःपूर्वंगृहिणीमेवानुशोचामीत्यनेनबालाविलासासक्तचित्ततयास्वा
स्मनःपरतंत्रतयाशोच्यस्त्वेपिमदीयेताहृशावस्थामालोच्यगृहिण्याःसमधिकदुःखोद्रेकोभवितेतितद्विषय
एवानुशोचंतमपुपायंतितमितिव्यज्यते ५६७ मन्मथव्यथातोन्यथथाज्ञातंनास्तिदुःखदमितिकश्चिद्वक्ति

विजयतेऽन्योन्यंयूनोर्वियुतानिसकलगात्राणि
सन्मैत्रीवश्रोणीपरंनिदाघेनविघटिता ५६८

विजयतेऽरितिपरस्परंविजयतोर्यूनोःसमग्रावयवाःविभागवंतःसंवृत्ताःपरंकेवलंश्रोणीसन्मैत्रीवनि
दाघेपिअपिनायत्रयविघटनार्हत्वंध्वन्यतेनवियुक्तानिदाघदुःखागणनादितिभावः ५६८ उपपतिरपसा
र्यतामितिदूतीकांचिद्दृष्ट्यंतरेणवाक्यंव्यारोपयमितिमानयत्याःविशिष्टरोषंदिवःअंधकारंकलमभूमेःकासा
रंमहिषंमलिन्यानिरुद्धंभ्रमरंचप्रातःकालेनसंध्याअपसारयतिएवंचप्रातःकालःसंवृत्तःअतोयपारि

स्यानीतोयंततेयेयरीत्यानेयद्गतिध्वन्यतेसंध्यापदेनयथायोगसामर्थ्यंतथापसरणसामर्थ्यमप्यवेक्षितमिति ध्वन्यते ५६९ नायिकासखीनायकंव्यक्तिवक्षसीतिवक्षसिविजृंभमाणेस्तनेनेत्यत्रालिंगनेस्तनभिन्नंकूर्पासकंतस्यास्त्रुटतितवहृदिप्रथममपिप्रेमगीतिःईषदपिनत्रुटतीतिएवंचेतस्यास्तारुण्योद्रेकोपितथानासक्तिस्तदात्यंतहृद्गतोनकोपिजातइतिध्वन्यते ५७० नायिकासखीनायकंव्यक्तिव्युत्क्रममिति तदन्यांतन्ना

य्यारोपयंनाग्निन्यास्तमोदयःक्षीरकलमध्येमेः बद्धमलिंचनलिन्याःप्रभातसं
ध्यापसारयति ५६९ वक्षसिविजृंभमाणेस्तनभिन्नंत्रुटतिकंचुकंतस्याः
पूर्वंदयितानुरागस्तवहृदिनमनागपित्रुटति ५७० व्यक्तिमपेक्ष्यतदन्यां
तस्यामेवेतिदिनमधुनातु हर्म्यहरिमुखमिवत्वमुभयोःसाधारणंवेद्मि

यिकाभिन्नांव्यक्तिं अपेक्ष्यतस्यामेवत्वमासक्तइतिविशेषःइतिज्ञातंपूर्वंसापीप्यमपिमयाद्दृष्टैवतदानीं तवैतस्यांअनादरात्दिनात्तस्यामेवप्रीतिरभूदितिविज्ञातमितिभावः अधुनातुरहद्वारसंबंधिसिंहमुखमिवत्वामुभयोःसाधारणंजानामिएवंचेदानींत्वमुभयत्रसमबुद्धिरस्यास्थिरमक्षतिकस्त्वंनायकेध्वन्यतेअ

वीक्ष्येतिपाठेनदन्यांप्रथमाभिन्नांनायिकांअवीक्ष्यतस्यामेवासक्तइतिविशेषःविदितंअधुनातुहर्म्येहरिमु
खगमियोभयोःसाधारणंचेष्टिएवंचयावत्पर्यंतमुभयोर्नदर्शनंसंवृत्तंतावदन्यादृशीबुद्धिस्स्थितेतिभावः ५७१
नायिकासखीनायकंवक्तिव्यजनस्येतिव्यजनस्येवसंतापापनोदकस्यभवतासमीपेअर्थान्नायिकायाः
गमनागमनैर्यस्मान्मामितेवममसख्याःचित्तचांचल्यंप्रापितंएवंचलयेवगणात्सक्तिमुसाध्येदानीमुदासी
नवद्धेथित्यंक्रियतइतिअस्युक्तंनवेतिअतस्त्वरस्वतदुर्गनायेतिध्वन्यतेतत्पद्याव्यजनस्येवतापहारिणःस

व्यजनस्येवसमीपगतागतैस्तापहारिणोभवतः
अंचलमिवचंचलतांममसख्याप्रापितंचेतः ५७२

मीपेनायिकाया इतिभावः भवतःगतागतैःएवंचलोकभीसाकटाक्षणाभावोव्यज्यतेसख्याःअंचलमिव
ममचेतःचंचलतांप्रापितंएवंचमन्मथव्यथापनोदकभवदीयस्वसविधगतागतसंजातानुरागजनितहेल्य
यत्नात्कंपरूपसात्त्विकभावोदयवशाद्यथासख्याश्चेलांचलेचंचलतातथामन्मनसिकयापास्त्यंकुरुवान
योःसंगमःसंपादनीयइतिचांचल्यमुक्तंभवतइतिभावः ५७२ नायकोनायिकांवक्तिरचितरंतीगतिहेहंसांगीतः

अंसंप्रीतिंवितरंतीममआर्द्रभावंतनोषियत्तस्मात् अंतर्जलनदीवबहिरदत्तयापिनिवससिमद्हृदादितिभा
वः एवंचबहिस्त्वद्विषयकप्रेमाभावेप्यांतरंप्रेममममातितरामस्तित्वद्विषयकमितिआवेद्यते ५७२
चिरतरकृतचाटुवचनादिरचनेप्यवधीरणात्कृतरुतकस्त्रीयेननायकेअनुतापवशगदानेनतुप्रेषिताइति
नायिकांवक्ति विहितेनेतिकृतानेकसांत्वनेपिमानोद्धूरयात्वयागणितः अभिमानशालीएवंचप्रसादना

वितरंतीरसमंतर्ममार्द्रभावंतनोषितनुगात्रि अंतःसलिलासरिदिव
यान्निवससिबहिरदत्तयापि ५७३ विहितविविधानुबंधोमानोन्नतया
वधीरितमानी लभतेकुतःप्रबोधंसजागरित्त्वेवनिद्राणः ५७४

संपादनाविरमणेौचित्यमावेद्यतेजाग्रदेवनिद्रावान्प्रबोधंकुतःलभतेनकुतःलभतेनकुतोपीत्यर्थः ए
वंचैतादृशनायिकावधारणकरणमनुचितमितिध्वन्यते ५७४ काचित्कांचिद्वक्ति प्रौढेतिरतऽत्रयापराद्ध
त्तवदनां अर्थान्नायिकांगतस्नेहांआरांभ्यचाटुवचनमधुरेनायकेबालाएवंचाद्यत्त्वंव्यज्यते प्रेम्णाआ
र्द्रांअपराधेनसहितांदृष्टिंकरोतिएवंचरूप्याणामेतादृशीगतिरिति ५७५ कश्चित्कांचिद्वक्ति बाष्पेणेतिबा

३५७

१७९ ष्पाकुलंयथाभवतितथागेहिनिनिवर्तस्वकांतंगच्छइतिप्रकृष्टालापवतोःपश्चात्परावृत्त्याद्यकरणेनार्थक
तयाद्वैधावदेतारित्यर्थःप्रलापेनर्थकंवचनुसमभिधानात्दंपत्योःअननुगमस्यअवधिभूतसरस्तीरेदीनंस्या
तंव्यतीतंएवंचप्रेम्णिसरितिनकिंचिदपरंपरिस्फुरतीतिध्वन्यते ५७६ प्रतिज्ञापुरःसरंविपरीतरतचा
रिणींनायिकांनायकोवक्तिवक्षसइतिवक्षसिअर्थात्स्वस्यप्रीतिर्यस्याःस्वापार्थमितिभावःदीर्घश्वास

क्रीडाविमुखींचीतस्नेहम्भाशंक्यकाकुवाङ्मधुरे प्रेमार्द्रसापराधांद्विरागतिह
रंवल्लभेबाला ५७५ बाष्पाकुलंप्रलपतोर्गृहिणिनिवर्तस्वकांतगणयेति
यातदंपत्योर्दिनमनुगमनावधिसरस्तीरे ५७६ वक्षसिनिसांद्रश्वासेवाञ्छा
त्रसुभटपनधर्मे सुतनुलटालाटनिवेशितललाटिकेतिष्ठपराजितास्मि ५७७

शालिनीश्रमवत्त्वादितिभावःवचनमात्ररूपेमात्रपदेनसामर्थ्याभावोभिव्यज्यतेबहुतरप्रस्वेदवती
त्रोभनगात्रटललाटेअर्थान्ममसंस्थापितललाटिकेतिष्ठतूष्णींभवयतोविजितास्मिसर्वैःसंबोधनप
दैःनिःसहत्वप्रतिपादनाद्विजयस्यव्यंग्यत्वेपिविजितास्मिपदोपादानंनचमत्कारीसाभाति ५७७ यथा

358

कृष्णेऽत्यंतमासक्ताजातेतिकाचित्कांचिद्वक्तिविचरतीतिकृष्णेसमंताद्विचरतिसतिअनुरागचंचलनेत्रायां
राधायांदूरादिक्षुयोवेधस्तत्रविदंदूरंदूरादिक्ष्वपिलक्ष्यवेधकारिणमित्यर्थःबाणंमदनःविदधातिएवंच
सर्वत्रराधाकटाक्षविषयःश्रीकृष्णोऽभूदितिध्वन्यते ५७८ काचित्कांचिद्वक्तिवीक्ष्यैवेतिपथिकःपुरुबाहु
काकेनायकागमनशकुनदर्शनार्थंदत्तदध्योदनादिनेतिभावःस्वसदनंदृष्ट्वैवनवचनादिनेत्यर्थःसौंदर्यैः

विचरतिपरितःकृष्णेराधायांरागचपलनयनायां दूरादिग्वेधविदं
दूरंविशिखंविदधातिकुसुमेषुः ५७८ वीक्ष्यैववचोक्तिपथिकःपीवरबाहु
वायसंनिजजायासं सौंदर्यैकनिधेरपिदयितायाश्चरितमविचलितं ५७९

कनकभूतायाःएवंचावश्यचरितच्यवनयोग्यत्वमावेद्यतेप्रियाःअप्यविचलितमाचरणंजानातीतियदीयग
न्यत्रासक्तास्यात्तदाकिमितिमदर्थमेतादृशशकुनाद्यवेक्षणंकुर्यादितिभावःयद्वानयारीत्यानायकःप
तारयितुंशक्योनायथेष्टंपरपुरुषेविचरतिदूतीत्यद्वचनकरणेनायकेऽमसास्तिअस्यभंगोविज्ञास्यतीतितेन
चानुचितमिदमितिवादिनीनायिकावक्तीत्यर्थः ५७९ विपन्निमग्नस्योद्धारःकेनापिदैवकर्तुंशक्योनसर्वै

मितिकांचिदन्योक्त्याकंचनवक्तिविमुखेतिचतुर्मुखेपिविधातर्यपिविमुखेउद्योगरहितेयद्वाअनंगीकारका
रिणिदैवेपिअनीशाभावंश्रितवतिसंगतमपधरोद्धारेपरंकेवलंहरिःविष्णुस्तब्धरोमावराहः अथचरोमां
चितः धरोद्धारोत्साहवत्त्वादितिभावः अभूतचतुर्मुखेशापदाभ्यां असान्निध्यात्सामर्थ्यशालित्वंध्वन्यते
तेनचरात्करणोत्साहाभावेनधरोद्धारकरणेतिकाठिण्यमावेद्यते एवंचविष्णुतुल्येनापद्धुद्धारःकर्तुंशक्य।

विमुखेचतुर्मुखेपिश्रितवतिचानीशभावमीशेऽपि मग्नमहीनिस्तारेह
रिःपरंस्तब्धरोमाभूत् ५८० वापीकच्छेवासःकंटकवृत्तयःसजागराभ्र
मराः केतकविटपकिमेतैर्ननुवारयमंजरीगंधं ५८१

मान्येनेतिव्यज्यते ५८० कश्चित्कांचिदन्योक्त्यावक्तिवापीतिहेकेतककच्छस्यवापीजलप्रायप्रदेशेवसतिः
कंटकावरणानिभ्रमराःएतैःकिंनकिंचिदस्यार्थः ननुनिश्चितंमंजरीगंधंवारयएवंचेत्ताहृशीनायिकाया
वल्लभसमीपेस्तितावद्यत्रयत्रयेनप्रकारेणावतिष्ठसितत्रावश्यमन्यनायिकोपसर्गोनागमिष्यतीत्यतए
तत्करणमनुचितमितिद्योत्यते ५८१ नायकोनायिकांवक्तिचलसीतिहेमुग्धेसुंदरदृश्यातुल्येएवंचग

मनोऽपित्स्यमावेद्यतेऽविधृताअचलादाऽपित्तिभावः यथाऽविचलऽसिगच्छऽसितथामेहृदयंविशाऽसिप्रकंप्यलक्ष्यं स्पृशऽसिमदनस्यशक्तिरिव एवंचबहुमतेमत्प्राणाएवगामिष्यंतीऽतिव्यज्यते ५८२ सखीनाऽपिकोवकि विहितेऽनिहेसाऽरविंविहिलनःकृतःऽविशेषेणाऽहिनऽइतियाऽअसमरेऽअसमरःऽमदनपुंडुसुरतऽमितियावत्तये नयस्येऽतियाऽअतएवाविपरीतरतेऽधोगःपक्षेरूतःअनुपमयोतेःसंग्रामोऽयेनसःजितागांगेयस्यसुव

विचलऽसिमुग्धेविधृतायथातथाऽविशऽसिहृदयमदयेमे शक्तिःप्रसूनध
नुषःप्रकंप्यलक्ष्यंस्पृशंतीव ५८२ विहितासमराऽसमरोऽजितगांगेयपक्ष
विःकृतारोपः पुरुषायितेऽविराजतिदेहस्तवसऽखिशिखंडीव ५८३

र्णस्यपक्षेभीष्मस्यदीऽप्तिर्येनसःसंपादिताउंबरःतवदेहःविपरीतरतेऽशिखंडीवऽविराजऽतिएवंचत्वया बहुधाविपरीतरतमेवऽविधेयऽमितिव्यज्यते ५८३ चौर्यरताऽदिनसम्यगिऽतिवाऽदिनंकश्चिद्धक्तिरत्तीऽति आवरणाच्छिद्रनिस्सृतस्यप्रकृष्टमदऽगलिन्याःबिंबाधरस्यमधुऽपिबतेकुधकुहेत्याऽदिनाचतुर्थीविगलिताः ताःमृताःइंद्रोऽपिस्पृहयतिलक्ष्पताऽवासर्थ्यमित्यर्थः एवंचैतत्पदमनुसाध्यपेक्षयाऽपिचौर्यरतसुखमऽधिकऽमि

सावेद्यते ५८४ मुरूपविशेषसमासक्तायाःसंगतिविशेषमपेक्षमाणंकंचंचनंदूतीवक्तिवासितेतिवा
सितंउत्कृष्टत्वात्लिहांतंमधुपेनएवंचेतत्सर्वप्रधानेमद्यस्समादकत्वमिवेद्यतेपक्षेमधुनःसौगंध्यार्थंपु
ष्पादिकंप्रक्षिप्यतइतिभावःनायिकानामवंतसरूसेश्रुतिभूषणेएवंचसर्वाअपिकामिन्यस्तदीयगुण
श्रवणंसर्वदाआदरातिशयेनकुर्वंतीतिभावःतरुनामगंमस्तकभूषणरूपेवंदनीयइत्यर्थःनगरस्यकुसु

धृतिविवरनिर्गतस्यममदाबिंबाधरस्यमधुपिबले अवधीरितपीयूषः
स्पृहयतिदेवाधिराजोपि ५८४ वासितमधुनिचयनामीवंतसेमौली
मंडलेयूनां विलसतिसाधुवकुसुमेमधुपीयतनमस्तेनेषु ५८५

मेसर्वजनस्पृहणीयत्वादितिभावःनायकेविशेषेणमहिम्नाविशेषलाभःसाविलसतिशोभतेएवंचत्वंन
नस्यात्वेगेभाधायकइतिभावःवनकुसुमेषुमधुपीयएवंचेतादृशानायकविशेषेसमासक्तानकथंचित्स
यिसंयोजयितुंशक्येतिभावः ५८५ नायिकासखीनायकंवक्तिक्रीडेतिआदोलज्जाप्रसरःतदनंतरंर
सःरंगागरादिःभावश्चित्ताभिप्रायःआभ्यंप्रपुष्टाचेष्टापक्षेरसाभिनयपुष्टचेष्टारजनीविनिर्गमादनुनर्त

360

टीवइयंदयितामनोहरतिएवंचयथाजवनिकाविनिर्गमानंतरंनटीप्रथमतोलज्जातिशयंप्रदर्श्यततोरसा
भिनयपुष्टचेष्टांप्रदर्शयतिततोरसाविर्भावात्सामाजिकमनांसिहरतितथेयंदयितापियथारजन्यपसरति
तथाप्रथमंलज्जाविशेषंप्रदर्श्यततःसरससाभिप्रायविलासंप्रदर्श्यततोनिर्भररतानंदवशयापरकीय
मनसोनन्यप्रवणतामापादयतीतिभावःइयमित्यनेनान्यासांप्रथमतोनिर्लज्जतयाकिंचिन्मनोहारकत्वे
पिनप्रांतेनपरकीयचित्तहारकत्वमितिवस्त्वावेद्यतेतेनचव्यतिरेकालंकारः ५८६ दूतीनायकंवक्ति

क्रीडाप्रसरःप्रथमंतदनुचरसभावपुष्टचेष्टेयं रजनीविनिर्गमादनुनटी
वदयितामनोहरति ५८६ वासासिहृदिएवत्वयिगौरांग्यानिवेशितो
रागः पिञ्जलेनेनसोपनीतःसहसाताजलेनेव ५८७

वाससीतिवस्त्रेहृदिएवगौरांग्यानायिकयाचापिरागः अनुरागःपक्षेपीतिमासंपादितागौरांग्येति
हरिद्राविशेषणमपिसःरागःसहसाअप्रलसामितियावत् यतनात्प्रदिष्टेनपक्षेसंबंधवताजलेनेचपि
ञ्जलेनेनसचक्केनदूरीकृतःएवंचनतस्यापराधइतिभावः ५८७ एतादृशनायिकासहचर्यंतवसर्वथैका

मुक्रान्तपीडास्यादितिकश्चित्कंचिदन्योक्त्याबक्ति विष्वगिति हे कुरंग सर्वतो विसारिसौगंध्येन येऽभिलाषस्तेनागाधाये
व्याधास्तैः पीडनीयस्य विष्वगित्यनेन गोपनमशक्यमित्यावेद्यते रागाधपदेन कर्तव्याकर्तव्यविवेकवैधुर्यमावेद्यते
व्याधपदेन विहिंस्रत्वं द्योत्यते भवतो नाभिमादाय कापि रक्षणं नास्ति एवं चेत्तस्याः समस्तगुणैर्विख्यातायाः तव
गोपनानशक्यतया सर्वतः पीडास्यादत एतत्संगस्त्याज्य इति ध्वन्यते ५८८ एकत्राप्तसजातीयगुणत्वेपिफ

विष्वग्विकीर्णसौरभरागांधव्याधबाधनीयस्य क्वचिदपि कुरंग भवतो ना।
भिमादाय न रक्षानं ५८८ बल्ककुटजत्रगलत्सल्लकिरसालबहुवारशिंदु
वाराणां। अस्तिविभिधामभयाचलसौरसंभवसौरभ्यसाम्यमपि ५८९

चित्कश्चिदस्तिविशेष इति कंचिदन्योक्त्याबक्ति वल्केति वटादिसिंदुवारवृक्षाणां मलयादिजसौगंध्यसा
जात्येपिभेदः अस्ति एवं च चतुरैरेव लक्ष्यमेतत्संज्ञातुं शक्यं नान्यैरिति भावः ५८९ सामान्यवनिता काचिद
न्योक्त्या समुपदिशति विनिहितेति विनिहिता समर्पिता कपर्दस्य जटाजूटस्य कोटिः प्रान्तभागो येन सः पक्षे
कोटिसंख्याककपर्ददातारं शंकरं नीवं पक्षे सुरतसंपादकं चांचल्यदोषेण त्यक्तादोषपदमनोचितमीव्यनक्ति

हेजान्हविगलनुणनयेएवंचेतादृशाचरणमनुचितंनतवेतिधन्येनएकंवदृक्षंपक्षेचरादिकांअपेक्षमाणांप्रपा
गटेपदेशमध्यमपदलोपीसमासात्प्रवृत्तमागस्यपावीयःसमीपइत्यर्थःलुठसिएवंचचांचल्यकरणमनुचितं
तवेतिभावः ५९० किमितिविरहदुःखंतस्यामसख्यादत्तमितिवादिनींनायिकासखींनायकप्रेषणिकेवेदेतिच
तुःप्रहरसंबंधिसंयोगंवियोगंचक्षणदाक्षणदयक्षणदानायकेत्यर्थःवेदकतुर्मितिभावःएवंचयदिप्रसन्ना

विनिहित्तकपर्दकोटिंचापलदोषेणतांकरेमुक्का घटमेकमनुसरंतीजा
कृचिलुठसिप्रयागतटे ५९० वेदचतुर्णांक्षणदाप्रहराणांसंगमंवियोगं
च चरणानामिवकूर्मीसंकोचमपिप्रसारमपि ५९१

नायिकातदासेवप्रहरचतुष्टयसंबंधिरतसुखंकरोतिसैवचाप्रसन्नाप्रहरचतुष्टयसंबंधिविरहदुःखं
करोतीतिभावः अतएवक्षणमुत्सहददास्यियदिचानिवृत्पत्तिरपिसंगच्छते अथवाप्रहरचतुष्टयसंबंधिसं
गस्तथाविधविरहंरात्रिरेवचेदरात्रियप्रहरचतुष्टयसंबंधिसंगसुखस्यदिवसीयप्रहरचतुष्टयसंबंधिविरह
वेदनायाश्चकर्त्रीसैवेत्यर्थःदिवसीयविरहस्यापिरात्रावेवापतिदुःखदत्वादितिभावःचरणानांसंकोचंप्रसारम

स्रियथाकूर्मोविजानातिएवंचचरणसंकोचप्रसरणसंपादनंकूर्माधीनंतथासंगमविरहसंपादनंनायिकायाधीनमितिभावःएवंचसमापराधइतिधन्यतेयद्वाविरहिणीसखीयक्तिहेसखिचतुर्णांप्रहराणांसंगंवियोगंचक्षणदारात्रिःवेदचंद्राद्युद्दीपनादिप्राबल्याधुन्मादाद्यवस्थायांऽनायकसमागमासमागमाभ्यांमत्सुखदुःखसाक्षिणीरात्रिरेवेतिभावःएवंचाहद्वयाऽप्रेमसख्यामत्सुखदुःखविचारणानक्रियतइतिसख्युपालंभोव्यज्यतेअथवाचतुर्णांप्रहराणांसंगंवियोगंचवेदत्त्वंकिंभगतेनचेत्सिएवंचत्वयापिकेयत्नेनयाःकेचिन्निःसारणीयाइतिभावःअथवासखीनायिकामुपदिशतियाहिउत्सवदाकामिनीसात्वदर्शनादिदानेनदिवसीयप्रहरचतुष्टयविरहसंपादनेनोत्कंठितंनायकंविधायरात्रौप्रहरचतुष्टयमपिरमयतीतिभावः ५९१ नायिका

धृत्तीपिचारेणविज्ञातीसुभगत्वामीक्षितुंसखीदृष्टिः
हरतियुवहृदयपंजरमध्यस्थामन्मथेषुरिव ५९२

सखीनायकंवक्तिधृत्तीतिहेसुभगएतादृशनायिकानुरागत्वाल्लिखाग्दितिभावःभित्तिसुखेरणत्वामात्तलोकयितुंविज्ञांतीयूनांहृदयरूपोयःपंजरःयत्रांकरंडिकामध्यस्थाएवंचधारानुपधानोधन्यतेमन्मथेषुरिवस्त

रम्याःममेरतिभावःहृष्टिंहरतीत्यर्थात्तामेवएवंचपूर्वंचखलुगुणश्रवणादिनात्वय्यासक्तेदानींननत्वद्विषयकवि
लोकनेनमन्मथपरवशानकिंचिदपिममसखीजानातीतित्वय्यत्यंतमासक्तेयमितिध्वन्यतेनयहपुवहृदयस्यपंज
रमध्यस्थेतिहृदयविशेषणंपंजरपदेननिःसरणानर्हत्वंध्वन्यतेएवंचत्वामवलोकयितुमशक्तायाममसख्याःउ
दासीनवस्तुतुल्यतयानविषयीभूताअन्येयुवानःतस्याःकटाक्षैकतानतापन्नायास्त्वय्येतिध्वन्यते ५९२ यथा
तथ्यमानयानयमेवेतिकश्चित्कंचिदन्योक्त्यावक्तिविपणीतिहेनिसेपणेनिपुणएवंचैतस्यान्यैःसमताक

विपणितुलासामान्यमागणीयेनंविरूपेणनिपुणः
धर्मघटोसावदरीकरोतिलघुमुपरिनयतिणं ५९२

रुणंतयैवानुचितमितिव्यज्यतेरथ्यातुलासामान्येनामागणयअसौधर्मघटःलघुंअवधींकरोतिगुरुंउ
परिनयतिकचिद्देनांदिव्यतुलासेतिपाठस्तत्रनायिकापक्षेयोज्यं ५९३ सतांमनसःसकाशान्नकिंचिन्मह
त्तरमितिकश्चिदुक्तिवासरेतिउरुरहितस्यअरुणस्येत्यर्थःअंबरंदिवसोत्कंठ्यवसुधावामनस्यैकपदंएकप
देनोल्लंघ्यइत्यर्थःसमुद्रोपिपीतोनलंघ्यःसतांमनःकेनतुलयामःएवंचमहत्तरतयाभिमतसखाकाशस्यास्त

समयेनचरणंहीनोल्लंघनीयतयातथावसुधायाअपिन्हस्यपदंलंघनीयतयातथाजलधेरपिपोतइत्युपमि
तेनस्वल्पेनाप्युल्लंघनीयस्याःएतत्त्रयातिरिक्तमहत्तरवस्तुनःअभावात्सतांमनोनिरुपममित्यर्थ ५१४
दूतीनायिकांवक्तिकुरंगेतिहेकुरंगनेचविलेपनमरूपायामश्रीतस्याःस्यारेखाःतद्रूपसंगवसंगोयस्याःए
तादृशाकांतातारा:यत्रारूढाक्षरसमूहाःइतःप्रकाशंतेएवंचत्वद्विरहखिन्नस्यनायकस्यत्वद्विज्ञापनायपन

वासरगम्यमनूरोरंबरमवनीचवामनैकपदं जलधिरपिपोतलंघ्यःस
तांमनःकेनतुलयामः ५१४ विततेतमोमसिलेखाललोलांगेस्फुटा
कुरंगाक्षी यत्राक्षरनिकराइवतारानभसिप्रकाशंते ५१५

मिविक्रमाकांतामालोक्यत्वयात्वरयाप्रक्षेप्यमितिव्यज्यतेयद्वामदनेवंदस्येदंचंद्रमुद्रामुद्रितंशासनपत्रं
यन्मानिनीनांनिःशंकंभवद्भिर्दुःखंदेयमितितारारगदिनिजजनजनस्यसवर्गस्यमानमपहायनायकमनुरंजये
तिसखीवाक्यमेतत् ५१५ विविधेतिअनेकांगर्भगिरिगुरुःमनोभवरूपाचार्यःनवीनांतेयासिरूपांबालांचेत्र
लतयेवरतवीस्यात्तल्पेननर्त्तयतिएवंचयमग्रेत्स्यंतरनकलाप्रवणाभविष्यतीतिभावः ५१६ नायकोनायिकांव

क्तिर्विपरीतम्मितिहे सुतनु अनुकूलं इच्छाविषयीभूतं पक्षे कूलं रोधः इदं तोयं विपरीतमपि रतं अपि नापि विपरीतेन रसं ग्रहः पद्मा अपि वरधारणार्थकः नद्याइव स्रोतः मम हृदयं नदतरुम्मिव आवेगतः वेगयंत्रेणापादित्यर्थः आमूलं हरति एवंच रतसामान्यस्याधिक्येपि विपरीतस्याधिक्यम्मित्यावेद्यते ५९७ कश्चित्कांचिद्वक्तिहे वैभवेति दूषणमपि नाहेयत्वमावेद्यते भाग्यन्नालिनां पक्षे वैभवं व्यापकत्वं भूषणं पक्षे एवकारेण दूषणं पक्षव्यवच्छेदः निक्षि

विविधांगिभंगिभिरुरुर्नूतनगीष्यामनोभवाचार्यैः चैत्रलतयेव बालां तस्यैनर्त
यत्तिरतरीत्या ५९६ विपरीतमपि रतं ते स्त्रोतो नद्याइवानुकूलमिदं नदतरु
मिव मम हृदयं समूलमपि वेगतो हरति ५९७ वैभवभाजां दूषणमपि भूषणप
क्षएव निक्षिप्तं गुणमात्मनामधर्मद्वेषं च गृणंति कणादाः ५९८

संस्थापितमित्यर्थः उक्तमर्थमर्थांतरन्यासेन दृढयति कणादाः वैशेषिकशास्त्रप्रवर्तकाः अधर्मद्वेषं च आत्मनो गुणं गृणंति चतुर्विंशतिगुणेष्वेतयोर्गणनादिति भावः एवंचाधर्मद्वेषयोर्दूषणपक्षनिक्षेपयोग्यत्वेपि आत्मनि विद्यमानतया गुणत्वं मुनिभिरभिहितं तत्र कावार्तान्येषाम्मिति भावः एवंच दरिद्रस्यैव दोषं दोषत्वेन गणयं

१८५ तिसर्वेइतिदारिद्यमसम्यगितिव्यज्यते ५९८ वक्रेतिवक्राःकुटिलाःकापट्येनस्नेहवंतःमलिनाःपापकारि
त्वात्साहाञ्जिकश्यामतावाम्लत्वादिषुभयत्रेतिभावःकर्णांतिकेप्रसक्तांतःपरापकारार्थविशालत्वादिषु
भयत्रभावःहेसखेयखलाश्चेवयाकटाक्षाश्वर्षकंनवंचयतिअपितुसर्वंचोभयसंसर्गस्तवानुचितइतिव्यज्यते
५९९ पाकोद्यमव्यग्रालिनींनायिकांरत्यर्थीनायकोयाचते विद्युदितिहेप्रेयसिविद्युज्ज्वालाभिःव्याप्तेयन्मेघरूप

वक्राकपटस्निग्धामलिनाकर्णांतिकप्रसक्तांतः कंवंचयन्तिनखेवखला
श्चटुलदृक्काकटाक्षाश्च ५९९ विद्युज्ज्वालावलयितजलधरपिठरोदरा
द्विनिर्यान्ति विषदोदनद्युतिमुखाप्रेयसिपयसासमंकरकाः ६००

पात्रंअथचजलधरस्पैयास्थिठरंतन्मध्यात्तवछोदनकांतिहारकाःकरकाःपयसाजलेनपक्षेदुग्धेनसहवि
निर्यान्तिएवंचेतादृशाकालेक्षुत्क्षामस्यदुग्धोदनभोजनदानवन्ममसुरतदानंजीवनमिदानींगमिस्यवगत्यलक्ष्या
संगपरिहायमत्सविधएहीतिध्वन्यतेयद्वाववर्षोपलसहितेतादृशाहृष्टोकपंमयासंकेतेसमागंतव्यमितिवादिनीं
काचिद्वक्तिएवंचैतादृक्कालीनसुरतंदुग्धोदनभोजनादपिमिष्टमित्यवगत्यसंकेतंमपहायेतिध्वन्यते ६००

368

अस्यंतरङ्गोत्कंठग्रालीनायकोनाप्यिकांवालिकव्यजनेनेतिहेगृहिणिएवंचसेवासंपादनैनाधिस्यमावेद्यतेमरुपथि
कस्यमेसंपादितैर्व्यजनप्रभृतिभिरुपचारैःकिंनाकिमपीत्यर्थःएवंचमरुदेशादागतस्यभूयसीवंतापयतेति
भावःकिंतर्हिविधेयमित्यतआहत्वद्रूपकंदलीद्वयांतरालेअयंमदेकदेशःतापःशांतिमेतिएवंचान्यव्यासं
गंधिहायवहसिसत्वरंप्रचलेतिध्वन्यते ६०१ क्षुद्रेणयत्कर्मकर्तव्यंतन्नृपेगुणंनधेयमितिकश्चित्कमपु

व्यजनादिभिरुपचारैःकिंमरुपथिकस्यगृहिणिविहितैर्मे तापस्त्वद्रूपकद
लीद्वयमध्येशांतिमयमेति ६०१ वैगुण्येपिहिमहतांविनिर्मितंभवतिक
र्मशोभावै दुर्वहनितंबमंथुरमपहरतिनितंबिनीत्वं ६०२

पदिशतिवैगुण्येपीतिमहताश्रेष्ठेनसंपादितंकर्मविगुणत्वेपिशोभायैभवतिअर्थांतरन्यासमाहदुर्वहो
मत्याह्लेदितिभातिभावःयोनितंबवतेतनगनिश्चलमपिनितंबिनीनृसिंहरतीतिचित्तमितिभावः ६०२ काचिद
त्यंतंपतिव्रतेतिवादिनींकांचिद्वृत्तिवीक्ष्येतिसाध्वीनांगणनेस्यनामचिन्हरूपामेकांरेखांदद्यायुवानःतदुप
भोक्तारइतिभावःहासितंसंतुस्वयमेवआचरितुंनिरोद्धुंहास्यमितिभावःनापरिएवंचतदीयसतीगणना

३७०

रेखांदृष्ट्वायुवतीभिर्हसितमितिकिंवक्तव्यंमतेयेवकथमयंलोकोभ्रांतइतिहास्यंकृतमितिभावः एवंचेत्ताहृग्रूपाः कृसतीस्वमित्यावेद्यते ६०२ इतःकिमितिवापस्सरतीतिवादिनींकांचित्काश्चिद्दृष्ट्वेतिविंध्यगति अत्रसंबुद्ध्यपदानुपादानंस्त्रीकभीतिमावेदयतीतिचित्रविधः अनेकविधप्रकारः आवर्तः आवर्तनंचालनविशेषोयस्यसचासौक्रीडाप्रदःनितंबोयस्यपक्षेविविधाःआवर्ताःअंभोभ्रमणानियस्यांताहृशीनर्मदानदीयस्मिन्ताहृ

वीक्ष्यसतीनांगणनेरेखामेकांतयास्वनाम्नांकां संतनुषुवानोहसितंतुस्व
यमेवयापरिनावरितुं ६०३ विंध्याचलइवदेहस्तवचित्रविधावर्तनर्म
दनितंबः स्थगयतिगतिंमुनेरपिसंभावितरविरथस्तंभः ६०४

शाकटकवान् अतएवचसंभावितःसूर्यरथस्यस्तंभःयेनस्वैकदेशाग्निनितंबेनतच्चक्रविनिर्जियात्इतिभावःयद्वासंभावितःरविरथस्यलक्षणयातच्चक्रस्यस्तंभोयेनतलोर्ध्वाधिकरिणमात्रशालिनितंबत्वादितिभावःपक्षेरविरथस्यस्तंभःगतिविच्छेदःअस्युच्चत्वादितिभावःतवदेहःविंध्याद्रिरिवमुनेरपिमननशीलस्यापिपक्षेअगस्त्यस्यगतिंश्लथयतिएवंचमननशीलस्यापिनवेताहृग्देहमवलोक्यगतिनिरोधोजायतेकिंपुनर्महिला

370

स्परस्सलंपटस्येतिभावः यद्वाग्यपिपरांतरतेनिर्जितोनायकोनायिकांवक्तिरचिविधावर्त्तोऽनेकप्रकारकभ
वनंचचाननविशेषादितिभावः तेनक्रीडाप्रदर्शनेतचोयस्यसंभावितःरविरथस्यस्तंभःपुराभवद्वस्थः
ततोप्यधिकनरगरिमाणिनंवयत्वादितिभावःपक्षेभ्रागवान्मुनेरपिचपलंवानरंध्यायेदित्यादिकामतंत्रो
क्तंचितनरतोपिगतिसामर्थ्यंस्त्वगयतिएवंचत्वदासक्तचित्तस्यममपराजयस्तवसुकरइतिध्वन्यते ६०४
काचित्कंचिदन्योक्त्यावक्ति वृत्तीति आवरणंभंजकतिरस्कारसह अस्यार्थेपरमदुर्नयस्यागमएवंचदुर्नयस्य

वृत्तीभंजनगंजनसहनिकाममुद्दामदुर्नयाराम
परपाटीवाटलंपटदुष्टवृषस्मरसिगेहमपि ६०५

त्वमेवस्थानमितिभावः परकीयोपवनवाटलंपटदुष्टवृषगेहमपिस्मरसि अपिनानिजजनसंग्रहः एवंच
स्वनायिकाविस्मरणंनतवोचितमितिव्यज्यते ६०५ महावंशजनकस्यप्यनेकगुणवत्वेपिखलस्यचविश्वा
सोनाविधेयइतिकश्चित्कंचिद्वक्ति वंशेति यत्नवंशस्य अन्वयस्य अथचवेणोः अचलंवनंजन्यत्वं आश्रित
त्वंचगुणस्यपांडित्यशौर्यादेः ततोभ्यस्यविस्तारः अधिकंदैर्घ्यंचयाचनम्रतातत्खलस्यजालस्यचगुने

जांवकसुतनाम्नायायविंध्यस्तनाम्नायेत्यर्थः ६०६ वर्षासमयेप्रस्थातुमुद्युतंनायकंनायिकाब्रवीत्याहयतितिविं
ध्येतिविंध्याचलसानोमेघपंक्तिरूपकरवालंस्फुरच्चलरूपस्फुलिंगोद्योतन्नाली असौसमीरणपांथवधा
नायेवतीक्ष्णीकरोतिविंध्यमहीधरशिखरइत्यनेनस्फुटदर्शनयोग्यत्वंतेनचमदक्षासिनामिथ्यात्वमात्रांक्र
मितिद्योत्यतेगुरिरश्रेणीकृपाणमित्यनेननागनिवारणीयत्वंतेनचत्वत्सदनावस्थानमेवशरणमित्यावेद्य

वंशापभनंयद्योविस्तारोगुणस्ययाचनतनिः तज्जालस्यखलस्यचगनि
जांवकसुतमरणावराय ६०६ विंध्यमहीधरशिखरेमंदिरश्रेणीकृपाण
मपमानिलः उद्यदिधुज्ज्वालःपथिकवधायेवशातयति ६०७

तेअनिलइत्यनेननकार्यांतराभावस्तेनचकथंचिदपित्वयानगंतव्यमित्यावेद्यते ६०७ कश्चित्तरवायंयत्ति
व्यालंबेतिचित्रोषेणालंबमानयायेणीतयादूरीकृतधूलिरामातपरदेशादितिभावःममपदंगाहित्वांप्रथम
तःअश्रुभिःक्षालितंपश्चाज्जलेनएवंचचिरप्रवासकरणात्माफिकोपामियंकरिष्यतीतिभीतिचतोपिममान
याचरणप्रणामादिनासाध्वसमयाकृतमेनाहत्रीसरलतरामममप्रियतमेतिध्वन्यते ६०८ विपरीतरतातवि

372

श्रांतानितांतश्रांतांकांतांनायकोवक्तिवक्षस्थलेनिरंतरंचिरंलोरातिश्रमेवावत्रास्थलस्यापकारिणीममवदनं उपधातुंनाकर्तुंमोग्गलिंनआलभसेननम्रीकरोषिनधारयसीतिवानत्रहेतुमाहपीनोच्चकुचभरदूरीभूतंए वंचत्वंनूमौलेरुपधानभवनाभावेनमन्मुखस्यापराधःकिंतुपीनोच्चस्तनकुचयोरेवेतिभावःपद्धाममुखंउ पधानीकर्तुंसमरूपकंममेमंत्तिभावःनआलभसेस्पृशसिकिंतुस्पृशेतिभावःयतस्त्वदीयपीनोच्चकुचांतरितं

व्यालंबमानवेणीधुतधूलिपथममसुभिर्धौतं आयातस्यपदंममरोहित्यातद
नुसलिलेन ६०८ वक्षस्थलमुत्तममममुखमुपधातुंनमोरलिमालभसे पीनो
तुंगस्तनभरदूरीभूतंरतश्रांतो ६०९

एवंकराभ्यामन्मोगलिमेन्मोगलिमुन्नमय्यस्यवदनंस्थापयेतिभावःएवंचचुंबनोत्कंठ्यंसस्यचपीनोच्चकुच भरधनयामौलेरुन्नमनासामर्थ्यंद्योत्यते ६०९ काचिद्दूतींवक्तिवदनेनेतिहेदूतिवदनव्यापारेणवचनरच नयांतर्भावंपरहृदयप्रवेशः अनुरक्तंअनुरागयंतंपक्षेमुखसंबंधेनयदंतःप्रवाचनंतस्मात् अनुपश्चाद् कंरुधिरंसनीसमुदायंआनयंतीत्वंतस्यविहंगस्यसर्पस्यदंश्रुगसिएवंचवचनरचनायातथाहृदयंप्रविश्य

373

पातिव्रस्यभंगंविधायतेनरसिकेनसैषेहकामिनीसमूहेयोजयसीतिभावः॥वदनव्यापारपदेनद्रव्यव्ययाद्य
भावोद्योत्यतेसार्थपदेनसामर्थ्यातिशयोव्यज्यतेतदश्रापदेनत्वांविनासअकिंचित्करइतिध्वन्यते॥६९०॥ इ
तिश्रीमदनंतपंडितकृतेगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेचकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात्॥ ७॥ ॥
कस्यचिन्नायकस्यइतरनायकसाधारण्यमसहमानाकाचित्कांचिदन्योक्त्यावक्ति॥ श्रीरपीति॥ येनसुरतवि

वदनव्यापारांतर्भावादनुरक्तमानयंतीत्वं दूतिसतीवासार्धंनस्यभुजंगस्यदंष्ट्रा
सि॥६९०॥ इतिचकारव्रज्याव्याख्यासमाप्ता॥ ॥ श्रीरपिभुजंगभोगेमोहनवि
ज्ञेमवशायितायेन सोपिहरिःपुरुषोयदिपुरुषापितनरतेपिकोकुर्मः ६९१

नश्रीरपिजअर्पितायदर्थेजगदरविंदंयत्नमाचरतीतिध्वन्यतेसर्पशरीरेणगिलिताउक्ताभुजंगपदेनभय
जनकत्वेपितदभवनेनासक्त्यतिशयोद्योत्यतेयदिसहरिरपिपुरुषःइतरेपिपुरुषाःतदाकिंकुर्मःएवंचेता
दृशान्यैःसामान्यैःसहसाम्यकरणमनुचितमितिव्यज्यतेयद्वान्योक्त्याकश्चित्कंचनर्निंदति॥ श्रीरपिलक्ष्मी
स्वरूपापियेनारविंगसंभोगाधिक्येमोहनविज्ञेनातिविपरीतलक्षणयासुरतानभिज्ञेनत्रागिलिताकृताइतरे

३७५

पिपुरुषाः सोऽपिहरिः हरिरिवहरिः पशुतुल्यः पुरुषः तदाऽकिंकुर्मः एवंचैतादृशस्यपुरुषेषुगणनानुपयुक्तेतिभावः ६
३१ मानवतींसामान्यवनितांसखीवक्ति शंके इति संबुद्धिर्परानुपादानं क्रोधमावेदयन्ति यास्थैर्यमङ्कुराबाहू अ
पिअपिना चाटुवचनादिसमुच्चयः श्लथयसिचलयितुमन्नाघत्यादितिभावः एवंचकर्कशकर्षणादिनाऽपिनइत
श्चलसीतिक्रोधाऽग्लिन्नायवत्याधेऽत्यतिमनोभवस्यदर्पशीलामिवमनोभवपदेनाकुंठितत्वंध्वन्यते भयलीं
कतरस्तरुणाविचालयतिनकोऽपीत्यर्थः इतिशंके एवंचैतादृशक्रोधकरणेकस्त्वामनुरंजयिष्यतीतिध्वन्य

शंकेयास्थैर्यमपि श्लथयतिबाहू मनोभवस्यापि
दर्पशीलामिवभयतीकातरस्तरुणाऽविचालयति ६१२

तेयद्वामनोभवस्यातिबाहूद्रुत्सन्नान्विति ६१२ नायिकासखीनायकमन्योन्यावक्ति शार्दूलेतिहेतिहेव्याघ्रन
खवत्कुटिल अथवाशार्दूलनखवत्कुटिलनखाऽपिधावरणवत्यादितिभावः काठिण्यतरजातरूपस्यसुवर्णस्यर
चनायस्मिन् अथवजातरूपस्यरचनायस्यसौंदर्यशालिव्यपित्वमपि अयेत्र तरभूषणसमुच्चयोऽनिंद्यतं
चार्थः यस्याः हृदिवसासिभूषणतयेतिभावः अथचतस्यास्त्वदासक्त्वादितिभावः साबालानांमध्ये अतिबा

लिकाअत्यंतसुभगेतिभावः सुवर्णसुतव्याघ्रनखंबालहृदिभूषणंभवति एवंचैतादृशेकौटिल्यादिशालिनिसौंदर्यवत्वेपिआसक्तिसंपादनेकथमिवमोघंत्वंनभवतीतिभावः यद्वाज्ञातरूपस्यरचनायस्याः एतादृश्यपितारुण्यशालिन्यपिसाअसंतंबालिशैवेत्यर्थः इतरत्पूर्ववत् ६३३ नायिकासखीनायकंवक्ति श्रुतएवेतिश्रवणंसर्वत्रसख्यादिष्वपिसाव्यवहरतीतिभावः पक्षेव्यक्तीभवतीत्यर्थः मधुरेसुंदरेपक्षेमाधुर्यशालिनिगीतइववल्गुव्यय

शार्दूलनखभंगुरकठोरतरजातरूपरचनापि बालानामपिबालासा
कायस्यास्त्वमपिहृदिवससि ६३३ श्रुतएवश्रुतिहारिणिरागोत्कर्षेण
कंठमधिवससि गीतइववल्गयसिमधुरेकरोतिनार्थयंहंसुतनुः ६३४

हंपक्षेअभिप्रायमहंसुतनुः एवंचस्पृहणीयत्वमावेद्यतेनकरोति एवंचनायिकानद्व्यादिनात्वय्यनुरक्ताकिंतुत्वदीयसौंदर्यादिगुणोत्कर्षेणेतिभावः ६३४ समीचीनसमतांगीकारेसम्यगेवफलंभवतीतिकश्चित्कंचिद्वक्ति श्रीरितिकुचयोरत्यसाम्यात्श्रीफलेनबिल्वफलेनश्रीर्लब्धातृणराजेनतालेनराज्यंलब्धंसम्यक्साम्यात्घटः चक्रवर्तित्वंचक्रसंबंधित्वंगतःप्राप्तः एवंचनीचानुकरणमनुचितमितिध्वन्यते ६३५

काचित्सखींवक्ति श्रोणीतिभूतलेनितंबः चलनज्ञानाभावार्थमितिभावः चित्तेभीतिः कदाचित्सपतिनाङ्क्युग्मि
तिधियेतिभावः उत्संगंप्रियः जारइत्यर्थः पतिभुजेमौलिः पालीतिवपुस्तस्यालक्षणमात्रकारित्वस्वभावेनांध
कारेपिकरादिव्यापारेसज्ज्ञास्यतीतिधियेतिभावः मुखेगुप्तः श्वासः पतिश्रवणभियेतिभावः इदंतादृग्भस्य
र्थः चेत्नृपदिसुरतंलभ्यतइतिभावः सुराङ्गनान्यादृग्रतेन असमीचीनत्वमावेद्यतेतदात्रिदिवंस्वर्गः तृणतु

श्रीः श्रीफलेनराज्यंतृणराजेनात्मसारतोलब्धं कुचयोःसम्यक्साम्याद्
त्ताधरश्चचक्रवर्तित्वं ६१५ श्रोणीभूभावकेप्रियोभयंमनस्त्रिपतिभुजेमौ
लिः गूढःश्वासोवदनेसुरतमिदंचेत्तृणंत्रिदिवं ६१६

त्यः अगणनीयइत्यर्थः एवंचेत्तादृग्रासुरतवत्सोपास्तापुण्यातिशयवत्त्वात्कलितयाधन्यातः तदभावादहमधन्य
लिध्वन्येनैतेनचैतादृग्वारतार्थ्ययत्नस्येति ६१६ नायकः सखायंवक्ति श्लिष्यन्निति आलिंगन्निवेत्यादयः
स्मृतिप्रकाराः अत्रमत्वंस्मृतेर्हेतुः ६१७ कुपितांनायिकांनायकसखीवक्ति शिरसीति हेसुमुखि एवंचप
रुषित्वाभावोव्यज्यतेमस्तकेपदप्रहारंदत्वात्वयादूरीक्रियमाणाकालिंघाः कालियइवतथापिचक्रेणत्वच्चरणांस

बंधिनेत्यर्थः चिन्हितः पक्षे सुदर्शनचक्रेणांकितः यमुनातोऽनिःसार्य सागरावस्थितो गरुडभयनिवारणार्थं का
लियस्य चक्रचिंन्हं कृतमिति पौराणिकाः सः भुजंगः रथङ्गः पक्षे सर्पः तेन तथैव सर्थः एवं च त्वया कोपहेतोऽपि
सन कुपितोऽभयतोऽगतिव्यज्यते पद्मासखीनायकानुपदिशन्तीह सुकुमारधिए वं च उपदेशार्हत्वमावेद्यते यद्य
पि चक्रेण नागसंरक्षणेनांचिन्हितः अनावने समूहे वदंभे भेदः रथांगयोः शास्त्रभेदे चान्नान्यायां चक्रं चाति
श्लिष्यन्निव वकुंचन्निव पतन्यन्निव चोऽक्षिपन्निवात्मतः इत्यादिवद्धृदयस्या।
तः स्मरानिलस्यानुकूर्जयनं ६१७ द्वीपरक्षिचरणमहारं प्रदायनिःसार्यतां।
सत्येतदपि चक्रांकितो भुजंगः कालियवत्सुमुखिकालिंद्याः ६१८
विहंगकेतुरित्यभिधानात् रथांगस्तयापित्वस्याः शीरसि पादप्रहारं दत्वा सत्येतदर्थं निःसार्यतां एवं च यद्यपि अने
न बहुदीयते न तथापि अपकीर्तिर्भूयसी भवतीति सततरुयं समीचीन्यार्थमेनं सविकारं दूती कुरुथेति भावः ६१९ ना
यिकासखी नायकं वाकृष्योच्येयेति हे स्नेहेन भीत्यानतुरुणेर्मुरव्ययवयए वं च बहुतररलसीयरुणेष्वपुद्दष्टिमह
त्वात् तत्स्नेहमात्रमपेक्ष्य सङ्कृत्सतु चिंतितं तवेति ध्वन्यते पक्षे तैलेन दीपेन चार्तिरियत्वया परिसक्तासाहृङ्यां।

गीएवंचसौंदर्यकत्वमावेद्यतेकृशांगीइतिवाक्यविशेषणमपिभूरतिरैश्वर्यंभवनंतत्प्रचुरगुणाःसौंदर्यादयः
पक्षेतेतयःतत्प्रचुरायाभवतुपरंतुशोच्यैवएकंत्वत्त्वयात्तस्यांपरित्यक्तायांऐश्वर्यगुणादिकंतत्तस्याःसर्वम
किंचित्करमेवेतिव्यज्यतेतेनचतदीयगुणादिमात्रमेवदृश्यत्वयातदीयानुरंजनंविधेयमितियदैश्वर्यगु
णाद्युत्कर्षवर्णनान्नायकंप्रत्यप्रीतिकारिणींनायिकामालोक्ष्यनायकसखानायकंवक्तिहेस्नेहैकयन्त्रयए

शोच्यैवसाकृशांगीभूरतिमयीभवतुगुणमयीवापि स्नेहैकयन्त्रयभवतात्य
क्तदीपेनवर्तिरिव ६१९ घुणवद्दारुशलाकापंजरमनुदिवसमर्द्दमानोमे
हतनिर्घृतहृदयंशोकःस्मरविग्रहीरवतीक्ष्णमुखः ६२०

वंचनवान्यापेक्षेतिव्यज्यतेभवतापरित्यक्तासाऐश्वर्यसौंदर्ययुक्तापिशोच्यैवएवंचतस्याःसंपन्नसौंद
र्यादिमत्तयामत्सरित्यागेपिनकिंचिद्दुःखंभविष्यतीतिमनसिनविधेयंतत्प्रतिध्वन्यतेतेनचकिंचित्कालेत्व
यापरित्यक्तासास्वयमेवत्वामनुनेष्यतीति ६१९ कश्चित्सखायंवक्तिघुणेतिप्रतिदिवसंघृष्टमानःकंदर्पवार
णैःशोणितैःदुःखदग्धैरितियावत्आरंभोयस्यसःपक्षेमदनविग्रहीविभूतःकिंतुएकवत्तीक्ष्णवदनःमेशोकःपि

यतमाहृदयंकाष्ठशलाकापंजरंशुकइवदारुपदेनछेदनार्हत्वंद्योतितंछेद्यतेएवंचनमयापरदेशेस्थेयमिति ध्वन्यते ६२० काचित्कांचिद्दक्तिशुकेतिपथिकेननिखिलकौतुकस्थानस्यशुककरूपोयःसूनुःतस्यएवंचस्ने हपात्रत्वंद्योतितंतेनचमारणानर्हत्वंतत्यपितत्करणेसंतापानुचितकार्यकर्तृत्वंनायिकायामभिव्यज्यतेआक स्मिकंसन्मरणंएवंचरोगाद्यनुसत्यानयामारितइतिध्वन्यतेश्रुत्वागृहिण्याःएवंचान्यानिवारणीयप्रसारक्षणी यत्वाद्विव्यज्यतेविनयनाशःअकार्यकरणमित्यर्थःआगमनेनान्तरमेवएवकारेणदास्यावकथितत्वंविनयव्यये

शुकआकस्मिकमरणंशुककस्यसूनोःसकलकौतुकैकनिधेः
ज्ञातोगृहिणीविनयव्ययआगतैवपथिकेन ६२१

व्यज्यतेज्ञातःएवंचाकिमकार्यंप्रमदानामितिध्वन्यतेकेचित्तुशुककसूनुरित्यस्यशुककस्यबालकइत्यर्थमाहु ६२१ दूतीनापिकांचिद्द्रागिलितेतिअंगीकृतसर्पशरीराआधारतयेतिभावःअथचकृतगरिवांगसंभोगाकृष्ट नपरमेश्वरेणक्रोडेनवराहरूपेणनिष्क्रान्तीतापिअथचदुष्टेनभुजाभ्यंतरेणआलिंगितापिभूःपृथ्वीअथ चभवंत्सपराधावहत्वायस्याःसाजचलेयअथचचांचल्यभावयत्वेननकीर्त्यतेअचहेतुमाहुनामेतिनिश्चयेनव

380

सुमत्याःअथचसंपत्तिन्मालिन्याअन्नाकंनकिमपीत्यर्थःएवंचभनवत्यास्तवनाकिमप्यपत्राप्यःसंभवतीत्यतोम
दुक्तनायकेनसंगन्तिंकुरुध्वेतिध्वन्यते ६२१ पूर्वनायिकासख्याप्रनायकंवक्ति श्यामामापोडशवार्षिकीपक्षेश्या
मरूपाविलोचनहारीलोचनयोःस्वास्मिन्वासक्तिसंपादिकातारुण्यवत्त्वादितिभावःएवंचैतस्यास्तारुण्य
वत्वादेवसौंदर्येनस्वाभाविकमिन्निव्यज्यतेसपक्षेअश्रुसंपादकतयानेत्रहरत्वेनमनगीलत्याअत्रनवेतिपदानुष

शीलितभुजंगभोगक्रोडेवाभ्युधृतागपिकृष्णेन अचलेवकीर्त्यतेभूःकिम
शक्यंनामवसुमत्याः ६२२ श्यामाविलोचनहरीबालेयंमनसिहंतसखे
ती लुंपतिपूर्वकलत्रंधूमलताभित्तिचित्रमिव ६२३

हंसरवीगतदुःखेवाइकेवंजयतिइयंबालधूमपरंपरालतापदंमालिन्यान्निमज्जनकतामावेदयतिभित्ति
स्थचित्रमिवपूर्वकलत्रंलुंपतिहंतइतिखेदेएवंचैताहृशानुचितमितिभावःपूर्वकलत्रस्यचित्रोपमानतया
स्वाभाविकसौंदर्यवत्त्वंबहुभाषित्वाभावश्चद्योत्यतेबालायाश्चधूमलतोपमानतयामालिन्यसंपादकतत्व
दर्शनेनअसन्निकार्यकरणत्वमावेद्यतेअर्थिकमिस्तुपमानतयामनसिजडत्वंध्वन्यतेतेनचवास्तवसमीचीनत्व

ज्ञानविधुरत्वंलुंपतीत्यत्रकाक्षसखीप्रश्नस्त्यपिभातिअथवाकाक्षानंलुंपतीत्यर्थःपूर्वंकिलत्वरेनेहस्यागतिहद्धत्वादि
तिभावः ६२३ प्रस्थितस्त्वंकिमितिस्थितोसीतिपृष्टःकश्चित्सखायंवक्ति शतशइति अनेकवारंगमनंअनेकवा
रंपरावृत्तिश्चसर्वथागमनेननायिकामद्विरहदहनदग्धासतीप्राणानेवरक्षतीतिधियेतिभावःअतएववा
रंवारंगाढालिंगनंअचिरेणैवागमिष्यामिदुःखंमामाकुरुष्वेत्यनुनयार्थमितिभावःतथानेकवारंगच्छामीति
वचनंत्वदाज्ञाचेद्गच्छामिनोचेन्नगच्छामीत्येवंविधंएवंचनायकेनायिकाज्ञावशवर्तित्वंतेनचास्यंनासक्ति

शतशोगतिरावृत्तिःशतशःकंठावलंबनंशतशः
शतशोयामीतिवचःस्मरामितस्याःप्रवासदिने ६२४

मत्यंतेनचप्रणयभंगःभीरुत्वमावेद्यतेप्रस्थानकालेइदंसर्वंतस्याःतांप्रतीत्यर्थःस्वकृतमित्यर्थःस्मरा
मिएवंचतत्कालीनावस्थास्मरणसंजातवैकल्याविवशहृदयोहंगंतुंनशक्नोमीतिभावःयद्वाप्रवासदि
वसेतस्याःनायिकायाःअनेकगमनादिकंस्मरामिएवंचतदीयतत्कालीनतादृशावस्थास्मरणेनमयात्रस्था
तुंशक्यमितिनायकःसख्यायंवक्ति ६२४ नायिकायास्तावदनुनयेपिसमधिकतरमानमवलोक्याभि

382

मानित्तयोदासीनंनायकमवलोक्यमानीशिथिलमानांकयारीत्यानुनेतव्योयमितिविचारयंतींनायिकांसखी वक्तिश्रुतेतिश्रुतकोकिलरुताभिःगोपीभिःईप्सितंपृष्टःकृष्णःवंशीरवैःकुचविनिहितनयनःस्वाभिमतमा लिंगनरूपमितिभावःकथयतिगोपीपदमङ्गलंध्वनयतिकृष्णपदंकर्षतीतिचित्तमितिव्युत्पत्त्याकस्यचित्तस्य पराधीनताभावकर्तृत्वमावेदयतिएवंचचातुर्यभाववत्सोगोपांगनाअप्यनासक्तःपरमेश्वरमेवंरीत्यात्वय मेवस्वयमनुगतांनयंतीतिभावःएवंचैतादृशवसंतसमयेचतुरयाविषयरसलंपटोनायकःकयाचनरीत्याक

श्रुतपरपुष्टरुताभिःपृष्टोगोपीभिरभिमतंकृष्णः शंसति
वंशास्तनितैस्तनचिनिहितलोचनोभिमतं ६२५

थंचनस्वाधीनतांनेतुंवाकाङ्क्षतिव्यज्यतेकोकिलायाःप्रथमंकृतश्रवणेमित्रस्ययदभीष्टंतत्पृष्टामदेयमेवे त्तिलोकिकंयद्वावसंतसमयेपरदेशगमनमनुचितमितिकश्चित्कांचिदाहेतिपरपुष्टाइवपरपुष्टाद्वतीसदृ शाःकोकिलाइत्यर्थःतच्छब्दश्रवणाद्गोपीभिरविदग्धाभिःअभिमतंकस्येतिभावःकृष्णःएवंचमालिनत्वंध न्यतेपृष्टःसघवंशीरवैःएवंचगोपनमभिव्यज्यतेपुरुषधैर्यमंगनास्वधैर्यमितिकुचदत्तनेत्रअनुमतंहेधैर्य

संमतंवक्तिवसंतेप्रोढभर्तृकाःकुलीन्योप्यंगनाःप्रमत्तास्तयासमीचीनमनुरूपंविवेकमभजमानाःस्वान्यथाचरणप्रवणा भवंतिकिंपुनःसकलाःस्त्रियाइतिभावः ६२५ नायकप्रेमातिशयशालिन्यहमित्यभिमानशालिनींनायिकामन्योक्त्याऽपरनायिकासखीवक्रोक्तिंकरोतिहेइंदुकलेत्वंशंभुनाशिरसिस्थापितचरणाइतिहेतोःअभिमानंमागमंमाउद्वहकिमितीत्यत्रआहतवएतस्यगर्वस्येत्यर्थःचंडीचरणधूलिभिःमार्जनरूपंफलंभविष्यति एवंचचंडीमानवतीलोकपशंकरेणचरणप्रणामेक्रियमाणेचरणरेणुभाजनंभवतीतिभावःएवंचकुपि

शंकरशिरसिनिवेशितपदेपिमागर्वमुद्वहेंदुकले
फलमेतस्यभविष्यतितवचंडीचरणरेणुमृजा ६२६

नामसखीत्वांतारयिष्यतीत्यतइंदुकलागर्वमाविधेहीतिध्वन्यते ६२६ कथंमयानयासहसबाधकेस्मिन्नेवस्थलेस्थेयमितिचिंताव्याकुलंनायकंतत्रैवस्थापयितुंनायिकादूतीवक्रयापिभंग्यावक्तिशाखीतिवृक्षस्तीरगसिशाखिपदंघनतरछायावत्वंध्वनयतितत्स्थानेकजनाकीर्णत्वंशिखरपदंपतनार्हत्वंगमयतिसमीरणचलकुलायसुखितंसमीरणपदमनिवारणीयतांद्योतयतिदोलायितपदंपतनभीतिमावेदयति

384

कमैकत्रारणंएवंचदृष्टोपायविचारविधुरत्वंध्वन्यतेअगणितभयंयएवंचभयवत्वेऽपितदगणनेनास्तिसाह
सवत्त्वंद्योत्यतेअश्लीथिलकेलिएवंचसर्वथाऽचिंतावत्त्वंव्यज्यतेखगमिथुनंखेगच्छतीतिव्युत्पत्त्यान्यत्रगम
नसामर्थ्येऽप्यगमनेननिजवसतावत्यंतप्रेमवत्त्वंध्वन्यतेतेनचापरित्याज्यत्वंएवंचान्यत्रगंतुंसमर्थःखगो
ऽपिप्राक्तनकर्मभोगस्यापरिहार्यत्वमाकलय्यस्ववसतिबाधत्वेऽप्यपरित्यजन्क्रीडापरवशत्वादेवकाल
मतिवाहयतिकथंपुनर्भवान्विवेकवान्महावीरोऽत्रभीत्यास्थलंपरित्यक्तुंविचारयतीत्यनुचितंनचेत्य

ग्रामविटपिशिखरेसमीरणदोलायितनीडनिर्वृतंवसति
कामैकत्रारणमगणितभयमश्लीथिलकेलिखगमिथुनं ६२७

तःसुखेनाऽनयासहात्रसुखमनुभवन्तिष्ठेतिध्वन्यतेनायिकानायकश्चिंतयाक्षिपतीतितुरगवः ६२७
प्रतिबिंबवत्रास्तसंकेतागमनेनकुपितंस्वकुटुंबकांतर्वर्तिनंनायकमन्योक्त्यास्थापनपुरस्सरंसंकेतंवक्ति
वक्केतिवक्तुःएवंचनरचनानिपुणत्वंध्वन्यतेसुरतरूपसंग्रामेनादत्तद्वंद्वकसंग्रामपदेननिर्दयत्वंद्योत्यते
एवंचकामतंत्राभिज्ञत्वमावेद्यतेयद्वासंततरताभिलाषित्वमावेद्यतेहृदयेममेतिभावःयानिगोप्यवस्तूनिते

षुमुख्यसावभूतएवंचत्वदेकतापन्नादूनीतिव्यज्यतेतद्द्वंद्वत्वयाप्यविज्ञातत्वदाएवंचसर्वदासुरतप्रकारकचिंतनकारित्वंआवेद्यते अथवामानदपदस्यएवेत्याहसर्वज्ञएवंचमदीयप्रमाणितिवाप्यज्ञानेसर्वज्ञत्वंव्याहन्यतेतिभावःयद्वासुरतस्मरनारदहृदयेस्येकंपदंशरीरावच्छिन्नात्मनिशातकंकदाचित्तशरीरस्यकर्तृत्वंभावमवनार्हतयाहृदयस्यतुनदंभावचनयातिवाप्यितसुरतसामर्थ्यंयत्वमावेद्यतेरहस्यस्वरूपःसतुमुख्यसावरूपएवंचत्वदृतिनिरूकमन्यत्रइहस्यलगमितिभावःयद्वासर्वज्ञानमेकपदंतथाचतत्वगररहस्यज्ञातप्रधानभूतस्यातिगोप्य

शुकसुरतसमरनारदहृदयरहस्यैकसारसर्वज्ञ गुरु
जनसमक्षमूकमरसिकंजंबूफलंदलय ६२८

त्वेसंकेतस्थलंप्रतिमदनागमनहेतुभूतस्यश्वश्रादिभिर्भर्त्सनानिवारणरूपरहस्यज्ञानयत्वंसुरतगमितिध्वन्यतेगुरुजनसमक्षेमूकएवंचसर्वदासन्निहितत्वेपिश्लेषकाकादिनापिश्वशुरादिसन्निधौवार्ताधकरणेनधेर्यवत्त्वमावेद्यतेयद्वागुरुजनःरहस्यचारणानभिज्ञाइतियावत्योजनःअर्थात्स्वीयःमदीयोयानस्समक्षमूकएवंचस्वीयत्वेपिरहस्यकथनार्हत्वानर्हत्वाविचार्यकारितयातिवाप्यितत्वविवेकयत्वमावेद्यतेप्रसीदजंबूक

३८४

फलंदत्तम्एवंचमात्कृतमदीयसंकेतभंगायत्स्यधमवगण्य्येदानींजंबूकुटस्साधस्त्वयास्थेयंमयागम्यतएवेति
स्मारितित्वयेतिध्वन्यतएवंचफलमित्येकवचनंसहृदयंयद्धासंकेतगमनजनितविलंबयत्पालमयेभस्यात्रा
स्यास्तुकमवलोक्यममाविनयमस्यंगुरुजनायनिवेदयिष्यतीतिभीतानायिकातंप्रसादयितुंवाकितूलकेकिकी
रपदंविहायत्वत्तकपदोपादानेनव्यासात्मजत्वत्काभेदबोधनेनक्रोधाभावौचितस्यमावेद्यतेसुरतसंग्राममना
दरएवंचयथातवसुरतसंग्रामएवप्रयोजनंतथाभोजनमितितज्ज्ञानयत्नागत्यमयागतमितिभावःएवंचत्वदीय
वचनरूपोद्दीपनवत्त्वादेवमयासंकेतेगतंमत्ताडिनायंममापराधइतिव्यज्यतेयद्वात्वदीयप्रियसंपादना
यगतायामपिक्रोधकरणमनुचितंनवेतिध्वन्यतेएवंचनावदत्तस्यभेदप्रतिपादनेननायिकायकरणौचित्यंध्व
न्यतेहृदयपरहस्यैकसाक्षसर्वज्ञएवंचमदीयमनोजपीडाज्ञानवत्त्वेपितत्प्रतीकारायागतायामपिकोपकोप
करणंतवकथनानौचितीमावहतीतिभावःसर्वज्ञपदेनबुद्धभेदप्रतिपादनेनहिंसाधर्मस्यामात्रधर्मस्यासाध
नत्वसमर्थनप्रवणस्यतवकोपकरणेनममम्मरणमेवभविष्यतीत्यतस्तदकरणमेवतवौचितमित्यावेद्यतेय
द्वासर्वज्ञपदेनपरमेश्वराभेदप्रतिपादनेनममत्वद्गतेस्केनान्यदुपास्यमस्तीतिध्वन्यतेतेनचमत्कृतापराधक्ष

मार्हत्वंमह्यांतर्याऽमित्यनेनमदीयमन्मथवेदनाज्ञानवत्त्वंतवेतिद्योत्यतेगुरुजनसमक्षमूकेत्यनेनगुरुजनसम
क्षवचनसामान्याभावप्रत्त्यामत्कृतापराधकथनस्यासंभावितत्वयाकोपफलाकरणेनानिरर्थकितत्करण
मनुचितमितिध्वन्यतेअतःप्रसीदजंबूफलंदलयएवंचनकेवलंमयास्वार्थकएवकृतःत्वदर्थोऽपिसंपादि
तइतिव्यज्यते ६२८ बहुतरपरिग्रहाभावेप्यतितृष्णाशालिनंकंचनकश्चिदन्योक्त्यावक्तिगिरीशसेतिहेरु
द्रगिरिसाकपर्देजटाजूटेअथचवराटिकांवहसिरोदनंकृत्वापिरजतमर्जयसिरोदितपदरोदीत्तद्रुद्र

गिरिसावहसिकपर्दंरुद्ररुदित्वापिरजतमर्जयसि
अस्याप्युदरस्यार्द्धंभजतस्तववेत्तिकस्तत्वम् ६२९

स्यरुद्रत्वमित्याद्यर्थवादाद्रुद्ररोदनाज्जातोत्पत्तिरपियद्यपिअम्भोवामंयसुसंदधतनेमग्नेरोदनाज्जातोऽस
तिस्तथाप्यष्टमूर्तितयाग्निरूपोरुद्रइतिअर्थःअस्यएवंचापलायामार्हत्वंध्वन्यतेउदरस्यअर्द्धंसमांस
वंअर्द्धंसमंभार्यायाःस्वमवःएवंचविभागकालेकिंचिदधिकग्रहणेनास्तिरूपणत्वंध्वन्यतेभजतोऽपितत्वंकः
वेत्तिनकोऽपीत्यर्थःएवंचपरिग्रहाभावेऽपिदन्यादन्नग्रहणार्जनकरणमनुचितमितिव्यज्यते ६२९ भीराम

कश्चित्कांचित्सामान्यवनितामन्योक्त्याचष्टे श्रोतव्यैवेति हे केतकि दुष्टसर्पव्याप्तेनः अस्माकं त्वं निश्चये
नस्पृहयानकिंतुसुधेवश्रोतव्यैवननुगृहीतुंशक्येत्यर्थः तत्रापिभुजंगसंरक्षणस्यसत्वादितिभावः चंद्र
रेखेव अमृतमयत्वेनतत्राऽपिभुजंगसंरक्षणसत्वादितिभावः सुधाश्वेतांशुकलयोः केतक्युपमानत्वेगो
रत्वंसमानोधर्मः एवंचसर्वथास्पृहणीयत्वेपिविटनेकथेनदुर्घटात्वत्संगगतिरस्माकमितिव्यज्यते पक्षेसुधे
वश्रोतव्यैवेतिकाकानेत्यर्थः किंतुदृश्यादृश्यत्वेपिचंद्ररेखेवदूरदृश्यैवेतिकाकानेत्यर्थः किंतुनिकटे

श्रोतव्यैवसुधेवश्वेतांशुकलेवदूरदृश्यैव दुष्टभु
जंगपरीतात्वंकेतकिकेनखलुनस्पृहया ६२०

त्वयाएवंचेत्वत्कुतःसंगतिसंपादयसीत्यत्राह दुष्टसर्पव्याप्तेकेतकित्वंनस्पृहयाएवंचजीवनलाभनो
दनस्वरूपायास्त्वयेनकधोपिसंगभियानास्माकमागमनंभवतीतिव्यज्यते ६२० नायकोनायिका
दूतींवक्ति श्रवणेतिगुणः सौंदर्यादिः अर्थान्नायिकायाःउपाचममकृतेसमनंभाव्यचपुष्पाणि अर्थान्ना
यिकप्रेषितानीतिभावः मदनबाणानांपुष्पमयत्वाच्चसमर्पयंतामदनधनुर्लतयेवहेदूतित्वयास्वाधी

389

नतांप्रापितोऽस्मि एवंचमयावश्यमागम्यत एवेतिव्यज्यते ६३१ कश्चित्कांचिदन्योक्त्याहशाखोटकेति शाखोटकस्यवृक्षविशेषस्यशाखायामुत्पन्नं पर्णशालानसंबंधिनोयेमुनयःकाकास्तेषुमुख्यकाकश्रेष्ठेतियावत् एतत्संबुद्धित्रयंचिरकालंरट्यतइहैवग्रामःआदरस्थानंनभवानेवप्रमाणपुरुषःशुभाशुभनिर्णयार्थमितिभावः एवंचत्वादृशामूर्खाधिष्ठितेनतादृशास्थलेनास्मादृशांविदुषांवचसामवकाशोदूरइतिध्वन्य

श्रवणोपनीतगुणयासमर्पयंत्याप्रणम्यकुसुमानि मदनधनुर्लतयेव
त्वयावशंकृतिंनीतोऽस्मि ६३१ शाखोटकशाखोटजवैखानसकरटकु
ज्वरनटसुचिरं नादरपदमिहगणकःप्रमाणपुरुषोभवानेकः ६३२

ते ६३२ कस्यचिद्दूतीकांचिद्वक्तिशशाङ्केतिचंद्रकलोपमेयशोभायाःचंद्रांगश्रीसदृशशोभायाःएवंचनिःकलंकतयात्वदुपमानत्वंयुक्तमित्यावेद्यते अंगश्रीःकप्यलेरेखेत्यभिधानात् अन्यस्यपाणिग्रहंप्राप्तायाः तवमदनछुरिकायाइवअवयवशोभांकदर्थयतिकदर्थयिष्यतिएवंचमदुक्तनायकस्यैवसत्वयासंगतिःकर्तव्यानान्यस्येतिव्यज्यतेतेनचतस्मिन्सौंदर्यातिशयःवक्रापिच्छुरिकाभवतीतिचंद्ररेखोपमानताद्वितीय

व्याख्यायांकश्चिन्नदोषः ६३३ समीचीनवृत्तेरेवस्वात्मिकार्यार्थमाग्रहःक्रियतेनत्वन्येगतिरितिकश्चित्संकोचे
त्वगतियत्किंबोधित्स्यतिमोधयाप्ताअपिअथचश्लेषपक्षेयंतोऽपिसमीचीनवृत्तत्वाल्लिनःअथचपर्तुलाःपो
षकस्य अथचधावकस्यहस्तंनत्यजंति अर्थांतरन्यासमाहबलवताएवंचनिवारणानर्हसंध्वन्यतेहस्ते
आश्लेषेकंकणानिधावंतिवाढंकुर्वंतिचएवंचसुवृत्तत्वादचेतनावलयाअप्येवमाचरंतितत्रकावार्तास
चेतसामितिभावः ॥ ६३४ ॥ इतिश्रीमदनंतपंडितकृतंगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपने [illegible]

शाखीरिवोपमकांतेस्तवान्यपाणियहंभयातायाः मदनस्यपुत्रिकायाइवांगवो
भोकदर्थयंति ६३३ बोधित्स्येनभृताअपिभर्तुःकर्पूरंत्यजंतिनसुरत्नाः वलिनाक
षेपाहोवलयाःकूजंतिधावंति ॥ ६३४ ॥ इति नकारः ॥ अथ [illegible]

[illegible] ७ ॥ नायकेनाग्येकंभवक्तिषट्चरणेगतिभ्रमररूपकीटकेःयितेमदनधनुरुपमिमधुकरत्व
पत्वादितिभावःपरागपुष्परजस्तद्रूपकाष्ठचूर्णपूर्णमदनधनुषःपुष्परूपत्वादितिभावःआयुधंत्वादासन
मित्यर्थःसत्वास्मरःअधुनामुष्टिनामेयकमध्योयस्याःसाहत्वात्वादितिभावःत्वांत्वात्किंत्वद्रूपंत्वात्किंवहति

१९७ एवंचत्वामासाद्याधुनामदनवीरोऽतिप्रबलःसंवृत्तइतिध्वन्यतेबहुत्वेनिपतितेजातेयोवैनेनंत्वामासाद्यकंदर्पइ
दानींजगज्जयंकरिष्यतीतिध्वन्यते॥६३५॥इतिश्रीमदनन्तपण्डितकृतेगंगाधरेणनमस्तस्यानीध्येयपार्थेदयेनपद्मा
ख्यद्ज्याख्यानव्याख्यासमाप्तमगात्॥७॥ सपत्नीजदुःखदुःखितांनायिकांनायकसखीवक्तिसेनतिसानायिका
दिनयोग्यकार्यकारणात्तस्यकेवलंगृहिणीतिथिद्वयवर्ताऽदिवससंबंधिद्वितीयतिथिरिवरात्रौत्वंसेव्यासिएवं

षट्चरणकीटजुष्टंपरागपूर्णपर्णमायुधंमुक्त्वा तांमुष्णिमेयमध्यामधुनात्रा
किंस्मरेरोवहति॥६३५॥इतिनयघव्याख्यानव्याख्या॥ सादिवसयोग्यकृत्यव
पदेशात्तस्यकेवलंगृहिणी। द्वितिथेर्दिवसस्यपरात्तिथिरिवसेव्यानिशित्वमपि

चगृहकार्यार्थमेवकेवलंसात्वंतुसुरतसुखार्थमितिभावःएवंचतस्यामीर्षानविधेयेतिध्वन्यते ६३६
सखीनायिकांवक्तिस्तनेतित्वदीयस्तनसंबंधितात्कालिकनखरेखाबालवीरवेदबिंदुसमूहःपदस्त्रेभगविन्म
न्नसेगल्लिकमरन्दसरस्वच्छोभतेनेनन्तंनपदेननखरेखावामासकृत्संध्वन्यतेएवंचेदानींतनसुरतेननवागतित्रा
यत्रागलिघोभासंघट्टेनेतिध्वन्यतेएवंचैतादृशावस्थामत्सवतम्पिनिहृदर्शनेपिनमयाकिंचित्कृतमितिनिवदसीत्यनस्वलु

त्यानाल्माग्रतारिकेतिध्वन्यते ६३७ सखीसामान्यवनितानामुपदिशतिसौभाग्येतियूथस्यकरिसमूहस्यभू
षणंकरिणीएकासौभाग्यस्यगर्वंकरोतितुअमुच्चयोर्मदवशाक्तिनोर्यामध्यंअधिवसतिएवंचसर्वनायकस
माधानंत्वयाविधेयमितिध्वन्यते ६३८ पतिमवमन्यतस्सखीवचनादिकमप्युपेक्ष्यपरित्यासतीस्वय
मेवप्रियसविधमागतासतीपरिहृत्तमालोकयत्तासुलघुतागोपनायनायिकानायकंवक्तिस्वचरणेतिस्वच

स्तनन्तननवलेखालंबितयधर्मबिंदुसंदोहं आभातिपट्टसूत्रेग्रथितान्निव
मौक्तिकप्रसवः ६३७ सौभाग्यगर्वमेकाकरोतियूथस्यभूषणंकरिणी आत्मया
मवतेर्यामिदंधयोर्मध्यमधिवसति ६३८ स्वचरणपीडानुचितस्वंमौलिरुजा
विनीतमात्सर्या अपराद्धंसुभगत्वांस्वयमहमनुनेतुमायाता ६३९

रणपीडयाअनुमितायात्वन्मस्तकपीडातयाविनोषणापहृतमात्सर्यास्वयंकृतापराधायातिविहित
प्रणतावध्यिकोपकरणादितिभावःत्वामनुनेतुंअहमायाताएवंचानेनप्रियतमेनबहुतरप्रणामादिनाम
द्रनुनयःकृतोस्तीतिव्यज्यतेयद्वास्वयमेवोत्कंठितानायिकानायकसविधमागतातत्रचतत्सख्यादिकमव

स्लोकयनाकारितागमनसंभाव्यमानत्वाद्ध्रुवपरिहारायमृषेवयक्तिस्वचौरेणेति ६३९ अनुरक्तजनक्लेशंकर्तुंसेनादिकंनसमर्थफ्रकिंतुप्रबलविपक्षविद्रावित्रस्येतिकश्चिद्वक्तिस्नेहमयानितितैलप्रचुरान्अथचप्रीतिप्रचुरान्पीडयतःतैलकारस्यचक्रेणापियंत्रविशेषेणापिअथचसेनयापिशास्त्रभेदंचसेनयोचक्रमित्यभिधानात्अपिनाकोभृगादिसंग्रहःपार्थिवान्पृथ्वीविकारान्घटादीन्अथचमहीपतीन्चालयतिभ्रामयतिअथचस्वस्थानभ्रष्टान्करोतिसकुलालोपिअपिनानिंद्यत्वमावेद्यतेपरमुत्कृष्टचक्रवान्

स्नेहमयान्पीडयतःकिंचित्क्रेणापितैलकारस्य
चालयतिपार्थिवानपियःसकुलालःपरंचक्री ६४०

यत्रविशेषयान्अथचसेनायान्यद्वायथास्थितएवापिएवंचसामर्थ्यवत्त्वविशेषवत्त्वमावेद्यतेएवंचसेनादिसत्वमात्रेणनप्रतिष्ठाकिंतुस्वानुरक्तसंरक्षणपरेरिहहेसरलेविद्रावणरूपकार्यकारितयेतिव्यज्यते

६४० सखीनायिकांवक्ति सरलेतिबहुभंगाभंगोवक्रताविच्छेदःतरंगश्चयबहुरसाबहुविषयकप्रेमवती यद्वाशृंगारादिमतीबहुहर्षवतीबहुबलवतीचबहुचित्तवतीबहुकापथवतीअनेकप्रकारवतीबहुजलप्र

मणवतीचअसतीनयनानांप्रेमाणंनदीनांचगतिःकटाक्षादिःरुच्छितिःगमनंचइतिभवतीनवेदएवंचप्रेम्णि
भंगादिकंनियतमस्तीत्यतएतत्संरक्षणंदुष्करमतोत्यंताभिमानंपरित्यज्यनायकसमाधानंकुर्वितिध्वन्यते ६
४१ नायिकासखीवक्तिसखीतिहेसखिएवंचरहस्यकथनगर्हत्वंव्यज्यतेमाध्यान्हेद्विगुणीभूतायास्सूर्यकिर
णश्रेणीतयापीडितायाछायया आलवालेमाज्जितुमिवसमंताद्वृक्षमूलंआश्रयतिएवंचैनाद्वाग्निदाघकाले

सरलैनवेदभवतीबहुभंगाबहुरसाबहुविवर्त्ताच गतिरसतीनेत्राणां।
प्रेम्णांस्त्रोतस्वतीनांच ६७१ सखिमध्यान्हद्विगुणद्युमणिकरश्रेणि
पीडिताछाया माज्जितुमिवालवालेपरितस्तरुमूलमाश्रयति ६७२

नकोपिस्वगेहाद्गच्छतीत्युपवनेनायंनयाहमप्यधुनातत्रगमनमायेतिध्वन्यतेयद्वासखीनायिकांवक्तिएवं
चयत्रभकररविकरनिकरखिन्नाप्राणानपित्यक्तुकामाअपिछायास्वाश्रयंनपरित्यजन्तितत्रकिमुवाच्यं
त्वयापतिपदारविंदंविहायक्षणमपिखेदयत्वापिदूरेनस्थेयमितिद्योत्यते ६७२ मत्प्रियोमय्यतिरागीपिनानु
रागवानितिवादिनींकांचित्काचिद्वक्तिसखीतिहेसखिशृणुशृण्वित्यनेनत्वदुक्तिरकिंचित्करेतिध्वन्यतेअयं

ममाप्रियःपरोक्षेप्यपरोक्षवन्निर्देशेनायकेनिरंतरसंगतित्वागलितत्वमावेदयतिगृहंयेनैवमार्गेणआगतस्तत्सं
बंधिनगरग्रामनदीःस्वदसहागतान्अन्यान्पृछतिएवकारेणादृष्टमामार्गीयनगरादिप्रश्नकरणमनुचितमिति
ध्वन्यतेएवंचमन्नायकोमय्येतादृशानुरागवान्स्वयन्नाचिरकालीनमार्गेणआगतोप्ययत्नाद्विज्ञयत्तनादिज्ञा
नाभाववानितिमन्नायकतुल्योत्वन्नायकोनवामत्तुल्यात्वमितिध्वन्यतेयद्वाप्रियतमेमानादिकंत्वयाविधेय
मितिवादिनींसखींनायिकावक्तिसखीतिशृण्वितस्यानुपादानेपिश्रवणक्रियाप्रतीतेरनुपयुक्तार्थतया

सखिश्रुणुममप्रियोयंगेहंयेनैववर्त्मनायातः तन्न
गरग्रामनदीःपृच्छयतिसमभागतानन्यान् ५७२

श्रुण्वितिपदमवधारणंलक्षयतिएवंचमदुक्तेनाप्रामाण्यमाशंक्यमितिध्वन्यतेएवंचमन्निमग्नचित्ततया
प्रियतमःस्वयमुल्लंघितवर्त्मगच्छितानेककौतुकनिधाननगरादिज्ञानाभाववान्तथाचैतादृशोमानादिविधा
नेननदुःखजननमनुचितमितिद्योत्यते ५७२ वियोगिन्याःसायंतनसमयोत्थेनदुःखदइतिनायिकासखीवक्ति
सायमितिअत्रसखीतिपदानुपादानंतावद्वर्णोच्चारेमकालातिपातोभवतीतिभाविसायंतनसमयस्यातिदुः

रवदत्तमित्यावेदयति सायंतनसमये सूर्यः अनलं विशति असावनलः मन्मथशरं विशति स च मन्मथशरः विर
हिणीचेतः विशति इदमपि विरहिणीचेतोऽपि तमःसमुदायं तमःशब्देनाज्ञानं ध्वान्तं च सोऽपि तमःसमूहोऽपि जगति
न्यायेन नभः विशति अनलेत्यादि पंचपदस्थद्वितीयया कर्मत्वप्रतिपादनादीप्सिततमत्वेन स्वेच्छयानत्रतत्रतस्यतस्य
कृतप्रवेशस्य निवारणानर्हत्वमावेद्यते एवं च यथा रात्रिर्गमिष्यति तथा तथा मच्चेतसः स्वस्वरूपता भवित्रीति
धरित्रीतले त्वदृते नान्यां मम प्राणप्रदां मन्य इति ततस्त्वरस्वाधुनैव प्रियतमानयनार्थमिति ध्वन्यते ६७४ काचित्सं

सायं रविरनलमसौ मदनशरं स च वियोगिनीचेतः इदमपि तमःसमूहं सो
ऽपि नभो निर्भरं विशति ६७४ स्मरवीरसमरपूरितकंबुनिभद्विगुणपीनग
लमालः शीर्णप्रसादोपरि जिगीषुरिव कलरवः क्वणति ६७५

चित्संकेतं वक्ति स्मरेति मदनयुद्धसमये मदनवीरसमरेष्वपि पाठः पूरितो यः शंखस्तत्तुल्यद्विगुणितपुष्टकं
ठनालः कपोतः जयेच्छावान् निवर्ज्जर प्रसादोपरि कूजति शीर्णपदेनान्यान्यारोहणीयत्वं ध्वन्यते प्रासादपदेन श्रमा
पनोदकसमीरणवत्तया निर्भररतसंपादनयोग्यत्वं व्यज्यते उपरिपदमन्यानवलोकनीयत्वमावेदयति कलर

397

वपदेनोद्दीपनसत्वंद्योत्यते ६४५ फूत्कृत्यक्रंदंतीसुंदरींसखीशिक्षयतिस्फुरदधरमितिस्फुरन्नधरोयस्मिंस्तन्नि बिडबाष्पध्वनिरोधेनोत्कंपौकुचौयस्मिन्जानुरुच्छ्रितवदनं(उ)दंएतादृशप्रकारमालिरुदितंसत्प्रकृतेःएवंचैतदन्यथाचरणंतवानुचितमितिध्वन्यते स्फुरदधरश्वासमित्यपिपाठःयद्वैतादृशरोदनेकस्यापिज्ञानंनभविष्यतीतिफूत्कृत्यरोदनंतवनएवोचितमितिसखीनायिकांवक्ति ६४६ काचित्सामान्यवनिताकांचित्सा

स्फुरदधरमविरतावलज्झृतिरोधोत्कंपकुचयुगंक्रंदितं जानूपनिहितहस्त
न्यस्तमुखंदक्षिणप्रकृतेः ६४६ स्वयमुपनीतैरशनैःपुष्टानीडनिर्दिष्टं
दर्पितं सहजप्रेमरसज्ञासुभगागर्वंबकीवहतु ६४७

मान्यवनितांभंग्यंतरेणवक्तिस्वयमित्यादिस्वयमाहृतैर्भक्ष्यैःकुलायसुखितंदर्पितंपुष्टानीअकृत्रिमप्रेमरसाभिज्ञावत्ताकांसौभाग्यशालिनीगर्वंवहतुसुभगेतिभिन्नंपदंवाएवंचययास्वद्रव्येणनायकपोषणंक्रियतेसैवरसाभिज्ञासौभाग्यवतीनांगर्वमुद्वहतुनामपरस्यास्तद्वहनमनुचितमितिध्वन्यते ६४७ दुष्प्रभुणाकोव्याधिकारेदत्तोपिप्रभुरयंमय्यतीवाविश्वस्तइतिधियातत्सेवनमुचितंनेतिकश्चित्कंचिद्वक्तिस्वरसेन

तिस्वेछयाकरदंडंबध्नतांकुर्वतामादानेअर्थात्कवादानेकंटकसमूहैःतुदतांस्वरसेनेत्यनेनाक्षिपदेनेनभुक्तंकि
न्तोनिरोधनृत्यत्वमावेद्यतेकंटकोत्करैस्तुदतामित्यनेनस्वेछयाकृतमपिदंडंशनैःशनैःनगृण्हतीतिध्वन्यतेअ
थचस्वस्यरसेनद्रव्येणकरंहस्तंबध्नतांपनसरसस्यचिक्कणत्वादितिभावःकंटकोत्करैस्तुदतांफनसस्यकंट
कबाहुल्यादितिभावःपिशुनानांपनसानांचकोशस्यभांडारागारस्यआभोगःसंपर्कस्तद्विषयकाधिकारव
त्वादितिभावःअथचकोशपरिपूर्णतासोपिअपिचविश्वासास्पदत्वमावेदयतीतिअथचपक्षसर्वदेशस्यापिक

स्वरसेनबध्नतांकरमादानेकंटकोत्करैस्तुदतां पिशु
नानांपनसानांकोशाभोगोप्यविश्वास्यः ६४८

ठिणत्वादिदोषसत्वात्सुखायकःअविश्वास्यःएवंचकोशोप्येभिरस्मासुविनिहितइतिधियानसुधियापि
शुनाःसेव्याइतिव्यज्यते ६४८ सरलनयामानाद्यविधायिनींमानिनींसखीसमुपदिशतिसौभाग्यमितिस्व
शरीरस्यचित्रेशाल्पइत्यनेनकार्यक्षमेपिवपुषिवामार्धस्यैवादरस्तत्रकावार्ताकार्याक्षमेवपुषीतिव्यज्यतेदेव्याः
वामार्धमेवसुव्यस्तमांशाकमेवदेवीदक्षिणशरीरभागस्यशिवरूपत्वादितिभावःअर्द्धमित्यनेनदक्षिणैकदेशा

स्याप्यनिवेदनेनेनतत्रकेवलमौदासीन्यमपितुद्वेष्यत्वेत्तिध्वन्यतेरुछापयत्सहरेणतरुणीनांदाक्षिण्यात्सरस
छलत्वात्सौभाग्यंनइत्युपदिष्टंहरपदेनहरतिसर्वस्यदुःखमितिव्युत्पत्त्याकरुणावतापिभगवताऽनंगीकारेणक
रुणारहितस्यान्यसर्वनायकस्यदाक्षिण्यंनप्रीतिविषयमितिव्यज्यतेतयद्वोपदेशदानार्हत्वमथवोपदेष्ट्राया
थातथ्यंएवंचश्लिष्टाभ्यांवामदक्षिणपदाभ्यांकौटिल्यादेवतरुणीनांसौभाग्यंनसरलतयेतिध्वन्यतेतरुणी
नामित्यनेनांत्येवयस्सिदाक्षिण्यमुचितमित्यावेद्यतेउपदिष्टमित्यनेनान्यथासंभावनमनुचितमितिध्वन्यते

सौभाग्यंदाक्षिण्यंतेत्युपदिष्टंत्वेणतरुणीनां वा
मार्धमेवदेव्यास्त्ववपुषिशैलस्यतियेशामता ६४९

एवंचसरलतांविहायमानाग्धवत्त्वंयत्त्वयाविधेयमितिध्वन्यतेयद्वाकौटिल्यशालिनंनायकंनायिकासखी
वाक्तिस्ववपुःशैल्स्मदेव्याःवामार्धमेवानिवेदनायतहरेणदाक्षिण्यात्सौभाग्यंनेतितरुणीनामुपदिष्टंननुपुंसा
एवंचस्त्रीणामेववाम्यकरणमुचितंननुपुंसामितिध्वन्यतेयद्वातरुणीनामेवेतियोजना ६४९ नायिकास
खीनायकंवक्तिसुभगेतिहेसुभगसदनभिज्ञोसम्यकमर्दयित्वात्सुतनुःसुतनुपीडितावेद्यपुर्विशेषहेषंदधती

४००

सापीडयेवज्ञापयतिएवंचसत्कृतपीडायत्रतस्यजीवननिदानंतत्रकिंवाच्यंत्वत्संगइतिव्यङ्ग्येनउत्सवबहुत्वात दूषनमागतंत्वंबलादबलांत्वयादृढालिंगनादिनासंपीड्यानुरागागलितत्रायत्रागालिनींविधायेदानींउदासीन वत्स्थीयतेतत्रतेतदनुचिततरंतवेतिभावःसुभगत्वंचाकस्मिकेत्वाहज्ञनायिकासंपर्कवत्वादिरितिभावःस्वपद नभीस्तित्वरूपत्वंनायकेनायिकायासख्यादिरहितेनसाहाय्यरूपत्वमावेद्यतेभिन्नावित्यनेननिर्गमाक्ता

सुभगत्वद्भवनभित्तौभवतासमर्प्यपीडितासुतनुः सापीडैयेपनीवति
दधतीवैद्येपुष्पितत्वं ६५० सागुणमयीस्वभावस्वच्छासुतनुःकरग्रहाय
सा भणिताबहुमंत्रविदाभयनाकान्तमीरमालेव ६५१

ववत्वंद्योत्यतेभवतेत्यनेनबलात्कारोव्यज्यते ६५० यानायिकासखीनायकंवक्तिसेतिगुणाःसौंदर्याद यःपक्षेगुणास्तंत्रस्वभावेनसहजतयाव्रक्रांतःकरणापक्षेस्यभावोज्वलाकरग्रहेणपाणिग्रहणेनस्वाधीना एवंचपातिव्रत्यमावेद्यतेपक्षेहस्तेनयदंगीकरणंतेनायत्ताकान्तमीरमालेवसुतनुःएवंचस्पृहणीयत्वंद्योत्य तेबहुविचारचतुरास्यंतकलाकुशलेनेत्यर्थःपक्षेबहुतरागमोक्तमंत्रवेत्तेनएवंचबहुतरउपायशालित्वंद्योत्य

नेभवताभ्रामिताएवंचखसंगस्याकदापिनैनस्याविश्रांतिरितिव्यज्यतेयद्वासामान्यवनितासखीनत्पिकांचकि
करग्रहणस्वाधीनानतुद्रव्यादिलोभेनेतिभावःस्वभावस्वच्छेस्येनेनसरलत्वंव्यज्यतेबहुमंत्रयिदिसनेकप्रकारक
विचारयताएवंचकापटपट्टशालित्वंद्योत्स्येतेभ्रमंप्रापिताएवंचेयंभ्रांतात्वामगच्छिरमेरुतिकेत्वंतुनकिमपिव
सुददासीतिध्वन्यतेअन्योपिमंत्रयेत्साकांचिज्ञनेभ्रांतेनयिभायतदीयसर्वस्वापहारंकरोतीतिलोकिकं ६५१ ना
यकोनाय्यिकांयाचकिसव्रीडेतिहेव्रीडासहितस्मितसुभगेकिंचित्स्पृष्टाकिंचिदस्पृष्टाएतादृशरूपेकम्येतिभावःआ

स्पृष्टास्पृष्टेसव्रीडस्मितसुभगपाष्टिप्रद्येयवकिंचिदपयांती
अपसरसिसुंदरियथायथातथास्पृशसिममहृदयं ६५२

कस्मिकसंज्ञातसंघनेपिलोकभीतियत्राद्दितिभावःअतएवव्रीडस्मितवस्याव्याय्यिकायाःअपसरंतीत्वंय
थासुंदरिअपसरसितथाममहृदयंस्पृशसिएवंचेदानीमहंनानुग्राह्यस्त्वयाचेत्तन्मनमेप्राणाःस्थास्यंती
तिव्यज्यतेयद्वास्पृष्टापिअस्पृष्टेवाहमितिसपरंतीयथायथापसरसितथाममहृदयंस्पृशसिएवंचनाहंत्वयास्पृ
ष्टेतिवादिनीअपसरसिहृदयंचस्पृशसीत्यपसरणमनर्थकमतएवालिंग्यस्वामितिव्यज्यतेस्पष्टीभूत्वेवकिंचि

५०२

दर्पयांतीत्यपिपाठःषष्ठीसंपूज्येतिपाठेपिप्रसवनिमित्तकेएवव्रीडास्मितेतिकिंचिछष्ठींसंपूज्ययथाकथंचि
त्किंचित्षष्ठींपूजयित्वेत्यर्थःयथायथापसरसितथातथासुंदरीममहृदयंस्पृशसिषष्ठीपूज्येत्येवेतिपाठे
पूज्याषष्ठीयत्त्वंयथायथापसरसितथासुंदरिममहृदयंस्पृशसिएवंचयथाषष्ठीसंस्पृशसितनजीवतीत
थाहतषष्ठीपूजयात्वयास्पृष्टंममहृदयंनाच्छितिंप्राप्नोतीतिव्यज्यते तेनचममालिंगनचुंबनादिदेहीति ६
५२ निजप्रियतमएवरतिर्विधेयानान्यत्रेतिवादिनींसखींनायिकावक्तिसखीतिहेसखिएवंचवास्तवाभि
प्रायकथनार्हत्वंआवेद्यतेअवकाशान्प्राप्तःसंकेतलवङ्गलतासमयविशेषेसमागतइत्यर्थःप्रेयान्यथासुखमुपाद

सखिसुखयत्यवकाशप्राप्तःप्रेयान्यथानतथानगृही
यातादवारितादपिभवतिगवाक्षानिलःशीतः ६५२

यतितथाहिनुज्ञःप्रेयान्अनुमेयार्थमर्थांतरन्यासेनदृढयतिअवारितानमहतादृगतिशेषःवातायनसं
बंध्यनिलःशीतःतापापनोदकःएवंचान्यनायकमवरूपमानयतिध्वन्यतेयद्वानिजदयितानुरक्तांनायिकां
अन्यनायकेनसंयोजयितुंदूतीवाक्येगृहीत्यनेनावारितादित्यनेनचअर्थादोषधवस्कामःप्रभुत्वात्केवलंसमः

कवबलेषुदारेषुत्रयादन्यत्रमन्मथइतिचतत्तुल्यंन्यायतयानतपेक्षयाऽपिआधिकानुरागशालिनीपरपुरुष
नोसुखागतिन्नायइतिद्योत्यतेअथवागृहीत्यनेननिरंतरसदनावस्थितिन्नागलितयास्वनायकःपरपुरुषाभावि
समयेपिभोक्तुंनशक्यइतिव्यज्यतेतेनचाधुनातमहामानयामीति ६५३ निरंतरनितांतकुपितंकांतांसखीच
क्तिसततमितिभुजंगिवभुजंगीतत्संबुद्धिः एवंचनवांगतिकागमनेपिभीतिरुसधत्तइत्यावेद्यतेनिरंतरक्तीर
तवदनेकोपवशादितिभावावःयद्वास्वभावतएवारक्तवदनत्वंरचखीयिषमिववाचोगुंफगिरंतीपक्षेगरलंगि

सततमरुणितमुखेसगर्वविनिगरंतीगरलमिवगिरोगुंफं
अवगणितोषधिमंत्राभुजंगिरक्ताचिरंजयसि ६५४

गिरंतीअवगणितोषधिमंत्राअवगणितौषधितुल्याचिवाराएवंचयथौषधिपीडापरिहारकतयासुखकारि
णीतथासद्विचारायदुक्तिस्तेहितकारिणीअहोएनामपिनगणयसीत्यनुचितंतचेतिध्वन्यतेपक्षेऔषधमं
त्रादेरपिनयत्रसामर्थ्यमितिभावः रक्तंजनंचिरंजयसिविरक्तंकरोषिपक्षेरुधिरभंतंरुधिररहितंकरोषिएवंचे
तादृशकोपवत्तयायत्रानुरक्तोपिजनोनुरागरहितःक्रियतेतत्रानुरक्तनुरंजनंतवदुरापास्तमितिव्यज्यते ६५४

सुदिनमितिनदेवसमीचीनंदिनंयस्मिन्विरहदुःखानिस्मृत्वास्मृत्वारात्र्याःप्रथमेप्रहरेइतिभावःवारंवारंदृढंआ
लिंगतिआलिंगयिष्यतीत्यर्थःत्रियामेतिविहाययामिनितिपदोपादानेननिखिलजनेजागरूकेपिसायंतन
समयएवचालिंगनादिविधानेनविगलितलज्जात्वंव्यज्यतेतपधिकात्रांसनमेतत् ६५५ काचित्कांचिद्वक्तिसांत
र्भयमितिभुजिष्यादासीतस्यनायकस्यअंतर्भयसहितत्वाग्मिनीज्ञास्यतीतिधियेतिभावःयथायथासम्यग

सुदिनंतदेवयत्रस्मारंस्मारंनदेवदुःखमपी आलिंगतिसागाढंपुनःपुनर्या
मिनीप्रथमे ६५५ सांतर्भयंभुजिष्यायथायथाचरतिसमधिकंसेवां सा
शंकसेर्ष्यंसभयातथातथागेहिनस्तस्यां ६५६

धिकांसमंतानुरागवत्त्वादितिभावःसेवांआचरतितथातथागेहिनीएवंचगृहकर्मव्यापृततयैतादृशानुचिता
चरणज्ञानवैधुर्यंव्यज्यतेसाशंकांअनर्थमागतिभावसहिताकिमितीदानीमियंसमधिकांसेवांकरोतीतिधियेति
भावःसेर्ष्यासमत्सराप्रायेणेयमस्मिन्रतिमतीतिधियेतिभावःसभयाल्लोकापवादापवादादितिभावःअतएव
गेहिनीतिपदमर्थवत्एवंचसर्वदास्वामिचरणपरिचरणंस्वयमेवविधेयंनतुगृहव्यापारव्यग्रदास्यादिनेति

ध्वन्यतेतस्याइतिपाठेनायिकायाःसांतर्मर्यंनज्ञानब्योनयानायकीयमस्संगइतिधियेतिभावः इतरत्समं ६५६ नायकोनायिकांवक्तिसुंदरीतिहेसुंदरित्वत्याःसखीभवद्विपक्षस्यचसपत्न्याःकांतिंयथादर्शयतितथात्वन्मात्रदासस्यएवंचत्वदतिरिक्तायाश्शोभाकथनंकथमिवमयासोढुंशक्यमितिव्यज्यतेसद्वेषादृष्टिःपततिअर्थान्त्वद्विपक्षेएवंत्वनमयानुरागवशात्त्वद्विपक्षावलोकनंकृतंकिंतुक्रोधवशादितिभावः ६५७ सपत्नीदुःखितांकां

सुंदरिदर्शयतियथाभवद्विपक्षस्यनतुसखीकांतिं पततितथाममदृष्टि
स्त्वदेकदासस्यसासूया ६५७ स्वाधीनेरतिरक्षणनखांकपत्रावलोपादि
नत्रायतेः सुभगासुभगेत्यनयासखीगिराखिलामुखरितापल्ली ६५८

तांनायकसखीवक्तिस्वाधीनेरतिनिहेसखिस्वयंकर्तुंशक्यः दंतक्षतनखक्षतत्रिवलीप्रोछनदिवास्वापैः सुभगासुभगेतिअनयात्वत्सपत्न्येत्यर्थःसमग्रापिपल्लीवाचालीकृतापल्लीपदेनजघन्यंतेनयथाथ्यानन्तरन्यथात्वंतेनचैतद्वचनमप्रमाणमितिव्यज्यतेनिवारणार्हत्वंवामुखरितेत्यनेननवचस्युपेक्षणीयत्वंव्यज्यतेएवंचनायकोनैतस्यामनुरक्तोनवातत्कृतानिदंतक्षतादीनिकिंतुमिथ्यैवलोकस्यसौभाग्यप्रकटनायानयास्वय

मेवसंधादिनानीरितिर्विज्ञायनायकेमानादिकरणमनुचितंतवेतिध्वन्यते ६५८ काचित्कांचिद्वक्तिसरितइति
यस्यसदनेसरितइवश्रेष्ठान्वयजातापक्षेमहत्तराद्विजन्याःनार्यःरुष्यंतिदुःखोद्रेकयत्तादितिभावःसःक्षा
रास्येवनीरसास्येवेत्यर्थःसमुद्रलहरीषुमेघइवतृष्यतिएवंचयःकुलीनस्वनायिकासुनाभिनंदतितस्यनीर
सनायिकायामस्तिरेवभवतीतिव्यज्यतेयद्वापरांगनालंपटंनायिकावक्तिजलनिधिपदेननीचजन्यत्वमन्यांगना

सरितइवास्यगेहेरुष्यंतिचिरागालगोत्रजानार्यः क्षारास्येवसतृष्यतिज
लनिधिलहरीषुजलदइव ६५९ सकलकटकैकमंडिनिकठिनिभूतनायेत्ती
रवरदंति गिरिभुवइवतवमन्येमनःशिलासमभवच्चंडि ६६०

सुध्वन्यतेजलदपदेननायिकामालिन्यंव्यज्यते ६५९ नायकदूतीनायिकांवक्तिसकलेतिनिगरवलकंक
णमुख्यभूषणेपक्षेकटकोद्रिनितंबःकठोररहृदयेपक्षेकठिणीखटिकापमरागरूपरदेपक्षेगस्विरंशृंगंहेकोप
नेपर्वतभूमेरिवतवमनःपाषाणःपक्षेमनःशिलाधातुविशेषःसंजातइतितर्कयामिएवंचत्वदेकत्वारणेउचि
तमात्राचरणप्रवणेनिजरमणेनेवंविधंवैधुर्यंतवकर्तुंसमुचितमितिव्यज्यतेतेनचायंत्वंपंतमनुसरेरिति ६६०

२०५ सखीनायिकांवक्तिसखीतिहेसखेदुरवगाहःकेनाप्युपायेननिवारयितुमशक्यःसचासौगहनःबहुतरइत्यर्थःपक्षे
केनाप्युपायेनाकलयितुमशक्यःकुटिलाशयश्चेत्यर्थःप्रियजनेपिनायकेपिअपिकोपकरणानर्हत्वमावेदयति
पक्षेस्वोपसितजनेपिएवंचकिमुतान्यनेतिभावःविप्रियंकुर्वंविदधानःविनतंमुखंतस्योपरिगच्छितःपक्षेसा
धोःउपरिगच्छितःसाधोःश्रेष्ठत्वादइत्यर्थःएवंचदुष्टस्यदुष्टश्लीगतिःसाधुनोनइत्यर्थःदुष्टइवतवकोपःदुर्लक्ष्यःज्ञातु
मशक्यःपक्षेद्रष्टुमशक्यःएवंचैतादृशःकोपकरणमनुचितंतवेतिध्वन्यतेविनयमुखोपरिगच्छितइतिपाठेविनयः

सखेदुरवगाहगहनोविदधानोविप्रियंप्रियजनेपि ॥
खलइवदुर्लक्ष्यस्तवविनतमुखस्योपरिगच्छितःकोपः

मुखाग्रतोयस्यैतादृशाउपरिगच्छितःजातइत्यर्थःएवंचैतादृशविनयप्रदर्शमन्यान्यादृशमेवभातीतिव्यज्यतेप
क्षेविनयेनमुखंयस्यनतुहृदयइतिभावःदुर्लक्ष्यःविनयमुखत्वादेवमुभयत्रभावःदुरवगाहहेसादःभाग्येदेवेत्यर्थः
प्रियजनेपिविप्रियंविदधानःअप्रियेविनयप्रदर्शनस्योदासीनत्वप्रदर्शनत्वादितिभावःपक्षेप्रायत्नहेसखेखल
इवतवकोपःएवंचैतादृशःकोपकरणमनुचितंतवेतिभावइत्यर्थः ६६ कथमियमुपरिवेचाहात्सवेनालोक्यती

६०४

तिवादिनंपतितनष्टत्वात्तःकश्चिद्वक्तिस्वेदेतिस्वेदेनत्वद्दर्शनजेनेतिभावःसवसनस्नानशालिनीसप्तपदसमाहाररू
पासप्तमंडलीगतिक्रामन्तिमदनरूपोग्योदहनःसत्स्ययोगविकारस्तत्सहिताचित्तहारिणीलज्जितानम्रीभवतिएवं
चानयातादृशमपहृतमतएवेयंदिष्ट्वास्वेदरूपजलेसवसनाप्लुतासप्तपदीरूपसप्तमंडलागतिक्रमकारिणीम
दनरूपाग्निदाहग्लानिसंजातादुःखमनयालज्जावशान्नेत्रेन्मीक्षितइतिभावःएवंचत्वद्विषयकलज्जावशादेय
मुनीयतेयदियंविहितेऽपिविवाहेनत्वांत्यक्षतीतिव्यज्यते अन्योऽपिनस्फुरःसंजातःदिव्यदूषणःकिमिदंवक्तव्यंमये

स्वेदसचेलस्नातासप्तपदीसप्तमंडलीयांनी सम
दनदहनविकारामनोहराव्रीडितानमति ६६२

तिविगलितधिषणोऽधस्तादेवविलोकयन्नास्तइतिलौकिकंयद्वानायकोनायिकासखींवक्तिएवंचेयंमन्मथ
रूपवस्तुहृतवतीवैवाहिकछन्नादिव्येपिदुःखमावर्तनीसमयतनवस्त्वददतीमयेयंभुजपाशेनबध्वानिर्दयंमद
यित्वामुत्स्यभियोतिरुरसिताडयित्वादंतनखक्षतोऽथक्लेशभागिनीविधेयातत्रभवत्यानेनसख्यसंरक्षणंक्षणम
पिविधेयमितिव्यज्यतेनेनचसकृतविवाहामप्येनांनमुंचामीतिपद्यामनोहरासुंदरीलज्जितानमतिस्वेदेसाविशेष

६०७

षणस्यसप्तपदीत्यादिविशेषणंहेतुगर्भंएवंचनिर्बाधप्राशस्त्यमावेद्येतलज्जायांतुस्वेदप्रदानामदीयमदनवि
कारइतिएभिर्नीलइतिधीर्हेतुःएवंचैतादृशोढापरिणयएवसम्यगितिव्यज्यतइतिकश्चित्कंचिद्वक्तीत्यर्थः ६६२
समीचीनायामप्यसमीचीनसंसर्गादन्यथाभावोभवतीतिकश्चित्कंचिद्वक्तिसुरसेतिसमीचीनरसेःप्रकर्षे
णवर्तमानःपक्षेसमीचीनरसवान्समानाचरणयतांपक्षेएकजातियछंदसामयंसमुदायःकाव्यस्यस
र्गइवान्याचरणप्रवेणेःपक्षेविजातीयछंदोभिःएतैरपियएवकारेणबहुकमलावाञ्छितेनाकिंभविष्यतीतितन्न

सुरसप्रवर्तमानःसंयातोयंसमानवृत्तानां एतै
र्विभिन्नवृत्तैर्भंगुरितःकाव्यसर्गइव ६६३

विभइतिव्यज्यतेभंगुरितःकुटिलीकृतःपक्षेसमापितःएवंचासत्संगतिरनुचितेतिव्यज्यतेयद्वासर्वेप्येतेस
मीचीनामसहायपक्षएवकस्छिन्नःपरमधुनेयकश्चिद्दुष्टरागस्यान्यथाभावंनीताइतिकश्चित्कंचित्प्रतिव
क्ति ६६२ कश्चित्सखायंप्रतिवक्तिसर्वासामितिहेसखेयसर्वासामेवस्त्रीत्वसाधारणधर्मवत्त्येतिभावःसुरतपय
इवदुग्धमिवसमीचीनंआवर्तितदुग्धमिवतस्याएवपुनःपुनरावृत्तेःसुरतंमधुरंएवंचान्यकामिनीनांसुरतंस

म्येवपरमिदमधिकंतस्यांयदुत्तरोत्तरसुरतेमाधुर्यमितिभावःएवंचान्यासांप्रथमतएवमाधुर्यंनपुनरुत्तरोत्त
रसुरतइतिव्यज्यतेतेननचतत्तुल्यातान्यानाय्यपिकेतियद्वासर्वासामेवपुनःपुनराहृतेसुरतंजलमिवमनोहारिपु
नःपुनराहृतेतस्याएवसुरतंदुग्धमिवमधुरंएवंचयथाजलदुग्धयोर्महदंतरंतथान्यासांतस्याश्चोत्तरोत्तरसु
रतइतिव्यज्यतेप्रथमव्याख्यानेपयःपदस्थानेदुग्धपदंदुग्धपदस्थानेपयःपदंचेत्तूभयत्रैकपदत्वानमुचितं

सर्वासामेवसखेपयइवसुरतंपुनर्मनोहरति तस्याएवपुनराहृतेत्ताद्दुग्ध
मिवमधुरं ६६४ स्वप्नेऽपियांनमुंचसियातेतनुग्राहिणीहृदयस्थापी दु
ष्टांनबुध्यसेयतांगूढव्यभिचारिणींवासि ६६५

६६४ काचित्कंचिद्वक्तिस्वप्नेऽपीतियांस्वप्नेऽपिअपिनाजागरकालसंग्रहःनमुंचसिएवंचासक्त्यतिशयोद्योतितस्तेनपश्ये
स्वप्नेऽपिबुद्धेसत्वात्तूयथाश्रुतेयात्हृदयस्थापितवर्त्ततिभावःतेअनुपश्यात्ग्राहिणीपरपुरुषमितिभावःएवंचयांत्वं
सर्वदाभासिसात्वय्यपिक्षणमपगतेत्वय्यपिपरपुरुषमभिलसतीतिभावःअथवात्वत्तूहृदयस्थायपिपरपुरुषा
नुग्रहवतीत्यर्थःएवंचत्वत्तुहृदिस्थितिकोऽपिपरपुरुषेमनःकुरुतेयासात्वस्याःकिंकरिष्यतीतितन्नविमृशति

(51)

व्यज्यतेयद्वायातवानुग्रहकारिणीतेनाभिमताएवंनवास्तवंनतस्यास्तव्यनुग्रहोनास्तीत्यर्थःपक्षेयातेअविद्यमानेवस्तुनीतिभावःअनुग्राहिणीअविद्यमानवस्तुविषयिणीत्यर्थःअपिःसमुच्चायकः॥तंदुष्टंबुद्धिमिवगुणव्यभिचारकारिणींपक्षेस्फटिस्यज्ञेयभूमत्ववतींनजानासिएवचेनाद्यज्ञाद्दुष्टायामासाकिंसंपादनेनतवानुचितामितिव्यज्यते ६६५ कश्चित्कंचिद्वक्तिसपराद्धासीतिहेअनवद्यांगिएवंचस्पृहणीयत्वमावद्यतेपराद्धासिसाहितंचलंतीपुनःपुनःपश्चान्निरीक्षमाणाचलंतीत्यर्थःत्वमित्यस्यानुपादानंलोकभीतिभावद्योतयतिपक्षेपरिभ्र

सपराद्धासिचलंतीवास्येवनृणांमनोनवद्यांगि हरसि क्षि
पसितरलयसिभ्रमयसिलोलयसिपालयसि ६६६

मणवतीमनःभ्रमतीतियदानुपादानेनयदिदंमनीयदीयंस्यान्नहितत्त्वनेनाह्वोतदयस्थाकथंमयादृष्टंकःतिव्यज्यतेयद्वामदीयत्वेनज्ञातमनसिइतोप्यधिकनरपीडाज्ञयाविधेयेतिभीतिरावेद्यतेवासातृणमिवरसिअवलोकनेनस्वाधीनंकरोषित्वय्यासक्तंभवतीतिभावःक्षिपसिअनवलोकनेऽहमनयावानुगृहीतइतिदुःखभावंकरोषीतिभावःतरलयसिपुनरवलोकनेमय्यनुग्रहवतीतिनिर्धार्ययेवंमनश्चलस्फटिनिधर्तव्ये

निचोचत्यगतंकरोषीतिभावःअभयासिपुनसर्वलोकेनअज्ञानत्वाल्लिकरोषिसर्वथाकिंकर्तव्यतामूढंसंजात
मितिभावःलोलस्यासिपुनरवलोकेननकस्मिन्नूर्किंचिद्रूपमस्तिनयेनतिज्ञापकयथावगच्छानित्वाल्लत्वाभावचलक
रोषीतिभावःएवंचक्षणंधैर्यत्वाल्लिक्षमणमधैर्यत्वात्तिसंहृतामितिभावःपानयासिमूर्छितंकरोषिपुनरवलोक
नादित्तिभावःएवंचेत्सत्करासरूपसायकेवसमसायकेनभूयोभूयोजर्जरीकृतंसंनिप्राणमिवसंजातमिति
भावःअन्यामिकश्चिद्दीर्घपुनःपुनर्हन्यमानोमूर्छितोभवतीतिलोकिकंएवंचनिरपराधेनामेमेताद्दशाकुस्व
विधानेकथंनापराधासिभवतीतिव्यज्यते ६६६ नायिकासखीनायकंप्रत्याहेतिहेकितवएवंचनैवताद्दशबुद्धिं

साबहुलक्षणभावास्त्रीमात्रंवेत्तिकितवनवतुल्यं
कोटिर्वराटिकावाद्यूतविधेःसर्वएवपदं ६६७

ज्ञातित्वमुचितामितिव्यज्यतेननबहूनियानिलक्षणानिअरछूलाधरत्वादीनितेषांभावःसत्तायस्यासाबहुला
पेक्षणाःस्तुत्सवाःएतेभ्यएताद्दशाभावाःविलासाश्चयस्यांसाएवंचेतरनायिकातोऽधिकसमावेधानपक्षेबहूनां
समग्राणांलक्षणमालोकनंभावश्चित्ताभिप्रायोयस्यांसाएताद्दशीनायिकासाकस्त्रीमात्रंवाइतितवएवंचाना

5(3

स्येनेदृशीमतिरितिभावःतुल्यंमात्रपदेनक्षणादिसत्वविरहआविद्योतअमुमेवार्थमर्थांतरन्यासेनदृढयतिद्यू
तविधिसंबंधीकोटिःकोटिसंख्याकंवस्तुरूपार्दिकावासर्वएवपणःयद्वाद्यूतेविधिःकर्तव्यार्थोयस्यसःविधिप
ःस्मवश्यकर्तव्यत्वमावेदयतिएवंचयथाद्यूतासक्तस्यकोटिसंख्याकंवसुसमधिकंवराटिकान्यूनेतिज्ञान
त्रत्यत्वंतथाद्यूतस्यलवविशेषज्ञानमत्यल्पत्वमितिभावःएवंचगुणानभिज्ञतयातांमत्सखींविहायान्यत्रास
सिद्धिःक्रियतइतिव्यज्यते ६५७ सखीनायकंयत्क्लिश्नासितिहेकितवपातितासिक्षणेनरूक्षकटाक्षेणपरोक्षःपा

साऽविरहदहनदूनामृत्वामृत्वाऽपिजीवतिवराकी
सारीवकितवभवतानुकूलितापातिताक्षेण ६५८

त्राभवताऽनुकूलितास्वाधीनीकृतापक्षेसंचरणाक्षमीकृताविरहानलखिन्नावराकीएवंचसरलत्वमा
वेद्यतेचतुरंगगुटिकेवमृत्वाऽपिजीवतिएवंचत्वत्कटाक्षमात्रेणजीवनमन्यथामरणमितिभावःएवंच
याहिस्वदर्शनादिनानोपायैःस्ववशतांनानीतातस्यांपुनरेतादृशोदासीन्यसंपादकंकथमनोचितंतेनाव
हतीतिव्यज्यतेतेनचसारत्वयानुयायथेतिपक्षेमरणंक्रीडनाक्षमत्वंजीवनंततःक्षमत्वं ६५८ श्रीरामसम

नायिका सखीं वक्ति स्पर्शादिति निदाघः प्रियइव ६९ एवं च निवारणानर्हत्वं ध्वन्यते स्पर्शमात्रात् एवं च किंचित्कालो
त्तरं किमनेन न विधेयमिति निषिद्ध इति व्यज्यते पक्षे रतादिजन्यामवस्थां वक्तुं न शक्य इति व्यज्यते स्वेदं करोति निद्रां
कर्तुं च मे न ददाति जघनसंबंधि वसनमपि क्षणमपि न क्षमते उभयत्र जघनवसनस्य स्वभावत्वं पक्षे तदभावेका
वार्तालिंकरणादीनां चुंबनालिंगनादीनां कान्यथा तीयत्विकादीनामिति भावः एवं च प्रतिक्षणहु उत्तरर

स्पर्शादिव स्वेदं जनयति न च मे ददाति निद्रां तु प्रिय इव जघनांशुकम
पि न निदाघः क्षणमपि क्षमते ६९ सा भवतो भावनया समयविरुद्धं म
नोभवं बाला नूतनलतेव सुंदर दोहदवशादकालफलं वहति ७०

नकारीमा ऽस्थिप्यतम इति व्यज्यते एवं चेत्तगहत्वा निदाघकाले प्रियतमं तरानावस्था तु ज्ञायमत स्त्वरत्वत
दानयनार्थमिति ध्वन्यते ६९ दूती नायकं वक्ति सेति हे सुंदर एवं चासक्तियोग्यत्वं स्फुटं पेन यद्वे दोहदविशे
षणं नूतनलतानु नूतनपदेन चिरभाविफलयोग्यत्वं ध्वन्यते दोहदस्य वशात् अकालफलमिव सा बाला भवतः निरं
तरचिंतनेन समयविरुद्धं बाल्ये हि मनोभवोद्रेकत्वं विरुद्धमिति भावः फलविशेषणमप्येतत् मन्मथं वहति एवं

415

वसामदनकलापानभिज्ञेनेतिनमंतव्यंत्वयेतिव्यज्यतेतेनचाभुक्तभोगान्नाधिकंकिमपिसुमनस्यमनस्त्वरस्य
तद्दर्शनायेति ६७० नायकंनायिकासखीवाक्तिःस्पृशतीतिस्मानैरेवैःस्पृशतीतिनचापालिखतीतिनखाग्रस्पर्शसं
पादनेनमदनवत्त्वंनस्पष्टतदग्ध्यकरणेनलज्जावत्त्वंनापिमोचयतीत्यनेनमदनकत्त्वंध्वन्यतेनचमुंचतीतिलुंन
मयच्छतीतिनवागच्छतीत्यर्थःनचमदयतीतिमदयतीत्यनेनमन्मथस्पृष्टचेष्टाधवारणेनलज्जावत्त्वंव्यज्यतेनि
द्रामास्तेव्याहयतीतिननिद्रातीतिद्रूष्मींनिद्रातीतिवाहनेनलज्जावत्त्वंनिद्राव्याविधानेनमन्मथवत्त्वंध्योत्यतेएवंनम
स्पृशतीतिनखैर्नचापालिखतीतिसिचयंगृण्हातीतिनचापिमोचय
ति नचमुंचतीतिनचमेदतीतिनयतीतिनिद्राभासानानिद्रातीति ६७१
ध्यारवभावाद्दियमेताह्वगीतुकोपादिमतीत्यतोभीतिमुत्सृज्यैनंनागनिगृह्यस्वाभिलाषितंसंपादयतीतिध्वन्य
ते ६७१ नायकःसखायंवाक्तिस्तनेतिहस्रवेवतीत्यर्थःसंबंधिकायःनयास्तटद्वयमिवरलायितंमध्यकार्श्येनस्
क्ष्मत्वादितिभावःपक्षेलंघितभयाहःममकटाक्षःतस्याःउन्नतंतटद्वयाविशेषेणमप्यतनुस्तनजघनंप्राण्य
गत्वाक्कवद्भावःनेप्सातितीर्थकाकःइत्यनेनकराक्षेपकोपमेयत्तयानायिकायांतीर्थरूपत्वमतिपादनेनमाक्र

५/6

तनजघनसमृद्धेहेकलभ्यत्वंमानिकायामावेद्येतलंघितमध्यइत्यनेनमध्यपतितज्जीवनमेवासंभवतीति व्यज्यतेतस्यास्तनेकदाचिज्जघनेवादृष्टिर्ममावतिष्ठतेनान्यत्रेतिभावः एवंचतस्यामासक्तत्वयानविधे येतिनाहमुपदेष्टव्यइतिव्यज्यते ६७२ नायकःसखायंवक्तिसव्रीडितिआईषत्कोपमित्यनेनतल्लज्जास्मितंकिंचि न्मंदश्वसितहासितंसख्यादिविलोकनाल्लज्जाकथमयमकस्मादेवपतयंतीषुसखीषुतादृगाचरणप्रवृत्तइति

स्तनजघनसमृद्धमस्यालंघितमध्यःसरभसमकटाक्षः नोक्षगतिरोधनस्य
साकूतदृष्टंतीर्थकाकइय ६७२ सव्रीडस्मितमंदश्वसितंमामास्पृशेति
संत्रास्या आक्षेपमेत्यवातायनंपिधायरुद्धितंप्रियया ६७२

स्मयेनस्मितंमन्मथाविर्भावाच्चमंदश्वासितंमांमास्पृक्ष इतिकथयंत्यापियावातायनंपिधायरुद्धितं एवं चसख्यादिदृग्विषयतांसंपादनंपथेछस्त्रनुमतिदत्तेतिध्वन्यतेनेनचैतादृशंनान्याचतुरेति ६७२ नायकः सखायंवक्तिसकरेतिकरग्रहणसहितंनिषेधार्थमितिभावःसरुदितंअसत्यत्वज्ञापनायेतिभावःसाक्षेपंई दृशंतिकर्तव्येकथमनीदृशंविधायतइत्याक्षेपसहितामित्यर्थःनखक्षतिसहितंजेतुमिच्छाजिगीषातत्सहितंस

(417)

करग्रहसकृदितमित्यनेननायककामसंदीपननिपुणत्वमथवाकोमलांगिकत्वंसापेक्षामित्यनेनकामतंत्रनिपुण
त्वंसनखमुष्टिसविजिगीषमित्यनेनरसानिमग्नमानसत्वंनायिकायामावेद्यतेतस्याःसुरतंद्वितीयंसुरतपदंयस्य
मित्राणिअमित्राणिसादिवत्सुखातिशयजनकमित्यर्थांतरसंक्रमितवाक्यं अतएवतत्सुरतात् अन्यःप्राजाप
त्यस्तुपदेनकालांतरभाविफलत्वंव्यज्यतेतेनचैतदतिरिक्तपत्नीसुरतंपुत्रादिजननोत्तरंसुखपदंनतादीनामेव

सकरग्रहंसकृदितंसाक्षेपंसनखमुष्टिसविजिगीषं तस्याःसुरतंसुरतं
प्राजापत्यःक्रतुरतोन्यः ६७४ सखिनतवखलुनिर्मलानांपविदधत्यभि
धानमुखेमलिनः केनाश्राविपिकानांकुहूंविहायपरःशब्दः ६७५

त्यनेनापीयमेवमतिरायभ्रमवतीति ६७४ दुर्जननिंदामिषात्सत्पुरुषैर्मानसमकुर्वाणांनायिकांदूतीव
क्तिःसखीतिहेसखिएवंचहितोपदेशकथनार्हत्वंद्योत्यतेमलिनाःनिर्मलानांअपिधानमपिअपिनासंगसादेर्व्यु
दासःनिश्चयेननपिदधतीअमुमेवार्थमर्थांतरन्यासेनद्रढयतिपिकानांकुहूंविहायान्यःअशब्दःकेनआश्रावि
नकेनापीत्यर्थःएवंचमलिनोक्तकटुकैःकिंचिन्नमनसिदुःखंविधेयमित्यावेद्यतेतेनचदुर्जनभीतिमुत्सृज्यपरस्याभि

लषितं पच्छेछं साधयंति ६७५ कचिल्लघुलापि समीचीनफलदेति कश्चित्कांचित्कि स्वल्पा द्रुति येरघुपंतेस्मैंपैः
स्वल्पाद्रुतिहितोःनस्मुद्रस्यांतंनिक्षिप्तास्तेन्नोलाग्च्छिमंतेभुवीतिभावःज्ञाताःअतोलाघवेनैवबहुमानःस्मह
स्परिमाणंगच्छिंतित्वगलित्यादितिभावः ६७६ नाग्पिकासर्वबीनायकंयत्किसेति अत्रसंबुद्धेर्यदानुपादानंनाय
कविषयकक्रोधनामावेदयंतित्वयामाषोडवावार्षिकीपक्षेनूपामवर्णा रूवंगीपक्षेस्थूलेलवसानाग्पिका।

स्वल्पाइनिरामवल्लैर्यैन्यस्तान्याद्वायेपयोराद्वोः तेन्नैलाग्च्छन्तिमंतो।
हंतलघ्यैमिवमाहिमानः ६७५ सा तुयामालन्वंगीदहनीन्नीतोपचारनी
व्रेण विरहेणपांडिमानंनीतातुहिनेनदूर्वेव ६७७

दहतान्नीतेपचारेणतीव्रः अधिकइत्यर्थः विरहेणदूर्वाहिमेनेवपांडुतांनीता एवंचत्वद्विरहखिन्नास्नात्वया
नुयास्त्वेतिव्यज्यते ६७८ सापतिमात्रानुरागिणीरक्षणीयंत्वयासहमयासंगमनीयेतिवादिनीसर्वपीनायको
वक्तिसुनिरीक्षेतिहेसखसाउरोष्ठकंपसहितेनएतस्याःपतिर्दृष्टःपतीतिभावःसोत्कंपेनेत्यनेनसेकेचमत्कार
पूर्वकत्वाभावोव्यज्यतेमयाग्रस्तिकालेनेतिभावः पाठकस्यापितस्यमत्काबस्येतिवातोहकसुखसमीचीन

विलोकनकारीनिश्चलहस्तःयःप्रियतमस्तेनधाराजलसिक्ताननमायतिस्मातिस्मसुनिरीक्षेत्यादिनासेकच
मत्कारपूर्वकत्वमावेद्यते एवंचसामप्यनुरक्तेतिविज्ञाप्यते अतःसात्वयामयासहसंगमनीयेतिव्यज्यते ६
७८ दूतीनायिकांचाकिंसखीतिहेसखिएवंचहितोपदेशार्हत्वंध्वन्यते निःफलीकृतमन्मथेपतिमात्रानु
रागिणीतवआदरंकःकुरुतेनकोपीत्यर्थः अमुमेवार्थमर्थान्तरन्यासेनद्रढयति भगवानपिसहरःशिवःचतु

सुनिरीक्षितनिश्चलकरयुग्मभधाराजलोक्षितानन तथा सोत्कंपेन
मयासगरयिष्टुमासामातिस्मयथा ६७८ सखिमोघीकृतमदनपतिम
नेकस्तवादरंकुरुते नाश्रौषीर्भगवानपिसकामविद्धोहरःपूज्यः ६७९

र्दशीकामस्त्र्ययोदशीतिद्वेधवान्पूज्यः एवंचकेवलस्यपूजानर्हत्वेपितदभावेनकामविद्धत्वेनैवपूजार्हताहर
स्यतत्कथावार्तान्यस्यातिभावः एवंचयत्राचेतनरूपस्यापिशिवचतुर्दशीदिवसस्यापिकामाभिधानत्रयोदशी
विद्धत्वेनैवपूज्यताभिधानंधर्मशास्त्रेपितत्रकावार्तासचेतनस्यलोकस्येतिव्यज्यते ६७९ नायकोनायिकांव
क्तिसखेतिहंतखेदेनवाढंद्रष्टुमायपभाश्रियाजाताःइत्यहंमन्येयततःमयिइदमग्रेप्यन्येतिसादासबुद्धिर्नष्टं

९२०

यथाप्यनुग्रहस्तथानाधुनेत्यर्थःसारतिःप्रीतिःनपूर्ववत्प्रीतेर्नेत्यर्थःसामन्मथचिकाव्जेतिभावःलज्जान
पूर्वंप्रियतमोयमितिअन्यसमक्षंलज्जांकुर्वतीगच्छतेदानींनह्युष्मभावात्तदभावयतीदृत्नासीदितिभावःकाचिन्ना
पिचपेतिपाठःसाविश्वासीनपद्मनायिकासर्वांवात्तिकेहेस्यरविसादासबुद्धिर्मयिनयथापूर्वंदासवदाज्ञांकुर्वन्
स्थितस्तथानाधुनेत्यर्थःनप्रीतिःनान्यतोलज्जापूर्वमपिरक्षितायामनेनकदाचिदस्यायुःखंभविष्यतीतिधि
यान्युस्याःपरिहासोपिनकृतःइदानीमामगणयित्वानिर्लज्जापाव्यवहरतीतिभावःनविश्वासःकिंचिदुक्त्वा

सामापिनदासबुद्धिर्नरतिर्नोपचपानविश्वासः हंत
निरीक्ष्यनवोढामन्येपयसमाप्रियाजाताः ९८०

धापिमध्यस्तेनार्पयतीतिभावःअतःनवोढांनिरीक्ष्यवयंअप्रियाजाताहंनइत्यहंमन्येनिरीक्ष्येत्यनेननवं
गमेपिमनेननविधेयंतन्नविज्ञायतेमयेतिध्वन्यतेएवंचसपत्नीसत्त्वमात्रमप्यनाहत्यदुःसहंकिंपुनस्तत्प्रा
धान्यमितिव्यज्यते ९८० काचित्कांचिद्दृक्तिसुचिरेणनिनिद्राभुक्ताचतुराइयंगृहिणीअत्यंतगचिरकालेनाग
तेप्रियइतिभावःप्रातःकालेस्थेननवपचिन्हस्वशरीरंकुंकुमाद्रंताभावधत्नंनदर्शयतिकुंकुमार्द्रमेवदर्शयती

२९२

त्तिभावःसुचिरायातइत्यनेननायिकायामन्यत्रासक्तिसंपादनयोग्यत्वंनायकेचमन्मथाविक्लवतयासम्यक्
निरीक्षणाभावेपरितस्कागित्वमायेघनेगृहिणीत्यनेनस्वातंत्र्यंतेनचान्यकर्तृकनिवारणानर्हत्वंव्यज्यतेनि
द्रेत्यनेनदर्शनानर्हत्वंनखक्षतेषुध्वन्यतेदिनमुखमित्यनेननखक्षतेषुदर्शनयोग्यत्वंद्योत्यतेविदग्धपदेन
वंचनानिपुणत्वंव्यज्यतेधवलपदेननखक्षतेषुप्राचीनत्वंधवलनखांकमित्यनेनयथासितत्वारीरस्यदर्शना
योग्यत्वंध्वन्यतेअकुंकुमार्द्रंनदर्शयतीत्यनेनप्राचीननखक्षतेष्वपिनवीनत्वभ्रमोदयस्तस्मात्कृतानुचिता

सुचिरायातेगृहिणीनिद्राभुक्तादिनमुखेपविदग्धेव
धवलनखांकंनिजवपुरकुंकुमार्द्रंनदर्शयति ६९१

चरणगोपनमभिव्यज्यतेएवंचैवंविधचतुरस्यैवैतादृगाचरणंकर्तुमान्यथेतिध्वन्यतेतेनचतुरयेतिपदेष्टता
ह्वारीत्यापिनायकःप्रतारयितुंशक्यःअतोनखक्षतादिभिर्भीतिमुत्सृज्यमदुक्तमंगीकुर्यादितिनायिकांदूतीवक्ति
६९१ नायिकानायकंवक्तिकानेगतिहेप्रियस्तनजघनोरुभोगितिमानपक्षेकामतंत्रेएतत्स्थानेषुनखक्षतदा
नाद्यभिधानात्भत्यर्थेलग्नःहठालिंगनमवचणंरुत्सर्थःपक्षेसंततंनिरवातइत्यर्थःनिवेशितस्त्वंहःहृतभोगिनःपक्षेद

५२२

नेतेलःपीडितोपद्राम्यर्थमितिभावःतादृशास्त्वंनखांकइवचिरज्यसेविरक्तोभवतिपक्षेरुधिररक्तोन्यःइयंकालपरि
णतिःएवंचेदानींनकालस्यैवायमपराधोनतवेतिभावःनखांकोपिबहुकालेनरक्तोभवतिपश्चात्पाण्डुरूपरोइ
यंकालपरिणतिरितिका[illegible]काचिरकालसंगतेरिदंफलमित्यर्थःएवंचयथायथाचिरकालीनसंगतिस्तथातथा
सतांप्रीत्युत्कर्षःखलानांपुनरन्यथाभावइतिभावः ६८२ नायिकादूतीनायकंवक्तिसेतिरिच्छायाअन्याह

स्तनजघनोरुप्रणयीगाढंलग्नोपिनिर्दयंशीतस्नेहः प्रियकालपरिणतिरियं
विरज्यसेयन्नखांकइव ६८२ साऽपिछायानिशानिशासुतनुहेमन्तगितते
तस्मे ज्वलतित्वदीयविरहादोषधिरिवहिमवतःपृष्ठे ६८३

शांगकान्तिमतीपक्षेछायाकान्त्याप्रकाशाअग्निसादितिभावःत्वद्विरहात्सासुतनुःरात्रौरात्रौबहुतरंज्वलत
स्वेदोत्पन्नाग्निनापक्षेबहुतुहिनेनशीतलेनतस्मिन्हिमालयस्यपृष्ठेओषधिरिवज्वलतिएवंचादिवालोकभी
त्यासंगुप्तात्दीयवेदनानज्ञायतेतस्माभियामिन्यांतुत्वदीयवेदनाविज्ञायतइतिव्यज्यतेहिमवत्पृष्ठेप्युपमाने
नतस्याःकोमलत्वस्यापिकर्कस्यमेवतथाविषकरत्वमितिव्यज्यते ६८३ नायिकासखीनायकंवक्तिसेतिहेसुंदर

एवंचासक्तियोग्यत्वंध्वन्यतेयद्वासुंदरसखीत्येकंपदंनीरसमेवरसःप्रीतिःपक्षेतेजोमयरूपत्वान्नीरसत्वंतवहृदि
सासुंदरीसूर्यबिंबेचंद्ररेखेवप्रविश्याऽतिनिर्यातितिस्थैर्यंनलभतेएवंचाऽस्थिरप्रकृतिकत्वमेवासीतिव्यज्य
ते ६८४ काचित्कांचिदन्योक्त्याहकिंसुकुमारत्वमितिहेचंद्ररेखेसौकुमार्यंशोभाअत्यंतसरसत्वंआभ्यं
तराश्चगुणाइतितेत्वयाऽङ्गीकारेणेव अथचत्वयाराजजातीयपुरुषासक्त्यानामानिश्चयेनकिंनकथितंअपि

सानिरसेत्वयिहृदिप्रविश्याऽतिनिर्यातिनलभतेस्थैर्यं सुंदरसखीदिवसक
रबिंबेतुहिनांशुलेखेव ६८४ सुकुमारत्वंकांतिर्नितांतरसवत्त्वमांतरा
श्चगुणाः किंनामनेंदुलेखेत्वयाग्रहेणेवनेकथितं ६८५

तुसर्वंकथितमित्यर्थःएवंचयदित्वयिसौकुमार्यादयोगुणास्युस्तदाकथमीदृशेपुरुषेत्वयासमासक्तिःकृ
तास्यादतस्त्वय्यपिगुणानसंतीतिव्यज्यते अथवात्वाग्रोनहरिणःएवंचैतादृक्पुरुषसंबंधात्तवसर्वगुणादि
कंअनर्थकमेवसंवृत्तमितिद्योत्यते यद्वासौकुमार्यादिगुणवत्तयापद्मिनीत्वमावेद्यतेपद्मिनीनायिकायाः
त्वयाराजजातीयपुरुषयोगएवसमुचितइतिकामशास्त्रं ६८५ इतरगुणानपेक्षयासकृत्त्वमेवाधिकतरमितिक

424

श्चित्कंचिद्व्यंपतरेण वक्ति सौरभ्येति सौगंध्यमात्रेच्छावतां मलयाचलवृक्षेषु एवं च सर्वत्र सौगंध्यसत्त्वमिति भा
वः विशेषः स्वेऽस्ति न सौगंध्यस्य सर्वत्र सत्त्वादिति भावः धर्मेच्छावतां तथापि सौगंध्यरूपसाधारणधर्मवत्त्वेऽपि
पूजार्थमभ्यस्यः गवेष्यः एवं च पांडित्यादिगुणस्य सर्वत्रैकरूपसत्त्वेऽपि साधुभिः सद्वृत्तवत एवादरः क्रियत इति व्यज्य
ते ६८६ कश्चित्कांचिद्वक्ति संवाहयंतीति गृहिणी एवं च स्वाधीनत्वमावेद्यते शय्यां गृहपर्यंतं न तु भ्येयं यथा सं

सौरभ्यमग्रमनसामास्तां मलयद्रुमेषु न विशेषः । धर्मार्थिनां तथापि स
मृग्यः पूजार्थमभ्यस्थः ६८६ संवाहयति शय्यां पथोपवीजयति निर्गृहप
तिं गृहिणी । गृहयंति चिरचरानियंतद्वयस्तथाश्वासनपूनः ६८७

वाहयति उपवीजयति उपसर्गेण समीरणे मंदत्वमावेद्यते तेन च स्वापेऽतिसत्वरभवत्योग्यत्वं सद्व्नं
भिः निरंधेर्निवेशितात् द्वकस्येन नस्य पुनः एवं च स्पृहणीयत्वमावेद्यते तथा आश्वासनं भवति एवं चैतादृशो
पायनिबंधेनैतत्स्वापसंपादनं मत्सविधागमनहेतुभूतमिति ज्ञानादिति भावः एवं च स्त्रीणां विश्वासः केना
पि न कार्य इति व्यज्यते ६८७ कथमियममानादरं कुरुत इत्येवादिनं कंचन जन्यस्य निताम्बरीवक्ति सत्यामिति

हेसुंदरिएवंचेतरगुणवताभावोव्यज्यते स्वल्पगुणेषुसास्तब्धाननम्रेत्यर्थः इदंसत्यंपक्षेअस्माभोर्व्याप्तमित्यर्थःस
द्वंशातुस्वल्पगुणेरितिभावःपक्षेमहत्तरत्वादितिभावःभुजंगेस्मिंविटेपक्षेसर्पेअर्पितकोटिसंख्याकवसुरित्यर्थःप
क्षेदत्ताग्रभागाहरचापयष्टिरिवप्रणमसितेननमस्करोतिपक्षेस्वंतेननम्रीभवतिएवंचसामान्यवनितात्वेनद्रव्य
मात्रेच्छयेयंस्यात्तदंशानायकंनभजतीतिभावःएवंचद्रव्यवत्तामात्रेणत्वयागर्वोनविधेयइतिव्यज्यते ६९८

सत्वंस्वल्पगुणेषुस्तब्धासद्वंशापुनर्भुजंगेस्मि। अर्पितकोटिःप्रणमतिसुं
दरहरचापयष्टिरिव ६९८ सर्वंसहामहीमिवविधायतांबाष्पपरिपू
र्णां भवनांतरमयमधुनासंक्रांतस्तेगुरुःप्रेमा। ६९९

नायकःसख्यायंवक्तिसर्वंसहामितिअत्रसंबुद्धेर्यदनुपादानंतत्क्रोधवत्तामावेदयतिसर्वंसहांत्वत्कृतसर्वा
पराधसहनशीलामित्यर्थःपक्षेतदभिधानांबाष्पजलपरिपूर्णांपक्षेजलपूर्णांमहीमिवतांविधायतेअयंगु
रुःश्रेष्ठःपक्षेबृहस्पतिःप्रेमाअधुनाभवनांतरंनायिकांतरमित्यर्थःपक्षेराश्यंतरमित्यर्थःसंक्रांतःएवंचत्वदीय
सर्वापराधसहनशीलांरुदतीमेतामितिसरलांविहायान्यत्रासक्तिंकरोषीतित्वादृशोन्योनदुष्टतरइतिव्यज्य

426

नैतेनचत्वयेस्थंनविधेयमितिवृहस्पतिचलनेनगतिर्दृष्टिर्भवतीतिज्योतिःसिद्धांतः ६८९ कश्चित्कांचिदुक्ति
संभवतीतिसरसानांशृंगारादिरसवतीनांपक्षेरसोजलंस्वभावचंचलाचरणानांपक्षेचरित्रंतट्टलरक्षणेन
संभवतिकुतइत्यतआहहरशिरोवस्यापिकिंमुतान्यत्रेतिभावःगंगाएवंचेतादृशाकर्तव्यतानोचितेतिव्यज्यतेनभु
जंगपरिशीलनंअथचचार्विंगसंभोगंअनुभवतिएवंचातिरक्षणादेःसत्वादेतस्याःसंगःकथंभविष्यतीतिमन

संभवतिनखलुरक्षासरसानांप्रकृतिचपलचरितानां। अनुभवतिहरशि
रस्यपिभुजंगपरिशीलनंगंगा। ६९० सुलभेषुकमलकेतकमाकंदकुंदकु
सुमेषुः वांछतिमनोरथांधामधुपीस्मरधनुषिगुणभावं ६९१

रसिनकापिचिंतास्यर्याविधेयेतिव्यज्यते ६९० बहुनायिकावल्लभंस्वयंवांछतीकांचित्काचिद्रूपंतरेणव
किःसुलभेष्वितिकमलप्रभृतियानिकुसुमानितेषुअनायासलभ्येषुसमनोरथेनांधामधुपीमदनधनुषि
मौर्वीभावंअथचअप्रधानभावंवांछतिकुसुमपदेनपरिमलबहुलत्वंव्यज्यतेमधुपीमदनाज्ञात्वंद्योत्यते
मदनधनुर्षीत्येनेनमदनस्याप्येतत्करणकएवजगज्जयइतिप्रतिपादनेनलावण्यपुरुषार्थातिशायित्वंगालितं

६२७

नायकेव्यज्यतेतेनचानेककामिनीवल्लभत्वंद्योत्यतेएवंचसुलभसमीचीनपुरुषान्तरंविहायतादृशपुरुषसमास
क्तौक्षिप्यमाणायामेतस्यामतिगुणवत्कामिनीनांबाहुल्यात्तन्मध्येएतस्याअप्रधानभावस्स्यादितिव्यज्यते ६
९१ काचित्कांचिद्वक्तिसेतिनिवेद्यःबालायाःपीडायाःजागरेनिद्रागमनेतेएतस्याःपीडायानिदानंजागरणमेवस्यग
दंकारेऽनिश्चितःसोत्कैरित्यर्थःसाबालालज्जितासुरतादिक्रीडानाज्ञानादितिभावःसपत्नीकुपिताकथंप्रियत
मोस्यामेतादृशत्वासक्तिमानितिधियेतिभावःप्रियाभीतःस्वकृतापराधज्ञानंगृहिण्यंजातमितिधियेतिभावः

सालज्जितासपत्नीकुपिताभीतःप्रियःसखीदुःखिता
बालायाःपीडायाःनिद्रागमनेजागरेवेद्यः ६९२

सखीअर्थाद्बालायाःदुःखितास्यसखीसौभाग्यभाक्स्यादितिनितिभावःएवंचभर्तुःसमीपगमनेसम्यगे
यंभवतीतिव्यज्यते ६९२ विदेशादागतेप्रेयसिमानकारिणींनायिकांसखीमुपदिशतिसुचिरेतिगृहिणीसु
चिरागतस्यदयितस्येतिभावःसेवाहनमिषेणअंगमंगमालिंग्यअवधिदिवसानालिंगनंसंजातमितिभा
वःमानगर्वउत्कर्षाभिमानंपुष्यतिमानगर्वमितिसर्वद्वंद्वोविभाषयैकवद्भवतीतिद्वंद्वैकवद्भावःउत्कलिकाच

सकलयन्तिसुचिरादागतस्येत्यनेनसंवाहनौचित्यमावेद्यतेगृहिणीपदेनान्यासामन्यादृशीगतिरितिव्यज्यतेएवं
चयागृहिणीभवन्तितस्यास्त्वनादृशीरीतिरिरागएवादृत्त्वानाचरणेनवगृहिणीत्वमेवनस्यादतोनायकसेवापुरस्सर
मेवमानादिकंविधेयमितिव्यज्यतेतेनचसंवाहनछलेनमानगोपनमपिकर्तुंशक्यंसरलत्वसंरक्षणंचेति ९९३ ना
यिकादूतीनायकंवक्तिसेतिअत्रसंबुद्धिपदानुपादानेनदूतीगतःक्रोधमावेदयतिसचनायकापराधमत्सरमयीसर्व

सुचिरागतस्यसंवाहनछलेनांगमंगमालिंग्य पुष्यतिमानगर्वंगृहिणीस
कलयतिचोत्कलिकां ९९२ सासर्वथैवरक्तारागंगुंजेवनतुमुखेवहति व
चनपरोस्तवरागःकेवलमास्येशुकस्येव ९९४

प्रकारेणैवरक्ताअनुरक्तात्वयीतिभावःएवंकारेणसर्वथाव्यभिचाराशंकनीयमितिव्यज्यतेपक्षेसर्वतोरक्तरूप
वर्णोरागःप्रीतिःपक्षेलोहितसंगुंजेवमुखेनवहतिवचनशुकस्यएवंचपरमतारणानिपुणत्वमावेद्यतेपक्षेशब्दो
च्चारणनिपुणस्यतयाशुकस्येवआस्येकेवलंरागःप्रीतिःपक्षेलोहित्यंएवंचसासर्वात्मनाप्यनुरागवतीपरंतु
केवलंनमुखेनानुरागप्रकटनंकरोतीतितादृशीनकाचिदन्यासरलात्वंतुकेवलंमुखेनेवप्रीतिमाविष्करोष्य

तस्तुशठइतिव्यज्यतेतेनेनचकथंत्वद्वचनेनमयाविश्वसितव्यमिति ६९४ काचित्कांचिच्छिक्षयतिसायमितिसायंसंध्या
समयेकांतस्यभुजयोर्मध्येपतितामध्यपदेननिःसरणानर्हत्वंव्यज्यतेपतितेत्यनेननतस्यापराधइतिध्वन्यतेर
तानीताऽनिरखिलारात्रिःप्रायाएवंचकांतभुजांतरपतनेरतेर्निवारणान्नाक्यलयातस्याऽनापराधइतिभावःप्रा
तःप्रदीपंददतीरात्र्यपगमाज्ञानादितिभावःउपसर्गेणबहुलतैलादिदानेनेदानीमेवसायंतनसमयःसंवृत्तइ

सायंकांतभुजांतरपतितारतिर्नीतासकलरजनीसा उषसिददतीप्रदी
पंसखीभिरुपहस्यतेबाला ६९३ सातीक्ष्णमानदहनामहतःस्नेहस्य
दुर्गमःपाकः त्वांदयितमिवदूतीमयासयत्नास्मिविश्वस्तः ६९६

तिज्ञानत्वमावेद्यतेसाबालासखीभिःउपहस्यतेएवंचगृहकृत्यंयामिनीप्रथमयामएवविधायपश्चात्कांत
गृह्यासदनंप्रविवेशेतिध्वन्यते ६९५ नायकोदूतींवक्तिसेतिहेदूतिसतीक्ष्णःमानसरूपोवह्निर्यस्याःएताह
शीबहुलस्यस्नेहस्यप्रीतेःअथचतैलस्यपाकःपरिपाकःदुर्लभोभवतिदयीमिवत्वांप्रयासयन्नगमनागमनव्या
पारन्नागलिनींकुर्वन्नूपक्षेआलोकयन्नविश्वासंमापितोऽस्मिअत्यंतमानन्नगालिन्यांतस्यांस्नेहावस्थितिंदुर्लभांपदंतु

त्वदीयपरिरम्भेणसाधयिष्यतीतिभावःएवंचत्वदेकसाध्यत्वस्यास्याःपरिच्छिन्नतिरितिव्यज्यतेततोऽस्येग्रेबहुतरस्ने
हपालकोपिबहुतरदर्वीचालंघिनीदुर्लभोभवति ६९६ काचित्कांचिदन्योक्त्यावक्तिस्नेहेतिहेदंतिनितवता
रुण्योद्गमःप्रीतिनाशःजेतुमिच्छाप्राणनाशावधिसंग्राम इतिकंअनर्थंगजानांनघितनुतेअपितुसर्वंएवंचत्व
न्निमित्तंतरुणानांपरस्परंस्नेहनाशादिभवतीतिव्यज्यतेतेनचत्वमत्यंतसुभगनेति ६९७ काचित्कांचिद्

स्नेहच्छित्तिर्जिगीषासमरःप्राणव्यपायावधिःकरिणां नघितनुतेकमनर्थं
दंतिनितवयौवनोद्भेदः ६९७ सदनादपैतिदग्धेनोहसतिसखीगिरंचिरात्तेध
रणीमिवबाला ज्वलतिसपत्नीकोरुजल्पतिमुग्धेप्रसीदेति ६९८

गेःसदनादितिमुग्धेप्रसीदइतिनुरुकेजल्पतिसातिप्रियागृहाद्गच्छतिगृहिणीक्रोधभयादितिभावःसखी
हसतिकथमिदानींमत्सरव्यधीनतामापन्नइतिधियेतिभावःतोषादितिवाभावःबालाएवंचलज्जायोग्य
त्वंव्यज्यतेधरणीमिवापिनतातिलज्जावशादितिभावःसपत्नीज्वलतिद्वेषवशान्मानयत्नादितिभावःएवंचे
तादृशाचरणमसंतंसम्यगितिव्यज्यते ६९८ नायकोवक्तिसंकुचितेतिहेहिमतवप्रसादेनसंकुचितांगीहि

(५३)

गुणवत्त्वांगर्वितमात्राविस्फुरन्मदनोयस्यास्तांदयितांमुग्धामिवभजामियद्वागात्रेप्रौढापिनवोढेवभवतीति
व्यज्यतेतेनचत्वत्तुल्योनान्यःकश्चित्सद्गुणकर्तारतिनवोढाप्यंगसंकोचाद्दमतीभवति ६९९ इतीनायिकां
वक्तिसखीतिहेसखिएवंचहितोपदेशगर्हत्वंध्वन्यतेतनस्यमहत्तिमग्नास्तेएवंचान्यस्तातपच्यस्थसंगोपनका
रित्वंद्योत्यतेतपक्षेगभीरस्समयेपीतिप्रचुरेपक्षेरसोजलंआभयेअभ्यंतरेरसिभोःआत्रायंवडवाग्निरिवानि

संकुचितांगींग्रीष्मेगुणांगरुकांमनोमात्रविस्फुरन्मदनांदयितांभजामिमुग्धा
मिवतुदिनत्वप्रसादेन ६९९ सखिवल्लभेववसंतीसदात्वमयमत्युतिरससमय
तस्य वाडवाग्नेरिववार्धेर्नमनागप्यार्द्रतांभजति ७००

रंतरंलग्नेववसंतीअनागपिआर्द्रतांस्निग्धतांपक्षेसजलतांनभजसिएवंचसत्तुत्वय्यत्यंतआसक्तं
तुरुश्वतामेवभजसीत्यनुचितंत्वेदमितिध्वन्यते ७०० नायिकादूतींवक्तिसखीतिसखिएवंचैतादृशगसं
बुध्यानुष्टान्नाटिनिकार्यंकरिष्यतीत्यतोपदानुपादानंसूर्योक्तिमनप्रभृतिसुखंआछाद्यमिहिरोदयसमयप्र
मोदमितिक्वचित्पाठःवंध्योनिष्फलःनायकागमनाभावातअवधिवासरदिवसोप्यहिमदिवसःसमोतोकद

432

र्थयतीतियथाचावधिदिवसेप्रातरध्यायास्यतीतिदयितइत्सानंदःसायंचप्रियतमानागमेप्रातःकालीनसुखाय
मेर्लेनात्स्यंतंदुःखंभवतीतितथाहिमदिवसेप्रातःसूर्यरश्मिभिःसंजातसुखंदूरीकृत्यसायंतनसमयेस्वागिनदुः
खमत्यंतंभवतीतिभावःएवंचरात्रिरियमत्यंतदीर्घानैकाकिन्यातिवाहयितुंवराकेयंत्वंतःसंयोजयान्यना
यकेननागमिष्यतिधन्यतेनयद्भात्तुषारदिवसद्वयावधिवसोयवसानेकदर्थयति एवंचेतावत्कालंमयाप्राणानिरु
ध्यस्थापिताःइदानींदयितानागमननिर्णयेनैतेमयानिरोद्धुंनशक्याअतएवएतद्रक्षणंयथाभवतितथाय

सखिमिहिरोद्गमनादिममोदमपिधायसायमवसाने
वंध्योवधिवासरइवधृततुषारदिवसःकदर्थयति ७०१

नस्वेतिसखींप्रत्युक्तिःएवंचाग्रेन्याहन्नाचरणेनाहंभवत्यानिषेधनीयेति ७०१ दूतीनायिकांवक्तिसु
रेतिपरस्परकृष्टदृष्टिचित्ताभ्यांचक्षुरागंप्रथमंतदनुचित्तासंगइत्युक्तत्वात्प्रथमहस्तुपादानंतरुणाभ्यां
देवालयेदेवपूजार्थमुद्यनंकुसुमपरस्परस्यार्पितंसुरभयनंइत्यनेनावत्रयकधर्माधर्मविवेककरणोक्तिसमा
वेधनेजनसंमर्दोवातेनचनदगणनेननसाहसागतंन्यायःदेवार्चनार्थमुद्यतमित्यनेनमनुष्यादेर्दातुमयुक्तमित्सा

633

येद्यतेतेनचपरलोकभंगाभीतिरत्यत्वंकुसुममित्येकवचनेनवकुलकुसुमस्यैवन्यनाप्यदेवार्चनस्यसंपादितुंत्वाक्यतयानतथादोषस्तदभावेचेत्ताद्दशाचरणेअत्यंतमज्ञत्वंव्यज्यतेतेनचभीत्यतिशयएकवचनमविवक्षितमितिकृतवः एवंचेत्ताद्दशीरीतिरतस्त्वयापिसर्वभीतिमुत्सृज्ययथेष्टाचरणंविधेयमितिध्वन्यते ७०२ संजातेयंसंकेतकालइतिकाचित्कांचिद्वक्तिसायमितिसायंनियसंभाविकमलसंकोचभियेतिभावः मधुपानांए

सुरभवनेतरुभ्यांपरस्पराकृष्टशिखरहस्ताभ्यां देवाङ्गनार्थमुद्यतमन्यो
न्यस्यार्पितंकुसुमं ७०२ सायंकुशेशयांतर्मधुपालीनांविनिर्यतांनादः
मित्रव्यसनविषण्णैःकमलैराक्रंदइवमुक्तः ७०३

वंचोन्मत्तत्वंध्वन्यतेकमलांतःनादःमित्रस्यसूर्यस्यविकासकत्वान्मित्रत्वंव्यसनमस्तस्तेनखिन्नैःकमलैःआक्रंदइवमुक्तः एवंचनायकःसंकेतात्स्ववनवयस्यैःसहमधुपीत्वाकामबाधाव्यसनमनुप्राप्तआस्तेइदंतुमित्रदुःखदुःखितैस्तद्वयस्यैरेवाभिहितमतस्त्वयस्यसंकेतकालएवतत्रागतेतितत्रगंतुमितिव्यज्यते ७०३ नायकोभ्युक्तसुमहत्तीगिमय्येवएवंचनान्यस्यापराधइतिव्यज्यतेअत्यंतमहत्तरेमन्युकारणेविहिते

कंपमानोकरुदलीमेमेवहृदयस्थलेकस्थलपदंकिशालनांगमयतियद्वाकृचिममपिसमाधानंनकृतंमयेतिव्य
ज्यतेसुत्तानसखीनामपिसखीपदंवक्षस्थलस्यापयोग्यतांगमयतिअपित्वस्मिन्नावश्यकतामावेदयतियद्वा
नसखीनामपिसपत्नीनामित्यर्थःसमर्थाक्रियाध्याहारःमयेचमन्तुनिमित्तेविहितेधीस्यादिभावनूएवंचसमली
समक्षकृतापराधस्यापिदुःखदत्वमितिभावइत्यर्थःअथवासखीनामपिअपिनापिकानांसमुच्चयेनामितमन्तु

सुमहतिमन्तुनिमित्तेमय्येवविहितेविधेयमानोरुः नसखीनामपिक
दलीमेमेचवक्षस्थलेपिहिता ७०४ सुभगव्यजनविचालनशिथिल
भुजाभ्रष्टेयंवयस्यापि उद्वर्तनंनसख्याःसमाप्यतेकिंचिदप्यगछ ७०५

निमित्तेमय्येवविहितेममवक्षस्थलएवनयातीतिकाकुःस्थलएवस्तनेनात्सुतस्थलसंव्यउपलइत्यर्थः
एवंचमदंगमात्रतुल्यानान्यांगनेतिध्वन्यते ७०४ कश्चित्कांचिद्वक्तिसुभगेतिहेसुभगएतावद्वांगनास
त्किमसादितिभावःइयंचवयस्यापिएवंचदास्यादेःकावार्तेतिभावःसख्याउद्वर्तनंनसमाप्यतेसात्विकभा
वरूपस्वेदागतित्वरयाचालनेनकिमपिभवतीतिभावः व्यजनस्यविशेषचालनेशिथिलहस्ताभ्रष्टनएवंशनैर्व्यजनतादितिभावः

किंचिद्दिनोपसरणंकिंचित्स्वेदेनदूरगमनेनदुःस्थसख्याभविष्यतीतिध्वन्यतेएवंचेयंअस्यांनतुसख्यासकोपेति ७०५ नायिकासखीनायकंवक्तिसव्रीडेतिसलज्जाप्रगाढनखक्षतदंतक्षतेनयुक्तेनेत्यर्थःकुपिताइयंनवोढाएवंच नखक्षतादिनाकोपोपचितत्वंध्वन्यतेरोषेणत्वदीयेनेत्यर्थःचटुचाटुवचनप्रणिपातसमाधेयाजाताएवंचनवोढा त्वेनदंतक्षताद्यसहनेनकुपितायांनायिकायांतवक्रोधकरणमनुचितमितिभावःएवंचेदानींचाटुवचनादिनास्याः कोपमपनयत्वमितिव्यज्यतेतेनचतवैवापराधइति ७०६ कश्चित्कंचिद्वक्तिसुगृहीतेतिसम्यक्गृहीतेदुष्टानां

सव्रीडानखरदनार्पणेषुकुपिताप्रगाढमपिनवोढा चटुयांचाचरणग्रहसा
ध्यारोषेणजातेयं ७०६ सुगृहीतमलिनपक्षालघवःपरमर्दिनस्तीक्ष्णाः
पुरुषाअपिविशिखाअपिगुणच्युताःकस्यनभयाय ७०७

पक्षःअंगीकारोयैःरक्षितस्तेनेनत्यागानर्हत्वंव्यज्यतेतेनचोपदेशानर्हत्वंपक्षेऽग्रेतिनिष्कासनानर्हत्वंयाममलत्वं तइत्यर्थःलघवःनीचाःपक्षेअल्पपरिमाणवंतइत्यर्थःपरान्भेदयंति अन्येषांपरस्परभेदजननेनकलहप्रवर्त काइत्यर्थःपक्षेइतरच्छेदकारकाःतीक्ष्णक्रूरकर्माणइत्यर्थःपक्षेयथाश्रुतंपुरुषाअपिबाणाअपिगुणच्युताः

536

धुलादिगुणहीनाः पक्षेगुणोज्याकस्यनभयाय अपितुसर्वस्यभयायेतिभावः एवंचैतादृशापुरुषभंगग्निकरणम
नुचितमितिव्यज्यते ७०७ दुष्टस्यकिमपिकर्मनसम्यक्फलायेतिकश्चिद्वक्तिस्वेतिस्वस्यकपोलेनमगलीकृतं
दानस्यततोप्युसत्तेरितिभावः अथचस्वमुखेनाऽभिहितं एवंचमयादानंकृतमितिकिमपि अनिर्वचनीयप्रक
ष्टमतत्वकारणदानमपि अपिनान्यकर्मणःकावार्तेतिभावः जगस्यखलस्यचमदंमेयचकार एवंचखलसं
गतिरनुचितेतिव्यज्यते ७०८ नायकस्येमोढ्यादियमपिमूढवेतिमन्वानमुपपतिंदूतीयकिसत्यमितिप

स्यकपोलेनमगलीकृतंममतत्वकारणंकिमपि हिरदस्यदुर्जनस्यच
मदंचकारेवदानमपि ७०८ सस्संपतिरविदग्धःसानुराधैर्यवनिधु
वनेखिन्ना मार्तण्डमाधायगुरुंधनुरधिगतमेकलव्यजनं ७०९

तिरथनुरः इदंसत्सं अतएवपातिपदंसाभिमायंसानुस्वबुध्यैवसुरेननिपुणाएनमेवार्थमर्थान्तरन्यासेनद्द
दयतिमृत्स्वरूपंपुरुषंसंस्थाप्यएकलव्यनाम्नानिषादेनधनुरधिगतंएवंचउपदेष्टाकेनापशमव्यवस्थामा
त्रपालनंइसेस्तुकारणंतानात्रीष्यमेजेकलेवलमितिधर्मशिष्टवचनात्भार्तिकद्रोणाचार्यविधायएकलव्येन

धनुर्विद्याभ्यसेत्तिभारते एवंचनस्यामचातुर्यंनाशंकनीयमित्यर्थेति ७०९ नायकदूतीनायिकांवक्ति सौभाग्ये
तिसौभाग्याभिमानवान्सःत्वयावज्ञया अपमानंप्राप्तिः भवत्यस्नानसदृशंस्वकीयविरहपांडिमानंकश्चि
न येनिपाठः ननुते यथाकश्चिदभिमानी अवगणितः सचांगिभस्मसंभाव्यसर्वंपरित्यज्यदुःखवन्नास्तिष्ठतितथा
यंत्वद्विरहरूपभस्मस्नानंकरोत्यत एवंनप्रसन्नीभूयांगीकुर्वितिव्यज्यते ७१० काचित्कांचिद्वक्तिसखीति

सौभाग्यमानवान्सत्वयावधीमपमानमानीतः स्वविरहपांडिमानंनस
स्नानोपमंकुरुते ७१० सखिममकरंजलेलेखबहुसंदेशांप्रहेष्यसीत्सुदि
ता श्वशुरगृहगमनमिलितंबाष्पजलंसंवृणोत्यसती ७११

सखि एवंचोपदेशार्हत्वंव्यज्यते बहूनांसंदेशानांयत्रबहुतरैरागिप्रार्थ्यमानमित्यर्थः एवंचावश्ययाचनीयत्व
प्रेषणीयत्वेव्यज्येते अथच बहुतरकामुकसंकेतविषयमित्यर्थः एवंविधंकरंजलेखंप्रहेष्यसीतिउक्ताश्वसुरस
दनगमनावसरसंजातंबाष्पजलं असतीसंवृणोति एवंचतंप्राप्यमयाकरंजलस्थसंकेतंविधायकामुकास्त्वद
र्थंप्रेषणीयाइतिनकापित्वयाचिंताविधेयेतिध्वन्यते एवंचगृहपदसार्थक्यंबहूनांसम्यक्छेदद्वारूपामिसनेनमिरू

ढतयायथेच्छसुरतयोग्यत्वंध्वन्यते ७३१ कथंमेयेनाहज्ञास्समयेसमागंतुंशक्यमिसारांकयदूतीनाम्पिकंवक्तिसंदर्श
यंतीतिहेसुंदरिचित्तनमयातुल्येनमासिमस्तकमणयएवदीपककलिकाएषांतेवर्त्तितुल्याभोगिनःसर्पास्कामु
काश्चमार्गंसम्यक्दर्शयंतिएवंचसर्पफणामणिसंजातप्रकाशेनैतयाध्वज्ञानंभविष्यतीत्यतोमार्गज्ञाना
भावत्वंकामपास्यस्वकार्यंसाधयेतिध्वन्यते अथवानायिकायाएवमस्तकस्थमणिप्रकाशैर्मार्गमादर्शयं
तीत्यनेननम्नतःपरंमयात्रागंतव्यंकिंतुसनायकएवत्वांमार्गसंकेतंप्रापयिष्यतीतिध्वन्यते ७३२ दुष्टस्या

संदर्शयिष्यतिसुंदरिकुलटानांतमसिपथिनतमथकल्पे मौलिमणिदीपक
कलिकावर्त्तिनिभाभोगिनोध्वान्ते ७३२ सर्वंघनंतृणालीपिहितंपिहिताः
शितांशुरवितागराः प्रध्वस्ताःपंथानोमलिनेनेत्युपमेयेन ७३३

लोर्थअन्येषांकूशायतेचभवंतीतिकश्चित्कांचिदन्योक्त्यावक्तिसर्वमितिमलिनेनमेघेनउद्भम्यसर्वंवनंवन
स्थलंतृणपंक्त्याआच्छादितंशीतांशुरविताराःआच्छादिताःमार्गाश्चध्वस्ताःघनमित्यनेनाविश्रांतिदातृत्व
प्रतिपादनाच्छीतांशुरित्यनेनसौम्यत्वव्यंजनाद्रविरित्यनेनाखिलकर्मप्रवर्त्तकत्वध्वननात्तारयंतीतित्व

539

सत्सातारादइत्यनेनसंबुद्धिद्वारात्वद्योतननासंस्थानइत्यनेननावइपरक्षणीयत्वंदर्शनादेतगच्छपुरुषायकारक
रणत्वादसमीचीनत्वाविष्कारेणनदुष्टपुरुषोदयाश्वासनमप्यनुचितंकिंपुनस्तत्संपादनमितिव्यज्यते ७
३२ स्फटिकमित्रोनप्रकाशयइतिकश्चित्कांचिद्वक्तिसम्यगितिसन्नूसमीचीनोयोर्थःसम्यकसंपूर्णअसंजातः
यःअर्थःत्वरयास्वयंप्रगटीक्रियतेस्वयमित्यनेनान्येनप्रगटीकरणोमभिप्रेयायंवक्तृनास्माभिरेवंविचारि
तंइतिसमाधत्तुंवाक्यमित्यावेद्यतेआद्यःविनतायाःगरुडजनन्याःतनूजोऽरुणस्तद्वत्सःव्यंगएवएवका

सम्यगनिस्पन्नःसन्योर्थस्त्वरयास्वयंस्फुटीक्रियते
सव्यंगएवभवतिप्रथमोविनतातनूजइव ७१५

रेणान्यथाबुद्धिकरणान्यथाबुद्धिकरणानर्हत्वंध्वन्यते ७१४ कश्चित्कांचिद्वक्तिसज्जनेतिसमीचीनजन
एवविद्यायाःशोभार्थंभवतिफलदाभवंतिइत्यर्थःदुर्जनेतिःफलाअसुमेवार्थमर्थान्तरन्यासेनद्रढयतिअयंतु
दूरदर्शीतेनयंथःकेश्चिन्नापादीयतेएवंचाविद्यावत्त्वेपित्वयादुर्जनत्वंनविधेयमितिव्यज्यतेएवकारे
णैवनदुर्जनइत्यर्थःप्रतीतोदुर्जनेत्यादिनिरर्थकमिवाभातियद्वाशोभायैवभवतिपोजनाविद्यासज्जनेशोभा

५५७

प्रदानंधनादिप्रदेत्यर्थःदुर्जनेमोघायाफलत्वायच्छिन्नाऽजनिकाऽत्रशोभाप्रदाप्यिनेत्यर्थःअथवासज्जनेविधेयचशोभा
येफलदानत्यागविधेत्यर्थःदुर्जनेविधैवमोघागिनःफलानत्यागविधेत्यर्थः ७१५ समीचीनत्वनायकएवरुचिकाचि
नेनिवादिनींकांचित्काचिद्दन्तिसुभगामितिजनःएवंचसर्वैकवाक्यत्वमावद्यतेत्वंसुभगंवयनिमुखनिजयति
इतिहितेःएषःपतिःनरोचतेनअमुमर्थमर्थान्तरन्यासेनाहभेषजभावापन्नेअमृतेऽपिनिश्चयेनअरुचिःभव

सज्जनएवहिविधात्राभाव्येभवयतिदुर्जनेमोघा नार्थिवृन्ददर्शनतया।
केश्चिदुपादीयतेगृधः ७१५ सुभगवदितिजनस्त्वंनिजपतिरिति
नैषरोचतेनमत्यं पीयूषमपिहिनैषजभावोऽपिहिनभवत्यरुचिः ७३६

तिएवंचनिजपतित्वमेवदोषइतिभावःएवंचएतियदमर्थयत् अत्रनरोचतइतिप्रागभिधानादयेऽपिरुचि
नेभवतीत्यपुनरुक्तमित्याभाति अरुचिर्यदाद्वेषवत्प्रतीतेः ७३६ त्वत्कटाक्षक्षेपाश्लिष्टःक्षणमपिनत्वां
विनाधृतिंलभतइतिनाथकदूतीनांप्रियकांवाक्तिसोधेतिसौधगवाक्षगतार्पितदृष्टिःच्छिन्नोधैर्यस्यपतिभावः
पक्षेगतिनिष्टितोहतःप्रयत्नोपिनसमाप्तिहिइतिनिश्चयेनाहिमाचलशिखरयातूरस्यपलिताःगंगाऐरावणगमे

वहरतिसौधस्यहिमगिरिशिखरसाम्येनात्युच्चत्वंशुभ्रत्वंचव्यज्यतेएवंचसत्वयानुग्राह्यइतिव्यज्यते ७
१७ गृहिणीसत्वान्वस्ययासहसंगतिर्ममाचिरावस्थायिनीतिवादिनींनायिकांनायकोवक्तिसहेतिहेसुत
नुएवंचस्पृहणीयसंव्यज्यतेममसहधर्मचारिणीपरिच्छेदःकुटुंबकंअन्नाछादनादिनोपकरणीयमितिभा
वःइहनसंदेहःनुपुनःसज्जंतीसेवातस्वापक्षेसज्जीभवंतीदीनदिवसीयछत्रछायेवनसुखयतिएवंच

सौधगवाक्षगतापिहिहृदयहरस्तिलिरुलभयत्नमपि हिमगिरिशिख
रस्खलितागंगेवेरावतंहरति ७१७ सहधर्मचारिणीममपरिच्छेदःसुत
नुनेहसंदेहः ननुसुखयतिसकलदिनैकहिनदिनछन्नछायेवसज्जंती ७१८

सकिकलंकुटुंबिनीमात्रंत्वंतुरतिसुखदेतिअनयास्त्वयासहममसंगतिश्चिरमवस्थास्यतीतिव्यज्यते ७
१८ दुष्टसंपर्कात्तन्निकटेनकोपिसमीचीनाःसमायांतीतिकश्चित्कंचिदन्योक्त्यावक्तिसकलेतिहेनिखिल
गुणैकस्थानभूरुहराजहानयवसत्याभूतलेत्वंसमीचीनानांनानग्राह्याणिफलकुसुमाणियस्यतादृशःञा
तोसिभूतलेत्वमित्यनेननान्येमहीरुहाःएतादृशाःकिंतुत्वमेवेतिभावःएवंचैतादृशादुष्टसंगत्यासजातीय

552

हृद्गमध्येत्वयाप्रतिष्ठानविधेयेतिव्यज्यते ७१९ नायकोनायिकांवक्तिसुंदरीतिहेसुंदरित्वदीयेकर्णेताटंकस्वरूपंचक्रमिवोद्वहतिधारयतिपक्षेदुर्ध्वकोपेतिसतिअत्यंततीक्ष्णःअर्जुनप्रणयीकृष्णस्तस्यार्थःश्लक्ष्णइतिवापक्षेपांडुसुतोर्जुनप्रेरितइत्यर्थःकटाक्षरूपोबाणःनायकचित्तापहरणादितिभावःपक्षेनतुल्यःएवंचाकर्णांतविशाललोचनात्वमसीत्यन्यथाऽसिद्धकुतूहलेनेनमानापनोदनमभिव्यज्यतेस्त्र्याराधनसंजात

संकेतनंदानवयासेनधरणीरुहराज जातोसिभूतलेत्वंसतामनोद
यफलकुसुमः ७१९ सुंदरिताटंकमयचक्रमिवोद्वहतिनायकःकर्णः
निपततिनिकामतीक्ष्णःकटाक्षबाणोर्जुनप्रणयी ७२०

कुंतीतनयकर्णोपियदामहीगिलितरथचक्रंनिष्काशितुंउपक्रांतवान्तदार्जुनेनबाणेनताडितइतिपुराणं ७२० भाग्यादिकंसमीचीनमित्रस्यनास्तीतिचिंताव्याकुलंकंचनकश्चिद्वक्तिस्येतिमरुभुविकरुहनीनिमरुभूरुहःतस्येवमरुदेशीयवृक्षस्येवसमीचीनपुरुषस्यफलंद्रव्यादिपक्षेयथाश्रुतंतस्यसमृद्धिस्त्वाधीनैवइदमग्रेपिलिंगविपरिणामेनान्वेतिजनानामुपजीव्यत्वंअन्नादिदातृत्वात्पक्षेफलादिप्रदानात्अधि

काछायाद्दनरदुःखनिवारकत्वादित्यर्थःपक्षेयथाश्रुतंजीवनंआयुःपक्षेजलंतदेवआशास्यंकर्कंडुदेशावसति
मानेयमर्थेनमरुभूरुहइत्यपिसत्तुसोविशेषणंएवंचायुष्येसर्वमपिभवत्येवेत्सतस्त्वयानकापिजीवतस्तस्य
चिंताविधेयेतिध्वन्यते ७२१ संपत्तिसंपन्नस्त्वपगिसंहृतइतिवादिनींनायिकांसखीवक्तिसंतापयेति
हेसखिज्वरस्येवदुर्जनस्यभूतिःऐश्वर्यंपक्षेभवनंभूतिःपक्षेसंतापमोहकंयान्सम्यगुत्साद्यमितुंजलंननि

स्वाधीनैकफलद्रुजनोपजीव्यस्वमुच्छयाच्छाया आशास्तुसामरुभूरुहइव
जीवनमात्रत्वाशास्यं ७२१ संतापयमोहकयान्संतापयितुंनिहंतुमपिश्रि
ते। सखिदुर्जनस्यभूतिःप्रसरतिदूरंज्वरस्येव ७२२

तरोहंतुमपिदूरंप्रसरतिअधिकतराभवति एवंचैतस्यसंपत्तौजातायांसंपत्स्याहिसंपादनेनदुःखंवाकिमस्या
ग्रेभविष्यतीतिचिंताबाकुल्येनमोहंपसमधिकक्रोधकरणेनकंपदंडदानेचास्माकंप्राणविश्लेषमेवैतदैश्वर्यं
करिष्यतीतिनपरंसुखलेशमपीतिव्यज्यतेज्वरोसत्तायामपिसंतापादिकमपितरांभवतीतिचायुर्वेदः ७२२ वि
धेयाभ्यसमीयात्वयेदानींनक्रव्येमनःकर्तव्यमितिकश्चित्कांचिद्वक्तिसुखयतीतिश्रीर्विद्येवअनिशायेनसुख

यतिपरिचयलेशंनस्पृशतीसरस्वतीकुलकांनेजन्मापिनसजगति एवंचाविद्याभ्यासआवश्यकइतिभावः ७
२३ नायिकासखीचाक्तिसखेगतिहेसारथिसदनसविधेएवंचछदग्रहणयोग्यत्वंध्वन्यतेअनेकमालिनीनांनूतन
संजातदलांएवंचपूर्वपत्राभावोनायिकाविरहनिबंधनएवेतिध्वन्यतेदृष्ट्वैवएवंचप्रश्नाद्यकरणेनातिरागि
ताधैर्यमाद्यतेतत्कालमागतः एवंचाचिरप्रवासाभावेनतथाविरहाद्ययोग्यत्वेपितदज्ञानात्संतापासक्तिरावेद्यते

सुखयतिलसंतंनस्पृशतिपरिचयलेशंगणंगणेवश्रीः कुलकामिनीवने।
भणतिवाग्देवीजन्मजन्मापि ७२३ स्वनिलयनिकटेनलिनीमभिनवजाल
छदांनिरीक्ष्यैव हागृहिणीतिप्रलपन्नाचिरागतस्सारथिपतिःपतितः ७२४

हागृहिणीतिप्रलपन्नसंपूर्णवाक्यानभिधानंचदुःखोद्रेकमावेदयतिपतिःप्राणेभ्योपिस्नेहपात्रमित्यर्थः
पतितःमूर्छितइतिभावः हेसारथिन्निलयनिकटेनतुनिलयेएवंचातिविरहयोग्यत्वंध्वन्यतेननायिकायांयत्रनि
लयनिकटइत्यनेनदर्शनयोग्यत्वंतेनभावरूपाछेदनीत्यभावेप्यतेअभिनवानांनूतनानांअर्थात्पत्राणांजातंसमू
होयत्रएतादृशानिछदानिअर्थात्सुवर्णानियस्मात्तांनलिनींनिरीक्ष्यैवअचिरागतःपतिःहागृहिणीतिप्रलप

नृपतिः एवंचमत्प्राणच्छिदौनियतमेषांविरहमसहमानाजीवनवतीप्राचीननवीनदलसमृद्धिद्रागलिनींविर
न्यादेवनचेयंव्याहृतगेतनजीवतीयमितिनालिनीदर्शनसमयमेवनिश्चयेनमूर्छितइतिध्वन्यते आविरागतइ
त्यनेनैनेत्ताद्दशीभावनानर्हत्वंतदर्पितकरणेनासंतनायिकासक्तिमत्त्वंनायकेव्यज्यतइत्यर्थः एवंचैतादृशोगना
यकोन्यस्यानेतिभावः क्वचिन्नलिनीदलानिमलिनसरांणिनिरीक्ष्येयेतिपाठः ६२४ नायकसखीनायिका
वक्तिसखीतिहेसखिएवंचमवादार्हत्वंध्वन्यते अयंचान्येषामन्यादृशीगतिरितिभावः प्रियतमः विधातेचतु

सखिचतुराननभावाद्वैमुख्यंक्वापिनैवदर्शयति
अयमेवहृदयएकोद्रुहिणस्यप्रियतमस्तदपि ६२५

राननभावात्चतुर्मुखत्वात्चातुर्थ्यवत्त्वादितिभावत्पक्षेचतुर्मुखत्वात्क्वापिवैमुख्यंविरसत्वमित्यर्थः
पक्षेमुखाभावत्वंनैवदर्शयतिदर्शयत्येवनेत्यपियोजनाचतुराननभावादेववैत्यन्वयः एवंचनचेतसः सका
शादितिभावः तदपितथापिएकस्यांतस्यामितिभावः हृदयंयस्यैतादृशाएवएवंचान्यासुचातुर्यवत्तासक्तिंस
दर्शयतिवास्तवंतुतस्यैवासक्तइतिव्यज्यतेविधातुरपिचतुर्मुखत्वेपिहृदयस्यैकत्वात्यहात्याप्रियतमः

५४८

सर्वसपत्नीषुसमभुक्तिरितिवादिनींसखींनायिकावक्तिएवंचमय्येवासक्तिस्तस्यनान्यत्रेतिध्वन्यते ७२५
सुंदरत्वादिगुणयुक्तःकथंनपरांगनासक्तःइतितर्कयंतींनायिकांनायकसखीवक्तिसत्यमितिसःइदमेवाप्य
न्येतिमधुरःसुंदरःमिष्टभाषीवाइदंसत्यंनात्रसंदेहइतिभावःएवमेवापिएवंचस्पृहणीयत्वमावेद्यतेवक्रःनि
यतंवक्रोगतिःनिपुणःकुटिलोवाएवंचपरांगनारंजकत्वंध्वन्यतेकलाधरःनूनंनिश्चितंएवंचपरांगनाचित्ताक
र्षणनिपुणत्वंव्यज्यतेदयितःतुपुनःकलंकोपवादस्तदन्यःप्रतिपच्चंद्रइवद्वितीयामग्ररानेयदएवंचमधुर

सत्यंमधुरोनियतंवक्रोनूनंकलाधरोदयितः स
तुवदनद्वितीयामकलंकःप्रतिपदिंदुरिव ७२६

त्वादिगुणसत्वेऽपिनतादृगन्यःसाधुरितिव्यज्यतेप्रतिपच्चंद्रोऽपिमधुरोवक्रःकलावानपिनिष्कलंकोद्वि
तीयाभिधांतिथिंनजानातीतिससंगतियतंनूनमितिपदैर्मधुरत्वादौनसंदेहइतिप्रतिपादनेनतद्रूपिनत्वकार्या
भाववत्वेनातिसद्भूतत्वंव्यज्यतेतेनचतस्मिन्यथाकथंचित्अन्यादृक्षाचरणसंभावनयाकोपकरणंनतवो
चितमितिप्रतियोगिविशेषानुपादानेनमधुरत्वादौसर्वप्रातियोगिकत्वेनसर्वाधिक्यमावेद्यतेयद्वासोदर्यादि

२२५ गुणयुक्तस्त्वद्दयितःकथंनपरांगनालंपटइतिवादिनींसखींनायिकावक्तिएवंचैतादृशनायकयत्तयास्वस्मि न्नाधिक्यमावेद्यते ७२६ दुर्जनस्यनस्वीयपक्षरक्षणमपीतिकश्चित्कंचिद्वक्तिस्वेतिस्वांगीकृतरक्षणचित्तः सुजनःमैनाकाभिधपर्वतइवस्वस्थानादपिविचलतिअपिचलनानर्हत्वमावेदयतिपक्षसद्भावंगच्छतीत्यर्थः रलयोरैक्याज्जलम्सर्वाधीयंतेयस्मिन्नितिजडसमूहस्तत्रापिमज्जतितद्रूपताभाक्भवतीत्यर्थःयद्वासमुद्र पर्यंतमपिगच्छतीत्यर्थःएवंचक्लेशगणनमावेद्यतेक्षुद्रमपिभजतेआराधयतिएवंचसुजनोयदंगीकारंक

स्वस्थानादपिविचलतिनिमज्जतिनीचमपिभजते
निजपक्षरक्षणमनाःसुजनोमैनाकशैलइव ७२७

रोतितान्निर्वाहंस्वस्यानुचितैरपिनानाविधोपायैःकरोतीतिनदुष्टइतिसुजनसान्निध्येरोचितइतिध्वन्यते पक्षछेदनप्रवृत्तेंद्रभयान्मैनाकोपिपृथिवींविहायसमुद्रंगत्वातन्नीचदेशमप्यवलंब्यास्थितइतिपुराणप्रसि द्धिः ७२७ मानयतींनायिकांसखीवक्तिसंप्रत्यपिनिहसारविएवंचहितकथनार्हत्वंध्वन्यतेतेनचयदुक्तंकुर्वि तिवाष्पोदकंसंप्रत्युकज्वलेनउपरज्जएतादृशंवलयंउत्तरंगयद्दत्यर्थःदयितःएवंचावश्यसमाधेयत्वमावे

ध्येतकिसलयैंदीवरयोःएककालमेवरुचंपत्रयतुएवंचरोदनादिनारक्ततामापन्नायाःदृशःकज्जलदानेनयथा
वत्तासंपादनेनव्यधिकरणत्वेनप्रसिद्धयोरपिपल्लवेंदीवरयोरैकाधिकरण्यसंपादनेनसर्वाद्भुतवस्तुप्रदर्श
नजनितानंददानेननयननायकंस्वाधीनत्वमितिभावःदृशामितिस्थानेभृङ्गांपल्लवेतिस्थानेयत्कलेतिपाठेभृङ्ग
मधिरञ्ज्येनांदृशामित्यध्याहार्यवलयेतियोजनाअंजनदानेनपंकवत्तासंपादनेनपंकजसत्त्वयोग्यताएवंच
सरसिपंकेरुहताप्रसिद्धापत्यतोपिलब्धेनचमत्कारातिशयप्रदर्शनेननायकचित्ताकर्षकत्वंनसुलभमिति

संचूर्णुवास्यजलेसखिभृङ्गामुपरञ्ज्यांजनेनवलयेनां
दर्शितःपत्रयतुपल्लवपंकेरुहसकलकंच ७२८

ध्वन्यतेएनामितिपाठेनेत्रामित्यध्याहारःनायकंवलयविलोकयेतिवायोज्यमानश्चायमन्यथासिद्धकुन्त
हलाघपनेयःपल्वलपंकेरुहसंगस्सकलरुचिमत्स्यापेक्षाचेत्पाठः ७२८ अत्यंतंसात्वद्विरहखिन्नात्वद
धीनेत्यवगत्यानुग्राह्यानायिकेतितत्सखीनायकंवक्तिसेतिपांडूनिदुर्बलान्यंगानियस्यैताहृशीत्वद्विरह
वशादितिभावःत्वंयत्रैवनपश्यसितत्रैवयासियास्यतीत्यर्थःएवंचान्यविषयकप्रेमवत्त्वन्यपत्यमावेद्यतेकठिनीव

कैतवविदः एवंचत्वदीयएवापराधोननत्स्याङ्गुलिभावः यद्वायेनव्याजेनतत्रगत्वातत्समाधानंविधेयंतत्स
र्वंत्वयाक्रियतेतत्किंमयोपदेष्टव्यमितिभावः॥हेहस्तग्रहमात्रसाध्ये एवंचवाक्युचनादिकमपिनापेक्षि
तमितिभावः॥खटिकापिपांडुरवर्णासूक्ष्मालेखककरग्रहाधीनायत्रयत्रनीयतेतत्रतत्रगच्छति ७२९
कस्यचिद्दूतीकांचनवल्लिंसखींगतिहेसखिकपर्दस्यकृपयात्वयाविशेषोपमर्द्यालक्ष्मीरिवएवंचपुरुषात

सापांडुदुर्बलांगीनयसित्वंयत्रयासितत्रैव कठिनीयकेनचिदोहस्तग्रह
मात्रसाध्यासि ७२९ सर्वविविश्वगंजनीयालक्ष्मीरिवकमलमुखिकपर्दस्य
त्वंम्यथयस्येस्परक्षावीक्षणमात्रोपयोग्यासि॥७३०॥इतिमकरंदकुडारसमा०॥

मसंगतियोग्यत्वंव्यज्यतेकमलवदनेमकरंदयोयस्यतस्यैवंविधस्यास्परक्षणंरक्षावीक्षणंतन्मात्रेउपयो
गेयस्याकृपणलक्ष्मीरपिउपभोगाद्यभावात्तभाग्विधेतिभावः एतादृशीअसि एवंचात्यंतसौंदर्यशालिनीत्व
मेनस्यसुरतयोग्यसमस्यजरठस्यनोपयोगिनीपुरुषस्त्रियोपेमनःकुर्विंतिव्यज्यते॥७३०॥इतिश्रीमदनंत
पंडितविरचितेगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेमकारव्रज्याव्याख्यानंसमाप्तिमगात्॥७॥गोपीरमणाय

४५०

नायकःसखायंवक्तिहृदयेनिकलहभिन्नत्वय्यासुतनुःभयत्याजात्रूयथामांतिएतितथाहृदयंत्वयाना
यिकाभिप्रायज्ञानयस्यासख्यागवाक्षेकिमपिवक्तुमशक्यंयचिसदृशंकूजितंयचिसदृशमित्यनेनभयमयोग्य
त्वंएवंचकलहोत्तरंसंजातसंतापंनायिकायाविज्ञायतथाविलक्षणकूजितेसंख्याकृतेभयव्याजेनमानि
कटेनायिकागतेतिनायिकातिकलहोनासीचिरावकाशायीतिव्यज्यते ७३१ सखीनायकंवक्तिहरतीति

हृदयंत्वयागवाक्षेसदृशाक्षाकिमपिकूजितंसख्या यत्कलहभिन्न
तन्माभयकपटावेतिमांसुतनुः ७३१ हरतिहृदयंशलाकानिहितो ॥
ऽञ्जनतंतुरेषसार्गविमुग्धे लोचनबाणानुयातभ्रूधनुषाकिणइवोल्लिखितः ॥

हेसार्गविमुग्धेसुंदरिशलाकयानिहितःएषःकज्जलतंतुःतंतुपदेनरेखायांतनीयस्त्वंव्यज्यतेलोचनरूपो
यःशरःतन्मोचनकर्ताभ्रूरूपधनुषाउल्लिखितःकिणइवहृदयंअर्थान्नायकस्यहरतिएवंचैताहशात्वदीय
दृगनुगृहीतइवसंहृत्तःअतएवअनुकंपयाकृतमनुगृहाणेतिव्यज्यतेअथवामुग्धमुदरेनायकःसमर्थःलो
चनबाणमुचेसार्धियोजनामाम्यत ७३२ क्रोधवशादपमानितंनायकंनायिकासमाश्वस्तेहसखीतिचरणता

१५७

उनेहास्यंकस्येऽपिज्ञाप्यनीयान्दूरीकृतोभूमौव्यापंकरोमि असह्येना अयोग्येकृतेऽपिहेप्रियममहृदयान्नत्वंन
यिनिःसरसि एवंचचरणप्रहारादिरूपानुचितायमानेनक्रोधात्कृतेऽपिचेतसात्वद्विषयकानुरागभागि
न्येयाहमितिचरणताडनादिजन्यमदीयापराधमनादृत्यानुग्रहंकुर्वैरितिव्यज्यतेयद्वासपत्नीसान्निध्यरू
पानुचितेऽतिविहितेऽपित्वयेतिभावः ममहृदयात्त्वंनापगच्छसि अत्रहेतुमाहचरणप्रहारेहससीसादि एवं
चत्वदीयेताहृग्दासजनद्वागालित्वरूपगुणाकृष्टचित्ततयात्वदीयेताहृशानुचिताचरणजनितक्रोधेनमम

हससिचरणप्रहारेतस्मादपसारितोभुविविधापिपि
नासहृशोऽपिकृतेऽप्रियममहृदयात्त्वंयिनिःसरसि ७३३

स्यवाक्छित्तिर्लभ्यतइतिव्यज्यतेतेनचाहमधुनात्यन्तप्रसन्नेति ७३३ नायकेनायिकासक्तिविशेषंस्मरन्नीव
त्तिहसतीतिहेसुभगतस्यानायिकायाःस्वसमर्पितेनउत्स्वापेनत्वन्नामजल्पंत्यांतस्यांसपत्नीहसति
एतस्याअसमीचीनज्ञानोत्तरंप्रियाप्रियात्वंभविष्यतीतिसुखाविर्भावादितिभावः श्वश्रूरोदिति एवंचेद
न्यैःश्रुतंतदानर्थएवापद्येतअथवेयमेताहृगीसंवृत्ताकथमतःपरंपुनस्तनाविवाहसंपादनमितिदुःखोद्रेका

४५२

द्दितिभावःसख्यश्चवदनंनाप्यिकायाइतिभावःपिदधेएवंचवर्णानामस्फुटत्वसंपादनेनपुनर्त्तामयरहेपिस
म्यक्ज्ञानमन्येषांमाभवत्वितिधियेतिभावःएवंचैतस्यास्तैरेतादृशीगतिरितित्वमेवाधुनात्राणमिस
वगत्यात्यंतानुरक्तांतामनुगृहाणेतिव्यज्यते ७३४ नायकःसख्यायंवक्तिहृदयमितिहेसख्येप्रबलःप्रति
क्षणंविहिताआवृत्तिर्येनएतादृशःप्रियासंबंधीशोकःतरंगपंक्तिःजलसंबंधितटमिवममहृदयंविदार

हसतिसपत्नीश्वश्रूरितिवदनंचपिदधेसख्यः स्वभाग्येतेननतस्याःसुभ
गत्वन्नामजस्यस्यां ७३४ हृदयंममप्रतिक्षणंविहिताद्वृत्तिःसखेयाप्रि
याशोकः प्रबलोपिदारयिष्यजलकलसंतारस्तीरमिव ७३५

यिष्यतिएवंचमय्येप्राणोच्छित्तुंकृतोद्योगेसंजातप्रियादुःखंप्रबलत्वाद्वारंवारंजायमानत्वान्ममहृदयं
सुखेनैकवाराद्भिन्नंकरिष्यतीत्यर्थःप्रियादुःखादत्यंतंममदुःखंभावीतिभावःयद्वावारंवारंजायमानःप्रबलः
एवंचप्रतीकारानर्हत्वमावेद्यतेप्रियायाःएवंचावश्यभवनयोग्यत्वंशोकेद्योत्यतेविरहजःशोकःममहृद
यंस्फोटयिष्यतिएवंचप्रियाविरहजन्यदुःखंमयासोढुमशक्यमितिनमयाप्राणोच्छित्तिर्विधेयेतिव्यज्यतेय

४५३

ह्याअननुभूतप्रियाविरहःकश्चित्सखायंपृच्छतिप्रियासंबंधीशोकःममहृदयंविदारयिष्यतिएवंचप्रिया संबंधित्वेनशोकस्याप्रियाविरहेहृदयविहारकत्वमुचितंतेनानाहृदयविदारकत्वमितिव्यज्यतेममहृदयमभि त्सनेनहृदयविदारणेअसत्यत्वंतन्निवारणोपायसंपादनेचावश्यकर्तव्यत्वंचध्वन्यतेतरंगपंक्तिरूपिप्रतिक्ष णकृताघातैःप्रबलाजलार्थमाक्षिप्तंकलशंस्फोटयति ७३५ नायिकासखींवक्तिहंतेतिदुःखेनचावरयितुम शक्यःतीव्रोदुःसहःसंवेगआधिक्यंयस्यसःविरहःसमंतात्सर्वांगमित्यर्थःसर्वत्रेतिवाकांपिचिमांतिस्था

हंतविरहःसमंतात्ज्वलयतिदुर्वारतीव्रसंवेगः
अरुणस्तपनशिलामिवपुनर्नभोभस्मतांनयति ७३६

नंनास्तीतिभावःमांज्वलयतिहंतखेदेअरुणस्तपनशिलामिवपुनःनभस्मतांप्रापयतिएवंचविरहेस तिजीवनान्मरणमेववरमितिव्यज्यते ७३६ कश्चित्कांचिदन्योक्त्यावक्तिहस्वेतिहेतरंगिनिएवंचनिकाम गमनयोग्यत्वंध्वन्यतेतत्तरंगैर्हत्वाचक्रेषुअंभसांभ्रमेषुभ्रमंप्रापितःआघ्रायेनमध्येनरुछापितःफलदलव त्कमलैर्हीनःतरुःत्वयाअंतरिक्षेत्यक्तःएवंचतरंगरूपकटाक्षैरेवंस्वाधीनीकृतसद्गुतरुलनःभ्रामयित्वांतःक

रणेष्टत्वाद्द्रव्यादिहीनत्वमापादयित्वा ॥ कस्मात्सरित्यक्तोयंनायकइदमनुचितंतवेतिध्वन्यते ७३७ स
खीनायिकांवक्तिहलेनिनविद्यतेपरोयस्मात् असुत्कष्टइत्यर्थः योभोगः सुरतंतत्रोपभुक्तायासात्वयह
तकांचियाल्लिबंधेनउत्तरउघ्ननः यद्ज्जघनः तद्रूतोस्तनतटंकरस्यविषलेखेवरोमावलीउल्लसति एवं
चकांबंधनत्वनोद्धुरजघनकथनेनरतातिशयत्वमाविद्यते ॥ ७३८ ॥ इति श्रीमदनंतपंडितकृतौ गोवर्ध

हृत्वालटिनिलरंगैर्भ्रामितचक्रेषुनाद्रायेनिहितः ॥ फलदलवल्कलरहितस्य
पीनरिसेनकस्यस्कः ॥ ७३७ ॥ हृतकांचिवल्लिबंधोज्झरजघनादपरभोगभुक्ता
याः ॥ उल्लसतिरोमवल्लीस्तनशंभोगरललेखेव ॥ ७३८ ॥ इति हकारव्रज्या ॥

नसप्तशत्यांव्यंग्यार्थदीपनेहकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात् ॥ ७ ॥ कथंत्वयिभीगतिमकुर्वाणेपिम
यिनायकेत्वंयविनीतेतिवादिनींसखींनायिकावक्तिहलेरस्येतिदर्पयितत्वंभीगतिविषयत्वंयतोयस्मा
दित्यर्थः शांतोपघारंसमाप्तोपचारं अरोगिणमित्यर्थः आसाद्यएवंचक्षीवस्पक्षीरित्वेनसर्वस्पृहणीय
त्वयोग्यत्वेपिरोगग्रस्तंपतिनस्पृहणीयत्वमेवमन्यंगनानुरागरूपरोगग्रस्तंपतिनाहंस्पृहणीयेति

१५५

भावःएवंचनतस्यापराधीनयाममकायाग्निरितिव्यज्यतेतेनचकंचित्कालान्तरमहंतत्स्पृहणीयाभ
विष्यामीतितुपुनःशैलस्यैववंशेवाशैलसंबंधीत्यर्थःपक्षेशैलानामयंशैलःअत्यंतगुरुतापादकइतिभा
वःज्वरस्यैवप्रीतेःशोषःअंगानिममेतिभावःआनयतिएवंचयथापर्वततुल्योज्वरशोषोंगानिबलादा
नमयतितथाशैलसंबंधिप्रीतेःशोषोयंविनीततांप्रापयतीतिभावःएवंचयद्यपितथाविधप्रीतेरभा
वादहमविनीततांकर्तुमिच्छामितथापिशैलप्रीतिशोषोमांबलाद्वितीयतांनयतीतिव्यज्यतेतेनचन
ममापराधइतियद्वानायिकासखीनायकंचाक्तिएहेशांगतएवंचापराधजनकत्वाभावोव्यज्यतेयतः
क्षीरस्यापिउपचारैःआवर्तितत्वशर्करादिसंपर्कादिकमित्यर्थःआसाद्यदयितत्वंप्रीतिशायत्वंभवति
एवंचत्वनःक्षीरस्यमाधुर्यत्यागेप्यावर्तनशर्करासंपर्कादिवशात्प्रीतिविषयत्वंयथातथापरांगनालं
पटत्वादिरागहितेनत्वय्यपिप्रीतिविषयत्वेपिवारंवारागमनचाटुवचनरचनादिमत्तयाप्रीतिविषयत्वं
भावीतिव्यज्यतेएवंचाहमपराधाभाववानितिपूर्णमवांछितिरनुचिततरेतिव्यज्यतेतुपुनःप्रेम्णाशैलः
पर्वतःज्वरस्यशोषश्चअंगान्यानमयतिएवंचयथाबलवज्ज्वरशोषोंगनमनाभावमिच्छोरप्यंगमनंकरो

458

त्येवंतथापियदित्वंनाद्विषयकबहुतरप्रेमवानसितर्हितदेवत्वांबलात्प्रणामादिद्वालीनंकरिष्यतीतिभावः
एवंचनाहमपराधीतिकिमितिप्रणामादिकंकरिष्यामीतिचत्वंनोचिंतयेतिध्वन्यतइत्यर्थःकुपितेनापि
कांसमाधातुमत्रान्मदूतीनायकंवक्तियोजनामाग्वतएवंचतस्यांतीव्रःकोपोनचाशीलप्रेमदोषःअत
त्सस्यास्त्वेनदर्शितइतिभावइत्यर्थोऽपिप्रतिभातिपरंत्वनुमानस्यासाध्यत्वप्रदर्शनेनाभासत्वमायाति ७९

क्षीरस्यकुप्यतनत्वंनुयतोऽपिशांतोपचारमासाद्य अंगान्यानमयतिनो
लःप्रेम्णःशेषोऽपरस्येव ७९ क्षांतक्षमसारितोपच्चरणाउपधायसु
प्तएवासि उद्घाटयसिकिमूरूनिश्वासैःपुलकयन्नुष्णैः ८०

नायिकानायकंवक्तिक्षांतमितिअत्रसंबुद्धिर्यदनुपादानंक्रोधमावेदयतिअपसारितोदूरीकृतःयत्र
चरणावुपधानीकृत्यसुप्तएवअसितत्क्षांतंउष्णैःसंतापजलादितिभावःनिश्वासैःपुलकयन्नूरू
किंउद्घाटयतिइयमेवहित्वंप्रतिमदीयाक्षमायच्चरणसांनिध्येसुप्तोननिराकृतोऽसित्वंपुनर्धृष्टउरू
विघटनंकरोषिमहत्साहसंतवेतिध्वन्यतेतेनचेतन्नमयासोढव्यमितियद्वायदपसारितश्चरणावुप

२३० धाय्यसुधाएवास्सिआःक्षांतंत्वदीयानुचितमितिभावःक्षमापकल्पेमयाहूतउच्चैःश्वसितैःपुलकयन्नूरू
किमितिउद्भावयसिएवंचत्वदीयसहनशीलतयामयात्वदीयापराधजंदुःखंयत्क्षमेतादुःखजन्यश्वासान्
परित्यज्याचिरमालिंगनचुंबनादिविधेहीतिध्वन्यतेएवंचपुलकयन्निति सार्थकं ७४० क्षुद्रोद्भवस्येति
प्रकटयतउच्चैःउत्कंठमदंउन्मादं अथचगर्वयच्छतःकुर्वतःमधुनोमाक्षिकस्यअधमपुरुषस्यगौरवंगुरु

क्षुद्रोद्भवस्यकटुतांप्रकटयतोयच्छतश्चपदमुच्चैः मधुनोधमपुरुषस्यचगरिमा
लघिमाचभेदाय ॥७४१॥ इतिक्षकारव्रज्या ॥०॥ पूर्वैर्विन्निर्दिष्टांगुणाढ्यभवभूतिबा
णरघुकारैः वाग्देवींभजतोममसंतःपश्यंतुकोदोषः ७४२

त्वंलाघवंतुच्छत्वंचभेदाययद्वामधुमद्यंक्षुद्राकंटकाटिकेत्यर्थःएवंचाधमसंगतिर्नविधेयेति ॥७४३॥
इतिश्रीमदनंतपंडितकृतेगोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनेक्षकारव्रज्याव्याख्यासमाप्तिमगात् ॥७॥
स्वकृतेर्गुणाढ्यादिमहाकविकृतसमतांपाहपूर्वैरितिगुणाढ्यभवभूतिबाणकालिदासैःप्राक्तनैः
विनिर्दिष्टांतल्लक्षणसरणिशालिनींवाग्देवींभजतोममकोदोषःनकोपीत्यर्थःइदंसंतःपश्यंतुएवंचवा

ढ्याऽएकत्वेऽपिवैलक्षण्येनपूर्वैःसेवितत्वान्मयाऽपिवैलक्षण्येनसासेवितेतिनमद्दोषगणनेसताऽमुचित
मितिभावःसंतइत्येकेनासतांप्रार्थनाऽथचपूर्वैर्गुणाढ्यादिभिर्विभिन्नशीलावाक्रूपादेवीराज्ञीभजतो
ममकोदोषोऽएवंचयद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनइतिवचनात्सुवाग्देवीभजनंनममदोषावहमितिभा
वःएवंचस्वस्मिन्वाक्पतित्वमावेद्यतेऽएवंचकावरयदोषादानान्नाश्लीलत्वं ७४२ स्वग्रंथस्यसमीची
नत्वाऽत्सर्वहर्षजनकत्वमितिवक्तिसत्पात्रेतिनयमऽभिनवयस्तुसत्काव्यंमधुरवचनंचकस्यनहर्षंजनय
यतिअपितुसर्वस्येतिभावःसत्पात्रेत्यादिविशेषणत्रितयस्यतदर्थश्चक्रमेणाऽसमीचीनंयत्पात्रंसंपुट

सत्पात्रोपनयोचितत्प्रतिबिंबाभिन्नंवस्तु क
स्यनजनयतिहर्षंसत्काव्यंमधुरवचनंच ७४३

दितत्रउपनयायस्थापनायउचितंअत्यंतसंरक्षणीयधियेतिभावःएवंचवक्तुर्महत्त्वमावेद्यतेसन्समी
चीनःपरीक्षकइत्यर्थःतस्यप्रतिबिंबोयाथातथ्यस्वरूपपरिच्छेदोयस्यसुहृत्परीक्षकस्यनहर्षणयथार्थज्ञानं
भवतीतिभावःएतादृशंअभिन्नंसर्वदैकरूपंएवंचबहुकालसत्वेपिदोषासंस्पर्शीतिकमुक्ताफलादिव्यतिरिक्तो

ध्वन्यतेतेनचावश्यस्पृहणीयत्वंसत्पात्रेसहृदयेपुंसिमउपनयःप्रापणंतत्रोऽचितंएवंचसहृदयस्यैवस
त्काव्यश्रवणेऽधिकारइतिभावःसत्पात्रेणसहृदयेनचयःउपनयःतत्रोऽचितंएवंचसत्काव्यपाठेऽपिस
हृदयस्यैवाऽधिकारइतिध्वन्यतेतत्तुअनादिकाव्याभ्यासनसद्गुसत्तिशालिहृदयेषुप्रतिबिंबःसम्य
क्बोधोयस्यएवंचसत्काव्यार्थबोधोऽपिसहृदयस्यैवेतिभावःअभिन्नंसर्वसहृदयान्प्रत्येकरूपंसत्पात्रा
यसमीचीनायोपसमीपेनाविनयेनोऽचितंतृष्णानिर्भ्रमिकरदकंवकचतुर्थीहिस्नेहेनोऽछिद्येतेकदा
चनेतिस्मरणात्सत्पात्रेस्थसेतावतापिस्वधैर्यसंरक्षणकारित्वादितिभावःसमीचीनःप्रतिबिंबोयस्य
एतादृशोयश्चंद्रस्ततोऽभिन्नस्तद्रूपमितिभावःएवंचमधुरवचनेसुधारूपत्वप्रतिपादनात्निखिल
तापापनोदकत्वंबहुलपुण्यैकलभ्यत्वंविरलत्वंचाध्वन्यतेअथवामधुरवचनवचनोदिव्यरूपत्वंव्यज्यते
यद्वामधुदेतेसंवासंगीकरोतितद्वचनत्वेनयुक्तिरित्यादितिभावःतद्विषयकपद्यचनंनदित्यर्थःकथंभूतंस
त्पात्रंग्रामादिसंपत्तिशालिविनयउपनयउपदेशस्तत्रोऽचितंसंतःसत्स्वरूपस्यब्रह्मणःप्रतिबिंबितंप्र
तिबिंबःविज्ञानंयस्मात्एतादृशंतत्अभिन्नंएकंयद्यपिभगवत्प्रतिपादकाबहवोवेदांतभागास्तथाऽपि

सर्वेषांवेदांतवाक्यानांब्रह्मणिसमन्वयइत्युक्तत्वादेकार्थकत्वादेकत्वोक्तिःअथवासततःसमीचीनाचरण
स्यपात्रंगुरुरित्यर्थःतस्यसमीपेनयनंनयःप्रापणंस्वस्येतिभावःसमित्पाणिराचार्यंश्रोत्रियमुपगछेदित्य
नेनगुरूपसत्तेर्विहितत्वादितिभावःतेनउचितःयोग्यःप्राप्यइत्यर्थःसत्प्रतिर्बिंबनंसत्प्रतिर्बिंबःसमी
चीनज्ञानंयस्यएतादृशंभिन्नंअखंडितंकेनाप्यनावगणितमितिभावःयद्वामधुनामकेदेसांगीकारकर्तुः
परमेश्वरस्यवचनंवेदांतभागइतिभावःएवंसत्काव्येभगवद्वाक्यतुल्यताप्रतिपादनेनावद्यपरित्यागिनी
यत्वंध्वन्यतेअनर्घ्यमणितुल्यताप्रतिपादनेनचापूर्वप्रीतिजनकत्वंकाव्येव्यज्यतेएवंचपुरुषार्थसाधनी
भूततयाकाव्येअवद्यविधेयत्वंध्वन्यते ७४३ एकेतिएकामुख्याध्वननंध्वनिःव्यंजनेतियावत्सेवद्वि
तीयासहायभूतायस्याःएवंचोत्तमकाव्यमर्पितंसनसत्वाध्वन्यतेत्रिभुवनसाररूपायद्वात्रिभुवनेसारं
रसःतद्वतीत्यर्थःत्रिभुवनंसारंययाएवंचत्रिभुवनेप्येतदसत्वेनिःसारत्वेनवासीदिदानींअनयासारवत्ताज्ञा
तेतिभावःस्फुटंछेकिचातुर्यंययापंचेषुर्मदनस्तद्रूपोयःषट्पदःतस्यहितास्वकर्तव्यतासहायतयेत्य
भावःश्रवणस्यश्रोत्रस्यसतामितिभावःभूषाभूषणरूपासप्तशतीनामकोयंग्रंथःआस्तांएवंचसद्वि

रियंसप्तशतीश्रोतव्येतिप्रार्थनाव्यज्यतेपंचेषुषट्पदसहिताश्रवणस्यभूषेत्यनेनसप्तशत्यामंजरीत्वंव्यज्यते यद्वासप्तशत्यांनायिकात्वारोपणेनायत्नंपरस्पृहणीयंयरिक्षसप्तशतीहृदिआस्तामित्यध्याहारेणयोजना एहम्योर्दस्याचकत्वंएकाक्षरनिघंटौलोकेसेयंअव्ययत्वाद्वास्यसर्वलिंगसर्वविभक्तितुल्यत्वंकस्यसुख स्याध्वनिमार्गेद्वितीयानान्यायिनागृहंतवर्गेतिसुखमार्गेइतिभावःएवंचगार्हस्थ्यसुखेच्छावतेयमवश्यं सेवनीयेतिव्यज्यतेत्रिभुवनेसारभूताबहुविधव्यवायायाससाध्ययागादिजन्यगर्वादपिनायिकेव

एकाध्वनिद्वितीयात्रिभुवनसारास्फुटोक्तिचातुर्या
पंचेषुसंधिसहिताग्रामवधानंश्रणसप्तशती ७४४

भोगेषुमुख्येतिभावःयद्वाअत्रेःसकाशादुद्भवतीत्यत्रिभूःचांद्रज्योतिस्तस्यचनंसमूहस्तस्यसाररूपाएवंचानेकचांद्रसारैर्निर्मितेतिभावःएवंचान्योपायासाध्यतायोपशामकत्वमावेद्यतेयद्वात्रिभुवनंसारंययाएवंचनायिकासान्निध्यसाधारणरूपस्यापित्रिभुवनस्यसाररूपैनैवभवतीतिव्यज्यतेस्फुटमुक्तिचातुर्यंयस्याः स्फुटमित्यनेननिःसंदिग्धत्वंव्यज्यतेयद्वास्फुटासप्रसादाउक्तिर्यस्यप्रसन्नार्थकोक्तिशालिनीनायकेचातुर्यंय

स्याःएवंचानभिज्ञनायकंझगितिदिनकामिनीचमत्कारक[illegible]रिणीतद्दानकाचितक्षणेतिरितिभावःयद्वाअस्फुटो
क्तेर्वक्रोक्तेश्चातुर्यंयस्याःपंचेषोर्मदनस्यषड्भिःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावाश्रयरूपोपायैःयदीयआ
पराङ्गरूपास्यहिताकामोप्यनेनामेवासाध्यसंध्याद्युपायैर्जगज्जयवत्तयाद्धाङ्गीभाक्भवतीतिभावःएवंचम
दनस्यसर्वस्यभूतेयस्मिन्नितिव्यज्यतेपंचेषुपदेनस्वस्यसामग्रीवत्तोपिमहत्तरकार्यनिर्वाहकत्तयास्मिंश्चनि
पुणत्वमावेद्यतेअथवापंचेषोःषट्पदरूपाज्याकरूपेत्यर्थःअतएवहिताएवंचानयाविनामदनधनुरनर्थ
कमेवेतिभावःयद्वापंचेषुरूपभ्रमरस्यहिताएवंचानयाविनामदनधनुरनर्थकमेवेतिभावःयद्वापंचेषुरू
पभ्रमरस्यहिताएवंचप्रसिद्धलतातिवायद्वाकलिकात्वंनायिकायांव्यज्यतेतेनचातिकोमलांगित्वंश्रव
णस्यभूषणस्यरूपाएवंचनायिकागुणेषुसर्वदाश्रवणेच्छाविषयत्वंध्वन्यतेयद्वाएकस्याद्वितीयस्यब्रह्म
स्वरूपरसस्ययद्वामुखस्यभ्रमरस्वरूपरसस्याध्वनिमार्गेद्वितीयाब्रह्मविद्येतिभावःत्रिभुवनेसारंयस्याए
वंचब्रह्मविद्ययोरस्यनन्तत्वंज्ञानस्यसर्वत्रब्रह्मभावनारूपसारसाम्राज्यमितिभावःअथवात्रिभुवनंसाररूपंयया
ब्रह्मासकलेननिर्णयादितिभावःस्फुटंउक्तेश्चातुर्यसामर्थ्यंयस्याःवाचामगोचरस्यापिप्रतिपादनादितिभा

463

३३

वःयद्वास्फुटंप्रकटयतेतितथावक्तृउक्तौप्रतिपादनेसामर्थ्यंयस्याःअतिनिगूढस्याप्यालरूपरसस्यस्फुट
प्रतिपादनमसंनृदुष्करमितिभावःस्फुटेसर्वदास्वप्रकाशस्तेब्रह्मणिउक्तौचातुर्यंयस्याःस्वप्रकाशत्वेरू
दीनिज्ञानयोग्यत्वेपिस्वापेक्षासंपादनेनचातुर्यंवतापंचस्यप्रपंचस्यबाह्यारूपाण्येषट्संख्याकाःकाम
क्रोधलोभमोहमदमत्सरास्तेषांयत्नृच्छानंभञ्जनंचयस्यअहितानानृक्मस्वजन्यज्ञानेनद्वारेणेतिभावःदुष्पुत्वे
नागेतिदुःसहत्वंएभिःकृत्वैवप्रपंचस्यापिदुःखदत्वंश्रवणस्यश्रोतव्यइत्यादिविधिविहितस्यभूषाश्रुतिजन्य
ज्ञानस्यैवसमीचीनत्वमितिभावःसत्तरानीसितांहृदिआस्तांएवंचरसेब्रह्मस्वरूपताप्रतिपादनात्एतस्य
स्त्रीलनंसततंसर्वदासमुचितमितिध्वन्यतेनसंख्याक्रमोप्यत्र ७४ स्वयंथावलोकनेनलोकमहृत्सर्थे
आधिक्यंयात्किकवाग्मिकविसंग्रामेसिंहनादःएवंचैतत्संदर्भश्रवणेनन्यकवीनांदर्पहानिरवश्यंभवतीति
ध्वन्यतेस्वराःषड्जादयःअनुवादोयस्यएवंचैतेनन्यमाधुर्यन्यूनमाधुर्यवत्ताषड्जादावितिभावःसुधायाः
एकःसंवादःसाजात्यंयस्यएतस्यजानीयासुधेतिभावःयद्वासुधारूपःसम्यक्वदनेवादोयस्यसःएवंचैनतत्सं
दर्भस्यैकदोच्चारणंसुखावहंवारंवारोच्चारणंपरिभवनादिकंतुब्रह्मानंदास्वादकमेतिव्यज्यतेतिविदुषांपंथेनो।

दस्यकंदःएवंचैतद्द्वयस्यापिविदुषांविनोदजनकत्वाभावेनक्षतिरितिभावः अयंसंदर्भःमयासृष्टः ७६५
उदयनेतिमेशिष्यसोदराभ्यांउदयनबलभद्राभ्यांसप्तशतीरविचंद्राभ्यांद्यौरिवनिर्मलीकृत्यसंशोध्य
पक्षेध्वांतरहितांकृत्वाप्रकाशिता।शिष्यप्रशिष्यद्वाराप्रकाशिता।विस्तारितेत्यर्थःयावत्पक्षेप्रकाशिता।वि
षयीकृता।एवंचप्रथमतद्द्वयंमत्कृतिस्तत्राप्युदयनाचार्यबलभद्राभ्यांसंशोध्यशिष्येभ्यःपाठिता।अतोत्र

कपिसमरसिंहनादःस्वरानुवादःसुखैकसंवादः विदग्धविनोदकंदःसंदर्भो
यंमयासृष्टः ७६५ उदयनबलभद्राभ्यांसप्तशतीशिष्यसोदराभ्यांमे
द्यौरिवरविचंद्राभ्यांप्रकाशितानिर्मलीकृत्य ७६६

दूषणंविभाव्योद्भाव्यनीयमितिव्यज्यते ७६६ हरीतिमतिमान्गोवर्धनाचार्यःहरिचरणयोःअंजलि
प्रणाममित्यर्थःविरच्येतिभावःसततंकविश्रेष्ठसंतोषायएवंचापरकृष्टवर्णीनामसंतोषेणकाचित्क्षति
रितिभावःअमलंयथाभवतितथाएतांसप्तशतींअकृतअत्रचापरोक्षेपिपरोक्षयान्निर्देशेनोद्भूताभावोव्य
ज्यतेयद्वामतिमान्एवंचसप्तशत्याभगवदर्पणकरणंसमुचितमेतस्येतिभावःगोवर्धनार्यसततंकविब

रहर्षायस्थितमितिशेषःएतांआर्यासप्तशतींअमलंस्वच्छंहरिचरणयोःअंजलिंपुष्पांजलिंअकृत
तदर्पणंकृतेत्तिभावःएतत्सदेशेऽपिमयाकृतेत्तिवचनाभावमाचार्यस्यविनयवत्तामावेदयत्तिअत्रभामा
सत्यभामेत्तिवत्अंजलिःतात्पर्यथान्यथानुपपत्त्यालक्षणेत्तिवाततत्रआरूकंचामलपदंम् ७४७ अ
र्थगमेसवाणिरत्रबहुप्रकारासंदृश्यतेतदपिनिर्वहनक्षमेयं मद्बुद्धिरितिअरसवतीनिखिलावदातसा

हरिचरणलीलाकावियदवचनवामनलीलां — — — अकृतार्यास्सप्त
शतीमेतांगोवर्धनाचार्यः॥ ७४७ ॥ इतिश्रीमद्गोवर्धनाचार्यविरचिता
सप्तशतीसमाप्तिमगात् ॥ श्रीरस्तु ॥

हितसन्मालिविबुधैःपरिशीलनीया १ ब्रह्मैवयस्तिरसस्तदर्थकगिरोवेदांतभागाःपरंज्ञात्वैवंनिरमापय
न्निजधियाविस्तारहीनंमया तत्गोवर्धनवाग्धिसाधिरचनंव्यंग्यार्थसंदीपनंसीतासंयुतरामचंद्रचर
णांभोजेसदातिष्ठतु २ अब्देलोचनबिंदुसप्तशशभृत्प्रविप्रस्तारसंलक्षितेचैत्रेमार्गसितेद्वितीयस्यादिवसे

466

मार्तंडसद्वारके॥ पुण्यस्तंभनिवासिना सुमतिना ऽनंताभिधेनादरात्काव्यं यासहिदुषामकारि कुतुकाद्व्यं
ग्यार्थसंदीपनं॥ ३॥ कदाचित्कस्मिंश्चिद्यदि च रसियदि वार्थे मम भवेद्भ्रमः सोयं सद्भिर्न खलु गणनीयो निज
हृदि॥ भ्रमाभावं यस्मिन्निखिलनिगमोप्याह सततं स एवैको यस्माज्जगति जगदीशो रघुपतिः॥ ४॥
॥ इति श्रीमद्[illegible] पुण्यस्तंभ[illegible] माननीलकंठपांडित[illegible]बालोपंदि
नाम[illegible]पंडितांगजानंतपंडितकृतं गोवर्धनसप्तशतीव्यंग्यार्थदीपनं समाप्तिमगात्॥ श्रीरा
धाकृष्णः प्रसन्नोस्तु॥ [illegible] प्रसन्नो भवतु॥ श्रीरस्तु श्रीः॥ ॥ शके [illegible] सा
धारणनाम [illegible] गोवर्ध
नसप्तशतीनाम कोयं ग्रंथः सटीकः [illegible]॥ श्रीगणेशार्पणमस्तु॥ छ॥
राधारमणं [illegible]॥ श्रीरस्तु॥
॥छ॥ ॥छ॥

467

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-904
Dist. Nagpur

```
[OrderDescription]
,CREATED=07.09.20 15:35
,TRANSFERRED=2020/09/07 at 16:45:48
,PAGES=468
,TYPE=STD
,NAME=S0003590
,Book Name=M-2142-ARYASAPTYATI
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
```

```
FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
```

```
FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
```

```
FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
```

```
FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
```

```
FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
```

```
FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
```

```
FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
```

```
FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
```

```
FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
```

```
FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
```

```
FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
```

```
FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
```

```
FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF
,FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
```

```
FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF
,FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
```

FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
,FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF
,FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF

```
FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF
,FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
```

FILE468=00000468.TIF
,